

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник
у схемах і таблицях

Львів
2018

УДК 32-027.21(075.8)
П50

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 28 лютого 2018 року № 7)

Рецензенти:

В. М. Денисенко, доктор політичних наук, професор (Львівський національний університету імені Івана Франка)

І. О. Ревак, доктор економічних наук, доцент (Львівський державний університет внутрішніх справ)

Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 540 с.

ISBN 978-617-511-258-8

Навчально-методичний посібник підготовлений авторським колективом кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ із урахуванням чинних вимог до такого роду робіт, відповідно до програми навчальної дисципліни «Політологія» на основі теоретичного матеріалу підручника «Теорія політики» (2015). Текст викладений, в тому числі, у вигляді таблиць і схем, що відображають широкий спектр загально-теоретичних і методологічних проблем політології, особливості розвитку сучасних політичних явищ і процесів.

Для здобувачів вищої освіти, усіх, хто цікавиться політичною наукою.

УДК 32-027.21(075.8)

ISBN 978-617-511-258-8

© Бліхар В.С. та ін., 2018
© ПП «Арал», 2018

ЗМІСТ

ВІД АВТОРІВ	6
Тема 1. ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК СИСТЕМА ЗНАНЬ ПРО ПОЛІТИКУ. СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ПОЛІТИКИ	7
1.1. Політика як суспільне явище	7
1.2. Об'єкт і предмет політології, категорії, методи та її функції	17
Тема 2. ІСТОРІЯ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ.....	31
2.1. Політичні ідеї Стародавнього світу	31
2.2. Політичні вчення доби середньовіччя і Відродження.....	38
2.3. Політичні вчення Нового часу: західна традиція.....	43
Тема 3. ПОЛІТИЧНА ДУМКА ХІХ–ХХ СТОЛІТТЯ	50
3.1. Політичні вчення Західної Європи у ХІХ ст.	50
3.2. Розвиток зарубіжної політології у ХХ столітті.....	54
Тема 4. ПОЛІТИЧНА ДУМКА УКРАЇНИ.....	63
4.1. Зародження та розвиток політичної думки в Україні (Х–ХVІ століття)	63
4.2. Ідея національної державності у політичній правовій думці періоду козацько-гетьманської держави ХVІІ–ХVІІІ ст.	67
4.3. Проблеми держави та політичних відносин у суспільній думці України періоду національного відродження ХІХ–ХХ століття.....	70
Тема 5. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА	77
5.1. Влада як соціальне явище	77
5.2. Політична влада: особливості та механізм функціонування.....	86
Тема 6. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА.....	99
6.1. Поняття політичної системи	99
6.2. Структура політичної системи	102
6.3. Функції і типологія політичних систем	108
6.4. Політична система України	114

Тема 7. ДЕРЖАВА В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА.....	120
7.1. Поняття, ознаки, функції держави	120
7.2. Форма держави	127
7.3. Правова і соціальна держава.....	134
Тема 8. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	141
8.1. Суть і структура громадянського суспільства	141
8.2. Механізм взаємодії громадянського суспільства і держави.....	151
Тема 9. ЛЮДИНА І ПОЛІТИКА	157
9.1. Поняття й особливості політичної соціалізації та її функції.....	157
9.2. Механізм, етапи і типи політичної соціалізації	162
9.3. Політична поведінка і політична участь як способи реалізації політичної соціалізації.....	167
Тема 10. ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА І ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО.....	175
10.1. Сутність, типологія і функції політичної еліти.....	175
10.2. Природа, концепції та класифікація та типологія політичного лідерства	184
Тема 11. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ.....	193
11.1. Політична партія: поняття, ознаки, структура і функції	193
11.2. Типологія партійних систем	202
Тема 12. ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ.....	211
12.1. Політичні відносини: суть, зміст та типологія	211
12.2. Політичний процес: поняття, сутність, зміст та типологія	214
12.3. Форми політичного процесу.....	223
Тема 13. ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ І ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА	233
13.1. Політична свідомість.....	233
13.2. Політична культура	241
Тема 14. ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ.....	250
14.1. Поняття політичного режиму і його типи	250
14.2. Демократичний політичний режим.....	259
14.3. Види і характерні риси недемократичних політичних режимів.....	265

Тема 15. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ І ЗОВНІШНЯ	
ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ	275
15.1. Міжнародні відносини та зовнішня політика держави:	
сутність, види, принципи та суб'єкти	275
15.2. Міжнародні конфлікти: поняття, причини,	
засоби та методи врегулювання	286
15.3. Україна в системі міжнародних відносин	290
Тема 16. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ	298
16.1. Поняття та структура національної безпеки України.....	298
16.2. Система забезпечення національної безпеки України	310
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	327
СЛОВНИК ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ	374
ЛІТЕРАТУРА.....	532

ВІД АВТОРІВ

Сучасність підтверджує те, що політичні знання та культура необхідні кожній людині, незалежно від її професії, оскільки, живучи в суспільстві, вона неодмінно зобов'язана взаємодіяти з іншими людьми і державою. Без володіння політологічними знаннями особистість ризикує стати розмінною монетою у політичній грі, перетворитися на об'єкт маніпулювання і поневолення з боку більш активних в політичному відношенні сил.

Суспільна політична грамотність громадян є необхідною і для усього суспільства, оскільки оберігає його від деспотизму і тиранії, від антигуманних і економічно-неефективних форм державної і громадської організації. Особливою мірою політичні знання і навички є необхідними молодому поколінню, що вирізняється радикалізмом суджень і дій, підвищеною сприйнятливістю до різного роду утопічних ідеологій і демагогічних закликів.

У навчально-методичному посібнику ключовий акцент ставиться на політологічному вимірі громадянського суспільства та інститутів влади. Доступною для здобувачів вищої освіти формою викладу надаються відповіді на чимало запитань сучасності, що стосуються геополітичних процесів як в Україні, так і за її межами. Це значно полегшує здобуття базових знань у сфері політології.

Навчально-методичний посібник підготовлений авторським колективом кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ із урахуванням чинних вимог до такого роду робіт, відповідно до програми навчальної дисципліни «Політологія» на основі теоретичного матеріалу підручника «Теорія політики» (2015). Текст викладений, в тому числі, у вигляді таблиць і схем, що відображають широкий спектр загальнотеоретичних і методологічних проблем політології, особливості розвитку сучасних політичних явищ і процесів.

Тема 1

ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК СИСТЕМА ЗНАНЬ ПРО ПОЛІТИКУ. СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Політика як суспільне явище

1.2. Об'єкт і предмет політології, категорії, методи та її функції

1.1. Політика як суспільне явище

Призначення політики полягає у тому, щоб на основі спільних інтересів об'єднувати усі верстви суспільства і спрямовувати їх дії на вирішення важливих суспільно-державних завдань.

Поняття «політика», походить від давньогрецького слова «polis» (місто – держава) та його похідних: «politike» (мистецтво керувати державою), «politeia» (конституція), «polites» (громадяни), «politica» (державний діяч). Сьогодні, не дивлячись на бурхливий розвиток наукового політологічного знання, зміст категорії «політика» все ще залишається відкритим, піддавшись змінам і доповненням у міру виникнення нових теоретичних моделей. Термін «політика» практично завжди використовується в декількох сенсах.

Природність політики для багатьох античних мислителів була очевидною, але питання про те, хто повинен керувати державою, про форми і механізми цього правління та інші проблеми політичного буття вирішувалися по-різному. Політика «супроводжувала» людину все її життя, здійснюючи пошук оптимального політичного ладу.

Політика є багатоманітним суспільним явищем: однією зі сфер суспільного життя; особливим видом суспільних відносин, передусім великих соціальних груп, пов'язаних із реалізацією влади в суспільстві; засобом узгодження соціальних інтересів; боротьбою за оволодіння державною владою та участю у її здійсненні; організацією та функціонуванням держави в її політичній системі в цілому. Політика це: участь в справах держави, визначення форм,

завдань, змісту її діяльності; діяльність у сфері відносин між класами, націями, партіями і державами; сукупністю подій або питань державного, суспільного життя; характеристикою дій, направлених на досягнення певної мети у відносинах людей між собою. У широкому сенсі політика ототожнюється зі всією соціальною дійсністю. У вузькому сенсі під політикою розуміються відношення між великими соціальними групами людей з приводу реалізації своїх політичних інтересів.

Трактування політики не вичерпують всього різноманіття її визначення, але в сукупності дозволяють розкрити суть політики як соціального явища таким чином: «Політика є сфера діяльності, пов'язана з відносинами між класами, націями, іншими соціальними групами, має на меті завоювання, організацію і використання державної влади, управління соціальними процесами»

Створено багато наукових концепцій, які по-різному трактують джерела політики, причини її розвитку. Найбільш розповсюдженими є теологічні, натуралістичні, соціальні, раціонально-критичні пояснення політики.

У структурі політики виділяються зміст, форма і процес (відносини). У політичному процесі знаходить віддзеркалення складний, суб'єктний і конфліктний характер політичної діяльності, прояв і здійснення відносин різних соціальних груп, організацій та індивідів. Виходячи з цього, розглядаючи політику як суспільне явище, можна виділити її структурні елементи: політичний інтерес; політичні відносини; політична свідомість; політична організація; політична діяльність.

Політика має свої суб'єкти і об'єкти. Суб'єкт – це носій якої-небудь предметно-практичної діяльності, джерело активності, направленої на об'єкт. Об'єкт – це те, що протистоїть суб'єктові в його наочно-практичній діяльності, в пізнанні. Іншими словами, суб'єкт діє, впливає на об'єкт, прагне використовувати його у своїх інтересах. Стосовно політики можна сказати, що суб'єкт політики, це той, хто веде активне політичне життя, бере участь у політичному процесі: особа, соціальна група, суспільні і релігійні об'єднання, держава або його органи, міжнародні організації і тому подібне. Об'єктом політики є те, на що направлені зусилля суб'єкта політики: владні інтереси і цінності, населення як електорат, держава, особа і тому подібне.

Саме від якостей й характеру політичного усвідомлення інтересів залежить властивість політики «проникати» в інші сфери

суспільного життя (такі властивості, як інклюзивність, універсальність, атрибутивність) або ж, навпаки, «давати місце» іншим соціальним регуляторам людських відносин.

Політику класифікують за різними критеріями, а саме: за сферами суспільного життя; об'єктами дії; суб'єктами політик; пріоритетами діяльності (цілями). За сферою впливу визначають такі види політики: економічна, соціальна та культурна.

Залежно від масштабів, спрямованості, змісту завдань політика поділяється на внутрішню, зовнішню і міжнародну. Внутрішня політика регулює економічні, політичні, соціальні та інші відносини між людьми всередині суспільства. Зовнішня політика спрямована на безпеку держави, щоб створювати сприятливі умови для розвитку внутрішньої політики. Метою міжнародної політики є активність держав і організацій щодо глобальних і регіональних проблем.

Основними функціями політики є: управлінська і регулятивна; раціоналізаторська; гуманітарна; мобілізаційна і забезпечення; політичної соціалізації; прогностична; інноваційна; ідеологічна; виховна; інтеграційна; забезпечення цілісності і задоволення соціальних інтересів. Зрозуміло, що в цілому йдеться тільки про найважливіші функції політики. По ступеню розвитку цих функцій можна судити про ступінь розвитку самого суспільства, зрілості і розвиненості політичного життя.

Таким чином, політика володіє всеосяжним соціальним характером і має відношення практично до кожного члена суспільства.

Таблиці та схеми до першого питання

Схема 1.1

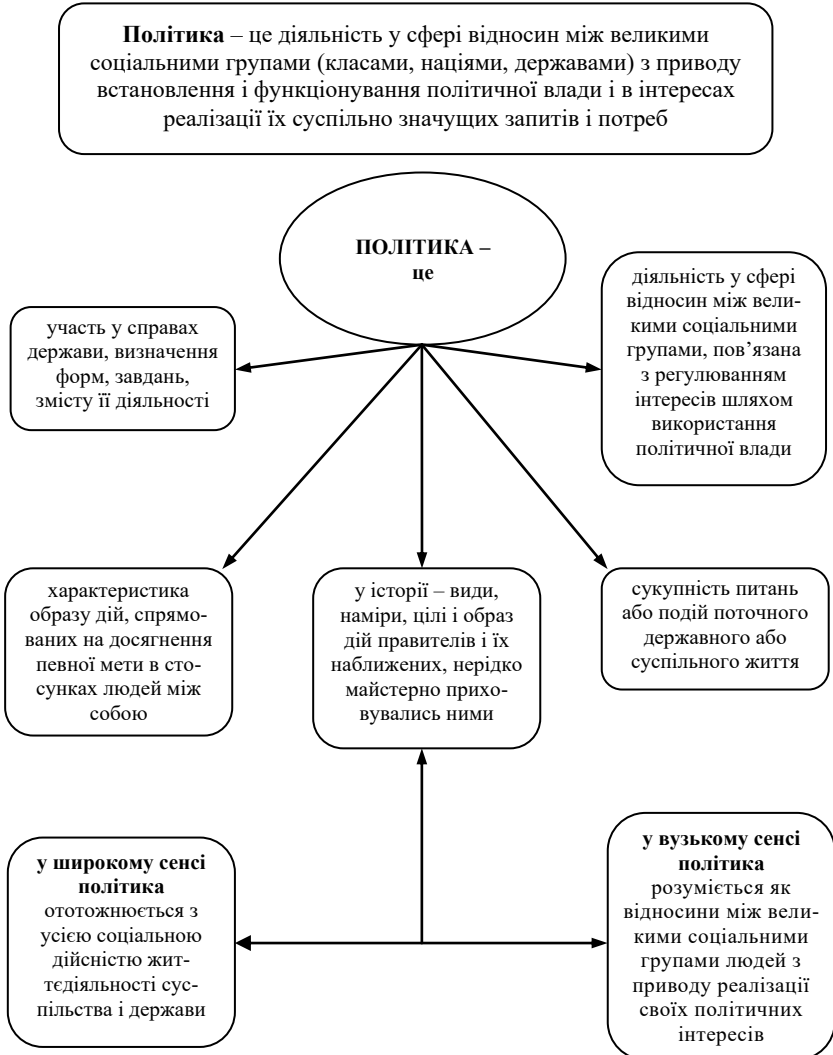

Схема 1.2

КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИКИ	
→	ТЕОЛОГІЧНА – надприродна інтерпретація суті політики і влади
→	НАТУРАЛІСТИЧНА – природа політики пов’язується з впливом природного середовища, властивостей живих організмів, психологічних особливостей людей
→	СОЦІАЛЬНА – політика характеризується через вплив інших сфер суспільного життя та соціокультурні характеристики суб’єктів політики
→	РАЦІОНАЛЬНО-КРИТИЧНІ – політика пояснюється її внутрішніми причинами, компонентами і процесами

Схема 1.3

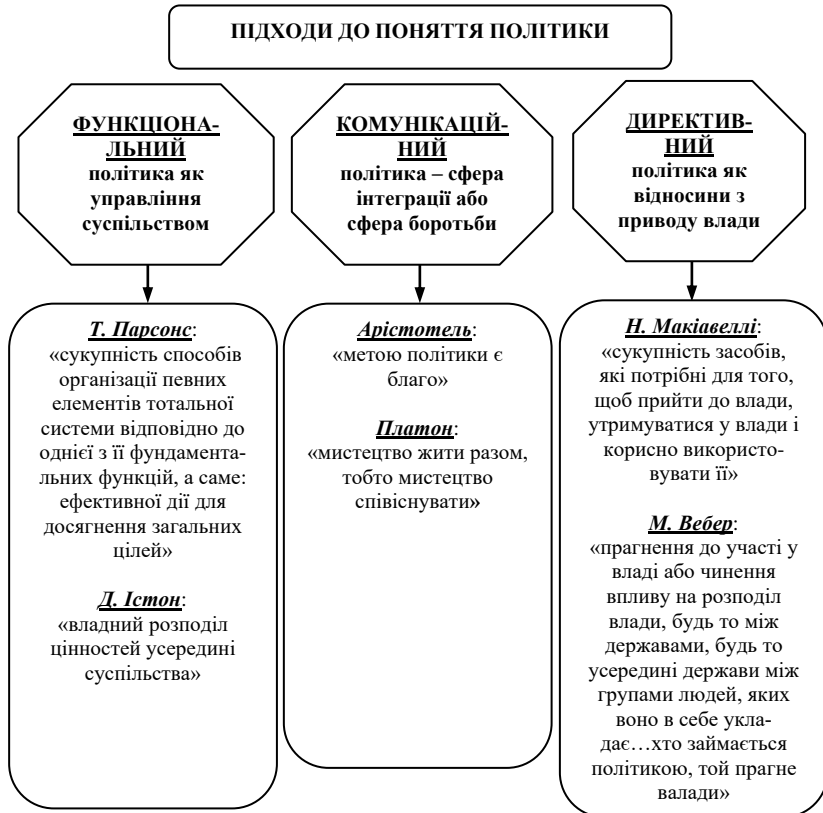

Схема 1.4

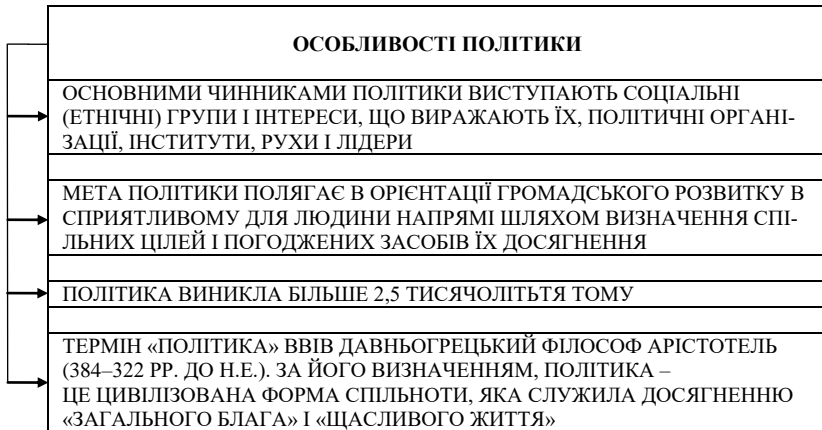

Схема 1.5

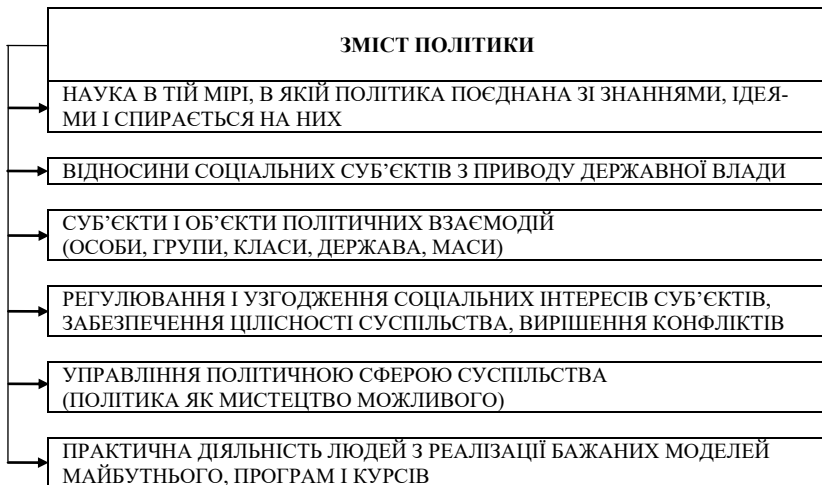

Схема 1.6

КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИКИ	
	ТЕОЛОГІЧНА – надприродна інтерпретація суті політики і влади
	НАТУРАЛІСТИЧНА – природа політики пов’язується з впливом природного середовища, властивостей живих організмів, психологічних особливостей людей
	СОЦІАЛЬНА – політика характеризується через вплив інших сфер суспільного життя та соціокультурні характеристики суб’єктів політики
	РАЦІОНАЛЬНО-КРИТИЧНІ – політика пояснюється її внутрішніми причинами, компонентами і процесами

Схема 1.7

СТРУКТУРА ПОЛІТИКИ	
ЗМІСТ ПОЛІТИКИ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ виражається в її цілях, цінностях, мотивах; ➤ механізмах ухвалення політичних рішень, в проблемах, які вона вирішує
ФОРМА ПОЛІТИКИ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ це її організаційна структура (державна, партій тощо); ➤ норми, закони, що додають їй стійкість, стабільності і дозволяють регулювати політичну поведінку людей
ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС	<ul style="list-style-type: none"> ➤ знаходить відображення складний, багато-суб’єктний і конфліктний характер політичної діяльності; ➤ прояв і здійснення відносин різних соціальних груп, організацій та індивідів

Схема 1.8

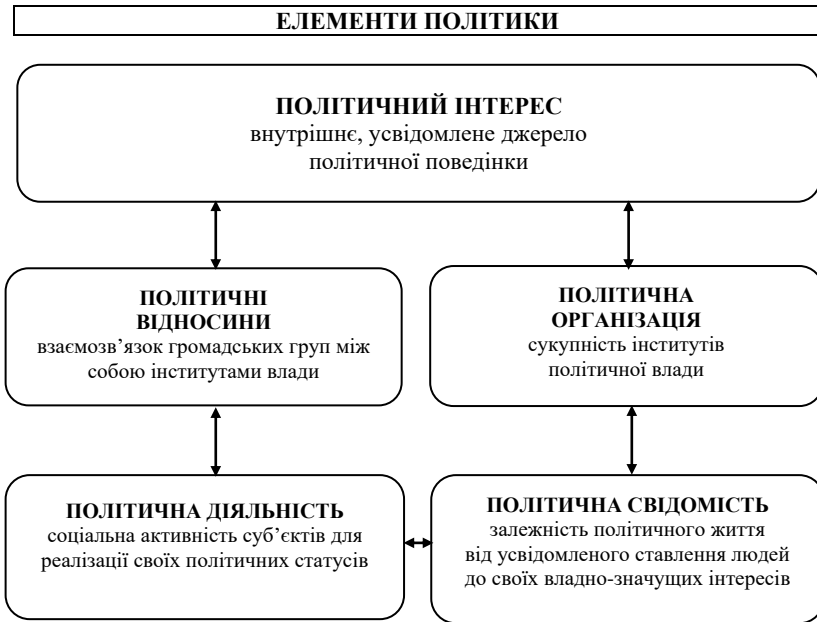

Схема 1.9

Властивості політики	
УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ	Полягає у всеосяжному характері впливати практично на будь-які сторони і елементи життєдіяльності суспільства
ІНКЛЮЗИВНІСТЬ	Здатність необмежено проникати у всі сфери суспільного життя
АТРИБУТИВНІСТЬ	Проявляється у здатності поєднуватися з неполітичними суспільними феноменами, відносинами і сферами, утворюючи інші види суспільних відносин і сфери суспільного життя

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЛІТИКИ

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЛІТИКИ	
ЗА СФЕРАМИ ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ економічна ➤ соціальна ➤ національна ➤ науково-технічна ➤ екологічна ➤ культурна ➤ військова та інші
ЗА СУБ'ЄКТАМИ ПОЛІТИКИ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ політика партій ➤ політика громадських об'єднань і рухів ➤ державна політика та інші
ЗА ПРІОРИТЕТОМ ДІЯЛЬНОСТІ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ політика нейтралітету ➤ політика національного примирення ➤ політика «відкритих дверей» та інші
ЗА ОБ'ЄКТОМ ДІЇ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ внутрішня ➤ зовнішня
ЗА СФЕРАМИ СУСПІЛЬСТВА	<ul style="list-style-type: none"> ➤ національна ➤ наукова ➤ економічна ➤ екологічна ➤ військова
ЗА ЗМІСТОМ І ХАРАКТЕРОМ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ компромісів ➤ прогресивна ➤ реакційна ➤ волюнтаристська ➤ науково-обґрунтована

Схема 1.11

ФУНКЦІЇ ПОЛІТИКИ	
РАЦІОНАЛІЗАТОРЬСЬКА ФУНКЦІЯ	Політика раціоналізує конфлікти і протистояння, запобігає їм або вирішує діалог членів суспільства між собою і з державою
УПРАВЛІНСЬКА І РЕГУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ	Політика не лише виражає значимі інтереси і потреби різних груп суспільства, але і забезпечує їх взаємодію, робить на них вплив шляхом ухвалення політичних рішень, а також управляє соціальними процесами і регулює їх, використовуючи суспільний примус і насильство
ГУМАНІТАРНА ФУНКЦІЯ	Виражається в гарантіях прав і свобод особистості, забезпеченні суспільного порядку, громадянського миру і організованості
ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ	Політика відкриває широкі можливості реалізації групових й індивідуальних інтересів, включає особу в соціальні відносини, передаючи їй досвід і навички творчої діяльності, ефективного виконання соціальних ролей і функцій
МОБІЛІЗАЦІЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	Політика забезпечує їх реалізацію шляхом створення мотиваційного механізму, надаючи індивідуві ефективні можливості для задоволення його соціальних потреб, зміни його соціального статусу за допомогою влади
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ І СТАБІЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА	Політика розробляє проекти майбутнього, визначає соціальні орієнтири, знаходячи для їх здійснення необхідні ресурси
ВИРАЖЕННЯ І ЗАДОВОЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ	Покликана створювати членам суспільства можливості для вираження і задоволення суспільно значущих інтересів
СОЦІАЛІЗАЦІЯ	Політика забезпечує формування особистості, її виховання і всебічний розвиток, розширення її світогляду
ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНА	Політика виражає інтереси соціальних груп, дає поштовх до визначення колективних цілей, програм суспільного розвитку
ІННОВАЦІЙНА	Політика створює нові форми організації, забезпечує зміну й розвиток суспільства, сутність якої полягає у сприянні реалізації певних інтересів, цілей і завдань
ПРОГНОСТИЧНА	Політика визначає перспективи суспільного розвитку, створено є різноманітні моделі майбутнього стану економічної, політичної системи тощо

1.2. Об'єкт і предмет політології, категорії, методи та її функції

Політологія – це наука про політичну систему суспільства та її різноманітні підсистеми. Жодна інша галузь наукового знання, яка досліджує політичну сферу суспільного життя, не робить це так системно й повно, як політологія, і не розглядає політичну систему суспільства в цілому як свій предмет.

Термін «політологія» походить від давньогрецьких слів *politike* – мистецтво управління державою і *logos* – учення. У Стародавній Греції політика була наукою про управління державою

Політичні погляди та ідеї існують з того часу, як суспільство набуло державно-організованої форми. Історично першою формою пізнання політики була релігійно-міфологічна. Майже два тисячоліття до нової ери панували уявлення про божественне походження влади і суспільно-політичного устрою.

Процес формування й виокремлення політології із загальної системи соціальних і гуманітарних наук та її інституціоналізації припав у кінці XIX – на початку XX ст. У різних країнах цей процес мав свої особливості: у Німеччині, наприклад, він був пов'язаний із формуванням і розвитком так званої правової школи; у Франції політологія виникає на межі державознавства, політичної історії та соціології; у Великобританії значного поштовху формуванню політології надало заснування Лондонської школи економіки і політичних наук при Лондонському університеті; у США інтенсивне оформлення політології в самостійну галузь знання розпочалося 1880 р. зі створенням при Колумбійському коледжі (пізніше перейменований у Колумбійський університет) школи політичної науки.

На організованому ЮНЕСКО у 1948 р. в Парижі міжнародному колоквиумі політологів було вирішено вживати термін «політична наука» в однині, а її основним предметом вважати: політичну теорію та історію політичної думки; політичні інститути; партії, групи і громадську думку; міжнародні відносини. Цей момент прийнято вважати завершенням процесу конституювання політології як науки.

Справжній розвиток політології як науки в Україні стає можливим лише з досягненням державної незалежності. З 1990 р. політологію як навчальну дисципліну почали викладати в українських закладах вищої освіти. Політична освіта повинна сприяти: вироб-

ленню раціоналістичного менталітету; засвоєнню цінностей і норм демократичної політичної культури; формуванню таких якостей, як політична толерантність, готовність до компромісу і партнерства, схильність до консенсусу, вміння цивілізовано захищати свої інтереси, вирішувати соціальні конфлікти; утвердженню у свідомості людини почуття громадянського обов'язку, відповідальності перед суспільством; формуванню свідомої, повноправної особистості.

Будь яка наука, політологія має свій об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження політології є політична сфера, яку вивчають і аналізують у поєднанні з особливостями її функціонування й розвитку та зв'язками з іншими сферами суспільства (економічною, соціальною, духовною та ін.). Насамперед політична наука зосереджує свою увагу на дослідженні держави, влади та владних відносин, які розглядає як соціальні феномени й інститути політичної організації суспільства, що основною метою мають реалізацію загального інтересу.

Предметом політології є політична система суспільства як інтегроване поняття, що включає в себе такі важливі складові, як: держава, державний устрій, влада, владні відносини, політичні партії та громадсько-політичні організації й рухи, політична діяльність, політична свідомість, політична культура, ідеологія та ін.

Важливим є питання методів політичної науки. Метод – це спосіб, підхід, інструмент, яким користується певна наука для дослідження закономірностей, що становлять її предмет. Виділяють три групи методів політичної науки: загальнонаукові методи дослідження; логічні методи; емпіричні методи. Органічне поєднання різних методів політичної науки допомагає фахівцям всебічно і максимально об'єктивно оцінити практику життя і прийняти оптимальне політичне рішення, співвідносне з призначенням науки.

Важливим для розуміння та оцінки політології у житті суспільства є визначення притаманних їй функцій. Функції політології пов'язані з основними напрямками її впливу на суспільство. Розрізняють: теоретичну, аналітичну, методологічну, виховну, регулятивну, світоглядну, прогностичну, практичну, описову, пояснювальну.

Політологія як наука має розвинену систему категорій – фундаментальних понять, що відображають найбільш суттєві зв'язки, ознаки, особливості політичних явищ, процесів, інститутів. Категорії політології поділяють на три групи. Основні (базові) категорії використовують у процесі аналізу всіх сфер і рівнів полі-

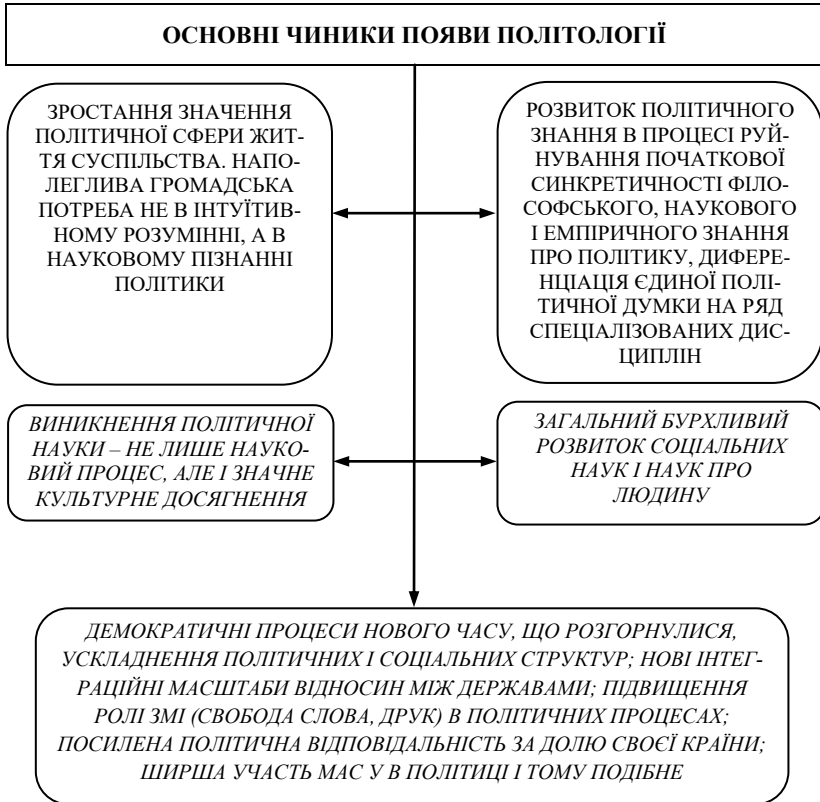
тичного життя. До них належать поняття: політика, влада, держава, політична система, політичний процес, політичне життя, політичні відносини та ін. Другу групу складають категорії, які відображають історичні особливості розвитку політичних учень, політичних систем, держави і т.п. Політологія – комплексна наука, що поєднує вивчення змісту інституційно-організаційних форм політичної діяльності та способів взаємодії учасників політичного процесу.

Політологія – це наука про закономірності управління суспільством на основі політичної влади і як навчальна дисципліна покликана дати уявлення про політичне життя, політичну сферу суспільства, закономірності її розвитку, а також систему знань про сучасні політичні інституції, їх будову та функціонування, про права, свободи, обов'язки громадян у демократичному суспільстві, політико-правове становище людини, форми і способи її участі у політичному житті, про типи, форми, динаміку політичних процесів, їхні суб'єкти, зміст і шляхи формування політичної культури, різноманітні ідейно-політичні концепції сучасності, рушійні сили сучасного світового розвитку.

Оновлення суспільства неможливе без оновлення політичної свідомості, формування нової політичної культури, демократичної за своїм характером.

**Таблиці та схеми
до другого питання**

Схема 1.12

ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА
«ПОЛІТОЛОГІЯ» = «POLITIKE» – МИСТЕЦТВО ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ
В МІСТІ – ДЕРЖАВІ (ПОЛІСІ) + «LOGOS» – ПОНЯТТЯ, СУДЖЕННЯ,
ЗНАННЯ = НАУКА ПРО ПОЛІТИКУ

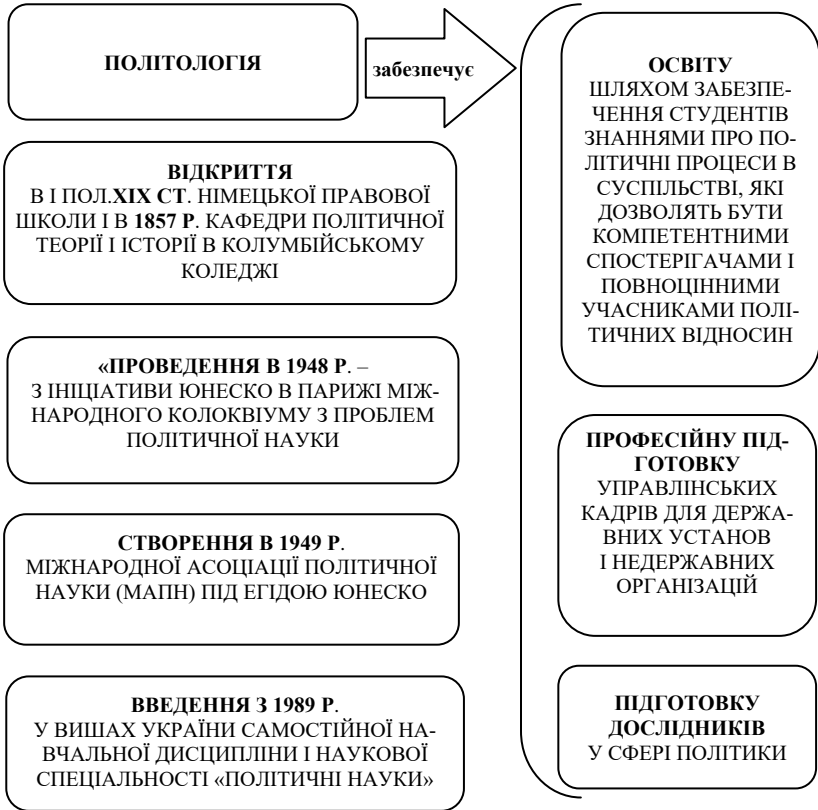

Схема 1.14

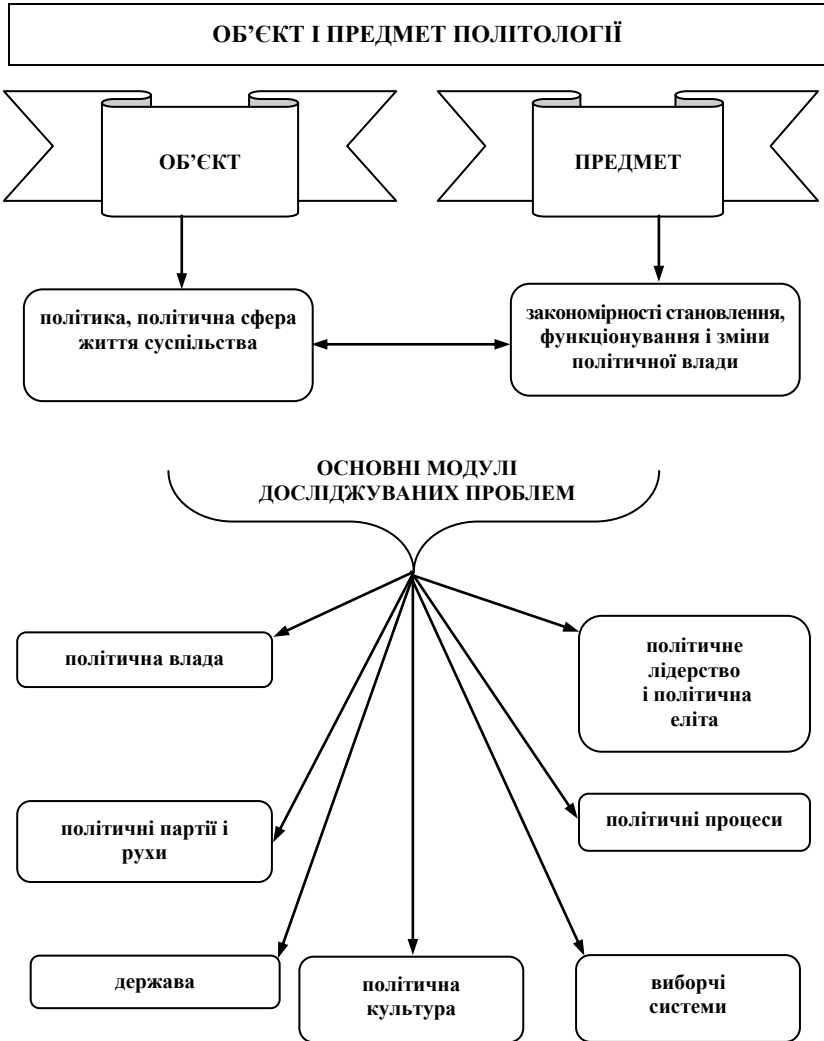

Схема 1.15

СТРУКТУРА ПОЛІТОЛОГІЇ	
ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ	політична теорія і історія ідей, виробляє теоретичні і методологічні основи політичної науки
ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ	теорія політичної участі або тиску громадян, політичні партії, групи і асоціації, участь громадян в управлінні і громадська думка
ТЕОРІЯ СВІТОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ	міжнародна політика, політика і міжнародні організації, міжнародне право та міжнародні політичні відносини
ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОЇ (ДЕРЖАВНОЇ) ПОЛІТИКИ	політичні інститути (конституція, центральні органи управління, регіональне і місцеве управління, публічна адміністрація, економічні і соціальні функції управління, порівняльний аналіз політичних інститутів)

Схема 1.16

КАТЕГОРІЇ ПОЛІТОЛОГІЇ
<i>Категорії політології</i> – основні, найбільш загальні фундаментальні поняття, що відображають істотні сторони її предмета

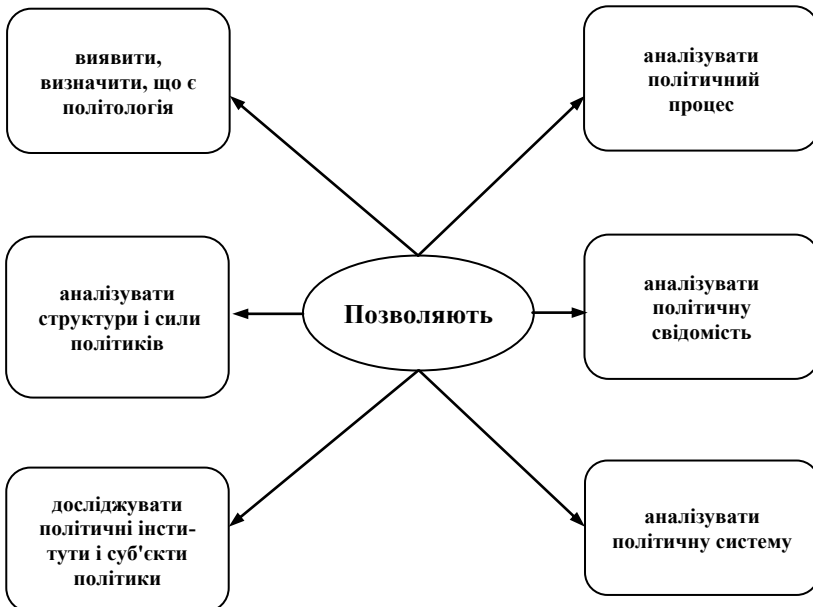

Схема 1.17

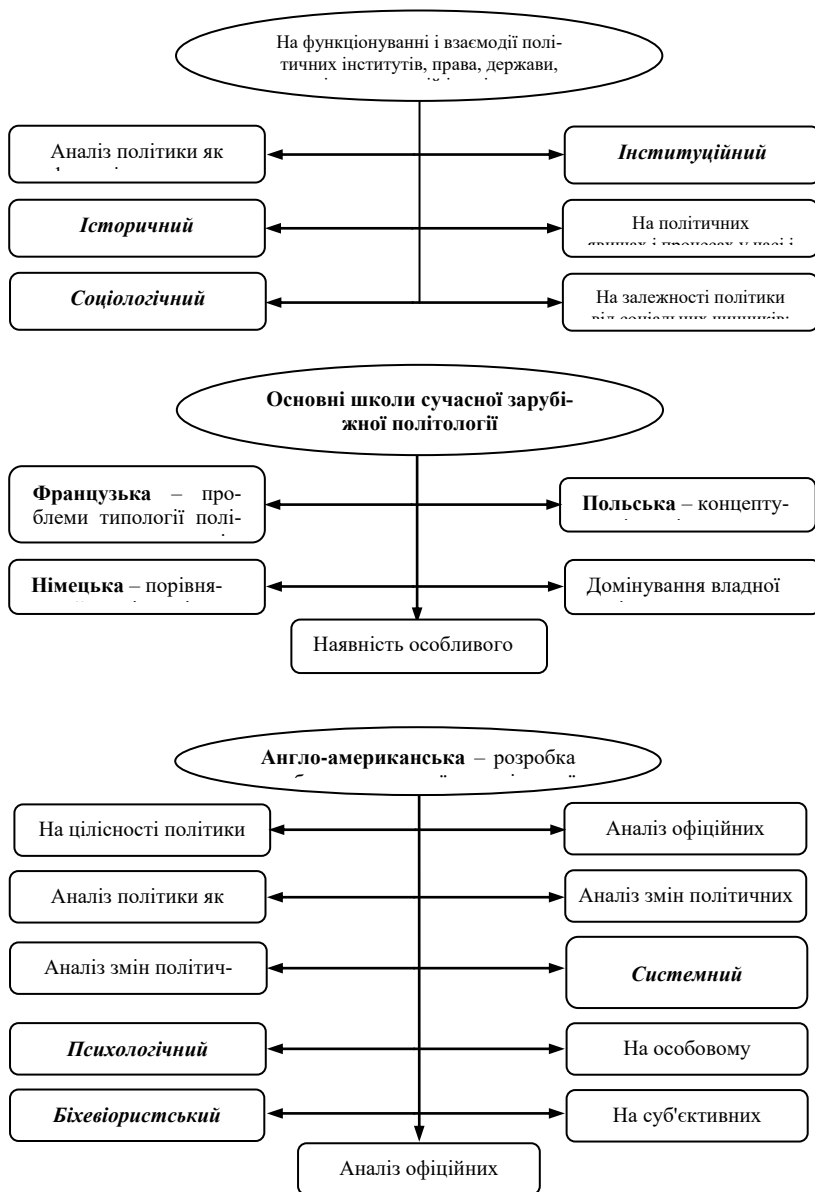

Схема 1.18

Схема 1.19

ФУНКЦІ ПОЛІТОЛОГІЇ

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ	
ТЕОРЕТИКО-ПІЗНАВАЛЬНА	дає можливість розкривати об'єктивні тенденції соціально-політичного розвитку, реально оцінювати політичні ситуації
АНАЛІТИЧНА	дає можливість проаналізувати, оцінити результати діяльності держави партій, інших елементів політичної організації суспільства
МЕТОДОЛОГІЧНА	розкриваючи загальні закономірності політики, створює базу для окремих політичних теорій та інших суспільних наук
ВИХОВНА	сприяє політичній соціалізації, формуванню і розвитку політичної культури
РЕГУЛЯТИВНА	забезпечує вплив людей і організацій на політичний процес, їх участь у політичних подіях, раціоналізацію політичного життя
СВІТОГЛЯДНА	сприяє правильній оцінці співвідношення загальнолюдських, державних, класових, національних, групових, особистих інтересів, визначенню власного місця в політичному житті суспільства
ПРОГНОСТИЧНА	визначає прогноз розвитку політичних процесів та ймовірності подій з метою своєчасного коригування політики
ПОЯСНЮВАЛЬНА	допомагає зрозуміти сутність політичних явищ та робить можливим перехід від спостереження фактів до з'ясування причин їхнього виникнення
ОПИСОВА	пов'язана з накопиченням, вивченням фактів політичної дійсності, з виявленням найважливіших політичних проблем і протиріч політичного розвитку

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Політика і політична наука

Мета заняття: поглибити та закріпити теоретичні положення про політику як соціальне явище і політичну науку; формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Політика як суспільне явище. Місце і роль політики в системі суспільних відносин.
2. Об'єкт, предмет, функції політології.
3. Основні категорії і методи політології. Взаємозв'язок політології з іншими соціальними науками.

Основні поняття для засвоєння: політика, політична сфера, політологія, система політичних наук, предмет політології, функції політології, категорії політології, рівні функціонування політики, властивості політики, структура політики, види політики.

Теми рефератів

1. Поняття, сутність і теоретичні концепції політики.
2. Політика як практична діяльність, наука та мистецтво.
3. Політика і економіка (взаємозв'язок і взаємодія).
4. Структура і функції політики. Роль політики в житті суспільства.
5. Предмет і об'єкт політології.
6. Методологія політичної науки.
7. Політологія як наука і навчальна дисципліна.

Питання для самостійного контролю

1. У чому полягає зміст, поняття «мистецтво політики»?
2. Що таке політика?
3. Розкрийте зміст політики як сфери суспільної діяльності людей.
4. Визначте зміст складового елемента політики: політична організація (політичні відносини, політична свідомість).
5. У чому полягає зміст понять об'єкт, суб'єкт і засоби політики?
6. Як співвідносяться сила, мораль, право як засоби політики?

7. В яких ситуаціях людина стає суб'єктом політики?
8. Які рівні суб'єктності визначено у політиці?
9. Назвіть сфери політики.
10. Які науки висвітлюють проблеми політики?
11. Що заважало становленню політології як науки і як навчальної дисципліни до 1948 р.?
12. Що відрізняє політологію від історії (правознавства, філософії, соціології, релігієзнавства)?
13. Коли організаційно визначилася наука про політику?
14. Які труднощі об'єктивного змісту в середині ХХ століття постали перед політичною наукою ?
15. Що вивчає політологія?
16. Назвіть структурні складові політології.
17. Розкрийте зміст практичного й аналітичного напрямів дослідження політики.
18. У чому зміст історичного (термінологічного, структурно-функціонального) методу дослідження політики ?
19. Розкрийте зміст гносеологічної (інструментальної, прогностичної, ідеологічної) функції політології.
20. Як історично відбувалося виокремлення політичної сфери з посеред інших сфер суспільного життя людей?
21. Яку роль відіграє політологія у житті суспільства?
22. Розкрийте зміст інструментальної (прогностичної, ідеологічної) функції політології.
23. За яких умов політика може бути моральною, а за яких – аморальною?
24. З якою метою в Україні впроваджено курс політології?
25. Яке майбутнє політичної науки в Україні?

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. – 56 с.
2. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
3. Арістотель. Політика / пер. з давньогрецької та передмова О. Кислюка. – К.: Основи, 2003. – 239.
4. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.

5. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенко. – К.: Академія, 2006. – 528с.
6. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Я. Б. Турчин; за ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – 415 с.
7. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів: Новий Світ – 2000, 2015. – 779 с.
8. Політологія: наука про політику / заг. ред. проф. В. Г. Кремень, проф. М. І. Горлача – Київ; Харків, Друкарський центр. 2002. – 640 с.
9. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Грищук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / За ред. Гетьманчука М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 600 с.
10. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Трєбін М. П. та ін. – Львів: Ліга-прес, 2015. – 668 с.

Додаткова:

1. Політичний енциклопедичний словник.- К.:Генеза, 2004. – 736 с.
2. Політичні інститути і форми правління: проблеми організації та функціонування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/публікація/991>
3. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / за заг. ред. Кирилюка Ф. М. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 704 с.
4. Політологія: Академічний курс: підручник / кер. авт. колект. А. Панов. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 520 с.
5. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ – I–IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Скорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів: «Новий Світ-2000», 2014. – 779 с.
6. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: монографія. – К.: Юридична думка, 2012. – 592 с.
7. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.

Тема 2

ІСТОРІЯ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

2.1. Політичні ідеї стародавнього світу

2.2. Політичні вчення доби середньовіччя і Відродження

2.3. Політичні вчення Нового часу: західна традиція

2.1. Політичні ідеї Стародавнього світу

Історично першою формою пізнання політики було її релігійно-міфологічне трактування. У II–I тисячоліттях до н. е. панували уявлення про божественне походження влади і суспільно-політичного устрою. Політичні погляди давніх єгиптян, вавилонян, євреїв, асирійців, мідян, шумерів, персів, індусів, китайців, греків, римлян та інших народів відображали спочатку міфологічні уявлення про правду, справедливість, місце людини у світі.

Вже у VIII–VI ст. до н. е. намітилася тенденція відходу від релігійно-міфологічного до більш раціонального, «земного» погляду на світ взагалі, та державу, владу, право зокрема. Згодом ця тенденція знайшла своє втілення та оформилася в ученнях Будди в Індії, єврейських пророків Єремії, Ісаї та інших – у Палестині, мудреців софістів і філософів – у Греції, юристів – у Римі.

З часом політичні погляди набувають певної філософсько-етичної спрямованості. У Давньому Китаї фундаментальну роль в історії розвитку політичної та етичної думки відіграло вчення Конфуція (551–479 до н. е.) – конфуціанство, що стало певного роду еквівалентом релігії. Головна праця Конфуція – «Луньюй» («Бесіди і судження»). Визнаючи божественну і природну сторони походження влади, Конфуцій свій головний інтерес вбачав у тому, як улаштувати життя людей, забезпечити мудрий і справедливий порядок у державі. Цей порядок передбачає п'ять видів відносин: володаря і підлеглих, чоловіка і дружини, батька і сина, старшого і молодшого братів, друзів.

На протипагу конфуціанству виникли такі напрямки, як даосизм та моцизм. Засновником школи даосів став Лао Цзи (VI ст до

н.е.), який вважав, що цивілізація, ускладнюючи й удосконалюючи життя, призводить до конфліктів і загибелі. Доктрина даосизму ґрунтується на таких основних принципах: держава є апаратом насильства і пригнічення; найліпший уряд той, який найменше керує; і головне – ігнорувати політику, тобто не перейматися справами держави та суспільства.

З критикою конфуціанства виступили легісти (законники) – прихильники напряду китайської політичної думки IV ст. до н.е. Фундатор легізму Шан Ян (390–336 рр. до н. е.) вважав, що заклики до добродійності в конфуціанському стилі – балачки, а конфуціанці – паразити, що сидять на шиї народу. Легісти розробили власне вчення про техніку реалізації влади, засновану на жорсткій системі адміністративних розпоряджень. Тільки насильницькими методами, вважали легісти, можна навести і підтримувати порядок у суспільстві.

З численних мислителів Давньої Греції особливе місце в розвитку політичної думки займають Сократ, Платон і Арістотель.

Сократ (469–399 до н.е.) – видатний мислитель, який залишив помітний слід у розвитку політико-правової думки. Дві його провідні ідеї мають особливе значення. По-перше, це принцип законності: у своєму ставленні до закону Сократ був прихильником законності. По-друге, принцип верховенства знань та інтелекту в управлінні державою.

Платон (427–347 до н. е.) – один із найвидатніших мислителів не тільки античної, але і всієї історії філософії і політичних вчень. Політичні погляди Платона викладені в діалогах «Держава», «Політика» і «Закони».

Будучи філософом-ідеалістом, Платон розробляє ідеальні варіанти суспільного устрою, зокрема, проект ідеальної держави. Платон вважав, що ідеальна держава повинна відповідати природі людини, що містить у собі три частини: розумну (правителі), люту (воїни) і ту, що жадає (селяни і ремісники). Платон створив такі політичні форми правління, як тимократія, олігархія і демократія.

Арістотель (384–322 до н. е.) – автор понад двадцяти політико-філософських праць, головна з яких – «Політика». Він заклав основи теорії політики. Держава, говорив Арістотель, виникає з необхідності людей спілкуватися, допомагати один одному, для задоволення їхніх спільних потреб.

Головне завдання політичної науки Арістотель вбачав у тому, щоб відшукати найбільш досконалу форму державного устрою.

Проаналізувавши 158 відомих йому державних устроїв, Арістотель розробив типологію форм державного устрою. Усі форми державного устрою він розділив на «правильні» і «неправильні».

За Арістотелем, політичне правління – це правління закону, а не людей: правителі, навіть кращі, схильні до почуттів і афектів, закон же – «урівноважений розум». Арістотель не розмежовує державу і суспільство.

**Таблиці та схеми
до першого питання**

Таблиця 2.1

Основні етапи	Історія розвитку політичних знань та політичної думки. Особливості та характерні риси	Основні представники
Політичне вчення стародавнього Сходу (Єгипет, Вавилон, Ассирія, Іран, Китай)	– Політична думка не виділялася в самостійну галузь знань, відображалася в міфологічній формі, панувало розуміння божественного походження влади	Хаммурапі, Соломон, Заратустра, Конфуцій, Лао Цзи, Шан ян, Шень Бухай
Політичне вчення Стародавньої Греції і Стародавнього Риму	– Поступове звільнення політичних поглядів від міфологічної форми, відокремленість їх як відносно самостійної частини філософії – Аналіз устрою держави, класифікація форм державної влади, визначення найкращої ідеальної форми правління	Гомер, Піфагор, Геракліт, Демокріт, Протагор, Сократ, Платон, Арістотель, Лукрецій, Цицерон
Політичні вчення середньовіччя	– Розвиток соціально-політичної думки в основному зусиллями релігійних діячів – Обґрунтування теологічної теорії походження політичної влади – Роль релігії і держави в політиці	Аврелій Августин, Тома Аквінський
Політичні вчення епох Відродження та Просвітництва	– Розвиток гуманістичних начал в політичній теорії, звільнення її від теології – Аналіз проблем, прав та свобод людини, закону і держави, демократичного устрою суспільного життя	М. Макиавеллі, М. Лютер, Т. Мор, Т. Кампанелла, Ж. Боден, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Дж. Локк
Політичні вчення Нового часу	– Формування ліберальної політичної ідеології – Обґрунтування необхідності розподілу влади – Характеристика правової держави – Аналіз цінностей і механізму функціонування буржуазної демократії – Формування концепції прав людини та громадянина	Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Б. Констан, І. Бентам, О. Конт, О. Радіщев, М. Чернишевський

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Політичні вчення Стародавнього Сходу		
<p>– Політична думка ще не виділилася у самостійну галузь знань, виражалась у міфологізованій формі</p> <p>– Панувала ідея божественного походження влади</p>		
Стародавній Єгипет	Стародавня Іудея	Стародавній Китай
<p>– Політичні погляди стародавніх єгиптян висловлені у «Повчанні Птахотена» (III тисячоліття до н. е.), «Книзі мертвих» (II тисячоліття до н. е.), міфах Середнього, Нового і Пізнього царств (XXI–VI ст. до н. е.).</p> <p>– У них пропагується ідея божественності державної влади (фараони – сини бога Ра).</p> <p>– Суспільство уявляється у вигляді піраміди, верхівкою якої є боги і фараони, а підніжжя – народ; між ними – жреці, знать і чиновники.</p> <p>– Цікавими є повчання, що стосуються і володарів країни, і простих людей: не зловживати владою, приборкувати в собі корисливі прагнення, поважати старших, не грабувати бідних, не ображати слабких та ін.</p>	<p>– У XIII–X ст. до Христа на території Палестини виникло Ізраїльсько-їудейське царство, мислителі якого зробили вагомий вклад у світову парapolітичну думку</p> <p>– У I тисячолітті до Христа особливої популярності набули Яхвіст (X–IX ст.), Елохіст (VIII–VII ст.), Второзаконня (VII ст.), Жрецький кодекс, тобто Тора (Закон), або П'ятикнижжя Мойсея (VI ст.).</p> <p>– Стародавні пророки започаткували ідею про договірне походження держави: Бог перебуває в особливих договірних стосунках з єврейським народом, є його провідником і царем, законодавцем і суддею.</p> <p>– Засади нового суспільного ладу сформовані у Заповідях Божих (Кодексі Мойсея).</p> <p>– У Біблії є перші відомості про парapolітичні партії та угруповання (книжників, есенів, садуків, фарисейів), висловлені ідеї, які стосуються прав і свобод людини та громадянина</p>	<p>– Давньокитайські мислителі першими в історії політичної думки почали відходити від міфічного світорозуміння до раціональних політичних доктрин на земній людській основі.</p> <p>– Батько давньокитайської політичної думки Чжоунгунаа (XI–X ст. до Христа) стверджував, що мандат володаря Небо надає тому, хто втілює у своїй особі найбільшу кількість «де» (чеснот, благодаті, справедливості).</p> <p>– У I тисячолітті до Христа в Китаї сформувались такі течії політичної думки:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) конфуціанство (Конфуцій, виходячи з моральних засад, розробив концепцію правильного державного правління); 2) моїзм (Мо-цзи обґрунтував концепцію формування держави через укладення суспільного договору; сформулював ідеї щодо необхідності жорсткої адміністративної структури в суспільному організмі); 3) легізм (Шан-Ян твердить, що держава – найвища мета діяльності людини, а закон – найефективніший спосіб досягнення цієї мети); 4) даосизм (Лао-цзи переконував, що держава, суспільство і людина як природні частки Дао і Космосу підпорядковуються законам вічності

Таблиця 2.2

ПОЛІТИЧНІ ВЧЕННЯ АНТИЧНОЇ ДОБИ

Політичні вчення Стародавньої Греції і Стародавнього Риму		
<ul style="list-style-type: none"> – Поступове звільнення політичних поглядів від міфологічної форми та виділення їх у відносно самостійний розділ філософії – Аналіз будови полісів, типологія політичної влади юрми державного правління – Розробка концепцій ідеальної форми державного правління 		
Етапи Становлення Давньогрецької політичної думки	Політичні ідеї Платона (428–347 рр. до н. е.)	Політична думка Стародавнього Риму
<p>З часів синоїкізму (творення полісів на півдні Балкан у XIII–VII ст. до н. е.) уся давньогрецька політико-правова думка розвивалась як ідеологія вільних громадян.</p> <p>I. Етап античної міфічної передполітології.</p> <p>II. Етап формування філософського підходу до політичних процесів (творчість семи мудреців з кінця VII до початку VI ст. – Піфагора, Геракліта, Демокріта та ін.)</p>	<p>У діалогах «Держава», «Законои» та ін.:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Розробив концепцію полісу, чотирьох стадій його розвитку; – Обґрунтував концепцію ідеальної держави (провідна думка – ідея справедливості: кожен робить свою справу згідно з власними задатками; суспільство функціонує на засадах солідарності та колективізму; найкраща форма держави – аристократія) 	<ul style="list-style-type: none"> – Політична думка у римлян почала формуватися ще в царському періоді історії (754–510 рр. до н. е.) і була міфологізованою; – Першу римську політичну революцію здійснив Сервій Туллій, поклавши кінець родовому устрою (поділ населення за майновим цензом на п'ять класів і шосту верству – пролетарів); – Власне політико-теоретична думка розвивається лише з I ст. до Христа, на що істотний вплив мало завоювання Греції у 146 р. до н. е.
<p>III. Етап раціоналістичної інтерпретації софістами політологічного розвитку, за- початкування світської теорії політики, переміщення людини в центр політичного життя.</p> <p>IV. Етап логіко-понятійного аналізу політичних інститутів та процесів, створення наукових основ політичної філософії (Сократ, Платон).</p> <p>V. Етап формування політичної юриспруденції, початок емпірико-теоретичного підходу до вивчення політичних проблем (Арістотель).</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Запропонував модель державного устрою, у якій регламентація життя громадян набирає всезагального тотального характеру. Основа такого ладу – детальні й суворі закони, законно-послушність громадян. У творах «Політика», «Афінська політика» та ін.: – Визначив людину як «політичну істоту», чия сутність проявляється насамперед у державному житті; – Вперше розмежував владу на законодавчу, адміністративно-управлінську та судову; – Визначив правильні і 	<ul style="list-style-type: none"> – Засновник римської політології – Цицерон (106–43 рр. до н.е.). У трактаті «Про державу» він визначав державу як «справу народу», а народ – як сукупність громадян; державою вважав змішану форму правління. Підкреслював особливу роль державного лідера в житті суспільства. Сформулював власну теорію природного права. – Вагомий вплив на розвиток світової політичної думки справили римські юристи Сабін, Гай та інші, які стали творцями юриспруденції – науки про «знання справедливого і несправедливого» (I–III ст. н. е.)

<p>VI. Розвиток політичної етики (після Арістотеля – Епікур, Зенон), започаткування політичної історії (Полібій, III–II ст. до н. е.)</p>	<p>неправильні форми державного правління. – Найкращим державним ладом вважав змішану форму влади, коли править середня верства населення. – Політику тісно пов'язував з моральністю чеснотами та етикою, які вважав вступом до політики</p>	
---	--	--

2.2. Політичні вчення доби середньовіччя і Відродження

У V–XVI ст., тобто в епоху середньовіччя, філософсько-етичні концепції політики в Західній Європі витісняються релігійною (християнською) концепцією. Центральною проблемою політичних вчень цього періоду є питання: яка влада повинна мати пріоритет – духовна (церква) чи світська (держава). Ідеологи церкви доводили, що могутність правителів походить від церкви, а церква одержала свою владу безпосередньо від Христа; звідси – християнські правителі зобов'язані підпорядковуватися главі християнської церкви.

Одним із засновників християнської політичної теорії був Тома Аквінський (Аквінат) (1225–1274). Аквінський стверджував, що влада є божественним законом, вона повинна нести людям добро, красу, благо.

На основі вчення Арістотеля, Тома Аквінський створив християнську доктрину держави. Мету держави він вбачав у досягненні загального блага, забезпеченні умов для пристойного життя, а сутність влади – у підпорядкуванні нижніх прошарків суспільства верхнім згідно з порядком, заведеним Богом, так званим вічним законом.

На початку XVI ст. майже вся Європа зазнала впливу Реформації – релігійного і політичного руху, спрямованого проти католицької церкви. Мартін Лютер (1483–1546) заклав основу лютеранському (протестантському) віросповіданню. Лютер чітко розмежує сферу євангелічну, тобто релігійну, і сферу закону, яка належить до компетенції держави.

Одним із найяскравіших політичних мислителів епохи Відродження був італієць Нікколо Макіавеллі (1469–1527) – фундатор світської політичної науки. Його погляди викладені у працях «Володар», «Міркування з приводу першої декади Тита Лівія», «Мистецтво війни». Макіавеллі заперечував теологічне уявлення про політику та державу, ставив людину з її інтересами у центр світогляду, розглядав політику як автономну сферу людської діяльності, що має свої закони, які не збігаються з нормами християнської моралі.

Макіавеллі вважав, що володар повинен забезпечити неподільність політичної влади в державі, концентруючи її у своїх руках.

Володар має виступати у ролі опікуна народу, не турбуючись особливо про етичні норми.

Мислитель розрізняв три форми держави (єдиновладдя, правління небагатих, правління всього народу) і виокремлював види влади – монархію, аристократію та демократію. Найкращою вважав «змішану владу», яка б втілила у собі найкращі риси кожного виду влади.

Проте найвизначнішою заслугою Макіавеллі як видатного теоретика політики є формулювання предмета і методу політичної науки. Предметом цієї науки він вважав владу в усіх її проявах, а методом – пряме спостереження за фактами: за поведінкою лідерів і мас, за їхньою взаємодією.

Таблиці та схеми до другого питання

Таблиця 2.3

ЗАСНОВНИКИ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

Політичні вчення середньовіччя		
<ul style="list-style-type: none"> – Розвиток політичної думки зусиллями релігійних діячів – Обґрунтування теологічної теорії політичної влади – З’ясування ролі релігії та держави в політиці 		
Політична думка раннього християнства	Розвиток середньовічної політичної думки на початку II тисячоліття	Суспільно-політичні погляди Томи Аквінського (1225–1274)
<p>– Раннє християнство здійснило «першу комуністичну революцію» у мисленні людства, проголосивши принципи свободи і рівності, незалежно від походження, майнового та політичного стану людей. Це відкривало шлях до становлення царства Божого на Землі.</p> <p>Але згодом (особливо, коли християнство було офіційно визнане і перетворилось на панівну релігію Римської імперії) отці церкви висловили судження, що суперечили Новому Заповіту. За допомогою патристів імператори представлялись намісниками Бога на Землі; державна влада, зі свого боку, надавала церкві допомогу у боротьбі з єресями.</p> <p>– Одночасно в політичних доктринах патристів формувалася ідея про зверхність священної влади над світською. Особливу роль у відстоюванні цієї концепції відіграв єпископ Авре-</p>	<p>– Середньовічні ідеологи та діячі церкви активно розробляли питання суті людини.</p> <p>– Батько схоластики англієць А. Кентерберійський (XI ст.), використовуючи постулати логіки, обґрунтував необхідність втілення Бога в людині.</p> <p>Француз І. Солсберійський (XII ст.) високо оцінював роль римського права у вихованні людини.</p> <p>– Німець Альберт Великий (XII ст.) вважав особливим досягненням людини її сумління, завдяки якому особа втілює універсальні принципи моральної поведінки.</p> <p>– Шотландець Д. Скотт (XIII ст.) поставив проблему свободи волі у центр свого політичного вчення: тільки в умовах абсолютної свободи можна створювати велике.</p> <p>– Провісником свободи совісті став у XIV ст. Марсиній Подуанський, який був переконаний, що Євангеліє – не закон, а повчання, і тому у справах віри не може бути</p>	<p>– У творах «Сума теології», Панування влади» та ін. намагався примирити віру зі знанням, дати філософське обґрунтування католицизму, використовуючи ідейну спадщину Арістотеля.</p> <p>– Запозичив в останнього думку про людину як суспільну (політичну) істоту, а також те, що держава як ціле стоїть вище від індивіда.</p> <p>– Органіцизм Аквінського набрав форми ієрархізованих уявлень про суспільство: все повинно підпорядковуватись цілому.</p> <p>– Оскільки світ збудований на основі ієрархічності, а на чолі цього порядку стоїть Бог, то всі види влади на Землі від Бога.</p> <p>– На чолі держави стоїть світська влада, яка є вторинною щодо релігійної.</p> <p>– Ідеал форми державного правління: влада одного, монархія.</p> <p>– Аквінський теологізував розуміння права. Його джерелом визнавав вічне право (божественний розум), а його проявом – природне право. Конкретизацією природного права є людське право</p>

лій Августин (354–430). У творі «Про державу Божу» думка про верховенство церкви в політичному житті сформульована ним як панування «світла над царством темряви»	примусу, тобто вона була, є і буде справою сумління кожного. Марсіній першим у середньовічній політичній думці підтримував ідею суспільно договору та народного суверенітету	
---	--	--

Таблиця 2.4

ПОЛІТИЧНІ ВЧЕННЯ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

Політичні вчення епохи Відродження		
<ul style="list-style-type: none"> – Розвиток гуманістичних начал політичної думки від теології – Звільнення політичної теорії від теології – Аналіз проблем прав і свобод сутності держави, її законів 		
Нікколо Макіавеллі (1469–1527)	Жан Боден (1529–1596)	Гуго Гроцій (1583–1645)
<ul style="list-style-type: none"> – Італійський державний діяч та політичний мислитель, фундатор сучасної політичної теорії; започаткував виділення науки про політику в окрему галузь. Основні твори: «Государ», «Історія Флоренції», «Міркування На I декаду Тита Лівія». – У центр світобачення поставив людину, яка у своїй діяльності керується власними інтересами. – Людський егоїзм вимагав створення держави як вищої сили, здатної регулювати поведінку індивідумів. – Державу розглядав як політичний стан суспільства, що характеризується певними відносинами між владою і підданими. Цей стан постійно змінюється і залежить від співвідношення сил, що борються за владу. – Охарактеризував тенденції зміни форм влади: монархія 	<ul style="list-style-type: none"> – Французький політичний діяч, юрист, теоретик держави. Основна праця – «Шість книг про республіку», в якій вперше сформульоване поняття «суверенітету» як суттєвої ознаки держави. – Держава виникає не як результат добровільної угоди, а через завоювання та насильство. – Основою і осередком держави є сім'я. Держава – це правове управління багатьма родинами і тим, що їм належить. – Вище від носія суверенітету можуть бути тільки Бог і закони природи. – Правитель мусить залишати підданим природні свободи та їхню власність. – Форма держави залежить від географічного середовища. Жителі Півночі, наприклад, розбудовують демократію та виборні монархії. 	<ul style="list-style-type: none"> – Голландський юрист та державний діяч. – У трактаті «Про право війни і миру. Три книги» заклали основи вчення про природне право. – У «природному» стані люди не знали ні держави, ні приватної власності, але згодом між ними почалася ворожнеча. Щоб подолати її, люди уклали суспільний договір і створили державу. – Ідея договірної виникнення держави була відома завдовго до Гроція, але саме він розглядав її як базове поняття теорії держави. – Право поділяв на природне і воле-встановлююче. Джерелом природного права є людський розум. Воно вимагає утримання від чужого майна, притягання людей до заслуженої кари та ін. Природне право «не може бути змінене навіть самим Богом».

<p>вироджується у тиранію, аристократія – в олігархію, демократія – в анархію, анархія – в монархію. Найкраща форма влади – змішана, де різні суспільні сили врівноважують одна одну.</p> <p>– Розумів політику як боротьбу за досягнення та здійснення влади. Влада повинна належати тому, хто зумів перемогти у процесі вільного змагання.</p> <p>– Змалював правителя, який не звертав уваги на закони моралі під час боротьби за владу.</p> <p>Це стало основою уявлення про те, що Макіавеллі начебто відстоював принцип «мета виправдовує засоби» (феномен т. з. «макіавелізму»).</p> <p>– Вважав, що держава – вищий вияв людського духу, а служіння їй – мета і зміст щастя людини</p>	<p>– Найкраща форма правління – обмежена законами монархія.</p> <p>– Монарх – суверен, але управління країною, призначення на державні посади слід поєднувати з аристократичними та демократичними принципами</p>	<p>– Установлююче право поділяв на людське і божественне, які повинні відповідати приписам природного права.</p> <p>– Народ може вибрати будь-яку форму державного правління, але в подальшому не може змінювати її.</p> <p>– Природне право слід поширити і на міжнародні відносини. Не сила, а справедливість і закон мають визначати взаємини між державами</p>
--	---	--

2.3. Політичні вчення Нового часу: західна традиція

Одним із перших теоретиків політики Нового часу вважають французького мислителя і правознавця Жана Бодена (1530–1596). У своїй роботі «Шість книг про республіку» він першим дав визначення суверенітету як найважливішої ознаки держави – суверенітет державної влади означає вищу, необмежену, неподільну владу, незалежну ні від папи, ні від імперії, ні від внутрішньокласової боротьби.

Томас Гоббс (1588–1679) – англійський мислитель, у своїй праці «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної та цивільної» проголосив концепцію суспільного договору, як підстави влади і суспільного порядку. Державу Гоббс розглядав як спільноту людей, організацію, подібну до чудовиська Левіафана; її ланкою є окрема людина, головним мотивом вчинків якої виступає егоїзм, істота жадібна, боязлива та честолюбна. Внаслідок цього виникає фатальна неминучість «війни всіх проти всіх».

Джон Локк (1632–1704) – англійський мислитель, виклав свої політичні погляди в праці «Два трактати про державне управління». Локк вважається основоположником лібералізму, він першим чітко розділив поняття «особистість» – «суспільство» – «державна» і поставив особистість над усе.

Заслугою Локка також є висунення концепції поділу державної влади на законодавчу, виконавчу (яка виконує і судові функції) та федеративну, що відає міждержавними відносинами. Це, на його думку, має запобігти деспотичному використанню влади.

Слідом за Джоном Локком Шарль-Луї Монтеск'є (1689–1755) виділив три гілки влади: законодавчу, виконавчу і судову, кожна з яких має здійснюватися особливими державними органами, які у виконанні своїх функцій є незалежними один від одного.

Державна, на його думку, з'являється тоді, коли стан війни, що виникає у суспільстві, не може бути припинено без насильства. Проте обов'язковою передумовою утворення держави є згода всіх людей стати її громадянами. Суспільний договір, за концепцією Монтеск'є, є не угодою, а лише передачею народом влади правителям; при цьому народ тільки делегує свою владу. Він може без згоди правителів змінити форму правління, якщо правителі зловживають одержаною владою і правлять тиранічно.

Жан Жак Руссо (1712–1778) – видатний французький просвітник, представник політичної думки XVIII ст. Руссо був представником не лише інтересів «третьої верстви», в яку входили фінансисти і купці, але й інтересів задавлених нуждою і гнобленням представників «четвертої верстви» – найбільш бідних селян, ремісників, робітників. Ядром його політичної програми є ідея народного суверенітету як основний принцип республіканського ладу.

Будучи прихильником теорії суспільного договору, Руссо, на відміну від Гоббса, вважав, що у природному стані не тільки не було війни всіх проти всіх, але між людьми панували дружба і гармонія («Про суспільний договір»).

Вивчення та засвоєння історії політичних вчень є необхідним елементом для опанування та розуміння сучасних політичних процесів як в Україні, так і в інших державах.

Таблиці та схеми до третього питання

Таблиця 2.5

ПОЛІТИЧНІ ВЧЕННЯ ДОБИ НОВОГО ЧАСУ

Політичні вчення Нового часу	
<ul style="list-style-type: none"> - Формування ліберальної політичної ідеології - Обґрунтування принципу поділу влади та ідеї правової держави - Формування концепцій народного суверенітету та прав людини і громадянина 	
Томас Гоббс (1588–1679)	Джон Локк (1632–1704)
<p>Англійський філософ; Політична доктрина викладена у працях: «Філософські основи вчення про громадянина» (1642), «Левіафан» (1651) та ін. Вона включає такі ідеї:</p> <ul style="list-style-type: none"> – У природному стані, де люди були рівні, йде війна всіх проти всіх. – Перехід від природного стану до держави відбувається через укладання «суспільного договору». – Держава є «Левіафаном» – штучним утворенням сконструйованим людьми. Угоди, за допомогою яких створений Левіафан, виконують роль Божого веління. – Уклавши договір індивіди переходять у громадський стан, втрачаючи попередні права, в т. ч. право змінювати форму влади. – Держава гарантує підданам свободу, яка дозволяє робити все, що не заборонено правом. – Коли суверен не забезпечує підданам безпеки, вони використовують «право самозахисту» 	<p>Англійський філософ і політик, фундатор лібералізму. Основні політичні погляди викладені в «Двох трактатах про правління» (1689–1690).</p> <ul style="list-style-type: none"> – Первинним видом людського єднання вважав «природний стан», у якому люди є вільними і рівними та керуються природним законом, встановленим Богом. – Потреба в регламентації відносин власності стала головною причиною формування суспільства. – Відмовившись від частини своїх природних прав, люди уклали між собою суспільний договір, утворивши громадянське суспільство, а згодом – і політичне суспільство (державу). – Держава виступає гарантом природних прав. Вона не може бути могутнішою за людей. Суверенітет залишається за народом. – Гарантія втілення свободи – рівний для всіх, обов'язковий і постійний закон. – Суспільство і держава – не одне і те саме. Тому руйнація держави не означає розпаду суспільства. Суспільство може створити іншу, досконалішу владу. – Необхідний розподіл повноважень між законодавчою та виконавчою владами, щоб запобігти зловживанням короля. – Доки не буде світового уряду, держави перебуватимуть у природному стані, а отже, війни будуть звичайним явищем

Таблиця 2.6

ПОЛІТИЧНІ ВЧЕННЯ ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА

Шарль-Луї Монтеск'є (1689–1755)	Жан-Жак Руссо (1712–1778)
<ul style="list-style-type: none"> – Французький політичний мислитель, правознавець, письменник. – Основні праці: «Роздуми про принципи величі римлян та їх занепад», «Про дух законів». – На відміну від ідеолога лібералізму Дж. Локка, не ставить особистість над державою і не протиставляє прав громадян правам держави. Свобода – це право «робити все, що дозволено законом». – Забезпечення політичних та громадянських свобод можливе тоді, коли в державі існують незалежні одна від одної гілки влади – законодавча, виконавча, судова (саме незалежність, а не розподіл функцій стоїть на першому місці). – Загроза свободам є й тоді, коли різні влади очолюють представники одного стану, тобто однієї партії. – Виступив одним із засновників теорії правової держави, базуючись на ідеях географічної школи: найбільший вплив на характер правової системи держави, на «дух її законів» має клімат, який визначає характер і вдачу народу. – На «дух законів» впливають також густота населення, економічний стан країни, віросповідання і, особливо, форма політичного правління. – Принцип правління визначається почуттям, яким керуються люди. Для республіки – це добросовісність, для монархії – честь, для деспотії – страх. – Ідеальна форма правління – аристократична монархія, оскільки демократія характеризується деспотизмом більшості 	<ul style="list-style-type: none"> – Французький філософ, письменник. – Автор творів: «Про суспільний договір, або Принципи політичного права», «Міркування про походження і причини нерівності між людьми», «Судження про вічний мир». – Розвиток цивілізації пов'язаний з виникненням і ростом суспільної нерівності (з регресом свободи). – Щоб зберегти майно, було створено публічну владу. Це породило політичну нерівність. – Оскільки попередній суспільний договір був «приманкою багатих» для пригноблення бідних, уявлення про договірне походження влади в Руссо пов'язане не так з минулим, як з майбутнім. – Перехід до стану свободи передбачає укладення справжнього суспільного договору, за яким суверенітет у державі повинен належати народові. – Суверенітет народу проявляється у здійсненні ним законодавчої влади. – Свобода полягає в тому, що громадяни перебувають під захистом законів і самі їх приймають. – Оскільки народ є єдиним сувереном, немає необхідності ділити владу на законодавчу та виконавчу. – Політична рівність громадян неможлива, поки існує майнова і соціальна нерівність. – Принципи рівності, свободи та народного суверенітету повною мірою можуть бути реалізовані лише в умовах республіканського ладу

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Історія світової політичної думки

Мета заняття: поглибити та закріпити теоретичні положення з історії світової політичної думки; сформулювати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, політичну культуру; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Зародження політичної думки в країнах Стародавнього Сходу. Політичні вчення Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.
2. Релігійно-політичні концепції середньовіччя. Відродження і Реформація.
3. Політичні концепції Нового часу (Дж. Локк, Т.Гоббс, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін.).

Терміни та поняття для засвоєння: політична думка Стародавнього Сходу, конфуціанство, політичні вчення античної доби, християнські доктрини, макіавеллізм, концепція суспільного договору, концепція географічного детермінізму, Відродження, Реформація, гуманістичні політичні вчення доби Просвітництва, політична думка Нового часу, політична ідеологія, політично-ідеологічна доктрина, ідейно-політична течія.

Теми рефератів

1. Теорія ідеальної держави Платона.
2. Арістотель про політику, державу і політичну справедливість.
3. Соціально-політичне вчення християнства.
4. Епоха Відродження як етап розвитку політичної думки.
5. Соціально-політичні погляди М. Макіавеллі.
6. Політичні концепції Нового часу.
7. Утопічний соціалізм як політичне вчення.
8. Просвітництво: суть та причини виникнення.

Питання для самостійного контролю

1. Розкрийте зміст поняття «світова політична думка».
2. Охарактеризуйте основні течії політичної думки в Стародавньому Китаї.
3. Сформулюйте основні політичні ідеї Сократа, Арістотеля і Платона.
4. Яким є вклад мислителів Стародавнього Риму у розвиток світової політичної думки?
5. Охарактеризуйте політичну думку середньовіччя.
6. Вклад М. Макіавеллі в становлення політичної науки.
7. Охарактеризуйте політичну думку діячів епохи Відродження, епохи Реформації і епохи Просвітництва.
8. Розкрийте зміст політичних доктрин Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса.
9. Які основні положення утопічного соціалізму?

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука.– Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
2. Арістотель. Політика // пер. з давньогрец. та передмова О. Кислюка. – К.: Основи, 2003.
3. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий Світ-2000», 2016. – 1000 с.
4. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенко. – К.: Академія, 2006. – 528 с.
5. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин; за ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – 415 с.
6. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для здобувачів вищої освіти ВНЗ I–IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів: «Новий Світ-2000», 2015. – 779 с.
7. Політологія: наука про політику / заг. ред. проф. В. Г. Кремень, проф. М. І. Горлача – Київ; Харків: Друкарський центр, 2002. – 640 с.

8. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Грищук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 600 с.
9. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П., та ін. – Л.: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.

Додаткова:

1. Гегель Г. В. Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
2. Гелей С., Рутар С. Політико-правові системи світу: навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 668с.
3. Гоббс Т. Левіафан / пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2000. – 600 с.
4. Макіявеллі Нікколо Державець // Флорентійські хроніки. – К.: Основи, 1998. – С. 333–363.
5. Мор Томас Утопія // Комапанелла Томазо. Місто сонця. – К.: Дніпро, 1998. – 207 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
7. Політологія: Академічний курс: підручник / М. І. Панов, Л. М. Герасіна. – К.: ВД «Ін Юре», 2007. – 520 с.
8. Потульніцький В. А. Історія української політології. – К.: Либідь, 1992. – 232 с.
9. Потульніцький В. А. Теорія української політології. – К., 1993. – 250 с.
10. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – С. 261.
11. Рудакевич О. М. Політологія: навч.-метод. посібник. – Тернопіль: Астон, 2001. – 160 с.

Тема 3

ПОЛІТИЧНА ДУМКА XIX–XX СТОЛІТТЯ

3.1. Політичні вчення Західної Європи у XIX ст.

3.2. Розвиток зарубіжної політології у XX століття

3.1. Політичні вчення Західної Європи у XIX ст.

Найвідомішими представниками ліберального напрямку західно-європейської політичної думки XIX ст. є І. Бентам, Дж. С. Мілл, Б. Констан, А. Токвіль та ін. Розглянемо політичні концепції цих політологів.

У XIX ст. Англія – батьківщина європейського лібералізму – дала світу багатьох гідних його представників. Серед найбільш відомих – Ієремія Бентам (1748–1832) – один із видатних теоретиків моралі і права, представник утилітаризму (лат. *utilitas* – користь, вигода), Дж. С. Мілл (1806–1873) – яскравий представник класичного лібералізму та інші.

У Франції антифеодальну ідеологію французької буржуазії виражало багато політичних мислителів; найвидатніші з них – Б. Констан (1767–1830), якого вважають духівником лібералізму на європейському континенті, і А. Токвіль (1805–1859) – видатний теоретик демократії та послідовний ліберал.

Французький письменник і публіцист Бенжамен Анрі Констан де Ребек (1767–1830) вважається духовним батьком європейського лібералізму. Його політичне вчення викладене в чотиритомній праці «Курс конституційної політики» (1816–1820). Він розрізняв політичну та особисту свободу та визнавав прийнятними лише ті форми правління, в яких є гарантії індивідуальної свободи. Такими гарантіями він вважав громадську думку, зосереджену в парламенті, а також поділ і рівновагу гілок влади.

Німеччина представлена багатьма мислителями, які розробляли проблеми лібералізму. Найвидатніші з них – Іммануїл Кант (1724–1804) і Георг-Вільгельм-Фрідріх Гегель (1770–1831). Кант відстоював ідею автономії кожної особистості, абсолютну цінність кожної людини і неприпустимість її перетворення в знаряддя досягнення чийось цілей. Г. Гегель одним із перших розробив і розмежував категорії «громадянське суспільство» і «правова держава», створив основи теорії групових інтересів, які розглядав як основу суспільного.

Паралельно з лібералізмом і на противагу йому в країнах Західної Європи набули подальшого розвитку **соціалістичні вчення**. У першій половині XIX ст. найвідомішими представниками цього напрямку суспільно-політичної думки були А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є та Р. Оуен. Вони були сучасниками та критиками вже більш-менш розвиненого капіталістичного ладу. На противагу капіталізові критично-утопічні соціалісти розробляли проекти суспільства, яке, на їхню думку, не знатиме експлуатації і гноблення й забезпечить кожному індивідові гідне існування.

Спираючись на ці вчення, видатні німецькі мислителі Карл Маркс (1818–1883) і Фрідріх Енгельс (1820–1895), навпаки, відкрито заявили про свою позицію захисту інтересів робітничого класу і послідовно дотримувалися її протягом усього свого життя. Вони поставили за мету з'ясувати умови і вказати шляхи звільнення трудящих від будь-яких форм експлуатації та соціального гноблення.

К. Маркс і Ф. Енгельс виходили з того, що за своєю сутністю держава – це знаряддя класового панування, «організація для систематичного насильства одного класу над іншим».

У другій половині XIX ст. позитивізм все більше витісняє в науці класичні філософські методи, але до кінця століття все більшою мірою проявляються його обмежені можливості.

Ліберальні ідеї в цей період розвивали Г. Спенсер (1820–1903) зі своєю «органічною теорією держави», Г. Еллінек (1851–1911) з «дуалістичною теорією держави» та ін. Від Спенсера йде традиція отождолення держави та біологічного організму. Він бачив головне завдання держави в охороні прав громадян, засуджуючи розширення втручання держави в соціально-економічні процеси, висловив цікаві ідеї про бюрократію, дав основи системного, структурно-функціонального аналізу, методу аналогій в дослідженні політики та ін. Еллінек вважав, що держава, цей феномен

суб'єктивної свідомості, має двоїстий характер, тому вона може бути досліджена як за допомогою соціологічних, так і за допомогою юридичних методів. Політичні відносини він сприймає як волюві відносини владарювання, об'єднані спільною метою. Ці відносини повинні бути обов'язково укладені в юридичні межі.

У другій половині XIX ст. посилюються антидемократичні тенденції політичної думки. Виникає концепція, згідно з якою визначальними факторами у розвитку політичних інститутів є боротьба різних рас, природний відбір, що призводить до панування вищої раси. Прихильники цієї концепції по-різному розуміли термін «раса». А. Гобіно, Х. С. Чемберлен, Л. Вольтман й інші мислителі трактували його суто біологічно. Для Ф. Ніцше (1844–1900) – вища раса – насамперед інтелектуальна еліта суспільства, люди, що володіють найбільшою «волею до влади». Демократію Ніцше вважав винаходом людей зі слабкою волею до влади, за допомогою якого вони підпорядковують собі людей з сильною волею до влади.

Анархія – суспільний або політичний стан за відсутності правителя. Слово анархія також часто вживається в сенсі повного хаосу і безпорядку, безладдя. Анархізм виник у період висхідного розвитку капіталізму, коли поряд з іншими його суперечностями виявилось масове зубожіння дрібновласницьких прошарків населення.

Найвідомішими виразниками ідеї анархо-індивідуалізму були Гаспар Шмідт (псевдонім Макс Штірнер) і П'єр-Жозеф Прудон.

Політичні теорії XIX століття стали відображенням процесів капіталізації суспільства, становлення буржуазних суспільних відносин. У цей період сформувалися такі основні політичні ідеології, як консерватизм, лібералізм і комуно-соціалізм, анархізм.

Таблиці та схеми до першого питання

Таблиця 3.1

Політичні вчення Західної Європи у XIX столітті		
Напрямок	Представники	Основні ідеї
Лібералізм	Б. Констан, А. Токвіль, І. Беніаміні, Дж. С. Мілль, І. Кант, Г. Гегель	Свобода – це передусім особиста, громадянська свобода, яка полягає в певній незалежності індивідів від державної влади; визнання лише тих форм правління, в яких є гарантії індивідуальної свободи; однією з найбільших перешкод для досягнення свободи і, відповідно, демократії, є надмірна централізація державної влади; тільки в єдності рівність і свобода забезпечують демократію і є самодостатніми умовами справді людського буття
Утопічний соціалізм	А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є та Р. Оуен	Критика капіталізму як суспільного ладу; заперечення революційних методів боротьби за встановлення нового суспільного ладу; перетворення суспільства шляхом реформ; розробка проєктів суспільства, яке не знатиме експлуатації і гноблення й забезпечить кожному індивіду гідне існування; вирішальним рушієм суспільного розвитку є прогрес знань, науки і техніки, а на їхній основі – виробництва; планомірна координація зусиль індивідів і соціальних груп, жорсткі централізація й дисципліна дадуть можливість з максимальною ефективністю застосувати обов'язкову для всіх працю на благо суспільства
Марксизм	К. Маркс, Ф. Енгельс	Захист інтересів робітничого класу першопричини політичних та ідеологічних процесів лежать у матеріальному виробництві, передусім у виробничих відносинах, на основі яких воно здійснюється; створення теорії додаткової вартості, згідно з якою додаткова вартість утворюється шляхом привласнення капіталістами продукту неоплачуваної частини праці найманих робітників; держава – це знаряддя класового панування, «організація для систематичного насильства одного класу над іншим»; розробка принципів організації майбутнього соціалістичного суспільства;
Анархізм	Г. Шмітт, П.-Ж. Прудон	Знищення держави й заміни будь-яких форм примусової влади вільною і добровільною асоціацією громадян; абсолютизація свободи індивіда, який у своїх бажаннях і вчинках не має бути зв'язаним ні релігійними догмами, ні нормами права й моралі; заперечення держави, зведення соціальної організації суспільства до так званої спілки егоїстів, метою якої було б налагодження обміну товарами між незалежними виробниками на основі взаємної поваги; ідея вільного обміну, яка передбачає повну незалежність індивіда від держави

3.2. Розвиток зарубіжної політології у XX столітті

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в історії політичної думки склався ще один важливий напрям – елітизм. Теорія еліт виникла під впливом марксизму як критична переоцінка досвіду представницького правління й ліберально-демократичних цінностей в умовах подальшої централізації і бюрократизації політичного життя. Однак якщо критичне ставлення марксизму до ліберальної демократії вилилося у його вимогу насильницької революції, то творці теорії еліт дійшли інших висновків.

Суть елітизму полягає у визнанні того, що суспільством завжди править вибрана меншість – еліта. Безпосередніми творцями теорії еліт були італійські соціологи Гаetano Моска (1858–1941) і Вільфредо Парето (1848–1923). Свої погляди на еліту Г. Моска виклав у праці «Основи політичної науки» (1896). Головна ідея цієї праці полягає в тому, що в усіх суспільствах існують два класи: клас, який управляє, і клас, яким управляють.

Однією із найбільш представницьких є політологічна наука США. Серед багатьох американських політологів, які залишили помітний слід у розвитку політології, особливо виділяються А. Бентлі (1870–1957), Ч. Мерріам (1874–1953), Г. Лассвел (1902–1979) і Г. Моргентау (1904–1980).

Вони створили школу прагматизму й політичного реалізму, пов'язали з політологією такі методи дослідження, як біхевіоризм і психоаналіз.

У наш час американська політологія проводить дослідження в таких напрямках: вивчення основ американського управління й політики; порівняльна політика; політична філософія й політична наука; розробка змісту й методів прикладної політології.

Провідними політологами в США також вважають Т. Парсонса, Р. Даля, Д. Істона, З. Бжезинського, Р. Такера, С. Хантінгтона, Ч. Еліота, Ф. Хайєкату ін.

Толкотт Парсонс (1902–1979) – американський вчений, представник структурного функціоналізму в політичній науці. Політика, за Т. Парсонсом, включає в себе, з одного боку, соціальний механізм, а з іншого – інституціональну структуру. Ідеї Т. Парсонса були покладені в основу системного аналізу політичного життя і теорії політичних систем, які були розроблені Д. Істоном.

Предметом політології, на думку Девіда Істона, є аналіз процесів у життєдіяльності політичних систем, через які відбувається авторитетний розподіл цінностей, типових способів реагування, що дозволяють системі забезпечувати виживання.

Основоположником західної соціології і фундатором західної політичної науки вважають Макса Вебера (1864–1920). Його заслуга полягає насамперед у тому, що він ґрунтовно охарактеризував сферу політики і політичних процесів, їх роль у суспільному житті, заклав базові уявлення про такі фундаментальні категорії політичної науки, як влада, політика, держава, бюрократія, демократія, харизма, легітимність тощо.

Провідними політологами Німеччини є Р. Дарендорф, Г. Майер, Ф. Нойман та ін.

Головною особливістю розвитку німецької політології є те, що вона значною мірою зберігає теоретико-філософський характер, продовжуючи традиції німецької класичної філософії. Структуру сучасної німецької політичної науки можна розділити на три великих блоки: 1) фундаментальна політична філософія й дослідження науково-методологічних принципів політичної науки; 2) державотворчі концепції, пов'язані із традиційною філософією держави й загальне вчення про державу в юриспруденції; 3) глобальні політико-соціологічні теорії суспільства.

Своїм утвердженням і розвитком французька політична наука багато в чому зобов'язана Р. Арону (1905–1983), М. Дюверже. Вони фундаментально досліджували такі політологічні проблеми, як розподіл політичної влади серед безлічі суб'єктів, співвідношення влади й авторитету, плутodemократії, ліберальної демократії й техномемократії політичних партій.

Англійська політологія охоплює досить широке коло проблем: політична мобілізація, політичні зміни, діяльність політичних партій, груп тиску, політичні еліти й лідерство – це тільки деякі аспекти, що вивчаються англійськими вченими. Серед відомих англійських політологів варто назвати Г. Ласку, К. Поппера, Р. Роуза й ін.

Таким чином, упродовж кінця ХХ – на початку ХХІ століть надзвичайно популярними в середовищі вчених-політологів стають філософські проблеми справедливості, засад мемократії, ролі громадянського суспільства у прогресі мемократичного врядування, нетрадиційний феміністичний підхід до сутності політичного.

Таблиці та схеми до другого питання

Таблиця 3.2

Політична думка XX ст.		
Основні етапи	Особливості та характерні риси	Основні теорії та мислителі
Становлення сучасної політичної думки (кінець XIX – 40 рр. XX ст.)	Головну увагу зосереджено на проблемах політичної влади, її соціальних основ	Теорія зацікавленості груп (А. Бенглі), теорія еліт (Г. Моска, В. Парето), теорія олігархізації влади (Р. Міхельс), психологічна теорія влади (Г. Лассвел)
Розширення сфер політичних досліджень (40–70-ті рр. XX ст.)	Навернення до проблем лібералізації політичного життя, демократії, соціальної політики держави	Нова теорія демократії (Й. Шумпетер), плюралістична теорія демократії (Р. Даль), теорія елітарної демократії, концепція споживацького суспільства
Пошук нових парадигм (кінець 70-х рр. XX ст. – до сьогодні)	Обґрунтування адекватних сучасному етапу розвитку західного суспільства теоретичних моделей та концепцій влади	Футурологічна концепція єдиної світової держави, концепція постіндустріального суспільства (Д. Белл, Р. Аром, Дж. Гелбрейт та ін.), концепція інформаційного суспільства (О. Тоффлер, Дж. Нейсбітт, Е. Масуда), концепція національного інтересу (Г. Моргентгау), силова концепція влади

Таблиця 3.3

Основні політичні теорії XX ст.				
Лібералізм	Консерватизм	Неоконсерватизм	Соціал-реформізм	Марксизм
Учення та суспільно-політична течія, яка проголошує свободу особистості та інші громадянські права індивіда, обмежуючи сферу діяльності держави	Вчення, зорієнтоване на підтримку та збереження форм державної влади та суспільного життя, які історично склалися	Ідеологія, яка поєднує в собі ідеї консерватизму та лібералізму	Суспільно-політичне вчення та течія, зорієнтована на еволюційний розвиток, демократичний соціалізм та його досягнення шляхом поступових реформ	Революційна економічна, соціальна теорія і практика

Таблиця 3.4

Принципи лібералізму
1. Окремий індивід є первиннішим та більш реальним ніж усе суспільство і його інститути. Потреби та права індивіда і є важливішими за будь-які колективні інтереси
2. Відмінності та особливості кожної окремої людини є безумовними, а її подібність до інших умовною
3. Всі свої закони та цінності людина створює сама
4. Людина є індивідуально вільною та відповідальною перед власною свободою

Таблиця 3.5

Основні політичні ідеї лібералізму
1. Прихильність до парламентського устрою та традиційних парламентських процедур, негативне ставлення до зростаючої кількості економічних та соціальних функцій держави
2. Необхідність розподілу влади, політичний плюралізм та верховенство закону, забезпечення основних політичних прав та свобод громадян, повага до гідності людської особистості
3. Розширення практики плебісцитарної демократії, всенародного обговорення законів, закріплення місцевого самоврядування
4. Обґрунтування демократичної сутності елітаризму, необхідності конкуренції еліт
5. Компроміс, консенсус у вирішенні найважливіших політичних проблем

Таблиця 3.6

Основні принципи консерватизму
1. Суспільство – це система норм, традицій, звичаїв та інститутів, які склалися історично
2. Надання переваги існуючому інституту порівняно з будь-якою теоретичною схемою
3. Орієнтація на державний авторитет
4. Песимізм при оцінці людської природи, скептицизм при оцінці людського розуму
5. Зневіра у можливості соціальної рівності між людьми
6. Чесна власність – гарантія особистої свободи та соціального порядку

Таблиця 3.7

Основні політичні ідеї консерватизму
1. Ідея традиції, що визначає суспільне буття індивіда
2. Ідея національної величі
3. Ідея соціальної нерівності та політичної конкуренції
4. Ідея відмови від активного політичного втручання в суспільне життя
5. Легковажне ставлення до парламентаризму та виборних інститутів влади

Таблиця 3.8

Основні політичні ідеї неоконсерватизму
1. Тільки ринкові відносини є запорукою реального розвитку суспільства та людини
2. Свобода і рівність не сумісні
3. Класична демократія є нездійсненною та шкідливою. Необхідне поєднання демократії та влади еліт
4. Головне право особистості – мати право власності та вільно її використовувати

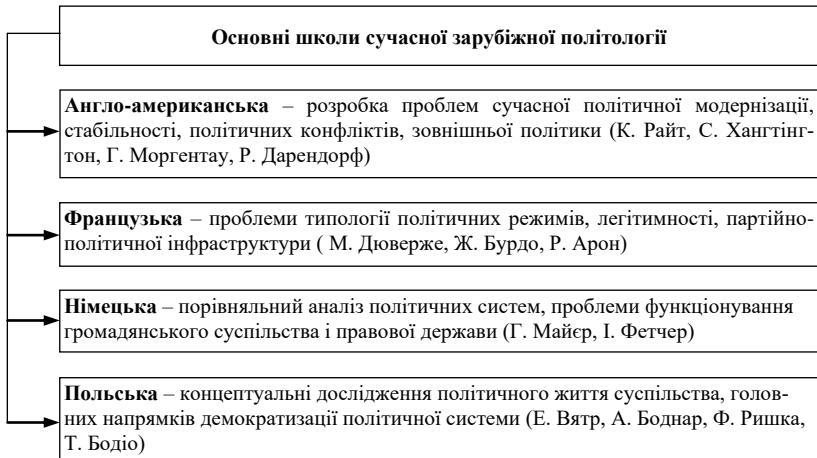
Таблиця 3.9

Характерні риси ідеології соціал-реформізму
1. Матеріалістичне трактування суспільного життя
2. Аналіз суспільних явищ з урахуванням інтересів трудового класу, всього народу
3. Гуманістичний характер остаточних цілей
4. Соціальний колективізм
5. Історичний оптимізм

Таблиця 3.10

Основні політичні ідеї соціал-реформізму
1. Заперечення будь-якого прояву диктатури як форми політичної влади
2. Обстоювання принципу демократичного парламентаризму
3. Орієнтація на політичний плюралізм та консенсус у вирішенні найважливіших проблем
4. Пріоритет мирних, демократичних засобів для досягнення поставлених цілей
5. Державне (ненадмірне) регулювання економіки та розвитку ринкових механізмів
6. Прихильність до концепції соціального захисту робочого класу
7. Орієнтація на мирне співіснування всіх держав

Схема 3.11

Таблиця 3.12

Класифікація сучасних політичних концепцій та теорій	
Залежно від рівня досліджуваних об'єктів політики	Концепція глобального чи міжнародного порядку
	Концепція суспільного рівня
	Концепція політичної сфери суспільства і політичного розвитку
	Концепція зовнішніх підсистем політичної системи суспільства
Залежно від політико-ідеологічної спрямованості	Концепція окремих чи приватних політичних явищ
	Ліберальні
	Консервативні
	Соціал-реформаторські
	Марксистські
Залежно від специфіки предмета та об'єкта дослідження	Анархістські
	Політико-правові
	Соціологічні
	Психологічні
	Емпіричні

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Політична думка XIX–XX століть

Мета заняття: поглибити та закріпити теоретичні положення з історії світової політичної думки XIX–XX століть; формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Політичні вчення Західної Європи у XIX столітті.
2. Розвиток зарубіжної політичної думки у XX столітті.
3. Політичні доктрини XX століття: соціал-демократія, лібералізм (неолібералізм), консерватизм (неоконсерватизм), комунізм, фашизм.

Основні поняття для засвоєння: політична ідеологія, політично-ідеологічна доктрина, ідейно-політична течія, лібералізм, неолібералізм, консерватизм, неоконсерватизм, марксизм, соціал-демократія, фашизм, анархізм, троцькізм, соціалізм, функції політичної ідеології; маоїзм.

Теми рефератів

1. Сутність основних напрямків політичної ідеології в сучасному суспільстві.
2. Сучасний лібералізм: традиції та новації.
3. Особливості неоконсерватизму в сучасному світі.
4. Теоретичні основи соціал-демократії та соціалізму.
5. Політична ідеологія: сутність і основні напрями.

Питання для самостійного контролю

1. Розкрийте зміст поняття «політико-ідеологічна доктрина».
2. Сутність основних напрямів політичної ідеології в сучасному суспільстві.
3. У чому полягає сутність інституціоналізації політичної ідеології?

4. Сформулюйте основні ідеї та цінності консерватизму.
5. З'ясуйте основні причини лібералізму. Хто дав їм теоретичне обґрунтування?
6. Назвіть основні ознаки фашизму й анархізму.
7. Назвіть політико-ідеологічні доктрини, які мають релігійні засади.
8. Які критерії поділу політичних рухів на ліві, праві та центристські?
9. Розкрийте зміст основних цінностей соціал-демократії.
10. Назвіть основні політичні школи ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
2. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л.: Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.
3. Парсонс Вейн Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики; пер. з англ. – К.: Вид.дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 7–20.
4. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенко. – К.: Академія, 2006. – 528 с.
5. Політологія: наука про політику / заг. ред. проф. В. Г. Кремень, проф. М. І. Горлач. – Київ; Харків: Друкарський центр, 2002. – 640 с.
6. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Трєбін Н. П., та ін. – Л.: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.

Додаткова:

1. Гарбадин А. С. Стратегії функціонування влади у розумінні Мішеля Фуко / А.С. Гарбадин // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Питання політології. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – № 949. – С. 21–27.
2. Гегель Г. В. Ф. Філософія права. – М.: Мисль, 1990. – 524 с.
3. Гелей С., Рутар С. Політологія. – К.: Знання, 2010. – 415 с.
4. Гоббс Т. Левіафан / пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2000. – 600 с.
5. Макіавеллі Нікколо Державець // Флорентійські хроніки. – К.: Основи, 1998. – С. 333–363.

6. Мор Томас Утопія // Комапанелла Томазо. Місто сонця. – К.: Дніпро, 1998. – 207 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 2004.– 736 с.
8. Політологія: Академічний курс: підручник / М. І. Панов, Л. М. Герасіна. – К.: ВД «Ін Юре», 2007. – 520 с.
9. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: У 2 т. – К., 1994. – Т. 1–2.
10. Потульницький В. А. Історія української політології. – К.: Либідь, 1992. – 232 с.
11. Потульницький В. А. Теорія української політології. – К., 1993. – 250 с.
12. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – С. 261.
13. Рудакевич О. М. Політологія: навч.-метод. посібник. – Тернопіль: Астон, 2001. – 160 с.

ПОЛІТИЧНА ДУМКА УКРАЇНИ

- 4.1. *Зародження та розвиток політичної думки в Україні (X–XVI століття)*
- 4.2. *Ідея національної державності у політичній правовій думці періоду козацько-гетьманської держави XVII–XVIII ст.*
- 4.3. *Проблеми держави та політичних відносин у суспільній думці України періоду національного відродження XIX–XX ст.*

4.1. Зародження та розвиток політичної думки в Україні (X–XVI століття)

Двома головними концепціями суспільно-політичної думки княжих часів була концепція «богоугодного володаря» і концепція «князівського одновладдя» (представники – митрополити Іларіон та Кирило Смолятич). Автори першої концепції сформулювали ідею «духовного проводу над світською владою», ідею необхідності об'єднання київських князів довкола церкви, а не довкола великокнязівського престолу, а також ідею божественної природи влади.

Одним із найдавніших документів русько-української писемності, в якому робилися спроби обґрунтувати ці ідеї, є «Слово про закон і благодать» (XI ст.) київського митрополита Іларіона.

Митрополит Іларіон вбачав у сильній монархічній владі князя запоруку територіальної цілісності держави; церква, на його думку, повинна слугувати державі, охороняючи загальнодержавний централізм. Він вважав, що «закон» і «благодать» суперечать одне одному: закон роз'єднує народ, бо підносить одних і принижує інших, а благодать подарована всьому людству. На думку митрополита Іларіона, християнство повинно сприяти консолідації країни, а церква – державі та володарю.

У «Повісті минулих літ» (XII ст.) літописця Нестора подаються відомості про діяльність князів, про боротьбу із зовнішніми ворогами, про народні повстання у Київській Русі. Нестор – творець головної ідеї першої православної церковної доктрини – династичного князювання. Повість Нестора не лише санкціонувала удільно-династичне князювання, а й оголосила його єдиною, встановленою Богом, формою правління.

Талановитим світським письменником у Київській Русі був князь Володимир Мономах, який залишив нащадкам один із своїх найвизначніших літературних творів – «Повчання своїм дітям» (XII ст.). Мономах застерігав своїх синів-князів не лише не чинити самим, а й заборонити «служивим» творити беззаконня.

Важливе значення у розвитку державно-політичної думки у Київській Русі мало «Слово о полку Ігоревім» (XII ст.), у якому чільне місце відводилось актуальними політичними питанням, зокрема, пропагувалася ідея необхідності політичного об'єднання руських земель і припинення міжусобної боротьби. Ці мотиви визначали ідейну спрямованість «Слова».

Помітною віхою в утвердженні української державності стала політична діяльність Данила Галицького (1200–1264 рр.). У ній реалізувалися державницькі погляди, які були важливими для долі українського народу. Передусім чітко усвідомлювалася геополітична та історична визначеність європейського характеру українського народу. Пріоритетні настанови Данила Галицького про необхідність збереження влади і захисту України виявилися в дієвій дипломатичній тактиці щодо Батия.

Отже, чимало було зроблено для обмеження свавілля світських і церковних феодалів та зміцнення верховної князівської влади. Створювалася модель державного управління, яка не поступалася кращим тогочасним європейським інститутам.

Таблиці та схеми до першого питання

Із Заходу	Зі Сходу
Княжа Україна – Русь	
Галицько-волинське князівство (XIII-XIV ст.) Литовсько-Польсько-Руський період (XIV–XVII ст.) Річ Посполита (XVII-XVIII ст.)	Київське князівство під татарською владою (XIII–XIV ст.)
Гетьманська держава	
Австро-угорська імперія (XVII ст. – 1918 р.)	Російська імперія (XVII ст. – 1917 р.)
Українська держава (1917–1920 рр.)	
Польща, Румунія, Чехословаччина (1920–1940 рр.)	СРСР (1920–1991 рр.)
Українська держава (від 1991 р.)	

РЕЛІГІЙНО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

– Давньоруський церковний діяч. Без дозволу візантійського патріарха перший із русинів обраний Київським митрополитом. Його «Слово про закон і благодать» формувало політичну свідомість багатьох поколінь народу
– Основні ідеї «Слова» – підкреслення загальнолюдської значимості ідеї християнського вчення та важливості його прийняття для становлення руського народу
– Іларіон показує, що людська благодать полягає в пізнанні істини, в духовній свободі. Закон тільки готує народ до благодаті. Християнська віра приводить людей до Істини
– Руський народ вийшов з п'їтьми язичництва і став на шлях, що веде до Царства Христового. Це означає, що релігія в Русі стає могутнім ідейно-моральним регулятором поведінки людей
– Іларіон рішуче заперечує панівну політико-церковну доктрину, за якою правителі держав розглядалися як члени родини царів, очолюваної Візантійським імператором. Київська Русь, її князі – рівноправні члени спілки народів
– Ідеальний образ правителя держави включає такі риси, як мудрість і знання. Про князя Володимира каже: «Засіяв розум у серці його». Одним із перших вітчизняних мислителів говорить про моральні якості державних діячів, про їх відповідальність перед Богом і народом

**ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ
ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ УКРАЇНИ XVI–XVII ст.**

<p style="text-align: center;">Станіслав Оріховський (Роксолян) (1513–1566)</p>	<p style="text-align: center;">Іван Вишенський (1550–1620)</p>
<ul style="list-style-type: none"> – Філософ і полеміст. На першому етапі творчості – активний прихильник Реформації. – Автор праць: «Напучення польському королеві Сигізмунду Августину» (1543), «Політес королівства польського на вірєць аристотельських політик» (1556), «Польські діалоги політичні» (1563). – Спираючись на досягнення античної думки, один з перших мислителів Європи розпочав розробку ідеї природного права. – Відстоюючи концепцію природних прав, а також позицію про доцільність розмежування різних гілок влади через унормування їхньої діяльності, став першим в українській політико-філософській думці теоретиком гуманістичної політики та свободи. – Основна умова реалізації політичних свобод – закон, законослухняність, право-порядок. «Закон вищий за державу і вищий за короля». – У ранніх творах робив спроби відокремити політичну науку від теології. Пізніше зайняв компромісну позицію, поставивши на вершині трикутника влади Бога, а в інших кутах – церковну і світську влади. – Керівництво державою повинно здійснюватись методами переконання з використанням традицій і досвіду народу. – Активно пропагував самобутність українського народу, закликав польського короля захищати Русь. Одним з перших запропонував ідею православної та католицької унії 	<ul style="list-style-type: none"> – Письменник-полеміст. Найбільш відомий твір – «Послання єпископові» (1598). – Дійшов визнання основоположності й визначальності первісно-демократичних засад раннього християнства для церковного життя, а на цій основі і для світських відносин. – Висунув концепцію соборності правління християнською церквою, засновану на ідеї рівності всіх людей перед Богом. Усі церкви рівні між собою, будують свої відносини й управляються соборно, а верховним владиною над ними є лише Христос. Ідеал Вишенського – громадянська колективність, яку він бачив у діяльності українських братств. – Насильство, деспотизм, тиранія походять від абсолютизації принад світського життя, від жадоби багатства і необмеженої влади. – Нагромаджуючи власні багатства, людина утверджує бідність інших. Бідність за своєю суттю породжує прагнення рівності. – Одержавши владу від Бога, володар не може користуватись нею на свій розсуд. Влада дана не для того, щоб нею чинити насильство, а щоб утверджувати закон і справедливість. – Гостро засуджував зрадництво, ренегатство верхівки українського духовенства після Берестейської унії і з симпатіями ставився до уярмленого народу. Сподівався, що саме простолюди зможе відстояти цінності предків і відродити українську державу

4.2. Ідея національної державності у політичній правовій думці періоду козацько-гетьманської держави XVII–XVIII ст.

В історії суспільно-політичної боротьби в Україні період, який охоплює кінець XVI – початок XVII ст., характеризувався розвитком прогресивного ідейно-політичного руху, пов'язаного з соціально-економічним життям і визвольною боротьбою українського народу. Підготовка і прийняття церковної унії 1596 р. посилили й ускладнили цю боротьбу. У плеяді тогочасних полемістів вирізняється автор «Апокрисиса», що виступав під псевдонімом Христофор Філарет – людина світська, дрібний шляхтич, що належав до «руського» народу, здавна жив на Волині, був у близьких стосунках із князем Кирилом Острозьким і Х. Радзівілом – одним із керівників протестантського руху в Польщі. Філарет став на захист широких верств народу в їхній боротьбі проти соціально-економічного та національно-релігійного гніту. «Апокрисис» був відповіддю на твір польського єзуїта Петра Скарги (1597 р). У ньому Філарет відстоював у релігійній формі ідею рівності людей незалежно від місця і становища у житті.

Чільне місце у розвитку суспільно-політичної думки в Україні кінця XVI – початку XVII ст. посідав Іван Вишенський – славнозвісний мислитель, гуманіст і демократ, що за своїм історичним значенням належав до тих діячів, які «своїм гарячим і чудово-красним словом будили наш народ зо сну, піднімали його до свідомості своєї людської і народної гідності».

У поглядах Івана Вишенського центральною постаттю була людина, але не абстрактна, а конкретна, з її муками та стражданнями, яка у реальному житті бореться за своє визволення та спасіння. І. Вишенський виступав не лише проти національного та релігійного гноблення українського народу, а й проти соціального поневолення з боку феодалів.

Обґрунтування Засади правової держави обґрунтовувалися у творі Станіслава Оріховського-Роксолана (1513–1566 рр.). У «Напученні королеві польському Сигізмунду-Августу» він наголошує на ролі моральності та освіченості монарха, конечній необхідності врахування ним досягнень науки про керування державою та принципу справедливості, а також підпорядкування законіві. В основі функціонування християнської держави, на його думку, повинно

лежати дотримання права, бо те королівство буде взірцевим, у якому все стабільне, корисне і справедливе є для кожного водночас і правомірним.

Видатною пам'яткою політичної думки була Конституція та інші твори гетьмана Пилипа Орлика (1672–1742 рр.). Він був генеральним писарем за гетьмана І. Мазепи, а по його смерті в Бендерах був обраний гетьманом. «Угода й Конституція прав і свобод Війська Запорізького» (1710 р.). У Конституції було запроваджене право генеральної старшини критикувати гетьмана та уряд, а сам гетьман зобов'язувався боронити простих козаків і селян від утисків старшини.

Якщо «Угода й Конституція» стосувалася здебільшого внутрішнього устрою України, то два інші твори П. Орлика – «Вивід прав України» та «Маніфест» – були спрямовані на міжнародне визнання України «вільним князівством». Орлик апелює у них до ідей національного суверенітету і природних прав, стверджуючи, що у протиборстві з Московією козаки мають за собою право людське й природне.

Важливе значення у розвитку політичної думки України має й етико-гуманістична концепція Григорія Сковороди (1722–1794 рр.). Сковорода стверджував, що суть душі визначається природою людини, а суспільство є простою сумою людей. Однак свого суспільного ідеалу Сковорода спеціально не окреслював. Відомо, що це мав бути устрій, який би спирався на суспільний компроміс, це мало б бути гармонійне суспільство із певною ієрархічною структурою. Його політична концепція нагадувала витриману в ранньохристиянському дусі конструкцію І. Вишенського і вміщувала такі базові положення: нищівну критику існуючого суспільного ладу; майбутню форму правління (в ідеалі) – демократичну республіку, де буде забезпечено соціальну рівність усіх громадян; способи досягнення окресленого суспільного ідеалу – просвітницькі; самопізнання, самовдосконалення, вияви «загальної любові», «доброї волі», «добročесності» тощо, поширення освіти в народі, плекання моральних традицій.

Ідеї та концепції XVI–XVIII ст. охоплювали проблеми суспільного устрою системи державного правління, відносини з іншими, особливо сусідніми державами, і розв'язували їх на демократичних підставах, спираючись на новітню європейську думку того часу.

**Таблиці та схеми
до другого питання**

**ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПРИНЦИПИ
КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА (1710 р.)**

<p>Ідея суспільного договору. Принцип конституціоналізму. Принцип народного суверенітету. Принцип державного суверенітету і незалежності. Принцип протекторату. Ідея парламентаризму. Ідея провідної політичної ролі суспільного стану козаків (козацька республіка). Ідея парламентсько-президентської республіки. Ідея унітарної держави з одним автономним утворенням (Запорозької Січі).</p>	<p>Ідея природних прав людини і народу. Ідея звичаєвого права (державна підтримка та використання традицій Запорозької Січі). Принцип поділу влади. Незалежність судової системи. Ідея правової держави. Ідея соціальної держави. Ідея державної релігії.</p>	<p>Принцип виборності усіх державних посад знизу доверху. Вибори глави держави вищим представницьким органом. Всезагальне рівне виборче право (в рамках козацького стану). Поєднання військової та адміністративної влади, їх структур. Обмеження і контроль за реалізацією повноважень глави держави. Відділення державної системи (фінансової та ін.) від сфери приватного життя</p>
--	---	--

4.3. Проблеми держави та політичних відносин у суспільній думці України періоду національного відродження XIX–XX століття

Перша половина XIX ст. проходила під знаком тяжкої політичної реакції. Після жорсткої розправи з декабристами царський уряд розпочав непримиренну боротьбу проти будь-яких ліберальних ідей. У Львові 1845 р. утворюється Кирило-Мефодіївське товариство, яке об'єднувало гурт молодих учених і письменників (Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Микола Гулак, Василь Білозерський, а згодом і Тарас Шевченко). Основними завданнями вони вважали: побудову слов'янської спілки християнських республік; знищення кріпацтва та абсолютистської влади в Російській імперії як необхідної умови створення цієї спілки; поширення християнського суспільного ладу на весь світ як наслідок здійснення християнського заповіту слов'янами. Товариство проіснувало недовго (у 1847 р. всі члени товариства були заарештовані і покарані), але їх ідеї справили великий вплив на подальший розвиток визвольних ідей в Україні.

У XIX–XX ст. теоретичний доробок українців – представників різних галузей політичних досліджень – є чималим за обсягом і фактично охоплює всі впливові напрями суспільно-політичної думки цього періоду, серед них зокрема:

- народницько-демократичний (його репрезентували М. Грушевський, С. Шелухін, Р. Лашенко);
- ліберально-демократичний (М. Драгоманов і Б. Кістяківський);
- соціал-демократичний і націонал-комуністичний (І. Франко, В. Винниченко, М. Хвильовий, О. Шумський, М. Скрипник);
- консервативно-державницький, започаткований П. Кулішем і представлений у XX ст. В. Липинським, С. Томашівським, В. Кучабським;
- націоналістичний напрям, формування якого передусім пов'язане з іменами М. Міхновського, Д. Донцова;
- націонал-демократичний, пов'язаний у цей період з іменем І. Багряного.

Народницько-демократична течія отримала наукове обґрунтування в наукових розробках М. Грушевського (1866–1934 рр.), Р. Лашенка (1878–1929 рр.) та С. Шелухіна (1864–1939 рр.). Вважаючи найвищим критерієм історичної оцінки народний добробут, вони досліджували історію українського народу як окремої культу-

рно-етнічної одиниці. Представники зазначеної течії обґрунтували можливість і доцільність федеративного та конфедеративного об'єднання з тими країнами, з котрими Україна мала і підтримувала історичні зв'язки, зокрема з Литвою та Білорусією (М. Грушевський), Росією (Р. Лашенко), Чехією, Сербією, Хорватією, Словенією, Словаччиною (С. Шелухін).

Поширенню ліберальних течій в Україні сприяли наукові розробки Михайла Драгоманова (1814–1895 рр.), Богдана Кістяківського (1863–1920 рр.), Михайла Туган-Барановського (1871–1919 рр.), Володимира Вернадського (1863–1945 рр.) тощо.

Ці вчені сформуували ідеї українського лібералізму:

- демократична держава є можливою лише за умови політичної свободи (М. Драгоманов), де остання тлумачиться як сукупність конституційно закріплених прав громадян;

- у системі політико-економічних категорій центральною категорією є категорія приватної власності на засоби виробництва (М. Туган-Барановський);

- визнання верховенства права в суспільному житті, взаємозалежності права та свободи, необхідності поєднання соціальної та правової ідей (Б. Кістяківський);

- пріоритет загальнолюдських цінностей над соціально-класовими чи національними (В. Вернадський).

Іван Франко (1856–1916) – поет і публіцист, філософ, учений-дослідник, громадсько-політичний діяч. Найважливішою ознакою держави він вважав відокремлений від суспільства управлінський апарат, що виступає чинником насильства.

Володимир Винниченко (1880–1951) – один із керівників Центральної Ради і Директорії, а 1920 р. – уряду УРСР, вважав, що ні політичне, ні соціальне визволення не може бути реальним без визволення національного.

Леся Українка (1871–1913), уважно вивчаючи соціалістичну, марксистську літературу, дбає про її переклади українською мовою, зближується з революційними гуртками та організаціями. Леся Українка сповідувала ідеал свободи, люди повинні мати політичну і економічну свободу.

Микола Міхновський (1873–1924) відомий ще й як автор промови «Самостійна Україна». Показує роль Російської імперії в поневоленні українців, перетворенні їх на рабів, приреченні нації на політичну і культурну смерть, примусовому насадженні українофобії, нищенні української мови, підтримуванні російської куль-

тури за рахунок України, жорстоких репресій щодо українства, зневажанні свободи совісті, недоторканності особи, інших природних прав людини.

Серед інших представників ідеології консерватизму можна виокремити Степана Томашівського (1875–1913), Василя Кучабського (1895–1945), які пропагували ідеї запозичення західноєвропейських здобутків для політичних потреб України, подолання анархізму української еліти та її підпорядкування державним інтересам підвищення її освітнього рівня відродження традиційних моральних цінностей рекрутування нової еліти з представників різних верств суспільства.

Найвпливовішим представником українського консерватизму став В'ячеслав Липинський (1882–1931), світогляд якого сформувався під впливом політичних і соціологічних концепцій Європи та ідей українського визвольного руху. Йому належить розробка концепцій української трудової монархії, основаної на засадах спадкового гетьманства та станової представницької влади – класократії, тобто структурованого, плюралістичного суспільства, рушійним чинником якого мала стати аристократична еліта.

Дмитро Донцов – ідеолог радикальної течії, що отримала назву інтегрального, або чинного націоналізму, наголошував на відмінностях своїх поглядів від попередніх націоналістичних концепцій. Він розглядав націю як абсолютну цінність, закликав відкинути «всі лібералізму демократизму соціалізму, всесвітність, пацифізми», що заважають консолідації нації довкола ідеалу її могутності та всевладності.

Лише після проголошення незалежності України 1991 р., підтвердженої на всеукраїнському референдумі, розпочався сучасний етап у становленні української політології.

**Таблиці та схеми
до третього питання
ОСНОВНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛІЗМУ
ЗА Д. ДОНЦОВИМ**

Базові характеристики інтегрального націоналізму	Представники концепції
	Микола Міхновський (1873–1924) Дмитро Донцов (1883–1973) Микола Сціборський (1897–1941) Степан Бандера (1909–1959) Ярослав Стецько (1912–1986)
Форма державного правління	Народна державна (республіка)
Тип політичного режиму	Національна диктатура як перехідна форма державного будівництва
Національна ідея	Нація (етнічна) – це об'єднуючий та єдиний чинник суспільного та державного буття
Політична ідея	Провідна верства українських патріотів, які покликані будувати свою державу і керувати нею
Ієрархія цінностей	Нація (етнічна) – держава – суспільство

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Розвиток політичної думки в Україні

Мета заняття: поглибити та закріпити теоретичні положення з історії вітчизняної політичної думки; формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Державницькі та демократично-правові тенденції політичної думки України X – XVI ст.
2. Ідея національної державності у політичній думці періоду козацько-гетьманської держави XVII–XVIII століть.
3. Проблеми держави та політичних відносин у суспільній думці України періоду національного відродження XIX–XX століття.

Основні поняття для засвоєння: народництво, державницька ідея, націоналізм, націоналізм інтегративний, українська державність.

Теми рефератів

1. Політична думка Київської Русі.
2. Періодизація політичної історії та політичної думки в Україні.
3. Політичні концепції у Києво-Могилянській академії.
4. Роль «Конституції» та «Виводу прав України» П. Орлика у розвитку політичної думки України.
5. Політичні і правові ідеї Кирило-Мефодіївського товариства.
6. Діяльність та погляди М. Грушевського та В. Винниченка
7. Погляди Ф. Прокоповича на державну владу.
8. Становлення політичних переконань Г. Сковороди.
9. М. Драгоманов – основоположних політичної науки в Україні.

Питання для самостійного контролю

1. Складіть періодизацію політичної історії та становлення політичної думки в Україні.
2. З'ясуйте особливості політичної організації козацтва.

3. Визначте політичні погляди М. Грушевського та В. Винниченка спрямовані на відродження української державності.
4. Опишіть політичну концепцію І. Франка.
5. Окресліть основні напрями сучасної політичної думки України.
6. У чому полягає специфіка формування української політичної думки?
7. Назвіть концепції суспільно-політичної думки княжих часів?
8. Під впливом яких факторів сформувалась ідея єдності руських земель?
9. Назвіть політичні твори періоду козацько-гетьманської держави, в яких обґрунтовувалась ідея національної державності?
10. Назвіть представників націонал-демократичного напрямку?
11. Назвіть представників консервативно-державницького напрямку?
12. Назвіть представників націоналістичного напрямку?
13. Назвіть представників ліберально-демократичного напрямку?
14. Назвіть представників народницько-демократичного напрямку?
15. Згадайте українських учених діаспори в галузі політичних досліджень?

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
2. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми: Л.: Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.
3. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 528 с.
4. Політологія: підручник // за заг. ред. В. Г. Кременя, М. І. Горлач – Харків: Друк. Центр «Єдинокор», 2002. – 640 с.
5. Політологія: Академічний курс: підручник / кер. авт. колект. А. Панов. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 520 с.
6. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011.
7. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Трєбін Н. П., та ін. – Л.: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.

Додаткова:

1. Конституція України. – С.: ТОВ «ВВП Нотіс», 2017. – 56 с.
2. Вдовичин І. Свобода особи в правовій українській політичній думці (20–30 рр. ХХ ст.): монографія / Ігор Вдовичин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 512 с.
3. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Засади національної безпеки України: підручник / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 272 с.
4. Дорошко М. С. Геополітичні інтереси та зовнішня політика держав пострадянського простору: навч. посібник / М. С. Дорошко. – К., 2011.
5. Кухта Б., Красівський О., Ліпенцев А. Політологія (Історія і теорія політичної науки): курс лекцій. – Львів: Кальварія, 2004. – 272 с.
6. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах сучасного політичного процесу: монографія / Г. І. Луцишин. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 364 с.
7. Політичний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
8. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / за заг. ред. Кирилюка Ф. М. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 704 с.
9. Політологія. У 2 кн. / за ред. А. Колодій. – 2-е вид. – К.: Ельга, 2003. – 640 с.
10. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ; Харків, 2002. – 640 с.
11. Потульницький В. А. Історія української політології. – К., 1992. – 232 с.
12. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. – К.: Либідь, 2002. – 573 с.
13. Юрій М. Ф. Політологія. – К.: Дакор., 2004. – 416 с.

Тема 5

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА

5.1. Влада як соціальне явище

5.2. Політична влада: особливості та механізм функціонування

5.1. Влада як соціальне явище

Влада є однією із фундаментальних засад політичного розвитку суспільства. Вона має правовий економічний духовно-ідеологічний характер, існує скрізь, де наявні стійкі об'єднання людей, тісно пов'язана з політичною сферою, є засобом здійснення і способом утвердження політики. Н. Макіавеллі визначав політологію як науку про владу. Влада її структура і способи реалізації мають значення для розуміння сутності політичної системи суспільства, а також механізмів функціонування політичних явищ і процесів.

Існують різні концепції влади, серед них: біхевіористське, реляціоністська, канерліктна, теологічна, структурно-функціональна та ін.

Влада являє собою: а) вираження потреб складної соціальної системи в організації та саморегуляції (незалежно від типу суспільства); б) наслідок виникнення суспільних станів, прошарків і відповідних відносин між ними. Безпосередніми носіями влади є суб'єкт і об'єкт. Влада завжди має двосторонні відносини: «суб'єкт – об'єкт» і неможлива без підкорення об'єкта суб'єкту. Відсутність такого підкорення – ознака відсутності влади. Суб'єкт влади є безпосереднім носієм влади, який організовує, спрямовує поведінку і дії об'єкта влади. Певні суб'єкти і об'єкти влади можуть мінятися місцями залежно від обставин і ролі. Суб'єкт влади має свою волю того об'єкта через наказ (розпорядження, команду), що супроводжується загрозою санкції у випадку його невиконання.

Влада є суто суспільними відносинами, у яких задіяні наділені свідомістю і волею люди, а переважний вплив цих людей на

інших є вольовим відношенням між ними. Влада може бути визначена як вольові відносини між людьми, тобто такі відносини, за яких одні люди можуть нав'язувати свою волю іншим.

Уся історія людської цивілізації доводить, що там, де виникає необхідність в узгодженні людських дій (це може бути окрема родина, соціальна група, нація або суспільство загалом), неминуче виникають відносини влади – відносини панування й підкорення.

М. Вебер зазначав, що влада означає будь-яку можливість провадити всередині цих соціальних відносин власну волю навіть всупереч опору, незалежно від того, на чому така можливість заснована.

Соціальна влада проявляється в політичній і неполітичній формах. Політична влада взаємопов'язана з іншими видами соціальної влади, які можуть бути використані в політичних цілях. Інші види соціальної влади виділяються залежно від сфери поширення і методів володарювання. Основні види влади (економічна, духовно-інформаційна, соціальна) розрізняються залежно від засобів їх здійснення і мають специфічні особливості, політична влада має притаманні лише їй особливості й засоби здійснення.

Ресурсами владної дії є засоби, використання яких забезпечує вплив суб'єкта влади відповідно до його цілей на об'єкт владних відносин. Існує безліч класифікацій ресурсів. За А. Етціоні, ресурси поділяються на утилітарні, примусові, нормативні. Найпоширенішою в політичній науці є класифікація за сферами життєдіяльності, до якої виділяють: економічні, соціальні, інформаційні, силові, демографічні.

Політологія досліджує не будь-яку владу, а тільки владу політичну, під якою розуміється здатність касу, групи, індивіда провадити свою волю в суспільному житті, спираючись на правові і політичні норми, систему установ, організацій, законів, політичних відносин.

Влада є засобом здійснення політики, боротьба за оволодіння владою її утримання й використання є найважливішим аспектом і змістом політики.

Таблиці та схеми до першого питання

Схема 5.1

Поняття влади

Схема 5.2

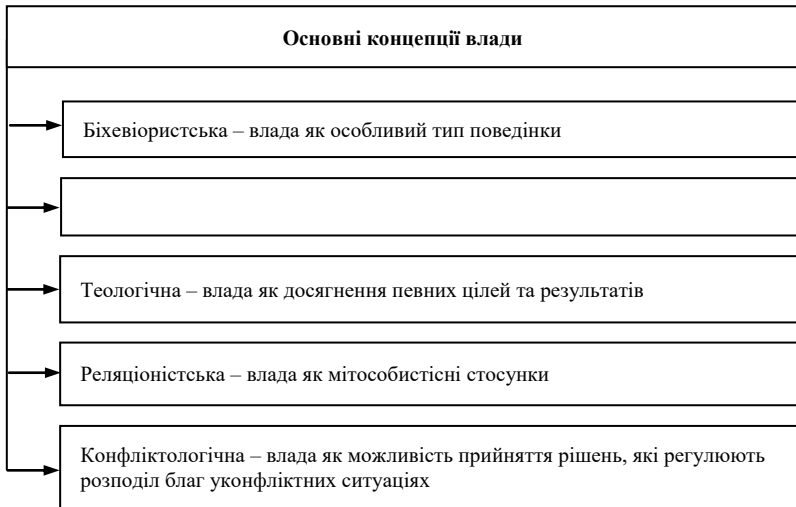
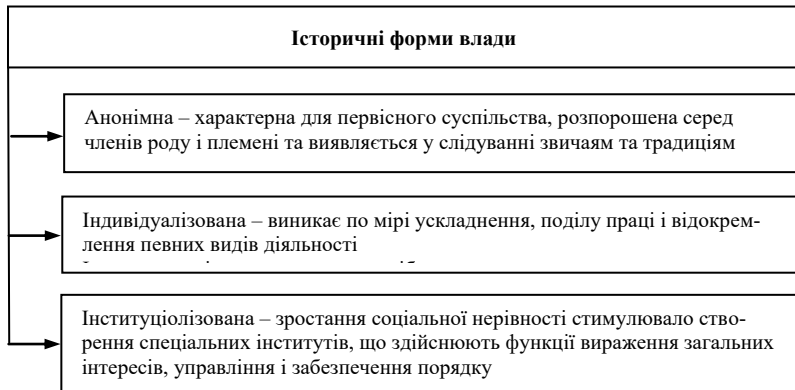

Схема 5.3

Сутність влади

Сутність влади полягає в її здатності надавати відносинам між людьми доцільності, упорядкованості, розумності

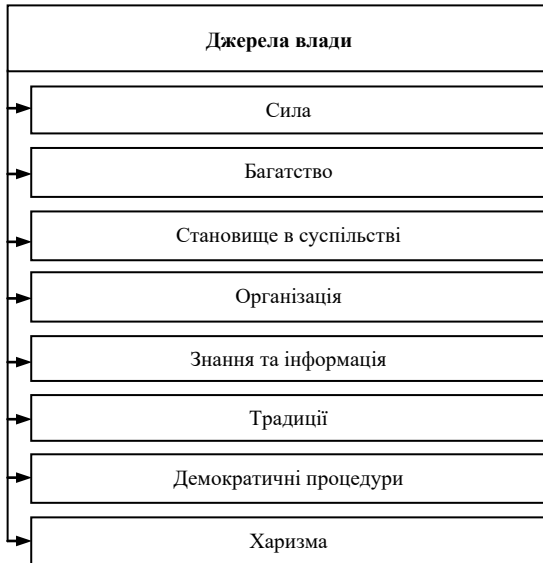

Схема 5.6

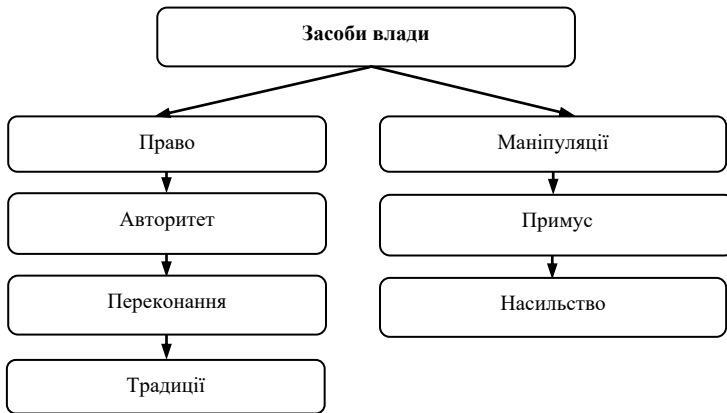

Схема 5.7

Суттєвим є широке та вузьке розуміння поняття про владу.

Широке включає в себе всю систему влади, основою якої є волевиявлення народу або певної соціальної групи. Волевиявлення виступає як джерело влади і як сама влада.

Вузьке розуміння поняття про владу – це організаційний аспект, функціональне владне навантаження, що виступає здебільшого у правовій формі.

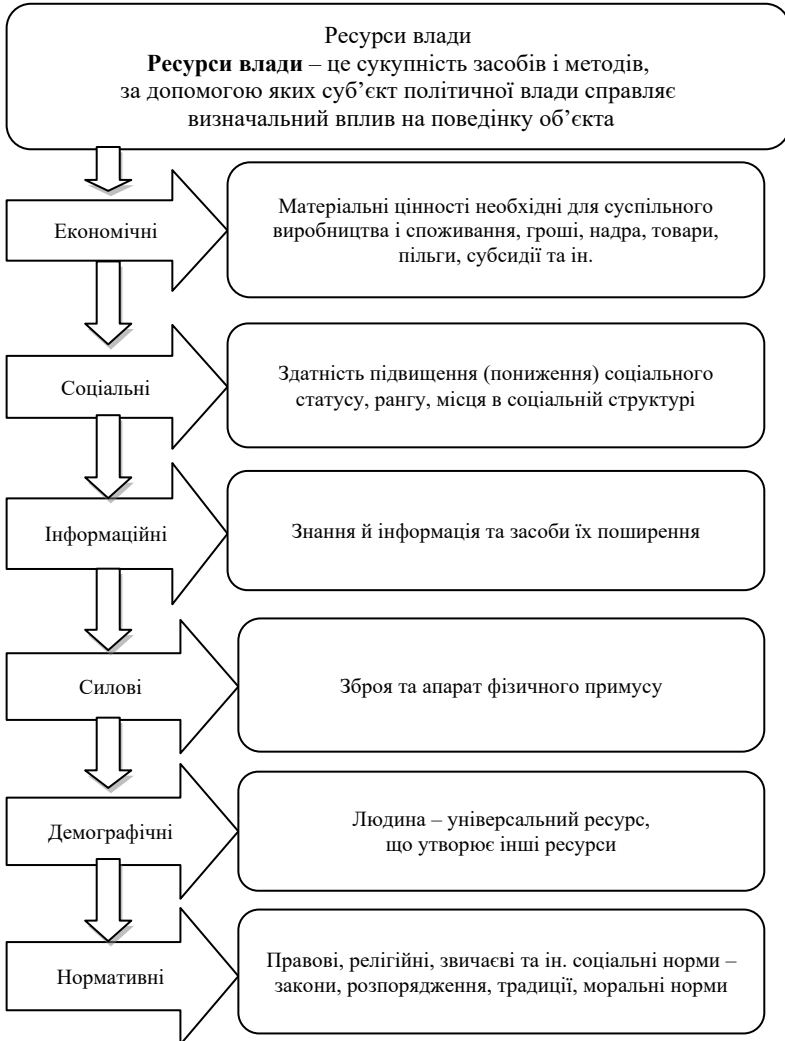

Схема 5.9

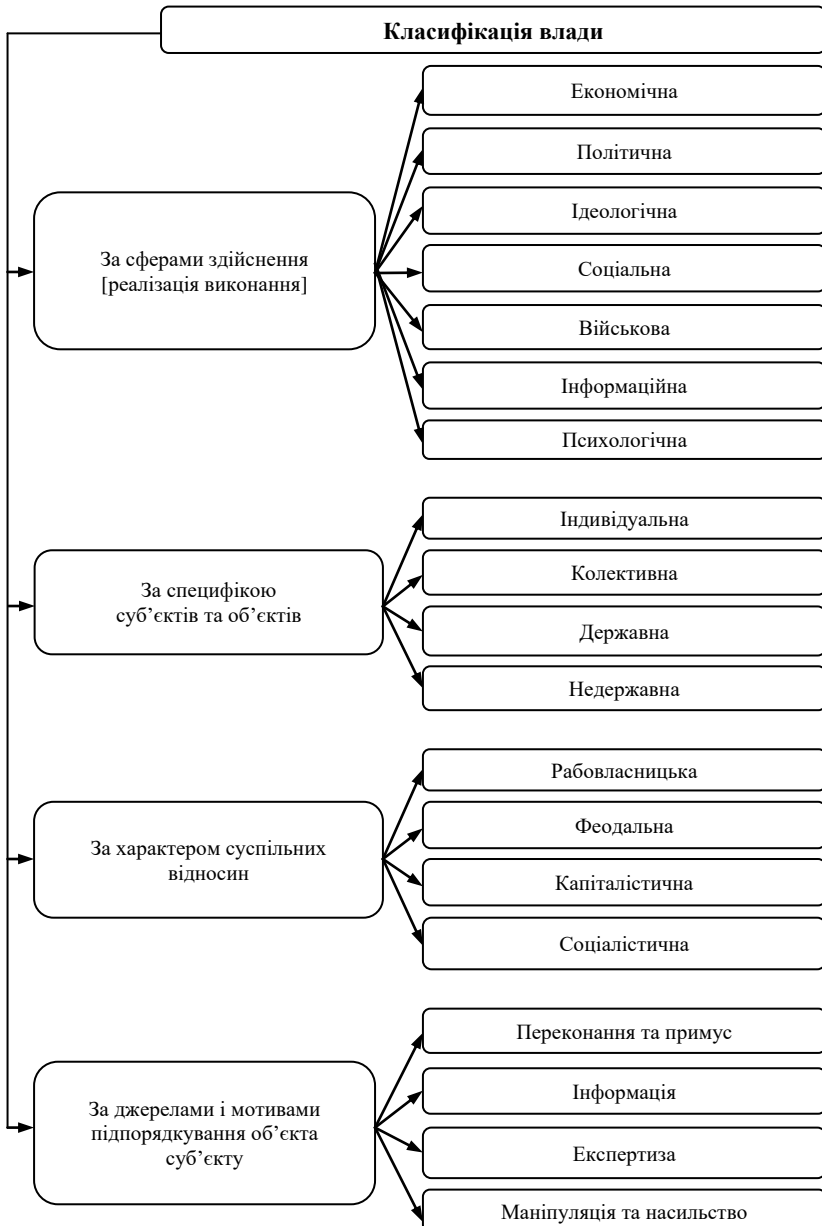
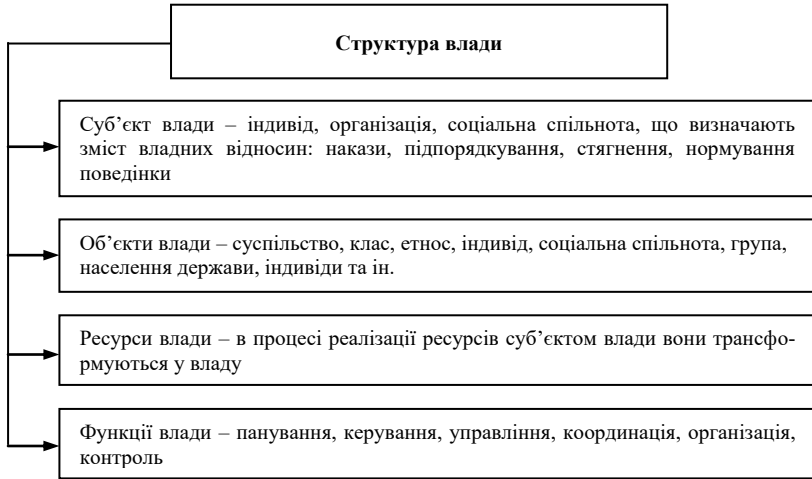

Схема 5.10

Конституція України

Стаття 5. «Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування».

5.2. Політична влада: особливості та механізм функціонування

Політична влада – це реальна здатність одних людей проводити всю волю стосовно інших, вона виникає тоді коли виникають соціальна нерівність, відмінність соціально-класових інтересів. За функціональним призначенням політична влада є організаційно-управлінською та регулятивною – контрольний механізм здійснення політики. Політологічний підхід до розуміння влади, який ґрунтується на органічному зв'язку влади й політики, пов'язує їх існування лише з певними етапами суспільного розвитку, для яких характерною є наявність спеціальних суспільних інститутів здійснення влади, насамперед державної.

Політична влада реалізується перш за все через діяльність політичних партій, суспільних організацій, суспільно-політичних рухів та інших суб'єктів політики державним апаратом. Характерними рисами політичної влади є легальність, верховенство, всезагальність, моноцентричність, легітимність, ефективність. Державна влада є найважливішою формою політичної влади. Слід зазначити, що політична й державна влада, багато в чому збігаючись, у той же час не тотожні. Будь-яка державна влада є політичною владою, однак не кожна політична влада є державною. Зміст політичної влади набагато ширшої, а державна влада є її центральним інститутом. Державна влада є своєрідним ядром політичної влади, оскільки лише держава володіє монополією на прийняття законів, обов'язкових для всього суспільства, і на легальне фізичне насилля.

Умови, за яких політична влада визнається правочинною, залежать від історичної епохи, подій чи країни. Базовим елементом існування і функціонування влади, а також закріплення її в суспільстві є легітимність. У сучасних демократичних суспільствах влада стає легітимною через визнання її народом за допомогою встановлених законом демократичних процедур – виборів. Легітимність влади є станом, за якого спосіб формування і діяльності політичної влади збігається з існуючими в суспільстві нормами та цінностями, а результати діяльності відповідають соціальним очікуванням, які визнає народ. Іншими словами, це добровільне визнання влади громадянами, довіра до неї з їхнього боку, визнання її справедливою, прогресивною. Відповідно, легітимація – це процес визнання влади правочинною, утвердження її легітимності. Легітимність

пов'язана з консенсусом суспільства щодо основних політичних цінностей та наявністю у влади авторитету. Легітимна влада сприймається громадянами як правомірна та справедлива. Легітимність є соціокультурною характеристикою влади. Легальна влада – це влада, що встановлена законом і діє відповідно до закону.

Протилежністю легітимної влади є влада узурпована, тобто захоплена, отримана незаконно. Втім, межа між легітимною та узурпованою владою є рухливою, і одна може перетворитись на іншу. Ефективність (результативність) влади визначається результатами реалізації усіх задумів, платформ, програм, її здатністю ефективно управляти всіма сферами суспільного життя, досягати політичної мети оптимальними засобами.

Домінуючим принципом механізму функціонування державної влади є принцип її поділу. Засновниками теорії поділу влади вважають англійського філософа Дж. Локка й французького просвітителя, правознавця, філософа Ш. Л. Монтеск'є. Відповідно до цієї теорії для правильного й ефективного функціонування держави повинні існувати незалежні одна від одної законодавча, виконавча й судова влади. Це створює систему «стримувань і противаг» проти посилення однієї гілки влади, зосередження влади в одному центрі, зловживання нею; сприяє продуманості, вивіреності, балансу в прийнятті рішень, а отже – дієвості політичного керівництва й управління. Відповідно формується особливий політичний і правовий механізм забезпечення волі й незалежності окремого індивіда, його захисту.

Носієм законодавчої влади виступає вищий представницький державний орган – парламент; виконавча влада – президент, уряд, міністерства й відомства, державно-адміністративні установи; *судова* влада – незалежні суди, що підкоряються тільки закону.

Політична державна влада є загальний універсальний засіб розподілу цінностей між соціальними спільнотами. Перерозподіл частини владних повноважень на користь низових структур суспільства означає досягнення ефекту взаємодії владної вертикалі і горизонталі неполітичних структур громадянського суспільства.

Соціальне призначення політичної влади не є однозначним, що проявляється в її здатності виступати фактором як інтеграції так і дезінтеграції суспільства. У першому випадку підтримується громадський порядок, вирішуються конфліктні ситуації, у другому – забезпечується панування одних соціальних груп над іншими.

Таблиці та схеми до другого питання

Політична влада: особливості та механізм функціонування

Схема 5.11

Політична влада – це здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на поведінку, діяльність людей та їх об'єднань за допомогою будь-яких засобів волі, авторитету, права, насильство

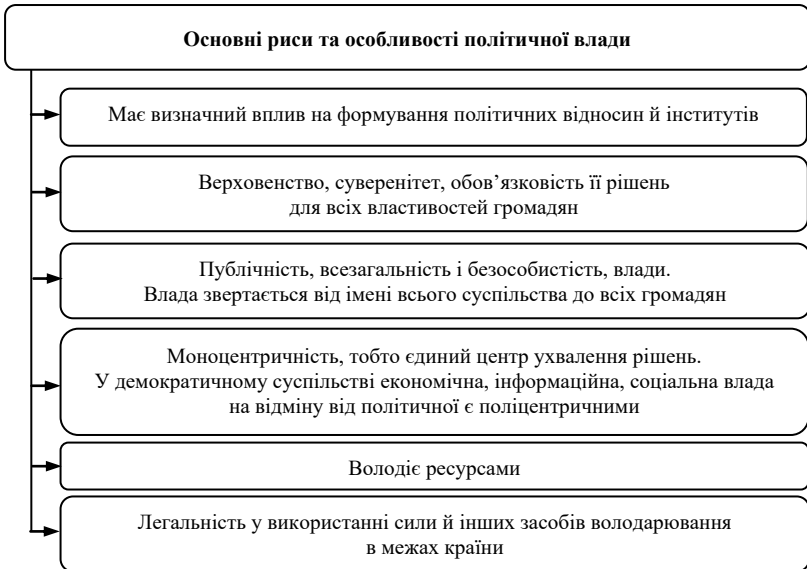

Схема 5.12

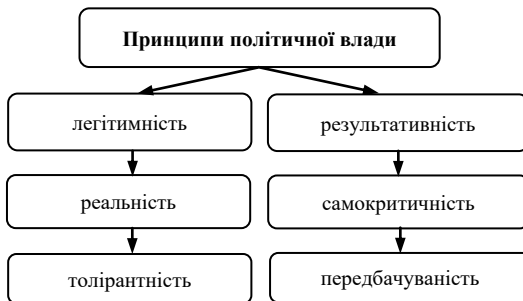

Схема 5.13

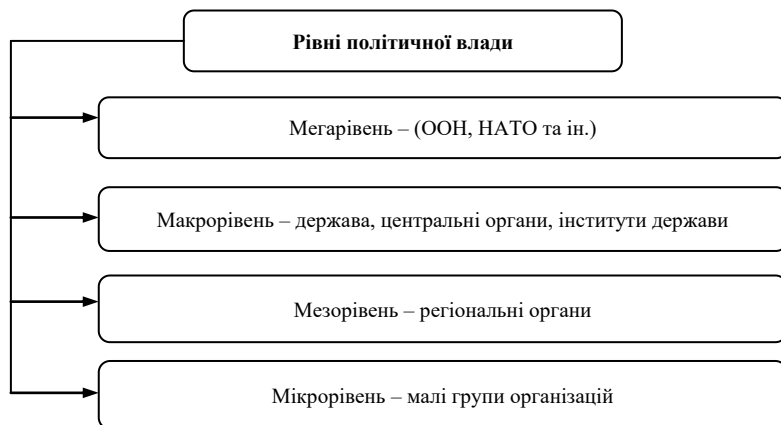
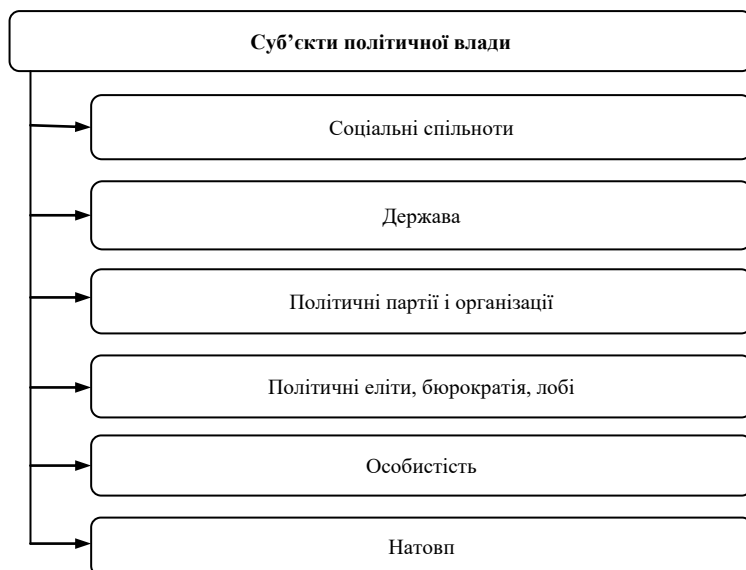

Схема 5.14

Таблиця 5.1

Суб'єкт влади – це безпосередній носій влади, який організує поведінку об'єкта влади засобами відповідно до інтересів цього об'єкта. Суб'єкт визначає зміст владних відносин через:

- наказ як владне повеління підкорятись волі суб'єкта влади;
- підкорення як підведення правової волі під загальну волю влади;
- покарання як засіб впливу на заперечення панівної волі;
- нормування поведінки як узагальнення правил відповідно до загального інтересу.

Схема 5.15

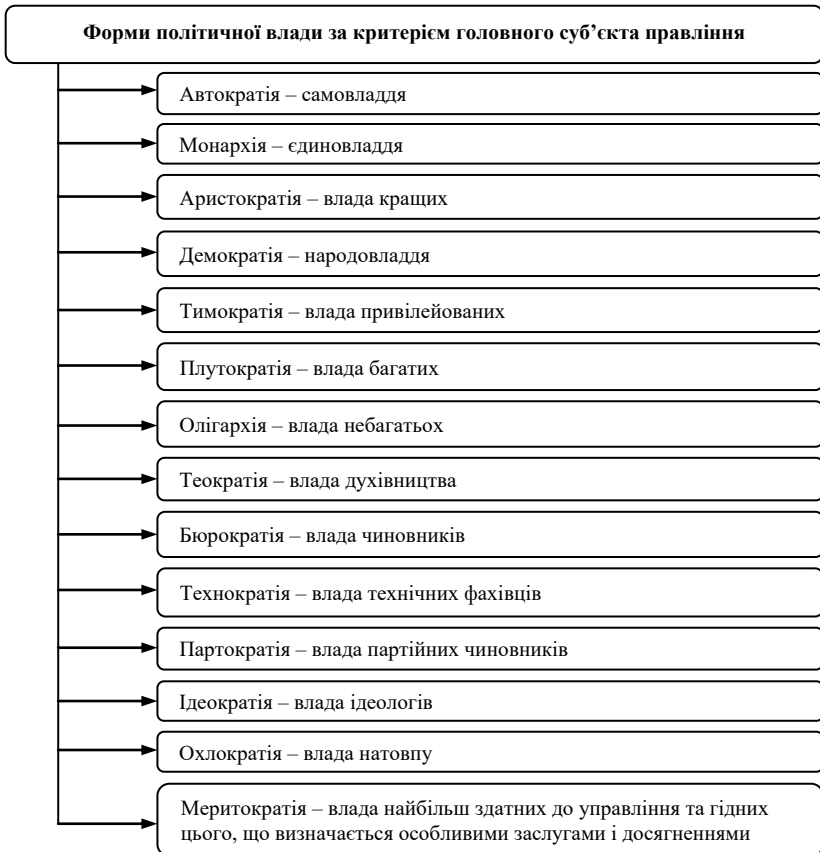
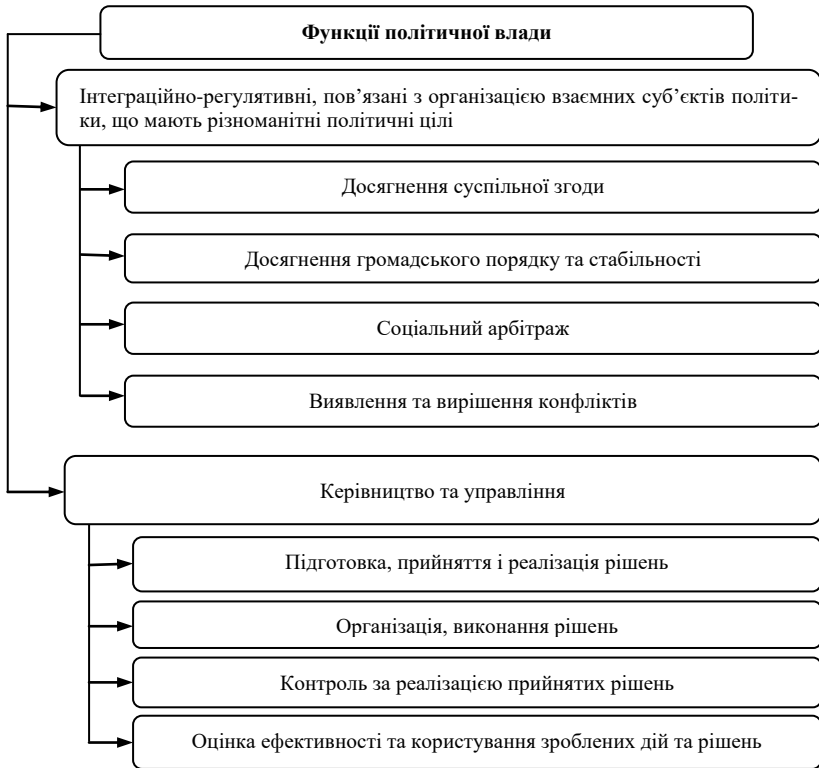

Схема 5.16

Функціонування політичної влади здійснюється через систему соціальних інститутів, у яких втілюються організаційні, інформаційні, технічні, людські та інші фактори. Політична влада завжди інституціональна. Реалізується політична влада через діяльність організацій, установ, норм, які забезпечують регулювання і організацію суспільних відносин за умови їх легітимності. Від функціонування політичної влади залежить тип політичного режиму, відкритість чи закритість суспільства, характер політичних відносин та інші політичні характеристики держави: авторитет, розподіл і співробітництво влад, демократичність, роль опозицій

Схема 5.17

Легітимність політичної влади

Легітимність політичної влади – це прийняття населенням влади, визнання її правомірності, права управляти і згода підкорення. Правочинність даної влади визначають суспільство і міжнародне спів товариство

Схема 5.18

Схема 5.19

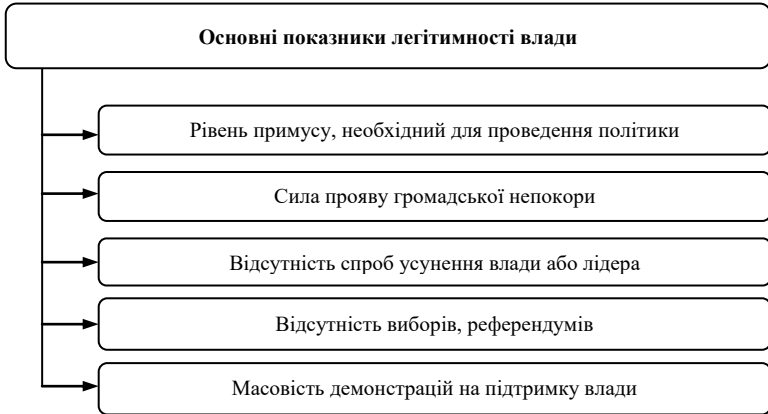
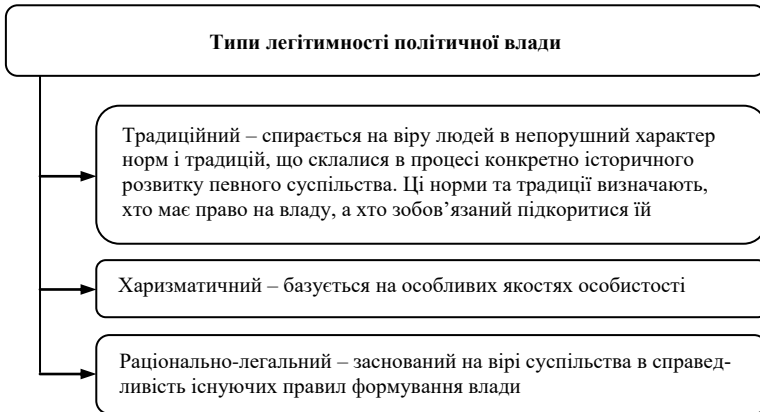

Схема 5.20

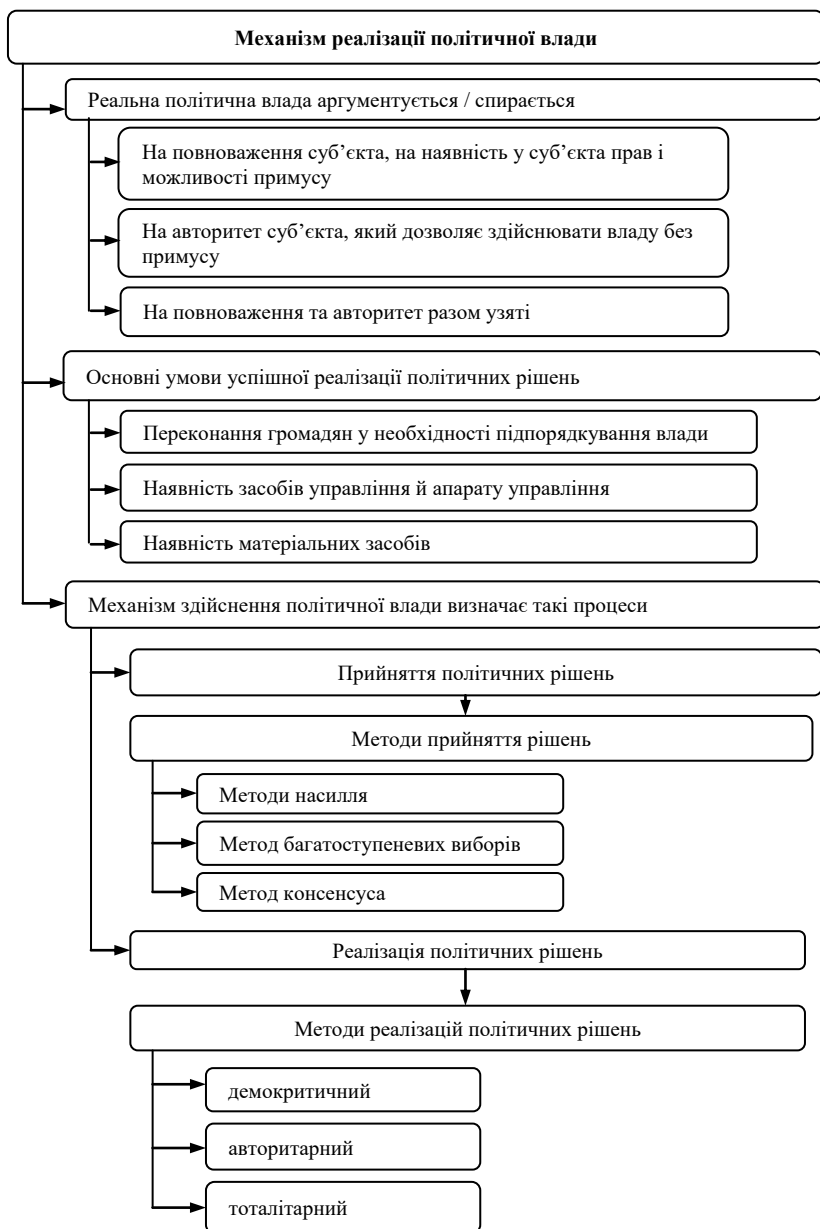

Схема 5.22

Державна влада

Державна влада – форма суспільної влади, яка спирається на спеціальний апарат примусу і поширюється на все населення; є концентрованим виразом і ядром політичної влади

Найважливіша відмінність державної влади від політичної – це її монополія на видання нормативно-правових актів, що регулюють життєдіяльність суспільства

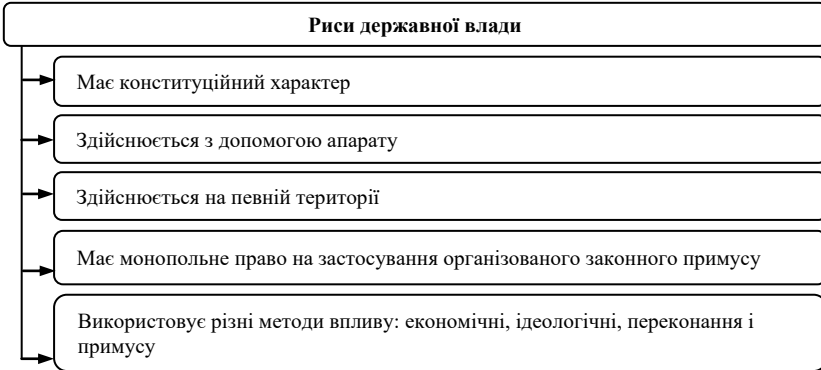

Схема 5.23

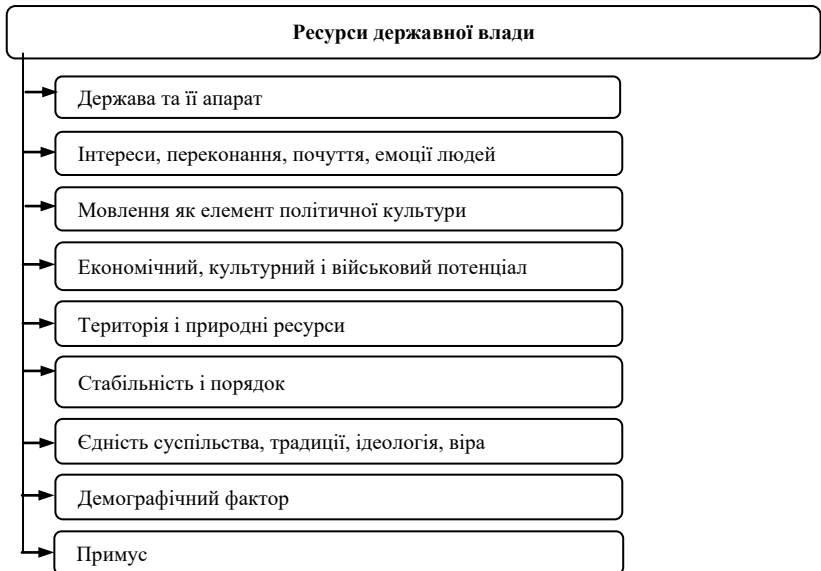

Схема 5.24

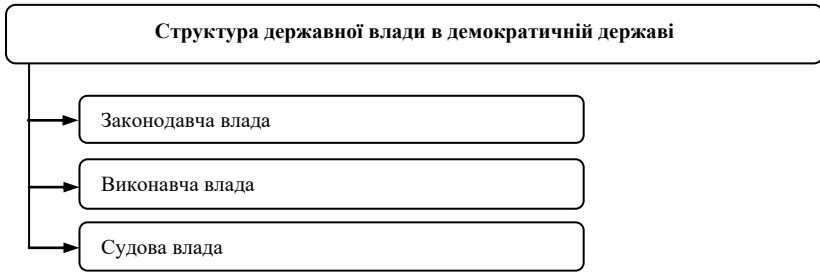
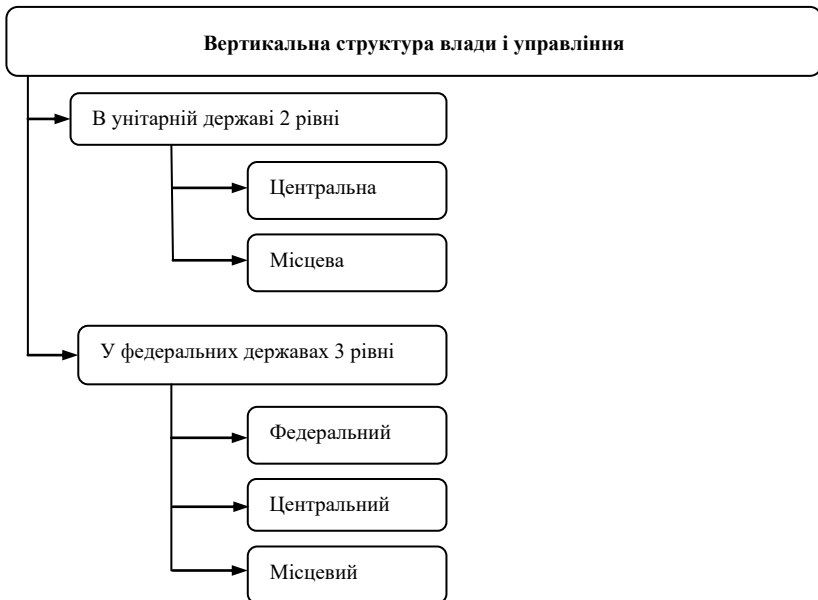

Схема 5.25

Структура механізму владних відносин:

- наявність у владних відносинах не менше двох партнерів;
- волевиявлення володаря здійснюється у вигляді певного акту;
- обов'язкове підкорення тому, хто здійснює владу;
- соціальні норми, що закріплюють справу одних видавати акти, інших їм підкорятися (правове забезпечення).

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Політична влада

Мета заняття: розглянути сутність і зміст політичної влади, визначити спільне і відмінне між політичною та державною владою, розглянути фактори легітимації влади; формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Сутність, ознаки, суб'єкти, види, політичної влади.
2. Механізм реалізації і ресурси державної влади.
3. Поняття і типи легітимності політичної влади.
4. Особливості політичної влади в Україні.

Терміни і поняття для засвоєння: політична влада, державна влада, політичне панування, верховенство влади, легальність влади, легітимність влади, ресурси влади, ознаки влади, ерозія влади, відчуження влади, ефективність влади.

Теми рефератів

1. Політичне життя і владні відносини.
2. Легітимність влади як соціальна проблема.
3. Реалізація влади в демократичному суспільстві.
4. Концепції походження та сутності політичної влади.
5. Реалізація влади в демократичному суспільстві.
6. Влада: генеза, компоненти, методи функціонування.
7. Структура політичної влади.
8. Принципи і сутність поділу влади в демократичному суспільстві.

Питання для самоконтролю

1. Дайте розгорнуте визначення поняття влади.
2. Розкрийте зміст поняття легітимність політичної влади.
3. Проаналізуйте основні концепції походження та сутності політичної влади.
4. З'ясуйте структурні елементи політичної влади.
5. Дайте визначення понять «політична влада», політичне панування, політичний авторитет.
6. Намалюйте схему владного процесу.

7. Що таке джерела, ресурси та засоби політичної влади?
8. Розкрийте зміст аксіом політичної влади за О. Ільїним.
9. Яку закономірність структури та функціонування державної влади сформулював Ш. Монтеск'є?
10. Які особливості політичної влади в Україні?

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. – 56 с.
2. Декларація про державний суверенітет України. – К., 1991. – 8 с.
3. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П., та ін. – Л.: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.
4. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / за наук. ред. Н. М. Хоми, 2-ге видання. – Львів: Новий Світ – 2000, 2015. – 779 с.
5. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л.: Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.
6. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – С. 38–46.
7. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Гришук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 105–158.

Додаткова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 118 с.
2. Політичний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
3. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 530 с.
4. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / за заг. ред. Кирилюка Ф. М. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 704 с.
5. Політологія: Академічний курс: підручник / кер. авт. колект. А. Панов. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 520 с.
6. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ; Харків, 2002. – 640 с.
7. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.
8. Юрій М. Ф. Політологія / М. Ф. Юрій. – К.: Дакор, 2004. – 416 с.

Тема 6

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

6.1. Поняття політичної системи

6.2. Структура політичної системи

6.3. Функції і типологія політичних систем

6.4. Політична система України

6.1. Поняття політичної системи

Поняття «політична система» впроваджене в політологію у 50-х рр. ХХ ст. американським політологом Д. Істоном, який створив теорію політичної системи. Це поняття було покликане відобразити два моменти: цілісність політики як самостійної сфери суспільства, що представляє сукупність взаємодіючих елементів (держави, партій, лідерів тощо); характер зв'язків політики із зовнішнім середовищем (економічною, соціальною, культурною сферами, іншими державами). Запровадження поняття «політична система» мало і практичну спрямованість. Воно повинне було допомогти виявити чинники, які забезпечують стабільність і розвиток суспільства, розкриття механізмів узгодження інтересів різних груп.

Політична система – це сукупність відносин політичних суб'єктів, які пов'язані за характером влади та управління суспільством, організовані на єдиній нормативно-ціннісній основі.

Ознаки політичної системи: взаємозв'язок груп елементів; утворення цими елементами цілісності; внутрішня взаємодія всіх елементів; прагнення до самозбереження і стабільності; здатність вступати у взаємовідносини з іншими елементами. У політичну систему включаються не тільки політичні інститути, що беруть активну участь в політиці (держава, партії, лідери), але й економічні, соціальні, культурні інститути, традиції, цінності, норми, що мають політичне значення і опосередковано впливають на політичний процес.

Поняття «система» до суспільства як форми об'єднання людей застосував Т. Парсонс, який представив суспільство як взаємодію чотирьох підсистем, що перебувають у відносинах взаємозале-

жності і взаємообміну: економічної, політичної, соціальної і духовної. Кожна з підсистем виконує певні функції, реагує на вимоги, які поступають зсередини і ззовні, а разом вони забезпечують життєдіяльність суспільства загалом.

У західній політичній думці можна виділити два основні підходи до характеристики політичної системи суспільства: інституційний підхід, що визначає політичну систему через державні, інституціалізовані політичні організації, систему їх зв'язків і взаємодій; системний підхід, за якого політична система визначається не тільки через структуру і функції державних інститутів, але і через правові норми, політичні ролі, реалізовані в політичній поведінці.

Американський політолог **Г. Алмонд** одним із перших застосував структурно-функціональний метод для дослідження політичної системи. Ці два методи взаємно доповнюють один одного. Основна відмінність між ними полягає в тому, що перший метод акцентує увагу на цілісності і взаємозв'язках елементів структури системи, а другий – на функціях цих елементів і системи загалом.

Політичну систему Г. Алмонд визначав як систему взаємодії, що виконує функції інтеграції за допомогою застосування або загрози застосування законного фізичного примусу. Отже, політична система, за Г. Алмондом, є узаконеною силою, яка підтримує порядок і здійснює перетворення в суспільстві, що забезпечують його згуртованість і цілісність. Політична система виконує два базових набори функцій – входу і виходу. Є чотири функції входу і три – виходу. Функції входу – це: політична соціалізація й залучення до участі в політичному житті; артикуляція інтересів, тобто формування вимог, які відповідають реальним або уявним інтересам; агрегування, тобто поєднання інтересів; політична комунікація. Функції виходу – це розробка норм, застосування норм і контроль за їх дотриманням. Функції входу здійснюються недержавними формуваннями – політичними партіями, групами тиску, засобами масової інформації тощо, а функції виходу – державними органами. Так, функцію розробки норм виконують органи законодавчої влади, функцію застосування норм – органи виконавчої влади, а функцію контролю за дотриманням норм – судові органи. Дві функції входу – політична соціалізація і політична комунікація – передбачають наявність сфери політичної діяльності. Так, завдяки категорії «політична система суспільства» було поєднано в єдину систему основні поняття науки про політику.

Таблиці та схеми до першого питання

Поняття політичної системи

Схема 6.1

Схема 6.2

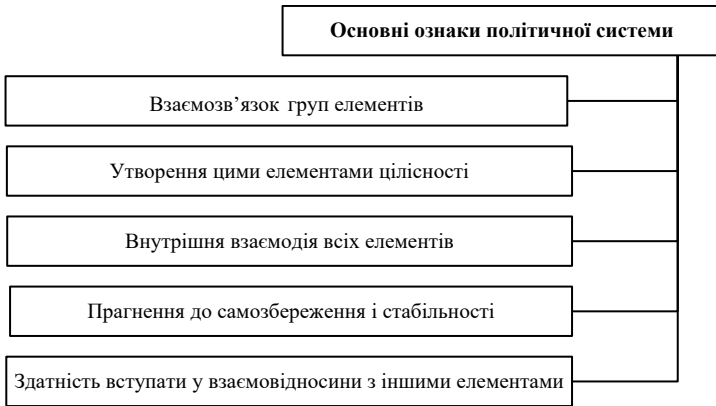

Схема 6.3

6.2. Структура політичної системи

Структура політичної системи – це сукупність владних інститутів, які пов'язані між собою і створюють стійку цілісність. У політичній системі суспільства зазвичай розрізняють чотири основних групи елементів: політичні інститути; політичні відносини; політичні норми; політичну свідомість і політичну культуру. Відповідно до цих елементів виокремлюються інституціональна (або організаційно-інституціональна), регулятивна, функціональна і комунікативна підсистеми політичної системи.

Інституціональну підсистему політичної системи складають політичні інститути – формалізовані явища і процеси політичного життя суспільства, до яких належать як самі політичні установи – держава та її структурні елементи (парламент, уряд тощо), політичні партії, громадсько-політичні організації, органи місцевого самоврядування тощо, так і процеси їх упорядкованого функціонування.

Інституціональна підсистема виступає основоположною як щодо політичної системи суспільства загалом, так і стосовно її окремих складових. Це зумовлено тим, що саме вона є джерелом усіх найважливіших зв'язків, які виникають у межах політичної системи.

Центральна роль у політичній системі належить державі. Саме вона забезпечує політичну організованість суспільства, надаючи політичній системі цілісності і стійкості, орієнтуючи її на найважливіші суспільні цілі. Особливе місце серед діючих у політичній системі суспільства організацій посідають партії. Політичні партії є виразниками певних соціальних інтересів. Вони ідеологічно та організаційно об'єднують людей з метою здобуття, використання й утримання державної влади для задоволення цих інтересів. Кожна партія прагне зайняти таке становище в політичній системі, яке надасть їй можливість визначати політику держави або хоча б впливати на неї.

На відміну від політичних партій громадські організації не прагнуть до завоювання державної влади, а обмежуються лише здійсненням впливу на неї. Вони є виразниками багатоманітних суспільних інтересів, і з метою захисту цих інтересів їхні представництва на державному рівні вступають у взаємодію з іншими політичними інститутами, насамперед із державою.

Важливим структурним компонентом політичної системи суспільства є її регулятивна (або нормативна) підсистема. Цю підсистему утворює сукупність політичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання політичних відносин. Соціально-політичні норми є різновидом соціальних норм і вирізняються тим, що спрямовані на регулювання політичних відносин. Одні політичні норми безпосередньо цілеспрямовано створюються державою (правові норми), політичними партіями і громадськими організаціями (корпоративні норми), інші складаються й розвиваються поступово, під впливом як політичних, так і економічних, соціальних, духовних чинників. До них належать норми моралі, звичаї і традиції.

Головною складовою регулятивної підсистеми політичної системи суспільства є норми національного права. Норми права – це встановлені або санкціоновані державою і спрямовані на регулювання суспільних відносин загальнообов'язкові для всіх громадян і юридичних осіб правила поведінки. Особи, що порушують правові норми, притягуються до кримінальної або адміністративної відповідальності.

Поряд із нормами права як регулятори політичних відносин діють також норми партійного життя та правила, встановлені різними громадськими організаціями. Такі норми не мають правового, загальнообов'язкового характеру. Вони обов'язкові лише для членів відповідних партій і громадських організацій. Однак програмні настанови, сформульовані партією, можуть справляти істотний вплив на політику держави, політичну систему загалом, особливо тоді, коли партія стає правлячою.

У суспільстві діють також інші правила й настанови, яких дотримуються люди та їх об'єднання в політичному житті. Різновидом соціальних норм є мораль, як вияв духовного життя суспільства. Норми моралі надають змогу формувати моральну свідомість і оцінювати вчинки людей, забезпечуючи рівновагу суспільства та орієнтуючи громадян на дотримання спільних інтересів. Моральні норми не оформлені з тим ступенем урегульованості, як правові, вони більшою мірою розраховані на розвиток здатності індивіда до саморегулювання, на самостійність і самоконтроль.

Політична система суспільства є функціонуючим соціальним утворенням. Складний і багатоплановий характер її не може бути розкритий без з'ясування основних форм і напрямів діяльності, способів і засобів впливу на суспільно-політичне життя.

Конкретне вираження і вияв функціональна підсистема політичної системи знаходить у політичному процесі й політичному режимі. Конкретніше він може бути охарактеризований як сукупність дій, спрямованих на збереження або зміну певної політичної ситуації.

Політичний процес є практичною діяльністю, метою якої виступає досягнення певного політичного результату. Найважливіший елемент політичного процесу – прийняття і реалізація політико-управлінських рішень, що передбачає здійснення таких дій, як збирання й систематизація необхідної інформації, розробка на цій основі альтернативних пропозицій і проєктів, формалізація рішення, тобто надання йому обов'язкової сили, втілення в життя і контроль за виконанням.

Функціональна підсистема знаходить свій вияв не лише в політичному процесі, а й у політичному режимі, під яким звичайно розуміють сукупність методів і засобів здійснення політичної влади. Найважливішими показниками політичного режиму є рівень і ступінь демократії та реальний політико-правовий статус особи.

Комунікативна підсистема політичної системи містить політичні відносини, тобто ті зв'язки між людьми та їх різноманітними спільностями, які складаються у процесі здійснення політичної влади або з її приводу. До цієї підсистеми входять як формалізовані відносини, що ґрунтуються на нормах права і регулюються ними, так і ті неформальні зв'язки, що не закріплені у праві, але відіграють істотну роль у політичному житті.

Суб'єктами політичних відносин є індивіди та їх різноманітні об'єднання, соціальні спільності, політичні інститути. Залежно від суб'єктного складу політичні відносини поділяються на три основних групи. Передусім це відносини між соціальними спільностями – суспільними верствами, соціальними групами, націями, народностями тощо.

Другу групу складають відносини, однією зі сторін яких є політична організація. Ці так звані вертикальні відносини складаються у процесі здійснення політичної влади, впливу органів керівництва та управління на соціально-економічні, політичні й культурні процеси. Вони також мають важливе значення для характеристики сутності і функцій політичної системи, методів здійснення політичної влади.

До третьої групи політичних відносин входять ті відносини, які складаються між політичними організаціями та установами – державою, партіями, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування тощо як усередині них, так і між ними. До числа елементів політичної системи суспільства належать також політична свідомість і політична культура. Вони складають духовно-ідеологічну підсистему політичної системи.

Політична свідомість є відображенням політичного буття, передусім політичних відносин. Це відображення відбувається у формі поглядів, уявлень, ідей, теорій тощо. Під політичною культурою розуміють сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки. За ширшого розуміння політичної культури до таких форм додають ще й характер і способи функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи.

Політична культура, у тому числі й політична свідомість, відіграє надзвичайно важливу роль у функціонуванні політичної системи. З одного боку, політична система детермінує форми і типи політичної свідомості й поведінки, а з іншого – зазнає їх відчутного зворотного впливу. Політична культура впливає на форми і функціонування політичних інститутів, зумовлює політичну поведінку індивідів і мас.

Таблиці та схеми до другого питання

Схема 6.4

Структура політичної системи

Схема 6.5

Таблиця 6.1

СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Підсистема	Елементи
<p><i>Інституціональна підсистема</i> – політичні інститути – формалізовані явища і процеси політичного життя суспільства, до яких належать як самі політичні установи – держава та її структурні елементи (парламент, уряд тощо), політичні партії, громадсько-політичні організації, органи місцевого самоврядування тощо, так і процеси їх упорядкованого функціонування</p>	<p><i>Держава</i> – забезпечує політичну організованість суспільства. <i>Політичні партії</i> є виразниками певних соціальних інтересів. Вони ідеологічно та організаційно об'єднують людей з метою здобуття, використання й утримання державної влади для задоволення цих інтересів.</p> <p><i>Громадські організації</i> не прагнуть до завоювання державної влади, а обмежуються лише здійсненням впливу на неї. Є виразниками багатоманітних суспільних інтересів, і з метою захисту цих інтересів їхні представництва на державному рівні вступають у взаємо-</p>

	дію з іншими політичними інститутами, насамперед із державою
Регулятивна (нормативна) підсистема – сукупність політичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання політичних відносин	Правові норми, корпоративні норми, норми моралі, звичаї та традиції
Функціональна підсистема знаходить вияв у політичному процесі й політичному режимі	Політичний процес є практичною діяльністю, метою якої виступає досягнення певного політичного результату. Найважливіший елемент політичного процесу – прийняття і реалізація політико-управлінських рішень. Політичний режим – сукупність методів і засобів здійснення політичної влади
Комунікативна підсистема включає формалізовані відносини і неформальні зв'язки	Політичні відносини – зв'язки між людьми та їх різноманітними спільнотами, які складаються у процесі здійснення політичної влади або з її приводу. Політичні відносини поділяються на три основних групи: 1) відносини між соціальними спільнотами – суспільними верствами, соціальними групами, націями, народностями тощо; 2) вертикальні відносини складаються у процесі здійснення політичної влади, впливу органів керівництва та управління на соціально-економічні, політичні й культурні процеси; 3) відносини, складаються між політичними організаціями та установами – державою, партіями, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування тощо як усередині них, так і між ними
Духовно-ідеологічна підсистема	Політична свідомість є відображенням політичного буття, передусім політичних відносин. Це відображення відбувається у формі поглядів, уявлень, ідей, теорій тощо. Політична культура – сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки

6.3. Функції і типологія політичних систем

Функції політичної системи визначають її структуру і процес дії. Їх реалізація підпорядкована головному – забезпеченню стійкості суспільства і його розвитку. Основними функціями політичної системи є:

1. Функція забезпечення цілісності громадянського суспільства.
2. Владно-політична функція.
3. Інтегративна функція.
4. Управлінська функція.
5. Функція відтворення та стабілізації політичного життя.
6. Функція суспільної демократизації та модернізації.
7. Функція організації і впорядкованості політичного життя.
8. Функція консолідації соціально-політичних сил.

Перші спроби типологізації політичних систем були зроблені ще в античні часи. Платон диференціював форми правління в грецьких містах-державах, виходячи з пріоритету загальних, а не приватних інтересів. Він виділив такі форми правління: монархія – правління одного, гарного, правителя в інтересах суспільства, держави; тиранія – правління одного, поганого, правителя в особистих інтересах; аристократія – правління небагатьох в інтересах багатьох; олігархія – правління небагатьох у приватних інтересах; демократія – правління багатьох. На думку Платона, демократія – це найгірша форма правління, адже надмірна свобода стає причиною її втрати і переродження демократії на тиранію.

Учень Платона Арістотель на основі аналізу 158 конституцій грецьких міст-держав поділив форми правління на «правильні» та «неправильні» залежно від того, чиї інтереси реалізує влада в державі. Відповідно, «правильні» форми правління спрямовані на реалізацію інтересів більшості, а «неправильні» – приватних інтересів. На думку Арістотеля, правильними формами правління є монархія (правління одного), аристократія (правління небагатьох обраних) і політія (правління багатьох обраних). «Неправильні» форми – це тиранія (правління одного), олігархія (правління небагатьох) і демократія (правління багатьох). На думку Арістотеля, демократія і охлократія – це тотожні поняття, що позначають правління неосвіченої більшості, яка не знає, як розпоряджатися отриманою владою, а відстоювання власних інтересів стає причиною її втрати.

У Новий час Т. Гоббс та Ш.-Л. Монтеск'є запропонували власні типології систем правління. У теорії марксизму політичні системи класифікувались за критерієм суспільно-економічної формації, економічного базису суспільства. На основі виділеного критерію були запропоновані політичні системи рабовласницького, феодального, капіталістичного і соціалістичного суспільства. У марксизмі також використовувався поділ політичних систем за критерієм типу суспільного ладу. Було запропоновано політичні системи соціалістичних та капіталістичних країн, а також країн, що розвиваються, характерні ознаки яких збігаються з рисами тоталітарних, демократичних та авторитарних систем.

Як критерій класифікації політичних систем може використовуватись типологія трьох типів легітимності політичного панування Макса Вебера – традиційного, харизматичного і легального. Тобто доцільно говорити про існування політичних систем з традиційним, харизматичним та легальним типами легітимності влади. Основою легітимності влади політичних систем традиційного типу є стійке переконання у непорушності традицій і необхідності підпорядкування правителям, які отримують і реалізують владу відповідно до існуючих традицій. Системи з харизматичним типом політичного панування базуються на вірі у виключні особисті здібності правителів, тобто на харизмі. У системах легального типу основою легітимності влади є переконання народу в законності правління.

Ж. Блондель класифікував політичні системи, спираючись на зміст і форми правління, запропонувавши п'ять основних типів:

- 1) ліберальні демократії, в яких державні рішення приймаються на основі ліберальних принципів;
- 2) комуністичні системи, в яких пріоритетом є рівність соціальних благ та нівелюються ліберальні засоби їх досягнення;
- 3) традиційні політичні системи, управління якими здійснює олігархія, тому економічні і соціальні блага розподіляються нерівномірно;
- 4) перехідні політичні системи в країнах, що розвиваються, в яких використовуються авторитарні засоби управління;
- 5) авторитарно-консервативні системи, які прагнуть до збереження соціальної та економічної нерівності, використовуючи при цьому більш дієві засоби.

Г. Алмонд запропонував типологію політичних систем, взявши за основу критерій відповідності основних форм організації і здійснення політичної влади політичним ідеалам суспільства.

1. Політичні системи англо-американського типу характеризуються вільною політичною культурою з раціональним розрахунком, терпимістю і толерантністю громадян і політичної еліти. Такі системи вирізняються стабільністю, ефективністю, здатністю до саморегуляції. У системах цього типу чітко реалізується принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки.

2. Континентально-європейські політичні системи характеризуються існуванням та взаємодією старих і нових культур, політичних традицій та форм політичної діяльності. Існуючі конституційні норми забезпечують вільне функціонування політичних партій та суспільно-політичних об'єднань, представницької та виконавчої гілок влади.

3. Доіндустріальні (або частково індустріальні) політичні системи поєднують елементи різних політичних культур, тому населення може прихильно ставитись до протилежних традицій. Громадяни, як правило, орієнтуються на лідера, а не на програму уряду. Виконавчі структури, типу армії і бюрократичного апарату, можуть перевищувати свої повноваження, контролювати законодавчі функції, втручатись у судові справи. У таких системах права і свободи громадян є суттєво обмеженими. Характер політичних відносин призводить до встановлення авторитарного правління.

Особливістю політичних систем тоталітарного типу є зосередження всієї повноти влади в руках нечисленної політичної номенклатури (бюрократії). Держава контролює засоби масової інформації. У державі функціонує однопартійна система, сильноідеологізована правляча партія контролює всі елементи політичної системи суспільства, у тому числі державу. Репресивні органи наділені розширеними функціями. Політична активність громадян є дозвільною і примусовою.

У сучасній політології використовують також поділ політичних систем залежно від встановленого політичного режиму на демократичні, авторитарні і тоталітарні. Демократичні політичні системи – це плюралістичні системи, в яких політичні партії та групи громадян не лише представляють, але й працюють над узгодженням багатоманітних соціальних інтересів. Основою влади є демократичні принципи. Використовуються різні форми прямої і пред-

ставницької демократії, що дозволяє народу безпосередньо брати участь у державному управлінні, а також через обраних представників.

В авторитарних політичних системах також присутні елементи демократизму. Допускається можливість функціонування декількох, а не однієї політичної партії, відбуваються вибори до представницьких органів влади, існують незалежні засоби масової інформації. Проте фактично відсутній поділ державної влади, суспільством і державою управляє одна особа або група осіб, що стоять на чолі виконавчої влади і активно використовують насильницькі методи.

Для тоталітарних політичних систем характерне одержавлення всіх сфер суспільного життя, заперечення багатопартійності, зрощення апарату правлячої партії з державним апаратом. Уся повнота державної влади в таких системах зосереджена в руках вищого партійного керівництва, який як інструмент впливу на суспільство використовує ідеологію, насильство, масові репресії, фізичне знищення конкурентів, переслідування інакомислячих.

Залежно від характеру взаємодії з навколишнім середовищем політичні системи бувають закритими та відкритими. Першим притаманна жорстко фіксована структура та відсутність зв'язків з навколишнім середовищем, другим – динамічна структура та широкі взаємозв'язки з навколишнім середовищем. Таким чином, демократичні політичні системи є відкритими, а недемократичні, відповідно, закритими.

Таблиці та схеми до третього питання

Таблиця 6.2

Типологія політичних систем Ж. Блонделя

Режими (системи)	Закриті з монолітною елітою	Закриті з диференційованою елітою	Відкриті
Із виключенням	Традиційні	Авторитарно- бюрократичні	Конкурентні олігархії
Із включенням (участю)	Егалітарно- авторитарні	Авторитарно- негалітарні	Ліберальна демократія

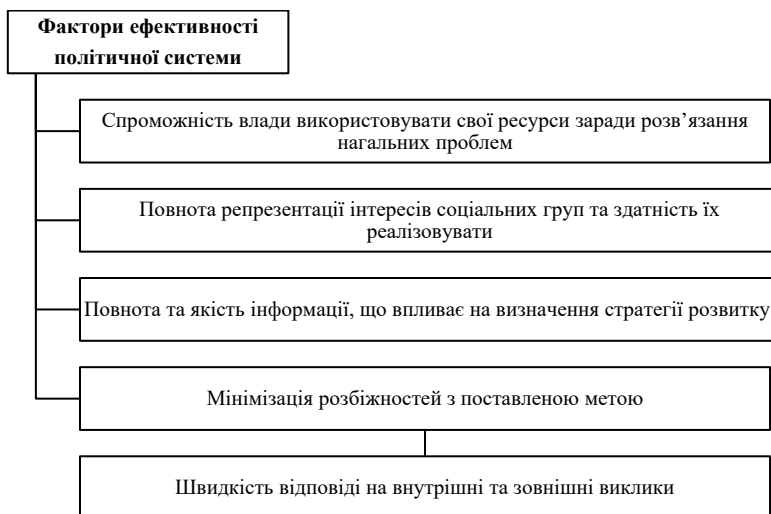
Таблиця 6.3

Типологія політичних систем Г. Алмонда

Тип політичної системи	Характерні риси
Англо-американський	прагматизм, раціоналізм, основні цінності – свобода особистості, індивідуалізм, добробут, безпека
Континентально-європейський	взаємодія політичних субкультур із модернізованими інститутами
Доіндустріальний (частково індустріальний)	поєднання різних політичних культур і відсутність чіткого поділу владних повноважень
Тоталітарний	концентрація влади в руках бюрократичного апарату, монополія правлячої партії, заідеологізованість

Схема 6.6

6.4. Політична система України

Політична система України нині перебуває на стадії розвитку всіх її компонентів, наповнення її функцій новим змістом, що відповідає статусу незалежної самостійної держави. Становлення і розвиток політичної системи України відбувається в період переходу від тоталітарного до демократичного суспільства еволюційним шляхом. Суперечливий характер її розвитку виявляється в повільних темпах політичної структуризації суспільства, незавершеності процесів формування багатопартійності та партійних систем, прагненнях використати політичні цінності минулого без урахування змісту і специфіки політичного розвитку України на сучасному етапі.

Новий етап у розвитку політичної системи України настав із прийняттям Конституції України 28 червня 1996 р. Основний Закон держави визначив засади формування і розвитку політичної системи, закріпив функції її окремих елементів, розкрив зміст та особливості діяльності держави у політичній системі. Сьогодні у нашій державі відбувається активний процес становлення нового типу політичної системи, що відображається у формуванні системи органів місцевого самоврядування, запровадженні інституту президентської влади, поділі політичної влади та наявності механізму стримувань і противаг. Чергові зміни в політичній системі України започатковані Революцією Гідності 2013–2014 рр.

Для політичної системи України притаманні такі ознаки:

- перехід від неправового до правового типу;
- легітимна для більшості населення;
- миролюбна, неагресивна;
- позбавлена власної глобальної (загальнопланетарної) системи – забезпечення національних інтересів;
- система, яка поки що не здатна забезпечити зростання рівня й якості добробуту всіх основних верств населення, але яка зберігає елементи «соціальної держави»;
- світська (на відміну від релігійної чи атеїстичної);
- етатизована (одержавлена);
- система з недостатньо високим інтелектуальним рівнем політики;
- система з політичним домінуванням певних соціальних верств «реформованої традиційної номенклатури», нової «номенклатури» тощо;

Основними напрямками формування і розвитку політичної системи України на сучасному етапі є:

- побудова демократичної соціально-правової держави;
- утвердження громадянського суспільства;
- подальший розвиток і вдосконалення політичних відносин, політичних принципів та норм;
- зростання політичної свідомості та політичної культури суспільства і особи;
- вдосконалення діяльності засобів масової інформації.

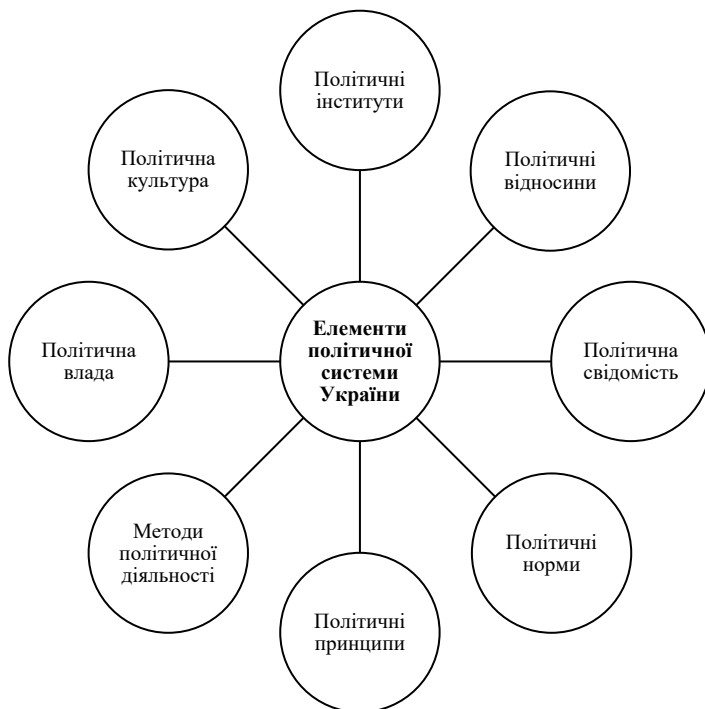
**Таблиці та схеми
до четвертого питання**

Політична система України

Схема 6.7

Схема 6.8

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Політична система суспільства

Мета заняття: висвітлити поняття «політична структура суспільства», охарактеризувати структуру політичної системи, типологію та функції, проаналізувати політичну систему України, викликати зацікавленість здобувачів вищої освіти до вивчення політичної системи суспільства, сприяти виробленню вміння та навичок аналізувати політологічні процеси.

План

1. Поняття, теорії й структура політичної системи.
2. Функції і типологія політичної системи.
3. Політична система України.

Основні поняття для засвоєння: політична організація суспільства, типологія політичних систем, підсистеми політичної системи, елементи політичної системи, функції політичної системи.

Теми рефератів

1. Моделі політичних систем.
2. Структура політичної системи.
3. Типологія політичних систем. Політична система України.
4. Основні елементи політичної системи суспільства, їх роль та функції.
5. Механізм функціонування політичної системи суспільства.
6. Стабілізуючі фактори функціонування політичної системи.
7. Розподіл цінностей у межах політичної системи.
8. Політична система: концепція Толкота Парсонса.
9. Політична система: концепція Девіда Істона.
10. Еволюція політичної системи України: причини та наслідки.
11. Проблеми демократизації політичної системи України.
12. Посттоталітарні політичні режими.
13. Роль громадсько-політичних організацій в політичній системі України.

Питання для самостійного контролю

1. З'ясуйте сутність таких категорій і понять: політична система, політичні інститути, функції політичної системи.
2. Розкрийте зміст понять входу і виходу із політичної системи суспільства.
3. З'ясуйте, які функції є головними у діяльності політичної системи.
4. Складіть моделі політичних систем за Д. Істоном та Г. Алмондом.
5. Розробіть схему політичної системи України.
6. Охарактеризуйте політичну систему пострадянської України.
7. Яке місце займає церква в державі і як вона впливає на функціонування політичної системи суспільства?

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
2. Бережна К. Принципи організації та функціонування інститутів влади в Європейському Союзі та Україні: порівняльно-правовий аналіз. – К.: ЗНУ, 2017. – 405 с.
3. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції. – К.: Знання України, 2008. – 543 с.
4. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів: Новий Світ – 2000, 2016. – 1000 с.
5. Політико-правова система України: курс лекцій: навч. посіб. / В. Кириченко та ін. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2016. – 203 с.
6. Політична система сучасного суспільства: навч. посіб. / В. Мадіссон та ін. – К.: КНУТД, 2015. – 183 с.
7. Політологічна система: сучасні проблеми розвитку громадського суспільства і держави: 2 томах / за ред. О. В. Скрипнюка: Національна академія правових наук України. – К.: Логос, 2010.
8. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів: Новий Світ-2000, 2015. – 779 с.

9. Сकोчиляс Л. Політологія: навчально-методичний посібник. – Львів: ПП. Сорока Т. Б., 2014. – 192 с.
10. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П. та ін. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.

Додаткова:

1. Гегей С. Політико-правові системи світу: навч. посіб. / С. Гелей, С. Рутар. – К.: Знання, 2006. – 668 с.
2. Рябцев Г. Політична система суспільства: навч. посіб. – К.: Психея, 2015. – 71 с.
3. Лісничий А. Теоретичні основи формування моделі «Владної збалансованості» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/публікація/985>
4. Методичні вказівки для вивчення теми «Політична система суспільства» з курсу «Політологія» для студентів всіх спеціальностей / укладач В. Кавка]. – Вінниця: ВНТУ, 2017. – 51 с.
5. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Гришук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гнтьманчук М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 105–158.
6. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / за заг.ред. Кирилюка Ф. М. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 704 с.
7. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.; Харків, 2002. – 640 с.
8. Стойко О. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В. Корещького, 2016. – 415 с.
9. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.

Тема 7

ДЕРЖАВА В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА

7.1. Поняття, ознаки, функції держави

7.2. Форма держави

7.3. Правова і соціальна держава

7.1. Поняття, ознаки, функції держави

Структуру політичної системи становить низка елементів, серед яких найважливіше місце займають політичні інститути (організації, установи, об'єднання громадян), що виконують спеціальні функції і в політичному житті суспільства. До політичних інститутів відносять державу. Держава – це центральний елемент політичної системи суспільства і відіграє вирішальну роль у житті суспільства. Держава узгоджує багатоманітні суспільні інтереси, упорядковує життєдіяльність суспільства, забезпечує його цілісність, утверджує у відносинах між людьми панування сили права. Вказуючи на соціальну роль держави, Т. Гоббс зазначив, що поза державою – панування пристрастей, війна, страх, бідність, мерзота, самотність, варварство, дикість, невігластво, в державі – панує розум, мир, безпека, благопристойність, суспільство, витонченість, знання і прихильність.

Спеціальний термін «*stato*» (від лат. *Status* – статус, становище) для позначення держави як особливої форми організації суспільства був уведений у науковий обіг італійським ученим і державним діячем Ніколо Макіавеллі, який вперше відзначив відмінність між управлінням невеликими містами – державами (полісами) за допомогою безпосередньої участі всіх їхніх громадян і великими національними співтовариствами, де керування здійснюється політичною елітою за допомогою державної влади.

Необхідно розрізнити поняття «держава» як політичний інститут і певні органи управління та поняття «країна» як географіч-

на категорія, що визначає певну територію, де живе населення, для якого характерні етнічні, культурні особливості.

Вивчення держави передбачає, передусім, з'ясування притаманних їй ознак, функцій, прерогатив, структури, форм. Не менш важливим є ознайомлення з теоріями походження держави, концепціями сучасної держави, ознаками правової держави та механізмами її співвідношення з громадським суспільством. На сьогодні у світі існує близько 200 держав, які відрізняються одна від одної своєю історією, рівнем соціально-економічного та культурного розвитку, соціально-політичною організацією, величиною території, чисельним та якісним складом населення, ступенем впливу на міжнародній арені. Однак кожна з цих держав є найголовнішим системоутворюючим елементом політичної системи, її ядром, що включає в себе сукупність безпосередніх суб'єктів політики.

Своє суспільне призначення держава здійснює через виконання своїх функцій, які традиційно поділяються на внутрішні і зовнішні. Такий поділ до певної міри є умовним, оскільки кожна функція держави включає в собі і внутрішні, і зовнішні аспекти.

Отже, держава – це структурована і правовим шляхом унормована суверенна суспільна (публічна) влада, що здійснює контроль над певною територією і виступає від імені всього суспільства у вирішенні внутрішніх і зовнішніх питань. Вона є основним системоутворюючим елементом політичної системи.

Таблиці та схеми до першого питання

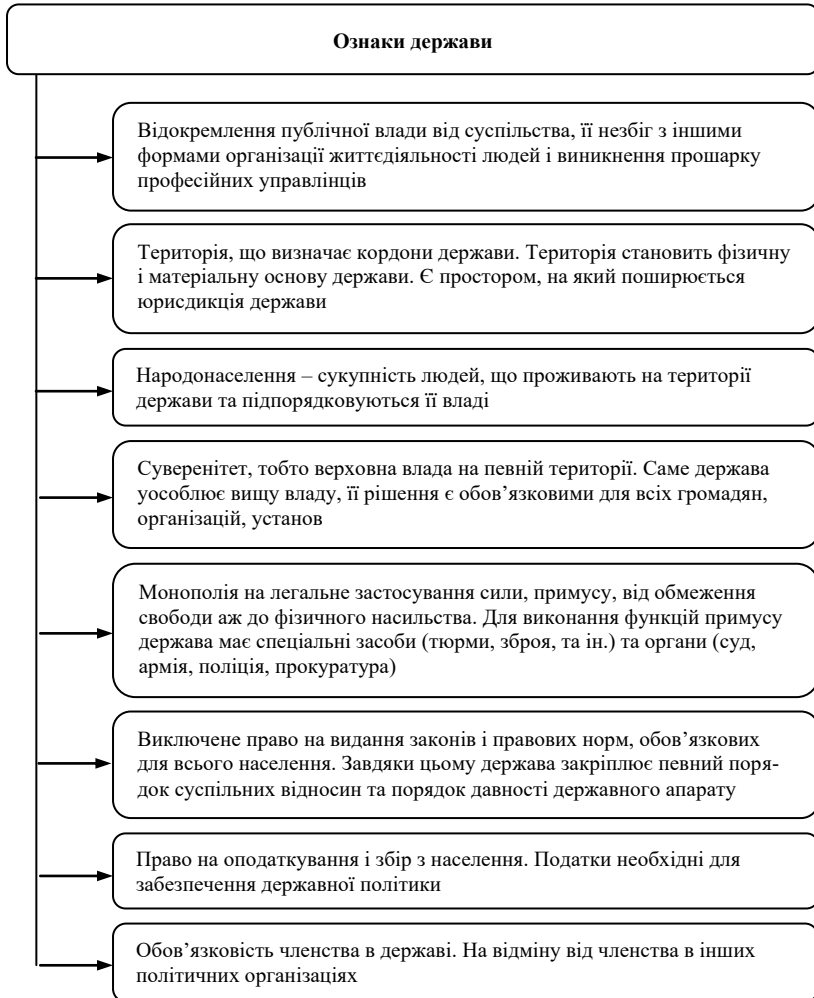
Схема 7.1

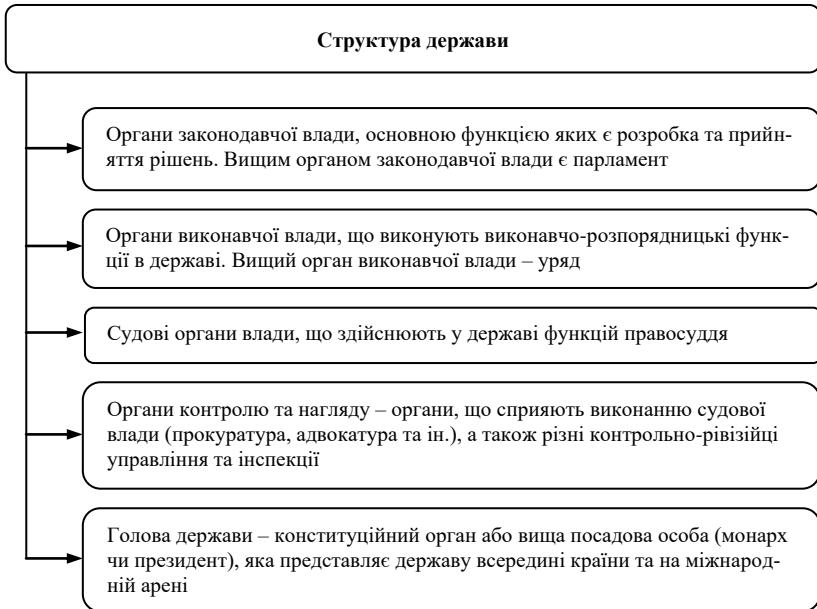
Держава – це універсальна, суверенна політична форма організації суспільства, центральний інститут політичної системи, створений для організації та управління життям населення на певній території за допомогою публічної влади, що має обов'язковий характер.

Властивості держави:

- універсальність, здатність управляти соціально неоднорідним суспільством за допомогою спеціальних органів;
- суверенність, верховенство, повнота і незалежність політичної влади;
- монополія на видання законів і норм, обов'язкових для всього населення, збір податків і застосування насильства як способу захисту встановлених норм поведінки.

Місце та роль держави в політичній системі визначаються основними принципами її функціонування:

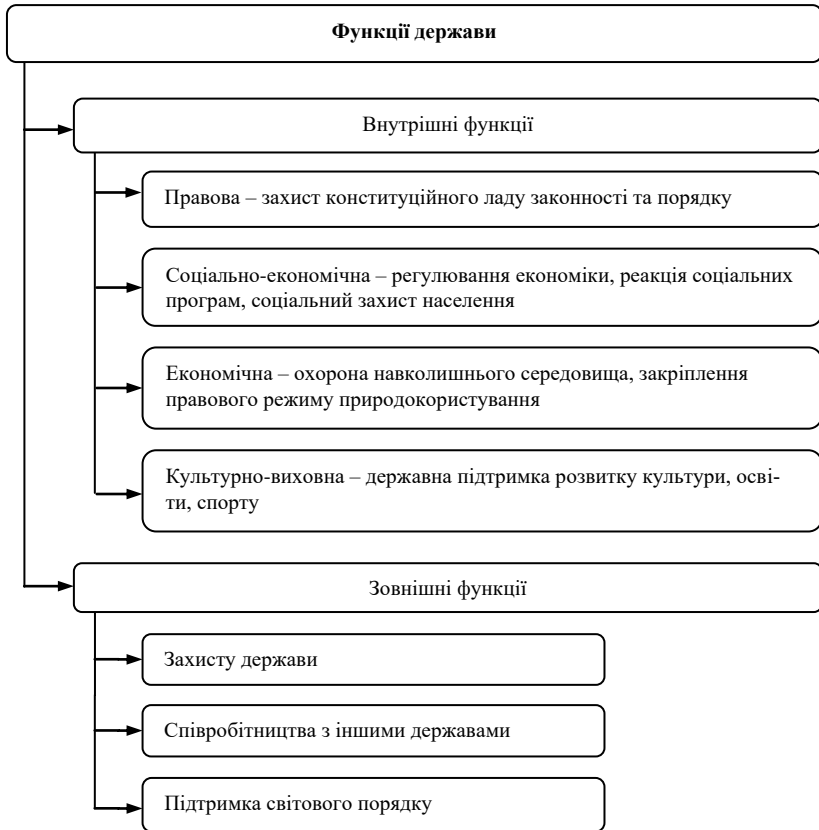
- верховенство публічної влади;
- збереження єдності держави, що ґрунтується на досягненні згоди між тими, ким керують, і тими, хто управляє, незалежно від складу уряду і правлячої партії;
- досягнення єдності із соціальними силами суспільства за допомогою права і можливості здійснювати внутрішню і зовнішню політику від імені народу, через органічну взаємодію з громадянським суспільством загалом.

Типологія держави

Д Е Р Ж А В А	За способом організації вищої влади Форми державного правління	– Монархія - необмежена - обмежена – Республіка - президентська - парламентська - змішана
	За адміністративно-територіальним устроєм. Форми державного устрою	– Універсальна – Федеративна – Конфіденційна (співдружність)
	За політичним режимом	– Демократія – Антидемократична - авторитаризм - тоталітаризм
	За усталеністю суспільно-політичного життя	– Стабільне – Неусталена
	За функціональною спрямованістю держави	– Військова – Поліцентрична – Соціальна – Правова
	Соціально-економічна, класова природна	– Рабовласницька – Феодальна – Буржуазна – Соціалістична

«Кращий державний устрій для будь – якого народу – це такий, який зберіг його як ціле».

*Мішель Фонтель,
французький філософ*

«Держава створюється не заради тільки того, щоб жити, а переважно для того, щоб жити щасливо... Людина, яка знайшла своє завершення в державі – найдосконаліша зі створінь»

*Арістотель
«Політика»*

7.2. Форма держави

На творення певної форми держави має вплив цілий ряд чинників, серед яких: а) співвідношення політичних сил; б) історичні традиції, політична культура, сукупність інститутів минулого, що перейшли у спадщину; в) геополітичне становище країни; г) особа державного лідера теж може справити значний вплив на форму держави.

Форма держави – сукупність найбільш загальних ознак держави, зумовлених інституціональними, територіальними і функціональними способами організації влади.

Існують три основних категорії, які розкривають форму держави: 1) «форма державного правління» (інституціональні характеристики організації влади); 2) «форма державного устрою» (територіальні характеристики організації влади); 3) «політичний режим» (функціональні характеристики організації влади). Аналіз форм держави має особливо важливе значення, оскільки дає ключ до розуміння конкретних форм організації державної влади і здійснення політики.

Форма державного правління – спосіб організації державної влади, зумовлений принципами формування і взаємовідносин вищих органів держави. Форма державного врядування вказує на те, яким чином організована верховна влада в державі, в який спосіб утворюються її центральні органи, якою є ієрархія їх підпорядкування один одному та як будуються стосунки між ними.

Залежно від правового статусу глави держави й порядку формування цього вищого органу державної влади розрізняються дві основних форми державного правління – монархія і республіка. Таким джерелом може бути визнана воля однієї людини (монархія), воля певної верхівки соціальної верстви (олігархія). Крім того, форму державного правління визначають порядок утворення й оновлення органів державної влади (вибори чи престолонаслідування), принципи взаємодії органів влади між собою та з населенням.

Монархія (від грецьк. – *monarcia* – одновладдя, від *monos* – один і *arche* – влада) – форма правління, за якої верховна влада в державі цілком або частково здійснюється однією особою, що належить до пануючої династії. Влада монарха є спадковою й довічною. Монархії є: 1) абсолютні; 2) інституційні, або парламентські; 3) теократичні; 4) виборні. У сучасному світі монархічний лад утримується в 11 розвинутих країнах і 23 країнах, що звільнилися від колоніальної залежності.

Конституційна монархія в сучасному вигляді існує як парламентська монархія, де пост глави держави (короля, імператора, великого герцога) передається за принципом успадкування. Законодавча влада при цьому належить, як правило, двопалатному парламенту, а виконавча – уряду, який формується останнім. Монарх є символічною постаттю, яка об'єднує націю переважно на рівні національної, державної свідомості та усталених політичних традицій країни. Подібні форми правління характерні для Бельгії, Великобританії, Данії, Іспанії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Швеції, Японії.

Республіка (республіка від лат. *respublica* – суспільна справа) – форма державного правління, яка ґрунтується на виборності органів влади, що обираються всім населенням на визначений термін, а громадяни повною мірою володіють відповідними правами й свободами, мають можливості впливати на владу та її рішення. Республіканський лад проголошується й закріплюється як основний закон країни. Розрізняють два головних типи республіканської форми правління: президентську і парламентську республіки. Більше 140 держав у сучасному світі є республіками.

Найхарактернішими прикладами парламентської республіки є моделі державного правління Німеччини, Італії, Швейцарії, Фінляндії, Індії.

Президентська республіка також будується на принципі розподілу влади, однак на чолі її стоїть всенародно (прямо або опосередковано через колегію виборців) обраний президент. Президент невідповідний парламенту, однак за наявності порушень ним конституції згідно зі спеціальною процедурою (імпічментом) він може бути усунений з посади й притягнений до кримінальної відповідальності.

Парламентська й президентська республіки є спорідненими формами правління. Нині увиразнюється тенденція їх взаємозближення.

Держави розрізняються не тільки за формами державного правління (монархія, республіка), але й за формами державного устрою (унітарні, федеративні й конфедеративні держави). Державний устрій – спосіб організації адміністративно-територіальної, національно-територіальної єдності держави, особливості відносин між її складовими. Форма державного устрою відображає ступінь централізації (децентралізації) між верховною владою й місцевими органами влади.

Розрізняють прості (унітарні) і складні (федеративні, конфедеративні) держави. Унітарна держава (лат. *unitas* – єдність, одинірідний, що складає ціле) – єдина держава, поділена на адміністра-

тивно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення.

У такій державі сформована єдина система вищих органів влади і управління, діє єдина конституція і єдине громадянство. У багатьох унітарних державах існують автономії, які відрізняються від звичайних адміністративно-територіальних одиниць поділу ширшими повноваженнями. У них водночас із загальнодержавними законами з окремих питань діють регіональні закони, конституції тощо, якщо вони не суперечать законам держави загалом. В автономіях незалежно від центральних органів діють автономний парламент, уряд (однак автономія не є державним утворенням). Більшість західних розвинутих держав – унітарні (Франція, Швеція, Польща, Фінляндія та ін.). Унітарною є і держава Україна.

Федерація – союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації. Суб'єкти федерації мають суверенітет, зберігають відносну самостійність. Основні ознаки федерації: єдина територія і збройні сили, спільні митниця, грошова і податкова системи, загальна конституція за наявності конституцій суб'єктів федерації, спільний уряд, єдине законодавство і громадянство (подвійне – для суб'єктів федерації). Проте суб'єкти федерації правомочні приймати законодавчі акти в межах своєї компетенції, створювати власну правову й судову систему. Однак суб'єкти добровільно делегують центральним органам федерації частину своїх повноважень. У разі порушення федеральної конституції центральна влада має право вжити щодо них примусові заходи. Суб'єкти федерації не володіють правом сепаратизму (виходу із федерального союзу). У світі існує 20 федеративних держав (штати – у США, Мексиці, Бразилії, Венесуелі, Австралії, Індії, Малайзії та ін.; землі – у Німеччині, Австрії; кантони і напівкантони – у Швейцарії; провінції – в Аргентині, Канаді) федеративні держави займають 40 % територій планети, за кількістю жителів – третина населення Землі.

Конфедерація (лат. confederatio – спілка, об'єднання) – союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднані для досягнення певних спільних цілей (переважно зовнішньополітичних, воєнних), для координації своїх дій.

Конфедерацій у світі не існує. У минулому конфедеративним був устрій у США (1776–1787), Швейцарії (до 1848), Німецький союз (1815–1867). Щоправда, термін «конфедерація» вживається в назвах швейцарської і канадської держав, але це не змінює природи їхнього федерального устрою.

Таблиці та схеми до другого питання

Схема 7.6

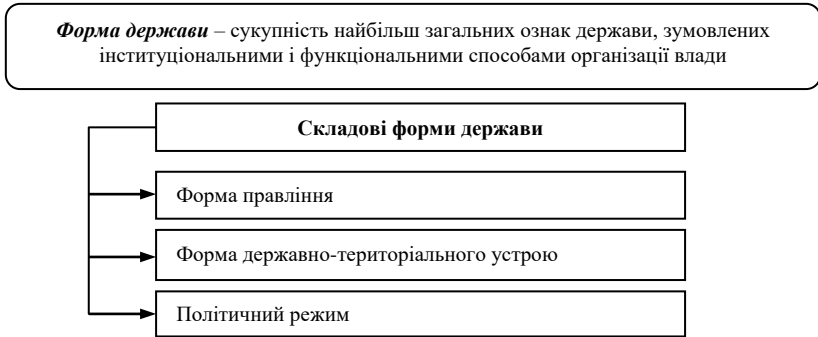
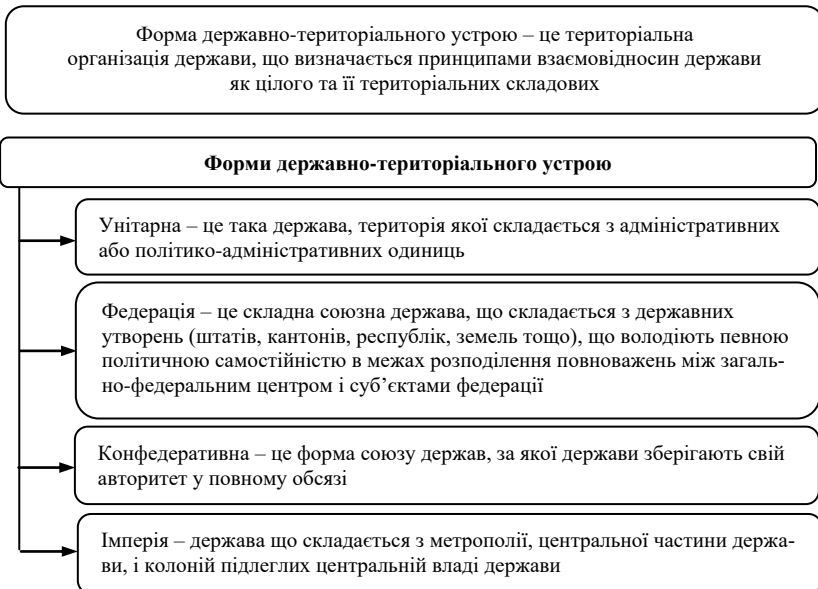

Схема 7.7

Форма державно-територіального устрою

«Держава – це певний тип юридично врегульованої політичної поведінки, що існує в конкретних просторово-часових умовах»

Саністебан Л. С.
«Основи політичної науки»

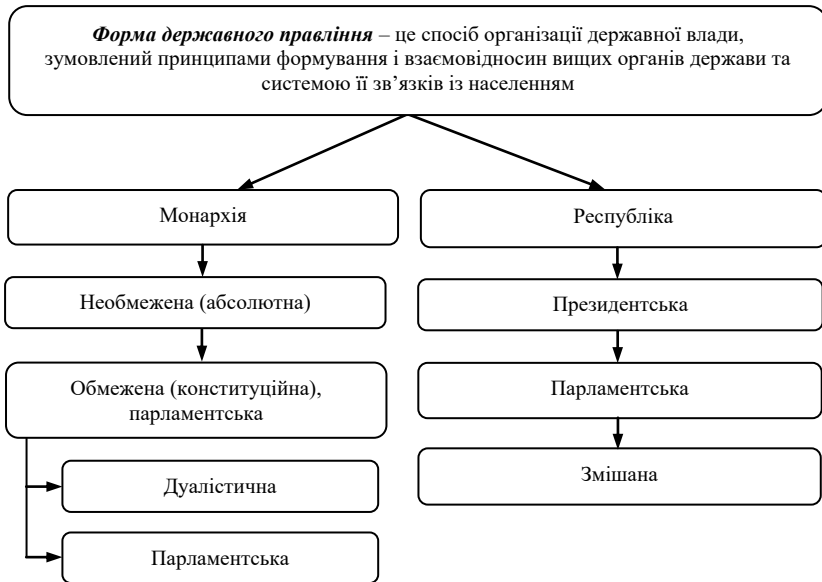
Порівняльна таблиця форм державного устрою

Ознаки	Унітарна держава	Федерація	Конфедерація
Конституція	Єдина	Суб'єкти приймають свої конституції на основі загальносоюзної	Кожен суб'єкт має власну конституцію, а підвали для утворення конституції є союзний договір
Вищі органи влади	Єдині	Двопалатний парламент	Центральна влада відсутня; є спеціальні спільні органи для координації дій у розв'язанні конкретних проблем
Громадянство	Єдине	Єдине (поряд з громадянством суб'єктів федерації)	Єдине громадянство відсутнє
Система права	Єдина	Єдина; суб'єкти можуть мати свої підсистеми	Єдина система права відсутня
Судова влада	Єдина	Єдина; суб'єкти можуть мати свої підсистеми	Самостійна судова система кожного об'єкта
Територія	Єдина	Складається з територій суб'єктів федерації	Єдина територія відсутня
Валюта	Єдина	Єдина	Кожен суб'єкт має власну грошову одиницю

«Федерація представляє собою форму державної влади, головні принципи якої були сформульовані засновниками Сполучених Штатів у Конституції 1787 року. Федерація передбачає утворення єдиного центрального уряду, а ті одиниці, що її складають, отримують право, з одного боку, на самоврядування, з іншого – на співучасть у загальному конституційному управлінні. Повноваження центрального уряду делегуються населенням всіх складових одиниць. Для розпуску федерації потрібна згода всіх або більшості складових одиниць.»

Елейзер Д. Дж.
«Порівняльний федералізм»

Форма державного правління

Монархія – це така форма правління, за якої влада глави держави (монарха, царя, імператора, короля) успадковується, здійснюється безстроково і передається в порядку престолонаслідування.

Республіка – це така форма державного правління, за якої всі вищі органи державної влади або обираються населенням на певний строк, або формуються загальнонаціональною представницькою установою (парламентом).

**Характерні риси
республіканської форми державного управління**

Основні критерії форми правління, порядок виборів президента	Парламентська республіка	Президентська республіка	«Змішана» республіка
Порядок формування уряду	Уряд формується парламентом на партійних засадах з числа представників партії (-ій), які мають більшість у парламенті	Уряд формується через призначення його членів президентом незалежно від партійного складу парламенту	Президент особисто пропонує склад уряду, який обов'язково має затверджуватися парламентом
Обсяг повноважень президента	Президент є главою держави, але виконує переважно представницькі функції	Президент одночасно є главою держави і главою уряду. Він цілкомовито володіє виконавчою владою	Займається питаннями оборони, національної безпеки, призначає прем'єра тощо
Наявність посади прем'єр-міністра	Посада наявна, причому глава уряду часто постає як перша керівна особа в державі	Посада, як правило, відсутня	Посада наявна; прем'єр-міністр очолює виконавчу владу
Всенародне голосування	Президент обирається парламентом або колегіями, значну частину яких складають члени парламенту та члени представницької влади областей, штатів, земель тощо	Президент обирається на прямих і загальних виборах або особливою колегією виборців, членів якої обирає населення	Президент обирається всенародним голосуванням

«Хоча ми не бажаємо повернення до світу конфліктуючих великих сил, ми справді маємо потребу в силі. Тільки держави (й саме держави) здатні об'єднати й доцільно розмістити сили забезпечення порядку. Ці сили необхідні, щоб забезпечувати правління закону усередині країни, дотримуватись міжнародного порядку»

*Фукуяма Ф.
«Сильна держава»*

7.3. Правова і соціальна держава

Парадигма «правової держави» передбачає раціональне співвідношення індивідуальної та громадянської свободи з державною владою, яка функціонує згідно з принципом верховенства права, спираючись на усталені правові норми, встановлені у визначеному конституцією порядку, що виникає на основі консенсусу. Правова держава не лише гарантує права людини, а й відповідає за рівномірний розподіл первинних благ. Метою державної політики є забезпечення автономії особи шляхом поєднання вимог свободи (як позитивної, так і негативної) з рівністю (права людини в їх динаміці та розвитку). Правова держава – це вища форма державного буття, найдосконаліший ступінь державної організації.

Найбільша цінність правової держави полягає у визнанні суверенітету народу, який є джерелом влади. Правова держава базується на принципі гарантування прав і свобод особи, підпорядкування владних структур нормам права.

Правова держава є правовою формою здійснення державного суверенітету народу. Завдяки народному представництву і правам особи і громадянина, що гарантують політичну самодіяльність як особи, так і суспільних груп, нормальне виконання державних функцій залежить від самодіяльності народу. Народ несе відповідальність за функціонування правового порядку і державних установ. Відносини правової держави з іншими елементами політичної системи будуються на основі консенсусу, партнерства, взаємодії, політичного плюралізму. Правова держава – це така форма організації і діяльності публічно-політичної влади, яка функціонує згідно з принципом верховенства права, за якої діють усталені правові норми, встановлені у визначеному Конституцією порядку, гарантуються права і свободи людини, а владні структури не втручаються у сфери громадянського суспільства.

У правовій державі створюються умови правової рівності усіх громадян, пріоритет прав людини над законами держави, невтручання держави у справи громадянського суспільства.

Соціальна держава – це тип організації державного громадянського життя, оснований на пріоритеті соціальних цінностей, насамперед прав людини на «гідне життя». Ядро теорії соціальної держави утворюють положення про зростаючу відповідальність держави за добробут, розвиток і безпеку її громадян. Практичну

реалізацію цих положень здійснює потужна соціальна політика держави.

Внутрішню політику соціальної держави можна охарактеризувати як засіб утвердження соціального компромісу в суспільстві. Діяльність такої держави направлена на загальне добро, з утвердження в суспільстві соціальної справедливості. Соціальна держава намагається загальмувати майнову та іншу соціальну нерівність.

Таблиці та схеми до третього питання

Схема 7.11

Правова держава – тип держави, основною ознакою якої є зв'язаність правом, верховенство закону, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадян і держави

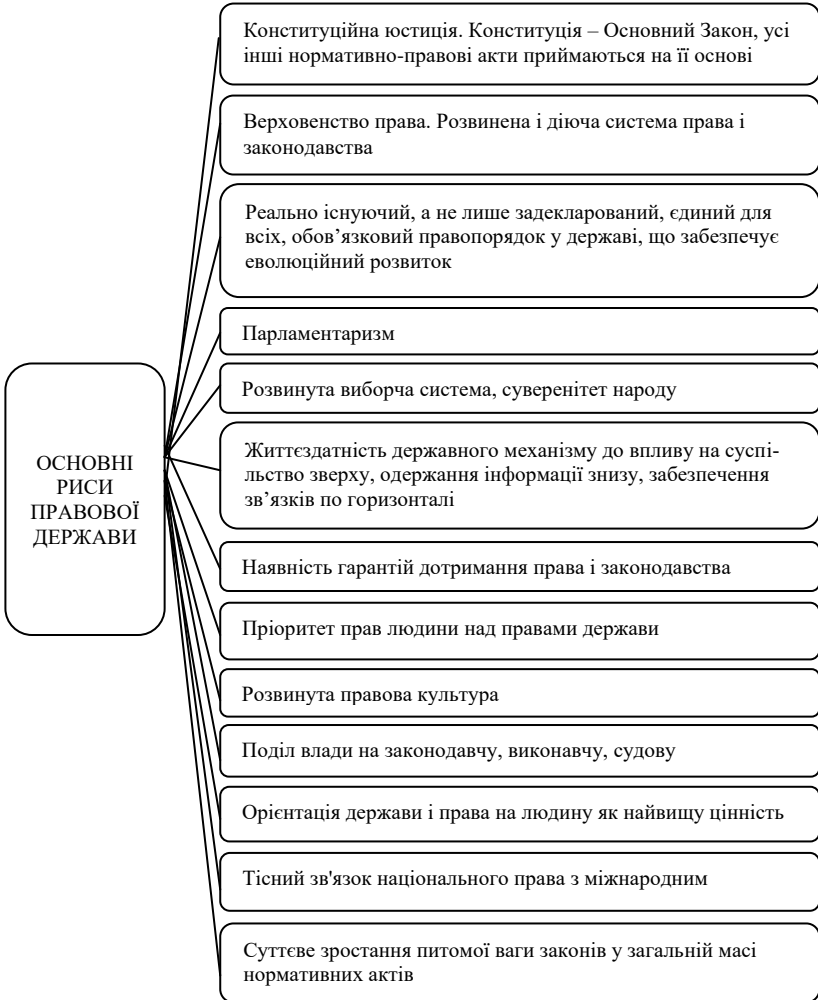

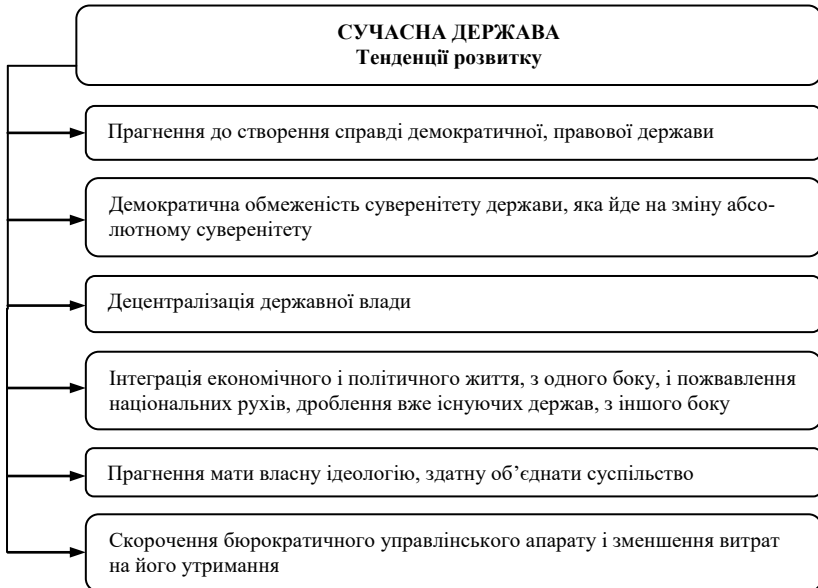
Схема 7.12

Соціальна держава – це тип організації державного громадського життя оснований на пріоритеті соціальних цінностей, насамперед прав людини на «гідне життя».

Умови існування соціальної держави:

- демократична організація влади;
- високий рівень моральності у посадових осіб і всіх громадян;
- великий економічний потенціал, який дозволяє робити перерозподіл національного доходу на користь менш забезпечених верств;
- соціально спрямована політика і наявність соціального законодавства;
- існування громадянського суспільства;
- закріплення в Конституції держави формули – «соціальна держава».

Схема 7.13

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Держава в політичній системі суспільства

Мета заняття: з'ясувати політичні основи держави як провідної політичної організації та розкрити зміст теоретичних засад правової та соціальної держави; формувати у здобувачів вищої освіти свідоме ставлення до проблем у розбудові української держави; 2. виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Поняття, атрибути держави, теорії виникнення держави.
2. Форма держави. Типології держав.
3. Становлення і розвиток правової та соціальної держави в Україні.

Основні поняття для засвоєння: держава, правова держава, соціальна держава, державність, державний суверенітет, форма державного правління, форма державного устрою, монархія, республіка, унітарна держава, федерація, конфедерація, автономія, глава держави.

Теми рефератів

1. Концепція походження та сутності держави.
2. Істотні риси та особливості новітніх держав.
3. Атрибути держави.
4. Еволюція уявлень про походження держави.
5. Правова і соціальна держава: сутність, функції.
6. Ідеальна держава Платона. Елементи соціальної утопії.
7. Т. Гоббс та Д. Локк: два погляди на договірний характер походження держави.
8. І. Кант та Г. Гегель про природу правової держави.
9. Конституція України про форму державного правління та державного устрою.

Питання для самостійного контролю

1. Коли і чому виникає держава? Які основні стадії її розвитку?
2. Назвіть основні ознаки держави.

3. Яке місце і роль держави у політичній системі суспільства?
4. Яка структура держави, її основні компоненти?
5. З'ясуйте, в чому полягає проблема етатизації та деатизації суспільного життя?
6. Розкрийте зміст понять соціальної та правової держави.
7. Знайдіть у Конституції України положення про основні засади суверенітету.
8. За якими ознаками здійснюється типологія держави?
9. Розкрийте особливості парламентської, президентської та «змішаної» республік.
10. Якою за формою державного правління і устрою є Україна?

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. – 56 с.
2. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
3. Гелей С., Рутар С. Політико-правові системи світу: навч. посібник / С. Гелей, С. Рутар. – К.: Знання, 2006. – 415 с.
4. Декларація про державний суверенітет України. – К., 1991. – 8 с.
5. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л.: Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.
6. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – С. 170–182.
7. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Гришук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 159–233.
8. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Трєбін Н. П., та ін. – Л.: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.

Додаткова:

1. Політичний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
2. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 530 с.

3. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / за заг. ред. Кирилюка Ф. М. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 704 с.
4. Політологія: Академічний курс: підручник / кер. авт. колект. А. Панов. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 520 с.
5. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.; Харків, 2002. – 640 с.
6. Погорілий: кредитно-модульний курс: навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, Фірма Інкос, 2008. – 432 с.
7. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник / П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.
8. Юрій М. Ф. Політологія / М. Ф. Юрій. – К.: Дако., 2004. – 416 с.

Тема 8

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

8.1. Суть і структура громадянського суспільства

8.2. Механізм взаємодії громадянського суспільства і держави

8.1. Суть і структура громадянського суспільства

Проблема громадянського суспільства – одна з ключових у сучасній політичній думці. Посилення її актуальності в умовах ХХІ ст. обумовлене процесами демократизації громадського життя, що усе більш поглиблюються, вимагають чіткішого розподілу функцій держави і громадянського суспільства, підвищення ролі громадян і їх добровільних об'єднань у функціонуванні усіх сфер життєдіяльності. Виявлення через це суті і проблем формування громадянського суспільства, визначення його якісних параметрів стосовно існуючих реалій дозволяє забезпечити тісну взаємодію держави і громадянського суспільства як основи політичної стабільності в суспільстві.

Громадянське суспільство – це сукупність самостійних, незалежних від держави інститутів і відносин, заснованих на волі особи, політичному плюралізмі і демократичному правопорядку. Це самостійне об'єднання людей, що беруть активну участь у громадському житті. Воно є своєрідною проміжною структурою між особою і державою, виразником громадської думки. У громадянському суспільстві головною дійовою особою, суб'єктом розвитку виступає людина з її системою інтересів і потреб.

Громадянське суспільство – історичне утворення, що виникає після створення держави на певному ступені розвитку громадських відносин. Проблема громадянського суспільства, його взаємодії з державою така ж давня, як і політична наука. Так, Ніколо Макіавеллі в трактаті «Правитель» писав, що ... в життя суспільства, в такі його сфери, як праця, сім'я, любов, задоволення особистих потреб, правитель не повинен втручатися.

У політичній науці термін «громадянське суспільство» в тому сенсі, в якому це прийнято сьогодні, першим використав Т. Гоббс. У новій і новітній історії особлива заслуга в розробці концепції громадянського суспільства належить Г. Гегелю, який сформулював засадничі підходи до розуміння суті громадянського суспільства: громадянське суспільство є особливою стадією в діалектичному русі людської цивілізації від сім'ї до держави; воно формується на основі розвиненого соціального життя, що включає ринкову економіку, соціальні класи й інститути, в завдання яких входить забезпечення життєздатності суспільства, задоволення інтересів і потреб його індивідів, реалізація громадянських прав.

Структуру громадянського суспільства Г. Гегель розглядав як певну систему, що складається з приватних осіб, класів, груп і соціальних інститутів, взаємодія яких регулюється політикою. У сучасній науці існує декілька підходів до розуміння суті громадянського суспільства: ліберально-демократичний підхід; соціал-демократичний підхід; ортодоксальний (класовий) підхід.

Головними причинами виникнення громадянського суспільства є наступні: поява приватної власності (саме приватна власність в усій різноманітності її конкретних форм робить існування громадянського суспільства необхідним); поява вільної ринкової економіки, в якій самостійно вижити важче; обов'язок держави максимально задовольняти інтереси і потреби своїх громадян (вони численні і різноманітні, різні об'єднання і асоціації акумулюють і узагальнюють схожі інтереси). Виходячи із суті громадянського суспільства, в політичній науці виокремлюють його основні структурні елементи: всілякі недержавні підприємства; самоврядні спільноти людей, що добровільно сформувалися; інститути прямої демократії і система самоврядування; виробниче і приватне життя людей; недержавні засоби масової інформації.

Необхідно підкреслити, що розвинене громадянське суспільство не може існувати без сильної демократичної держави, що створює і підтримує, передусім, юридичні, а також економічні, духовно-ідеологічні й інші основи його функціонування.

До сучасних принципів життєдіяльності громадянського суспільства можна віднести наступні: забезпечення вільного розвитку особистості; обов'язкове регулювання взаємин приватних осіб, груп, інститутів і усіх інших складових елементів громадянського суспільства; постійний і всеосяжний захист інтересів кожної людини; здійснення широкого самоврядування; обов'язкова взаємодія з державою.

Основними сферами функціонування громадянського суспільства є: політико-правова, економічна, духовно-ідеологічна і культурно-моральна. У політичній науці визначено певні умови функціонування сучасного розвиненого громадянського суспільства в цих сферах.

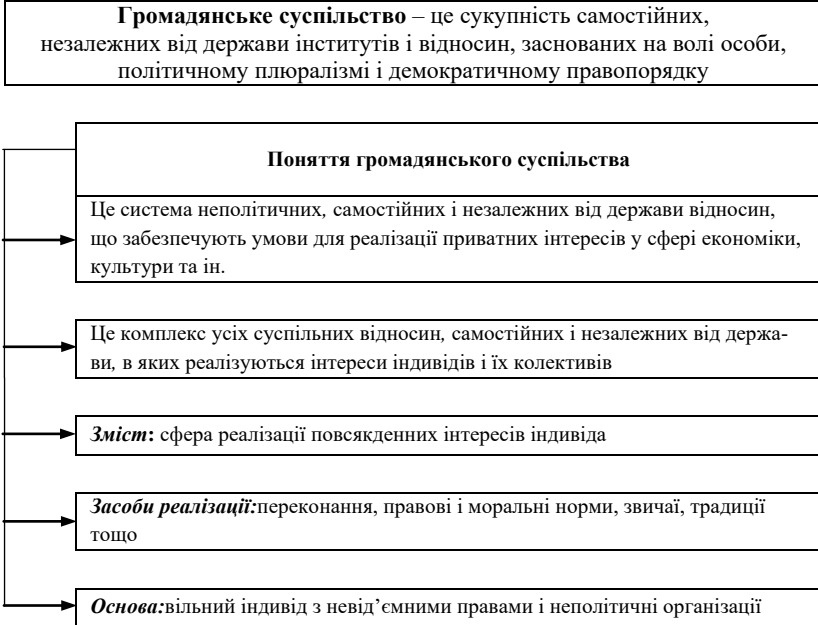
Суть і структура громадянського суспільства визначають функції, що виконуються ним у складній системі громадських відносин: соціалізацій; регулятивну; інтегративну; мобілізаційну; забезпечення цілісності і стабільності суспільства та правозахисну.

Маючи певні незалежні від держави засоби і санкції, громадянське суспільство примушує людину дотримуватися загальноприйнятих норм, беручи участь, таким чином, у соціалізації і вихованні громадян; регулює громадські відносини в системі «громадянин – інститути громадянського суспільства – держава»; сприяє інтеграції суспільства, формуючи його політичну і духовну єдність в умовах розвитку цивілізованого політичного, економічного й ідеологічного плюралізму; будучи базою суспільного і державного устрою, сприяє формуванню органів держави, демократичному і гуманістичному розвитку усієї політичної системи; забезпечує саморозвиток громадян, соціальних і етнічних груп на основі кращих традицій минулого і досягнень сучасної цивілізації; захищає інтереси, права, свободи громадян і їх об'єднань від незаконного втручання в їх життєдіяльність держави і її органів.

У сучасному представленні політологів громадянське суспільство – це: сукупність недержавних відносин людей – моральних, релігійних, соціально-економічних, сімейних і соціальних спільнот (інститутів), що знаходяться поза державними структурами, за допомогою яких фіксуються і задовольняються інтереси індивідів і їх груп; соціальна взаємодія населення цієї території в економічній і соціально-побутовій сферах на принципах саморегуляції, самоврядування, заснована на особистій рівності і нормах традиційного існування (державна регламентація діє тільки в порядку контролю за антисоціальними діями); вища сучасна стадія і форма людської спільноти, структурними елементами якої є об'єднання спільноти людей, що добровільно сформувалися: сім'я, громадські організації, кооперації, асоціації, професійні, творчі, спортивні об'єднання, союзи, гільдії, клуби, фонди тощо, виключаючи державні та політичні структури.

Таблиці та схеми до першого питання

Схема 8.1

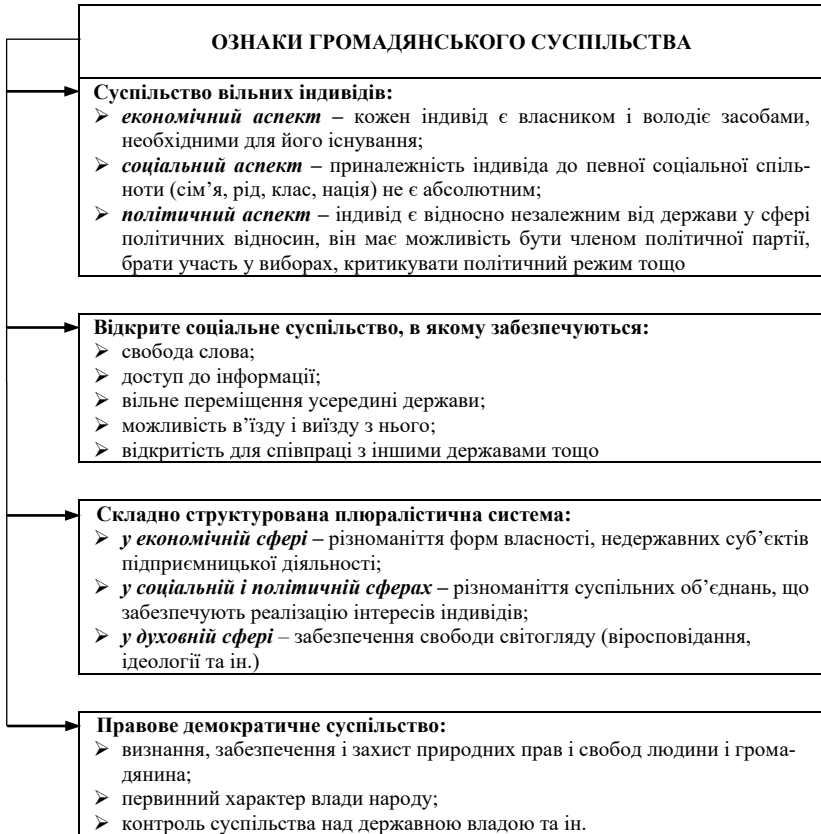

Схема 8.3

Схема 8.4

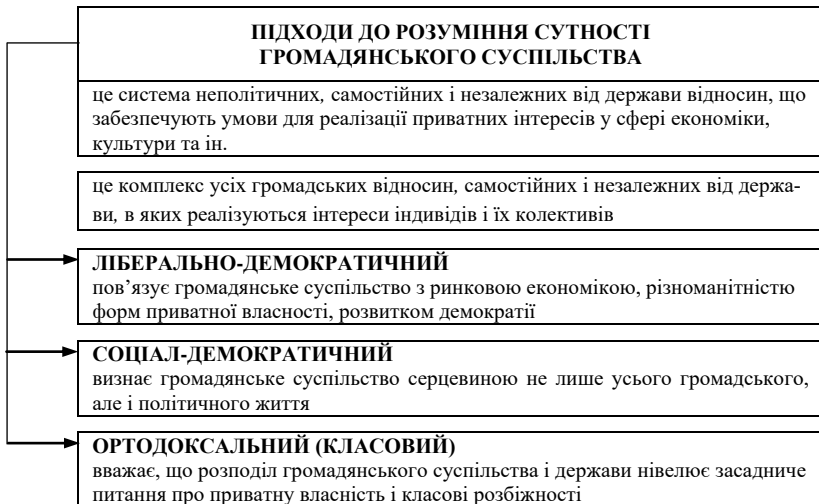

Схема 8.5

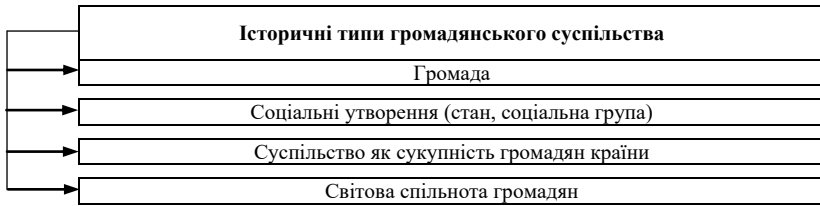

Схема 8.6

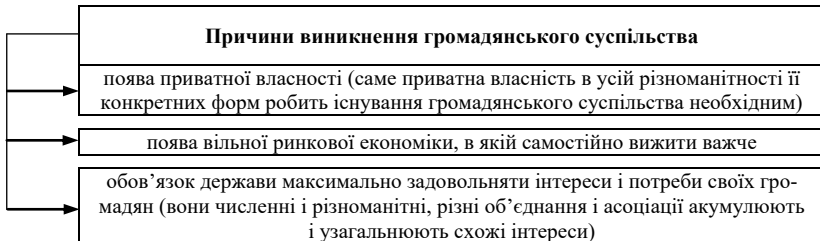
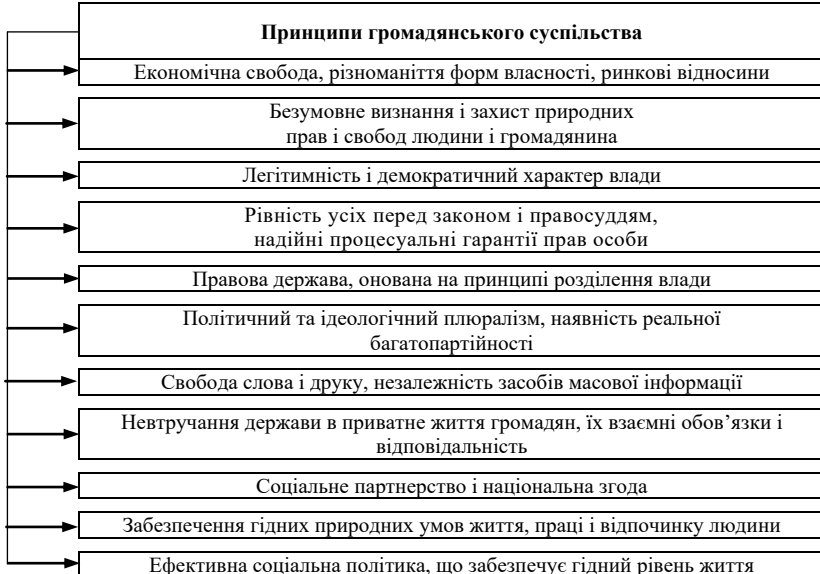

Схема 8.7

Таблиця 8.1

СТРУКТУРА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Підсистема	Елементи
<p>Соціальна (у вузькому сенсі): вдтворення людини, виховання дітей; стосунки людей як безпосередньо, так і в різних колективах; відносини між вели- кими соціальними спільнотами (класи, нації, раси)</p>	Сім'я, міське самоврядування, громад- ські організації; соціальні норми, що регулюють відносини в цій сфері
<p>Економічна: відносини власності; відносини, що виникають у зв'язку з виробництвом, розподілом, обміном матеріальних благ, трудою відносини</p>	Підприємства різних форм власності, інші недержавні суб'єкти підприємни- цької діяльності; соціальні норми, що регулюють відносини в економічній сфері
<p>Політична: взаємини держави з іншими структурни- ми елементами політичної системи суспі- льства; відносини між недержавними суб'єктами політичної системи</p>	Партії, суспільно-політичні об'єднання та інші; соціальні норми, що регулюють відносини у політичній сфері
<p>Духовно-культурна: освіта, наука, культура, релігія</p>	Церква, установи освіти та культури, наукові і творчі об'єднання; соціальні норми, що регулюють відно- сини в духовно-культурній сфері
<p>Інформаційна: відносини з отримання, розповсюдження, зберігання та обміну інформацією</p>	Недержавні підприємства, ЗМІ, об'єднання й, що інші суб'єкти висту- пають учасниками інформаційних відносин; соціальні норми, що регулю- ють відносини в інформаційній сфері
<p>Екологічна: відносини суспільства і природи</p>	Некомерційні екологічні об'єднання; експертні групи і комісії; екологічний суспільний і виробничий контроль; соціальні норми, що регулюють відно- сини суспільства та природи

Схема 8.8

Схема 8.9

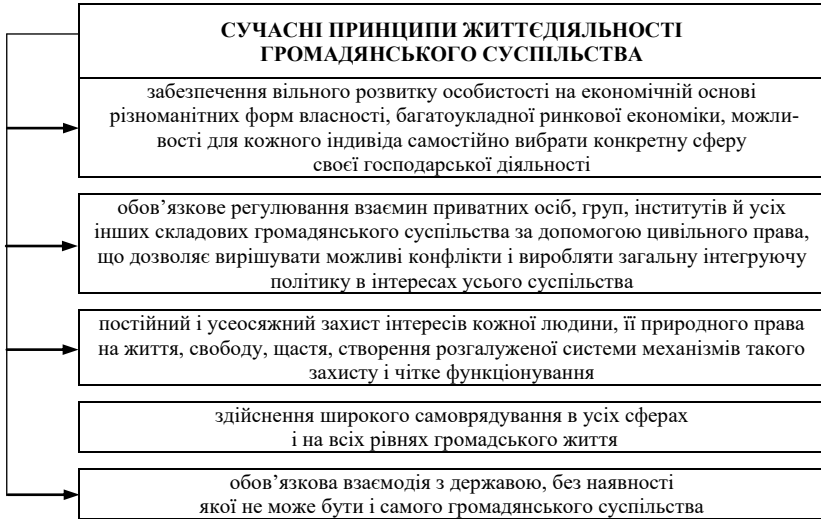
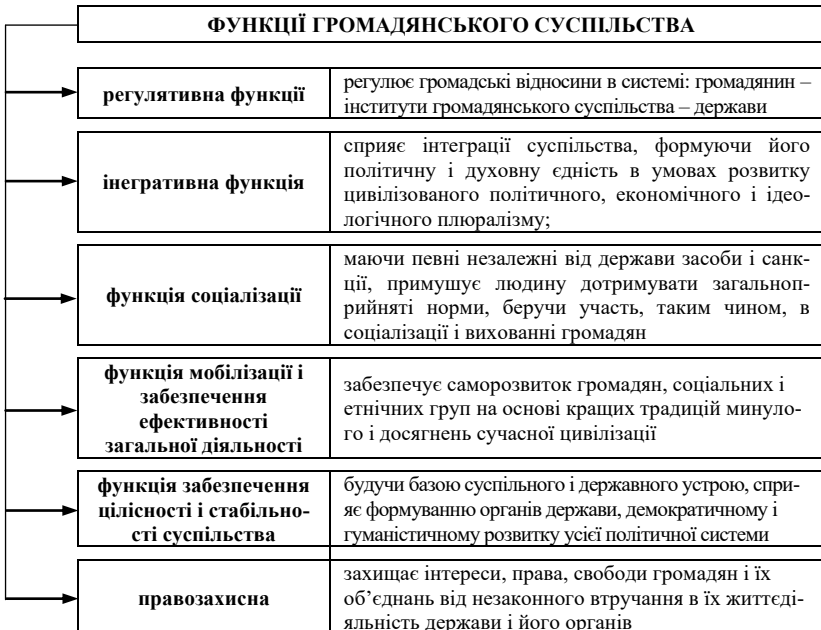

Схема 8.10

8.2. Механізм взаємодії громадянського суспільства і держави

У реальному житті можуть існувати три діалектично суперечливих варіанти взаємо-відносини громадянського суспільства і держави:

1. Громадянське суспільство пригнічується державою. І як наслідок цього виникає тоталітарний режим.

2. Держава виконує волю громадянського суспільства, діє у рамках права як правова держава. Тоді виникає демократичний режим.

3. Існує хитка рівновага між громадянським суспільством і державою, і тоді виникають авторитарні режими різної жорсткості.

До умов, що забезпечують ефективну і збалансовану взаємодію держави та громадянського суспільства, слід віднести: загальність і розвиненість демократії, її реальний прояв в усіх сферах громадського життя; легітимність влади та її ефективність в інтересах усіх громадян суспільства; залежність суспільства і влади від закону, їх безумовна підлеглисть і підконтрольність; розвиненість і ефективність функціонування елементів (структур) громадянського суспільства.

Механізми взаємодії громадянського суспільства і держави в різних країнах світу дуже різноманітні. У найширшому плані цей механізм складають: демократичне законодавство, розподіл влади, діяльність легальної опозиції, суспільно-політичний плюралізм.

Практика показує, що оптимальні можливості для діалектичної взаємодії громадянського суспільства і держави, збалансованості їх відносин складаються в країнах з демократичними режимами. У цих умовах громадянське суспільство є основою стабільності держави, а держава – чинником ефективного функціонування і розвитку громадянського суспільства.

З боку демократичної держави можна виділити такі напрями впливу на громадянське суспільство: ведення законотворчого процесу (дозволяє забезпечити правову захищеність громадян, їх соціальних і громадських об'єднань);

надання державних гарантій забезпечення свобод і прав людини (відповідно до Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН в 1948 р.); послідовне запровадження державою в життя принципів політичного й ідеологічного плюралізму, забезпечення свободи діяльності політичних партій, асоціацій та інших

добровольчих об'єднань громадян, рівноправне надання їм можливостей використовувати державні ЗМІ для захисту прав опозиції; проведення заходів для зміцнення довіри між державою і громадянським суспільством, спрямованих на налагодження цивілізованих, конструктивних відносин, ведення повсякденної місцевої роботи.

Важелі впливу на державу має і громадянське суспільство: по-перше, можливість утворювати, нерідко всупереч володарюючим (владним) структурам, противаги правлячій еліті у вигляді опозиційної еліти (контреліти), незалежних від держави громадських організацій і масових політичних рухів, засобів масової інформації, груп підтримки або тиску тощо; по-друге, подолання відчуження громадян, їх соціальних і політичних об'єднань від державного управління, від визначення і здійснення політики, їх активне включення в політичний процес загалом.

Таким чином, взаємини громадянського суспільства і держави виникають тоді, коли верстви, соціальні групи, класи, що представляють певну форму громадянського суспільства, для задоволення і захисту своїх інтересів створюють державу.

Громадянське суспільство – багатопланове явище. Його сучасну узагальнену характеристику з урахуванням теоретичних напрацювань і практичного досвіду можна представити таким чином: по-перше, громадянське суспільство – це певна форма людської спільноти, що задовольняє потреби й інтереси людини і реалізує її можливості та здібності на основі вибору діяльності; по-друге, це асоціативне життя, що вільно розвивається, у сфері масових об'єднань, організацій, рухів, угруповань за переконаннями та іншими ознаками, що функціонують переважно на основі самоврядування; по-третє, це організована, недержавна структура виробничих, соціальних, професійних, творчих об'єднань, організацій та інститутів, заснованих на єдності інтересів, і суспільно-політичних рухів, що виникають у них, клубів, партій з переважно горизонтальними зв'язками і відносинами; по-четверте, це сфера самопрояву вільних індивідів, їх об'єднань, захищена законом від прямого втручання в їх діяльність та її регламентацію; по-п'яте, це система стосунків між людьми, що усвідомили свої потреби і самостійно визначають способи та засоби їх задоволення в процесі спільної діяльності.

Громадянському суспільству властива відносна автономність його інститутів й організацій, саморегуляція, відкритість, плюралізм думок та ідей, високий динамізм і мобільність.

**Таблиці та схеми
до другого питання**

Таблиця 8.2

Відмінності між державою і громадянським суспільством

Громадянське суспільство	Держава (політичне суспільство)
Природні права	Встановлені закони
Пріоритетність економічних зв'язків, організованих на основі товарно-грошових відносин	Пріоритетність політичних зв'язків на основі владних відносин
Приватне життя	Публічне життя
Сфера свободи волі	Сфера обов'язку
Зміст: сфера реалізації повсякденних інтересів індивіда	Зміст: сфера реалізації загальнозначущих інтересів соціальних груп, класів, етносів
Засоби реалізації: переконання, правові і моральні норми, звичаї, традиції тощо	Засоби реалізації: конституція, влада, примус, право
Основа: вільний індивід з невід'ємними правами і неполітичні організації	Основа: політичні інститути, органи влади, лідери, еліта

Схема 8.11

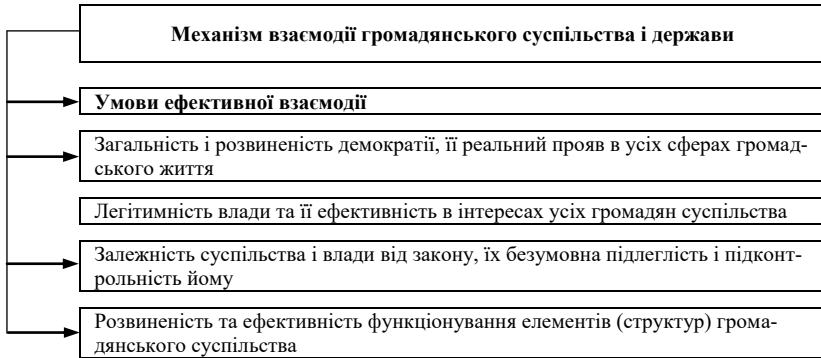
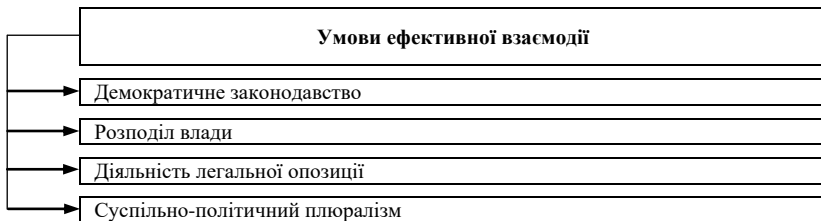

Схема 8.12

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Громадянське суспільство і демократія

Мета заняття: з'ясувати сутність поняття громадянського суспільства та його взаємодії з правовою державою; формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Громадянське суспільство: сутність, структура.
2. Взаємодія громадянського суспільства і держави.
3. Особливості становлення громадянського суспільства в Україні.

Основні поняття для засвоєння: громадянське суспільство, громадянські права і свободи, ознаки громадянського суспільства, інститути громадянського суспільства, суверенітет народу.

Теми рефератів

1. Еволюція громадянського суспільства.
2. Поняття громадянського суспільства, його сутність, структура, чинники становлення і розвитку.
3. Громадянське суспільство і права держави як атрибути демократичного розвитку суспільства.
4. Форма державного правління і громадянське суспільство.
5. Становлення громадянського суспільства в Україні.
6. Конституція України – гарант розвитку правової держави і громадянського суспільства.
7. Сутність та етапи демократизації суспільства.
8. Об'єктивні передумови виникнення концепції громадянського суспільства.
9. Г. Гегель, В. Липинський про громадянське суспільство.
10. Правова держава та громадянське суспільство в Україні: реалії та перспективи розвитку.

Завдання для самостійного контролю

1. Дайте визначення поняття «громадянське суспільство» та опишіть його структуру
2. Коли ідея громадянського суспільства сформувалась в історії політичної думки?
3. Назвіть ознаки та визначте принципи громадянського суспільства.
4. Які основні інститути громадянського суспільства?
5. Якою є структура громадянського суспільства стосовно кожної сфери суспільного життя?
6. Які з інститутів громадянського суспільства входять до політичної системи суспільства?
7. Якими є умови збалансованої взаємодії громадянського суспільства і політичної влади (держави)?
8. Яким є стан громадянського суспільства за умов тоталітарного режиму?
9. Які функції виконує громадянське суспільство?
10. Проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2017. – 56 с.
2. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
3. Декларація про державний суверенітет України. – К., Україна, 1991. – 8 с.
4. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л.: Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.
5. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – С. 183-189.
6. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Гришук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 297–327.
7. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р.; редакція від 19.07.2017, підстава 1982-19zakon2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу rada.gov.ua/laws/show/4572-17

8. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Трєбін Н. П. та ін. – Львів: Ліґа-Прес, 2015. – 668 с.

Додаткова:

1. Латигіна А. Основні критерії, принципи та рівні здійснення демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_3/PDF/07_Latygina.pdf
2. Гелей С., Рутар С. Основи політології. – К., 2008. – 415 с.
3. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теорія і некласичних інтерпретаціях. – Львів, 2003. – 520 с.
4. Політичний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004.– 736 с.
5. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003.– 530 с.
6. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / за заг. ред. Кирилюка Ф. М. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. –704 с.
7. Політологія: Академічний курс: підручник / кер. авт. колект. А. Панов. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006.– 520 с.
8. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – 415 с.
9. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя. – Харків, 2001. – 640 с.
10. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Грищук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.]; за ред. Гетьманчука М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 334–340.
11. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. – К.: Либідь, 2002.– 576 с.
12. Юрій М. Ф. Політологія. – К.: Дакор, 2004. – 416 с.

ЛЮДИНА І ПОЛІТИКА

- 9.1. Поняття й особливості політичної соціалізації та її функції*
- 9.2. Механізм, етапи і типи політичної соціалізації*
- 9.3. Політична поведінка і політична участь як способи реалізації політичної соціалізації*

9.1. Поняття й особливості політичної соціалізації та її функції

Участь людини в політиці визначається наявністю у неї певних політичних знань, досвіду, культури. Вони допомагають їй як політичному суб'єктові ефективно виконувати політичні ролі і функції, не стаючи заручником політичних ігор. Ще в 430 р. до н.е. Перикл стверджував, що лише небагато людей можуть творити політику, але судити про неї можуть усі.

Людина не народжується з цими якостями, як не народжується вона особистістю або громадянином. І тим, і іншим її визнають держава або суспільство, виховавши у неї відповідні якості. Для громадянина це – законослухняність і лояльність до держави, її політичної системи, панівної політичної культури. Особою визначає людину те або інше її оточення, група, суспільство, неначе нагороджуючи цим титулом за вірність собі і своїм інтересам, цінностям, нормам. Процес же буття вищеназваних якостей у політології дістав назву політичної соціалізації.

Процес пізнання категорії «соціалізація» бере свій початок з 20-х рр. ХХ століття. А в 50–60-і рр. ХХ ст. це поняття вже міцно увійшло до вжитку у західній політології завдяки роботам Г. Алмонда, С. Верби, Р. Зігеля, Д. Істона, Р. Гесса, П. Шарана, Г. Хаймена та ін. Соціалізація – це процес набуття людьми соціальних властивостей, освоєння ними системи соціальних норм, цінностей, елементів культури, вироблення на цій основі установок, цін-

нісних орієнтацій, соціальних потреб і реальне їх включення в громадське життя.

Термін «політична соціалізація» був уведений в політичну науку в 1959 р. американським політологом Г. Хайменом. Політичною соціалізацією називається багаторівневий процес засвоєння людиною цінностей і норм, що ведуть до формування якостей і властивостей, що дозволяють їй адаптуватися в конкретній політичній системі і виконувати політичні ролі та функції.

Таким чином, у сучасній політології поняття політична соціалізація вживається для: позначення процесів набуття індивідом, політичної зрілості формування його політичного «Я»; розвитку власних політичних орієнтацій; передачі політичних поглядів, ідей і норм від одного суб'єкта до іншого.

У природі існують етапи формування громадянина – людина, особа, громадянин.

Основними функціями політичної соціалізації є інформаційна, ціннісно-орієнтовна і настановно-нормативна:

– інформаційна функція здійснює передачу людині певних політичних знань, необхідних їй для розвитку політичного світогляду, політичного мислення, правильної орієнтації в питаннях соціального життя, а також задоволення потреб та інтересів розвинутої особи в політичних знаннях, висвітлюючи події, що відбуваються у світі, явища, процеси;

– ціннісно-орієнтаційна функція залучає людину до системи політичних відносин, що історично склалися в цьому суспільстві, цінностей та орієнтації, виробляє певний апарат політичного мислення, свою власну систему ціннісних орієнтацій, а саме: когнітивно-пізнавальну, емоційну і поведінкову;

– настановно-нормативна функція скеровує особу на вироблення певних установок на: сприйняття і використання політичної інформації; ставлення до політичних подій, що відбуваються, і явищ, дій інших осіб у сфері політики, а також на вибір свого стилю і поведінки в політичних відносинах.

Підсумковою метою реалізації функцій політичної соціалізації є досягнення особою уміння орієнтуватися в політичній системі, усвідомлено виконувати певні політичні функції.

В основі сучасної концепції розкриття суті політичної соціалізації лежать два підходи: перший виходить з моделі «підпорядкування» і розглядає політичну соціалізацію як процес добровільного

прийняття людиною цінностей і стандартів політичної поведінки, які пропонує їй політична система на різних етапах життя; другий базується на теоріях конфлікту і трактує політичну соціалізацію як процес взаємодії влади й індивіда, коли останній є активним об'єктом дії політичної системи.

Метою реалізації функцій політичної соціалізації – є досягнення особою вміння орієнтуватися в політичній системі, усвідомлено виконувати певні політичні функції, а саме: інформаційну, настановчу – нормативну, ціннісно – орієнтаційну.

Таким чином, політична соціалізація – це засвоєння кожним індивідом норм і культурних кодів, що визначають відносини з політикою, його дії в політичній сфері.

Схеми та таблиці до першого питання

1. Поняття і особливості політичної соціалізації та її функції

Політична соціалізація – це багаторівневий процес засвоєння людиною цінностей і норм, що ведуть до формування якостей і властивостей, які дозволяють адаптуватися в конкретній політичній системі і виконувати політичні ролі та функції

Сутність полягає у відтворенні політичної системи суспільства й особистих якостей суб'єктів політики.

Схема 9.1

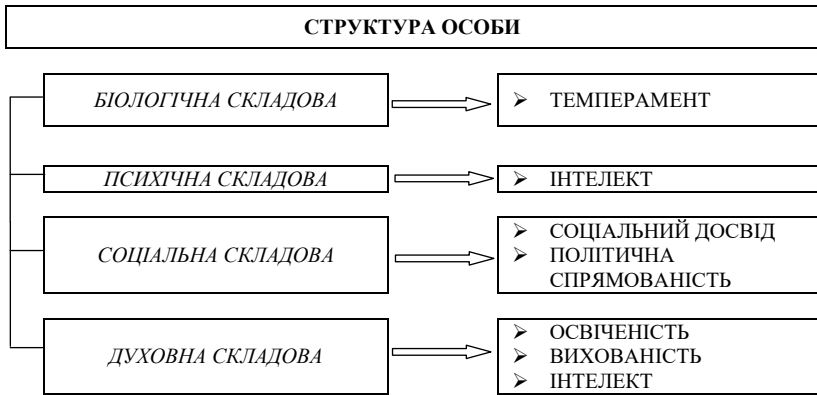

Схема 9.2

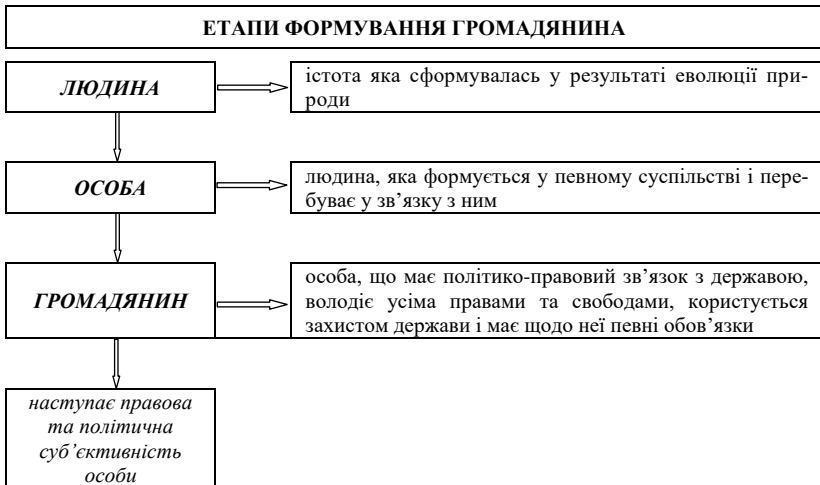

Схема 9.3

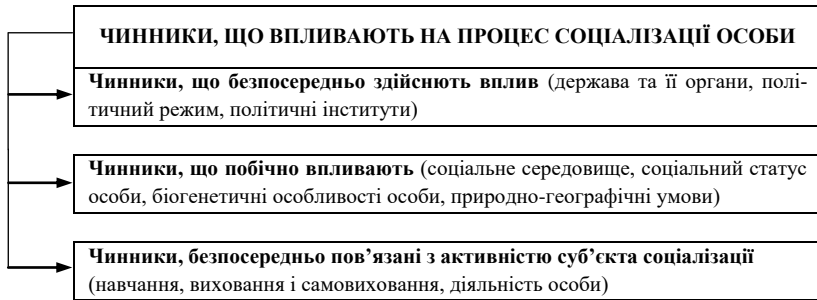
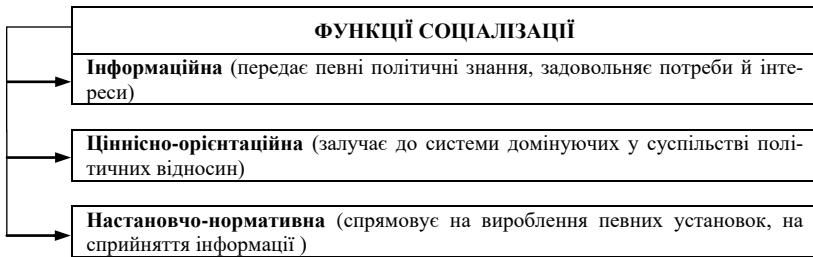

Схема 9.4

Метою реалізації функцій політичної соціалізації
є досягнення особою вміння орієнтуватися в політичній системі,
усвідомлено виконувати певні політичні функції

9.2. Механізм, етапи і типи політичної соціалізації

Процес соціалізації людини відбувається завдяки різним посередникам, які в більшості випадків мають багато спільного, розрізняючись, проте, у своїх специфічних характеристиках і формах дії. У політології їх називають агентами політичної соціалізації.

Головними агентами політичної соціалізації є держава і суспільство, що по-різному впливають на її характер. Держава орієнтується, передусім, на поширення серед громадян зразків конформістської поведінки, суспільство ж зацікавлене у вихованні критичного ставлення громадян до держави і можливостей підпорядковувати собі людей.

У сучасному світі найважливішим агентом політичної соціалізації є засоби масової інформації (ЗМІ): преса, радіо, телебачення, відеозапис, комп'ютерні мережі. Вони виконують завдання впровадження норм пануючої політичної культури у свідомість людини, а часто і маніпулюють нею. Найбільш сильний вплив на політичне становлення особи чинять телебачення, радіо і Інтернет.

Межі основних стадій політичної соціалізації особи прийнято пов'язувати з віковими рамками її розвитку. У політології виділяють чотири етапи політичної соціалізації.

Перший етап (вік людини від 3–5 до 12–13 років) характеризується тим, що спочатку дитина ідентифікує себе з батьками, які беруться за зразок і є прикладом для наслідування.

На другому етапі (вік людини від 13 до 18 років), як правило, формується політичне «Я». Емоційні почуття по відношенню до політичних інститутів, символів, влади доповнюються знанням специфічних ролей і функцій, які виконують ті або інші інститути. На цьому етапі в системі агентів політичної соціалізації важливе місце відводиться школі.

Третій етап (з 18 років) відрізняється тим, що людина вступає у такі ж відносини зі світом політики, як і старші за віком люди. На цьому етапі основну роль відіграє вища школа.

Четвертий етап – завершення життєвого циклу (припинення активної трудової і суспільно-політичної діяльності у рамках офіційної організації).

У процесі соціалізації в особи формується певний тип політичної соціалізації: гармонійний, плюралістичний, конфліктний і гегемоністський.

Гармонійна – припускає наявність однорідного культурного середовища, зрілих традицій і громадянського суспільства (у цьому випадку нові покоління входять у політичне життя безболісно). Цей тип відображає психологічні норми взаємодії людини і влади, шанобливе ставлення влади до індивіда. Він є властивим англо-американській культурі.

Плюралістична – виникає в суспільстві, для якого характерна наявність субкультури. Цей тип допускає, що людина визнає принципи рівноправ'я з іншими громадянами, може змінювати свої політичні пристрасті, визнає за іншими право мати інші переконання і характерний для Західної Європи.

Конфліктна – також характерний для країн із субкультурою, що характеризуються низькою загальною культурою усєї духовної сфери – загальною, релігійною, соціально-політичною (у таких суспільствах іноді зустрічається дуже розвинена елітарна культура, але вона не зачіпає більшість). Цей тип допускає, що індивід зберігає лояльність тільки до своєї групи і підтримує її в боротьбі з політичними противниками.

Гегемоністська – характерний для закритих політичних систем, що сповідують і активно затверджують єдині цінності для всього суспільства. Цей тип допускає, що людина негативно ставиться до всіх політичних і соціальних норм, крім пропагованих своєю групою (класом, релігією і так далі), що має панівну владу в суспільстві і входить у політику виключно на її цінностях.

Таким чином, алгоритм реалізації політичної соціалізації особи можна представити таким чином: інтерес (до політичної інформації, що реалізовується в пошуку цієї інформації і сприйманні її) – звички (до політичних оцінок того, що відбувається у світі, країні, найближчому оточенні, вимагаючи широти політичного кругозору) – потреба (у систематизованих політичних знаннях, що реалізуються в освіті і самоосвіті) – прагнення (проникнути в суть того, що відбувається у світі політичних процесів, сприйняття цього як власних пошуків сенсу життя, свого місця в реальному політичному різноманітті світу) – уміння (захищати свою політичну громадянську позицію). У результаті політична соціалізація формує політичну свідомість і політичну поведінку індивіда, тобто в процесі її реалізації відбувається становлення особи, громадянина тієї або іншої політичної системи.

**Схеми та таблиці
до другого питання**

Схема 9.5

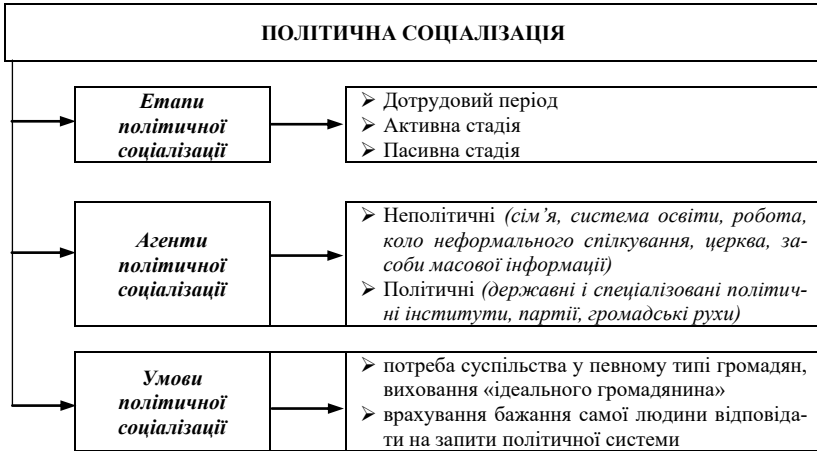

Схема 9.6

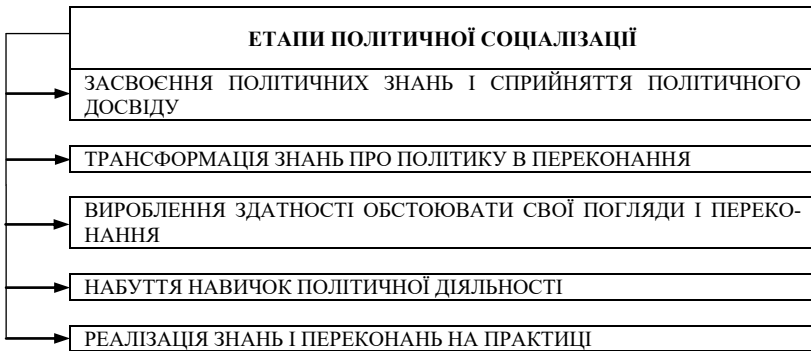

Схема 9.7

Схема 9.8

Конституційні права та свободи громадян України		Обов'язки громадян України
громадянські (особисті)	політичні	захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 65)
право на життя (ст. 27)	право на громадянство (ст. 25)	
право на повагу гідності (ст. 28)	право на участь в управлінні державними справами (ст. 38)	шанування державних символів України (ст. 65)
право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29)	виборче право (ст. 38)	не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині народу, відшкодувати завдані збитки (ст. 66)
право на недоторканність житла (ст. 30)	право на свободу асоціацій (ст. 36)	
таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31)	право на мирні збори (ст. 39)	сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67)
	право на свободу думки та слова (ст. 40)	
невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32)	право на свободу пересування та вибору місця проживання в Україні (ст. 33)	неухильно додержуватися Конституції України та законів України (ст. 68)
право на відшкодування збитків, завданих використанням і поширенням недостовірної інформації (ст. 32)	право вільно залишати територію України (ст. 33)	не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68)

Схема 9.9

9.3. Політична поведінка і політична участь як способи реалізації політичної соціалізації

Політична поведінка (political behaviour) – це форма участі в здійсненні влади (або протидії їй здійсненню), що охоплює діяльність у формальних організаціях і масових рухах, участь у різних елементах системи чи усвідомлену неучасть, публічність виявлення поглядів з метою впливу на громадську думку, політичні інститути або керівні політичні групи.

Політична поведінка людей проявляється в їх політичній діяльності і виявляє рівень їх політичної культури на практиці. Під політичною діяльністю розуміється вся сукупність форм дій політичних акторів, обумовлених заняттям певної політичної позиції і пов'язаних з ціледосягненням, реалізацією владних інтересів.

Політична участь може набувати різних форм, серед яких: автономна і мобілізаційна; ортодоксальна і неортодоксальна; активна і свідомо або пасивна і неусвідомлена; організована або неорганізована; постійна або епізодична; санкціонована (легітимна) або несанкціонована (нелегітимна); пряма або опосередкована.

Політична дія – форма активності політичного суб'єкта, спрямована на політичні відносини, політичну систему суспільства, її інститути й інші об'єкти.

Пряма й опосередкована політична участь можлива у межах невеликих політичних спільнот і передбачає прийняття політичних рішень більшістю голосів на всенародних зборах (наприклад, Афінська демократія, Запорозька Січ). У межах цілої держави пряма політична участь реалізується через референдуми та плебісцити.

Референдум (від лат. referendum – «те, про що треба сповістити») – всенародне голосування, яке проводиться для вирішення важливого питання державного чи суспільного життя; безпосереднє звернення до виборців з метою остаточного вирішення певного політичного питання.

Плебісцит – опитування населення через голосування щодо питання приналежності території, на якій воно проживає, до тієї чи іншої держави.

Пряма й опосередкована політична участь. Опосередкована – голосування під час виборів з метою обрання представників владних структур, які безпосередньо реалізують політичні курси та приймають політичні рішення від імені своїх виборців.

У сучасній політології дедалі більшої воли набуває питання сполучення обох форм політичної участі. На думку науковців, на місцевому рівні доцільно застосовувати інститути прямої демократії, а на загальнодержавному рівні більш ефективним є поєднання представницької демократії з формами прямої участі громадян.

Політична участь це відкритий тип політичної поведінки, який проявляється через пряму політичну дію.

Політична дія – активне, безпосереднє втручання людини у політичний процес, метою якого є зміна політичної реальності. Політична дія має певну структуру, до якої входять: суб'єкт дії (той, хто здійснює певну діяльність); об'єкт дії (інститут, процес, середовище, на які спрямована дія); обставини реалізації (правові норми, традиції, закони, які визначають допустимі для певного суспільства межі дії); цільові установки (конструктивні або деструктивні наслідки дії).

Окрім відкритого типу політичної поведінки – політичної участі – існує закритий тип – політична неучасть, або бездіяльність. Абсентеїзм – відмова громадянина брати участь у виборах внаслідок недовіри до кандидатів на владні пости, або небажання змінювати владу; Вилученість із політичних відносин, викликана низьким рівнем розвитку особистості; Політична неучасть як наслідок заполітизованої системи, відсутності або низької ефективності механізмів зворотного зв'язку між політичною системою і громадянським суспільством, розчарування у діяльності владних інституцій, байдужості до їх функціонування, що призводить до відчуження людини від політики;

Політична апатія – форма неприйняття політичної системи, що виникає внаслідок різних причин, зокрема: чужоземного завоювання (окупації) власної території іноземною державою, перемоги контрреволюції, збройного придушення громадянських соціальних та політичних рухів.

Політичний бойкот – вияв активного і ворожого ставлення до політичної влади, всіх інститутів політичної системи, державної політики загалом.

Політичний нейтралітет – вираження задоволення існуючим у політичній сфері станом справ, що ґрунтується на високому рівні легітимності влади та ефективності її діяльності в умовах стабільних розвинених демократичних систем.

Отже, політична участь і політична бездіяльність (неучасть) – це дві різні форми політичної поведінки особи (відповідно, відкри-

та і закрита), два способи практичної взаємодії особи і політичного середовища, через які людина висловлює своє ставлення до політики, влади, держави.

Підсумовуючи сказане, зауважимо, що політична соціалізація – це процес входження людини у політику, становлення її як свідомого, активного громадянина. У процесі політичної соціалізації на різних його етапах у виховний процес включаються різні агенти політичної соціалізації, під впливом яких формуються громадянська позиція особи, її політичні переконання, цінності та ідеали. У політичній соціалізації особи використовуються різноманітні мотиви, які визначають модель політичної соціалізації та сприяють формуванню моделі ідеального для певної держави громадянина.

Наслідком політичної соціалізації є готовність громадянина до політичної участі, яка може проявлятися у різних формах політичної поведінки та практично реалізовуватись в активності громадянина або відмові від участі у політиці.

Таким чином, політична поведінка і політична участь є практичною реалізацією політичної соціалізації громадянина.

Схеми та таблиці до третього питання

Схема 9.10

Політична поведінка – це форма участі в здійсненні влади (або протидії її здійсненню), що охоплює діяльність у формальних організаціях і масових рухах, участь у різних елементах системи чи усвідомлену неучасть, публічність виявлення поглядів з метою впливу на громадську думку, політичні інститути або керівні політичні групи

Схема 9.11

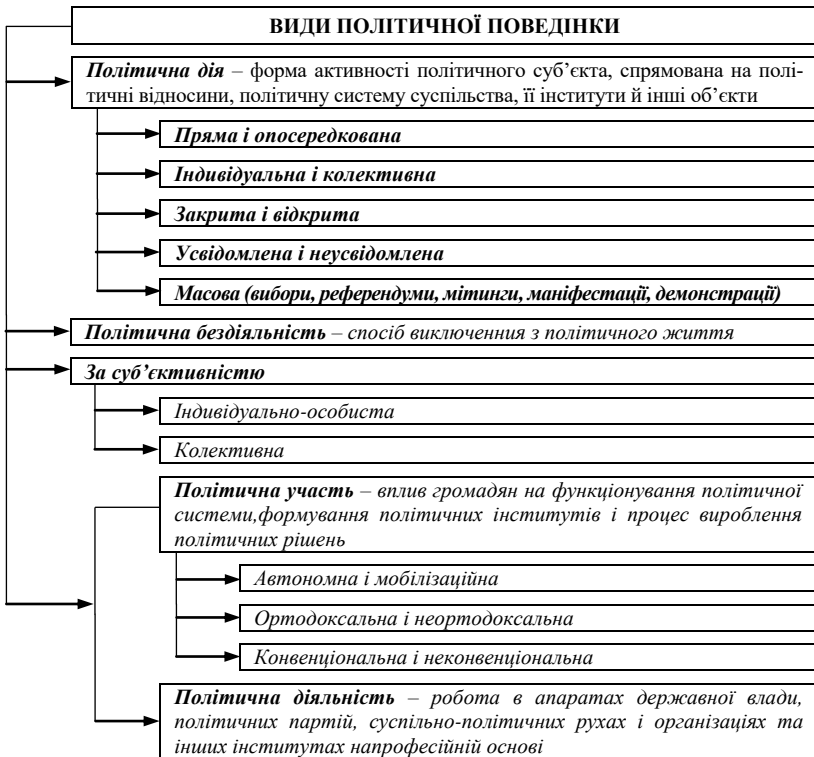
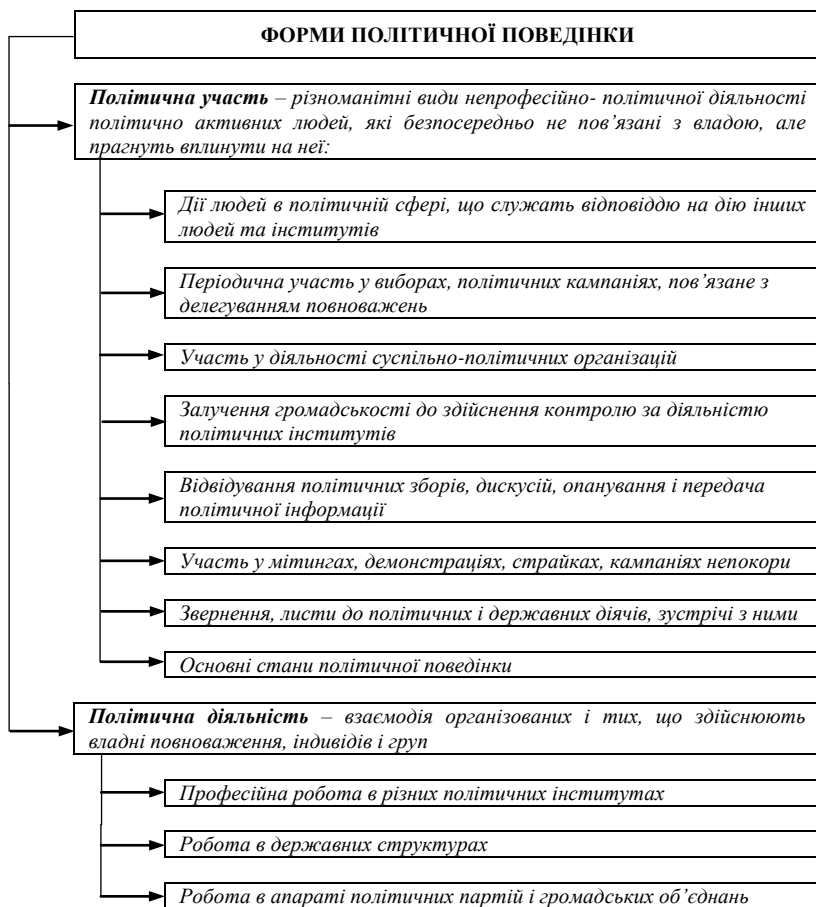

Схема 9.12

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Людина і політика

Мета заняття: Поглибити розуміння співвідношення понять людина і політика, політична соціалізація особи. Виокремити чинники, що впливають на політичну поведінку громадянина; виховання у здобувачів вищої освіти почуття патріотизму та політичної активності у розбудові незалежної держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Сутнісні ознаки політичної діяльності.
2. Політична соціалізація: сутність, функції.
3. Поняття, форми і структура політичної поведінки.
4. Особливості політичної соціалізації в Україні.

Основні поняття для засвоєння: політична соціалізація, агенти політичної соціалізації, громадянин ідеальний, політична поведінка, політична участь, людина, особа, громадянин, аполітичність, абсентеїзм, індиферентність, конформізм.

Теми рефератів

1. Основні етапи становлення особистості.
2. Процес політичної соціалізації в демократично розвинених країнах світу (за вибором здобувачів вищої освіти).
3. Концепції політичної участі.
4. Абсентеїзм як тип політичної поведінки.
5. Порівняльний аналіз політичної участі людей у країнах Заходу і Сходу.
6. Особливості участі сучасної молоді в політичному житті.
7. Особливості політичної соціалізації в сучасному українському суспільстві.
8. Міжнародні документи про політичні права людини і громадянина.

Питання для самостійного контролю

1. Що таке політична соціалізація особи? Назвіть основні її етапи.

2. Які агенти політичної соціалізації є домінуючими на різних її етапах?
3. Які ви знаєте типи політичної соціалізації? Назвіть їх основні ознаки.
4. Які риси, набуті в ході соціалізації, притаманні громадянину:
а) в демократичному суспільстві;
б) в недемократичному суспільстві?
5. Що таке політична поведінка особи? Які типи політичної поведінки ви знаєте?
6. Чим може бути викликаний «закритий» тип політичної поведінки (політична бездіяльність)?
7. Назвіть рівні «відкритого» типу політичної поведінки (політичної участі).
8. Визначте сутність поняття політична поведінка і політична позиція.
9. Охарактеризуйте особливості політичної соціалізації в сучасному українському суспільстві.
10. Визначте специфіку процесів політичної десоціалізації і ресоціалізації в умовах розбудови нової держави (на прикладі України).

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
2. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л.: Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.
3. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – С. 93–105.
4. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Гришук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 297–327.

Додаткова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2017. – 56 с.
2. Політичний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

3. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К., Видавничий центр «Академія», 2003. – 530 с.
4. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / за заг. ред. Кирилюка Ф. М. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.–704 с.
5. Політологія: Академічний курс: підручник / кер. авт. колект. А. Панов. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 520 с.
6. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя. – Харків, 2001. – 640 с.
7. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П., та ін. – Л.: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.
8. Юрій М. Ф. Політологія. – К.: Дакор, 2004. – 416 с.

Тема 10

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА І ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО

- 10.1. Сутність, типологія і функції політичної еліти**
- 10.2. Природа, концепції та класифікація та типологія політичного лідерства**

10.1. Сутність, типологія і функції політичної еліти

Політична практика показує, що процес розподілу і реалізації влади не передбачає рівноправної участі в ньому усіх громадян держави. Реальна політична влада зосереджена в руках меншості – еліти, що формує цілі розвитку суспільства і приймає важливі політичні рішення. У зв'язку з цим сучасна політична наука визнає елітарність існуючого суспільства.

Поняття «еліта» походить від латинського «*eligere*» (відбирати) і французького «*élite*» (відбірний). У літературі можна зустріти багато різних визначень еліти, що мають на увазі володарююча частина суспільства, правлячий група, спільнота. Якщо узагальнити різні точки зору, то можна констатувати, що еліта – соціальна спільнота, представлена людьми, що мають високе становище в суспільстві, мають престиж, владу, багатство, активні в політичній і інших сферах діяльності. Критерієм визначення суті еліти є здатність і можливість елітарного суб'єкта приймати і реалізовувати загальнозначущі політичні рішення.

У політології прийнято ділити еліту на дві частини: «правляча еліта» і «політична еліта». Особливо підкреслюється, що поняття «правляча еліта» і «політична еліта» співвідносяться як ціле і частина. Правляча еліта включає різні групи, що безпосередньо або опосередковано беруть участь у владних процесах у різних сферах життєдіяльності суспільства (політична, економічна, військова, ідеологічна й інші види еліт), а політична еліта – це лише частина

правлячої еліти, яка характеризується певними рисами. Політична еліта – достатньо самостійна, відносно привілейована меншість суспільства, яка володіє психологічними, соціальними та політичними якостями й бере безпосередню участь у прийнятті політичних рішень, пов'язаних з використанням державної влади чи впливом на неї. Бажаючи виокремити головні характеристики політичної еліти, її часто ототожнюють з «політичним керівництвом», «управляючими структурами», «центрами ухвалення рішень», «центральними ланками політичної системи».

Поява й існування політичної еліти обумовлена такими чинниками: психологічними і соціальними особливостями людей; законом розподілу праці; високою соціальною значущістю управлінської діяльності; широкими можливостями використання управлінської діяльності; практичною неможливістю здійснення усеосяжного контролю за політичними керівниками; політичною пасивністю широких мас населення.

Залежність динаміки розвитку суспільства від ефективності політичних рішень, які приймає еліта, вимагає ретельного відбору громадян для виконання владно-управлінських функцій. У західних країнах політика давно перетворилася на професію, тому процесу елітотворення приділяється серйозна увага.

У зв'язку з цим у різних країнах склалися властиві тільки їм концепції рекрутування еліти. Політологія виділяє дві найбільш характерні сьогодні системи: антрепренерська (підприємницька) і система гільдії.

Звичайно, виділення їх достатнє умовно, оскільки на практиці використовуються їх різні поєднання.

Сучасна еліта ділиться на чотири групи: правлячу, вищу, середню і адміністративну. Правляча еліта – це ті, хто безпосередньо мають державну владу. Вищу еліту – складають ті, хто безпосередньо беруть участь або чинять істотний вплив на процес ухвалення рішень. Їх не так багато, це 100-200 чоловік, що займають стратегічні пости в уряді, великих політичних партіях, групах тиску, сюди ж входять законодавці, а саме: провідні політичні керівники (президент, глава уряду, парламенту, керівники найбільших партій), їх найближче оточення.

До середньої еліти – приналежність визначається за трьома показниками – рівнем прибутків, професійним статусом, освітою. Середня еліта складає 5% дорослого населення (глави виконавчої

влади в суб'єктах федерації, лідери політичних партій). Це – люди, що займають виборні посади (парламентарії, сенатори), регіональні лідери (губернатори, голови великих міст).

До адміністративної еліти належать вищий шар державних службовців, що займають керівні пости в міністерствах, департаментах й інших органах управління. У адміністративну еліту входять і ті високоосвічені управлінці, які зберігають нейтралітет і не проявляють своїх партійних симпатій. Ця еліта менш залежна від результатів виборів, а тому менш прозора для суспільного тиску і контролю.

Одним із важливих питань теорії політичних еліт є їх типологізація. В основі типології еліт лежать різні критерії, які дають змогу віднести певну еліту до того чи іншого типу, а саме: за способом свого формування; за ідеологічними цінностями; за видами політичної діяльності; за ступенем інтеграції у політичну систему; за характером свого впливу на маси.

Структура політичної еліти не постійна. Зміни, що відбуваються в суспільстві під впливом його прогресу, справляють значний вплив на склад еліти. У підготовці політичної еліти величезна роль належить партіям, які висувають зі свого середовища політичних лідерів, здатних відстоювати інтереси тих або інших соціальних груп.

Роль правлячої еліти, як складової політичної еліти, наочно демонструють її функції, які залежать від особливостей самої еліти: соціального моніторингу; стратегічна; організаторська; комунікативна; інтеграційна; рекрутування.

Таким чином, політична еліта – не проста сума осіб, що силою випадку виявилися наділеними владою, а соціальна група, яка формується в результаті «природного відбору» і є верствою людей, що мають певні здібності, професійні знання, навички, уміння, безпосередньо здійснюють управління державою та суспільними справами.

Таблиці та схеми до першого питання

Політична еліта – відносно невелика соціальна група, що концентрує у своїх руках значний об'єм політичної влади, забезпечує інтеграцію, субординацію і віддзеркалення в політичних установах інтересів різних прошарків суспільства і створює механізм втілення політичних задумів

Схема 10. 1

Схема 10.2

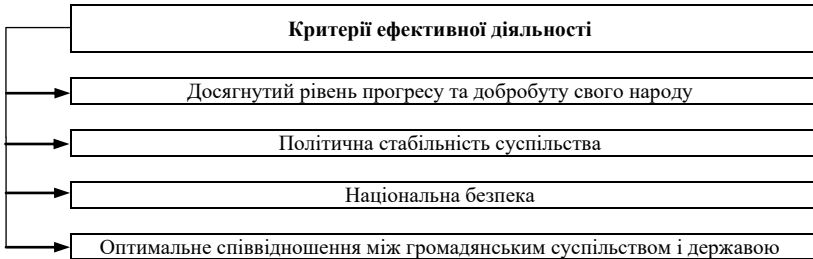

Схема 10.3

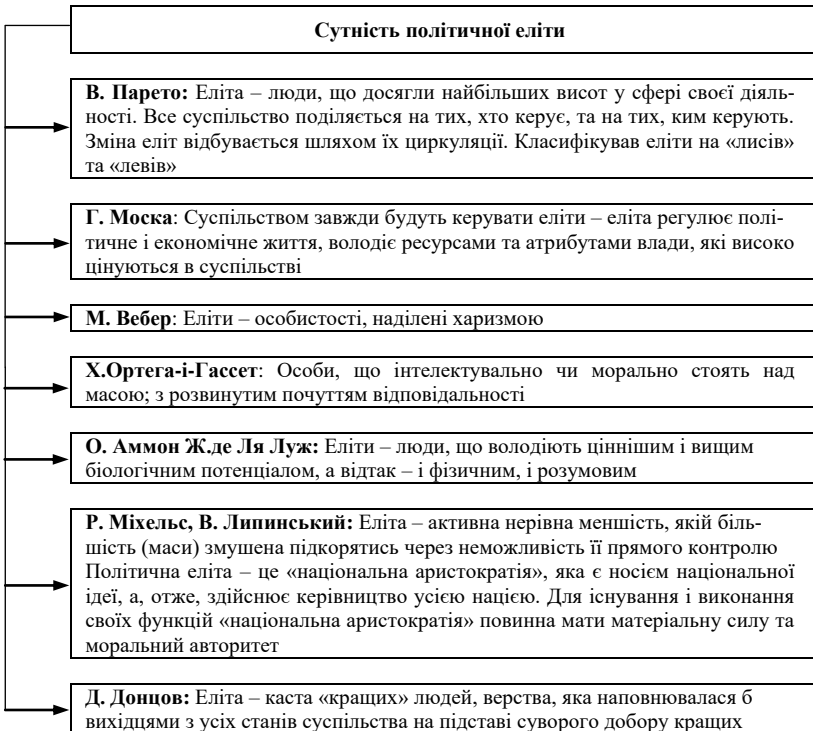

Схема 10.4

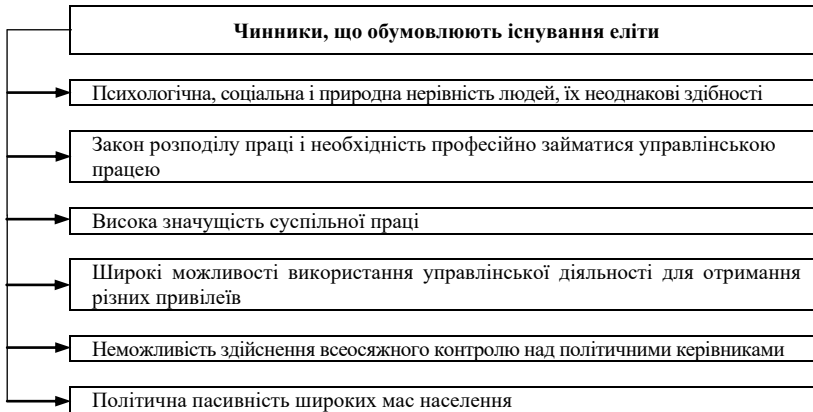

Схема 10.5

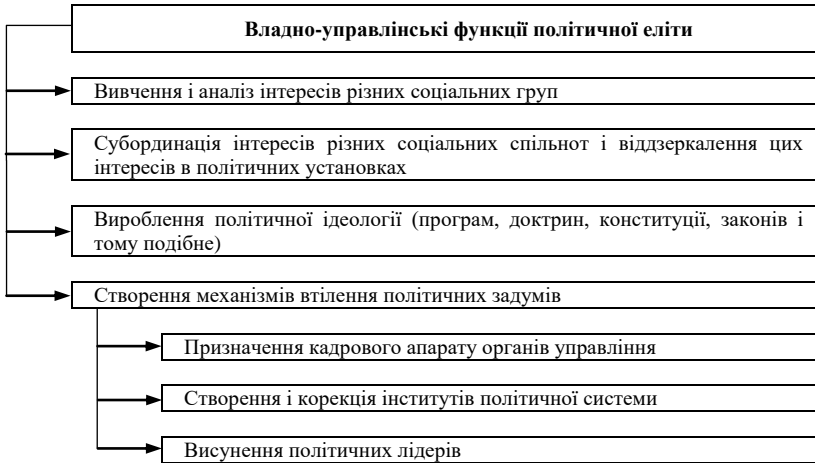

Схема 10.6

ВІДБІР (РЕКРУТУВАННЯ) ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ		
Критерії відбору	Антрепренерська система	Система гільдій
<i>1. Характер системи</i>	Відкрита	Закрита
<i>2. Коло претендентів, з яких обирається лідер</i>	Достатньо широке, до нього входять представники практично всіх соціальних груп	Обмежене, в основному представниками політичної еліти, яка формується привілейованими соціальними групами
<i>3. Характер необхідних якостей</i>	Основна увага звертається на особисті якості претендента	Висока залежність лідерства від посади, яку займає претендент
<i>4. Ступінь інституалізації</i>	Низька, невелика кількість «фільтрів»	Висока, багато «фільтрів» і бар'єрів
<i>5. Коло електорату</i>	Широке; як правило, всі громадяни мають виборче право	Обмежене коло електорату
<i>6. Характер конкуренції у боротьбі</i>	Відкрита конкуренція	Приховане суперництво, велика роль «палацових» інтриг

Схема 10.7

Класифікація політичної еліти	
Критерії класифікації	Політичні лідери
<i>За способом утвердження лідерства в групах і організаціях</i>	формальні неформальні
<i>За способом легітимізації влади лідера в суспільстві</i>	традиційні раціонально-легальні
<i>За стилем керівництва та управління</i>	харизматичні ліберальні авторитарні демократичні
<i>За іміджем і ролевим призначенням лідера</i>	лідер-прапорносець лідер-слуга лідер-торговець лідер-пожежник лідер-актор (демагог)
<i>За стилем політичної поведінки</i>	параноїдальний демонстративний депресивний шизоїдний
<i>За ставленням до політичної системи</i>	функціональний дисфункціональний нонконформістський конформістський
<i>За масштабами лідерства</i>	загальнонаціональний певного класу соціальних груп, верств

10.2. Природа, концепції та класифікація та типологія політичного лідерства

Однією з головних функцій політичної еліти є висування політичних лідерів. Лідери виступають ключовими фігурами політичного життя і реально впливають на суспільно-політичні процеси.

Термін «лідер» походить від англ. leader – ведучий, керівник, провідник, глава тощо. Сучасна політична наука пропонує різноманітні визначення поняття «політичне лідерство», зокрема: це влада, яку здійснюють один чи кілька індивідів з метою пробудження членів суспільства, нації до дій; це стосунки між людьми у процесі спільної діяльності, за якої одна сторона забезпечує перевагу своєї волі над іншими; це постійний легітимний вплив владних осіб на суспільство, організацію чи групу.

Політичне лідерство – це тип політичної дії, коли одна особа організовує і направляє інших людей з метою їх організації на спільну діяльність і її здійснення, при цьому векторна мета вказаної діяльності отримує в результаті межі загальнозначущої, які б мотиви насправді не визначали реальний інтерес лідера в цьому процесі.

Політичний лідер – це авторитетний член організації, групи, суспільства в цілому, особистий вплив якого дозволяє йому грати істотну роль в політичних процесах і ситуаціях на досягнення певної мети.

Складна природа політичного лідерства розкривається у різноманітних політологічних теоріях лідерства. Назвемо основні з них: теорія рис (автор Е. Богардус); теорія елітної демократії (Р. Даль, С. Липсет); ціннісні теорії (В. Ропке); концепції плюралізму еліт (С. Келлер, О. Штаммер, Д. Рісмен); ліво ліберальні концепції (Р. Міллс); партократична теорія еліти; ситуаційна теорія (автор Ф. Фідлер) та інші теорії.

Політичні лідери виконують такі функції: аналітичну; розробки програми дій; мобілізації на виконання прийнятої програми; новаторську; координаційну; інтеграційну. Функції багато в чому зумовлюються тими цілями, які ставлять лідери, і тією ситуацією, середовищем, в якому їм доводиться діяти.

Політичний лідер формується в результаті багатьох чинників. Унаслідок цього існують різні типи лідерів. Найпоширеніша типологія акцентує увагу на характері взаємовідносин політика з найближчим оточенням (командою політика) – стилі керівництва.

Відповідно розрізняють: авторитарний стиль; демократичний стиль; пасивний чи відсторонений.

За формою впливу розрізняють формальне і неформальне лідерство.

Одним з узагальнювальних критеріїв для типології політичних лідерів є цілі, які вони ставлять, і вплив, що справляється ними на суспільство. У зв'язку з цими критеріями американський політолог Роберт Такер виділяє три типи політичних лідерів: консерватори, реформатори і революціонери.

Інша система диференціації політичних лідерів, запропонована М.Вебером, оснований на визначенні законності влади. Відповідно до цього критерію Вебер виділяє три типи лідерства.

Традиційне лідерство – отримання політичної влади на основі традиції, що склалася в тій або іншій країні.

Раціональне лідерство – здобуття політичної влади на основі загальних виборів.

Харизматичне лідерство – віра народу в надприродні здібності правителя – вождя, пророка, князя, воєначальника, видатного оратора.

Широкого визначення в політології набула концепція диференціації політичних лідерів на основі комплексу характеристик, розроблена американським політологом Маргарет Херманн. У ній головне місце відведене особистим рисам самого політичного лідера і конкретній ситуації, в якій він діє. На цій основі виділено чотири типи політичних лідерів. Назви цих типів образні, метафоричні: «прапорносець»; «служитель»; «торговець» і «пожежник».

Таким чином, політичне лідерство – це здатність людини (групи людей) в умовах колективної політичної діяльності об'єднувати і направляти дії групи, яка приймає і підтримує лідера.

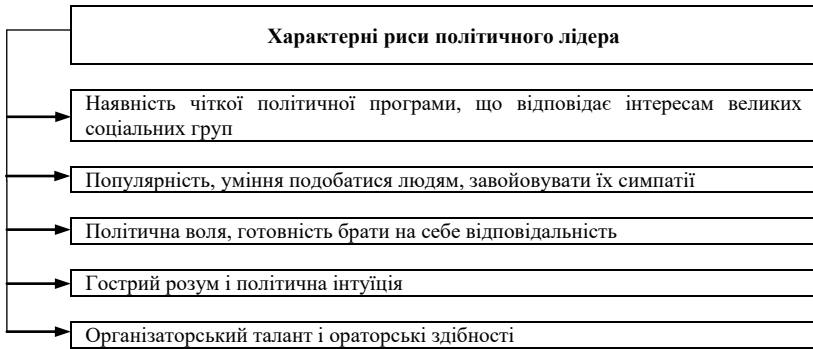
Таблиці та схеми до другого питання

Схема 10.9

Політичне лідерство – це тип політичної дії, коли одна особа організовує і направляє інших людей з метою їх організації на спільну діяльність і її здійснення, при цьому векторна мета вказаної діяльності отримує в результаті межі загальнозначущої, які б мотиви насправді не визначали реальний інтерес лідера в цьому процесі

Політичний лідер – це авторитетний член організації, групи, суспільства в цілому, особистий вплив якого дозволяє йому грати істотну роль в політичних процесах і ситуаціях

Схема 10.10

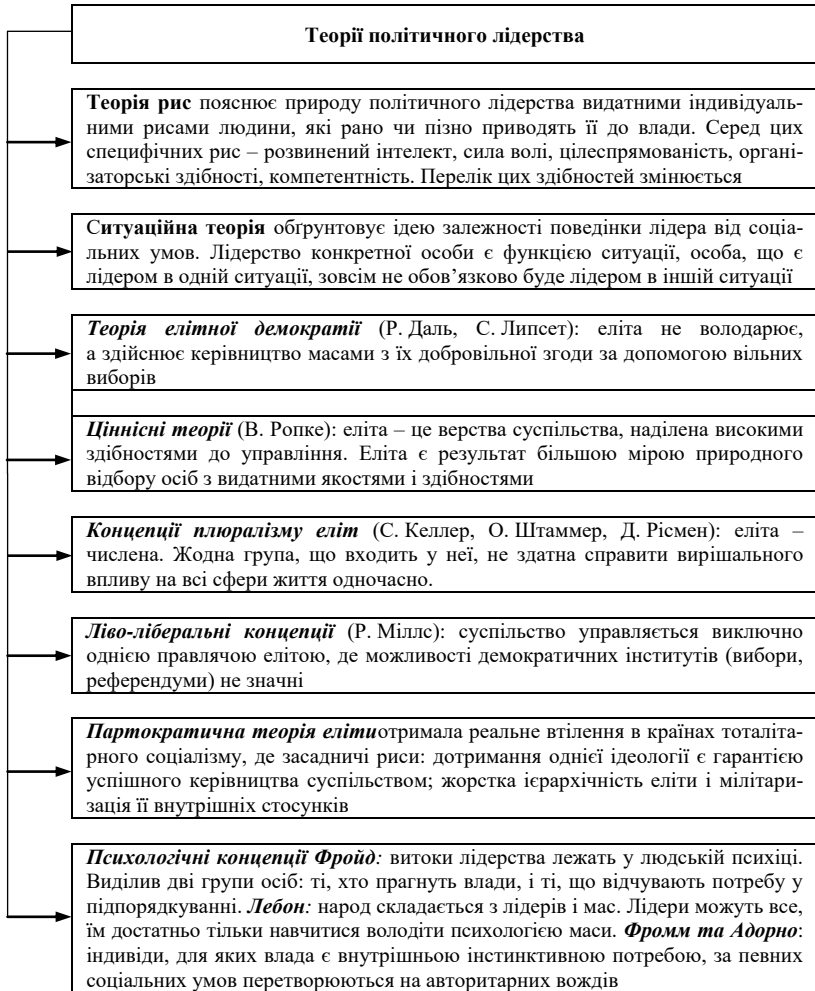

Схема 10.12

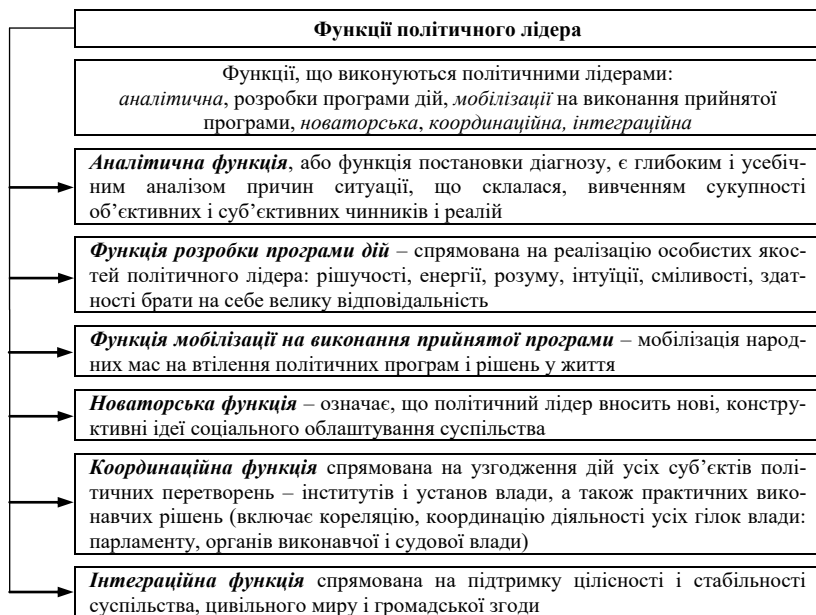
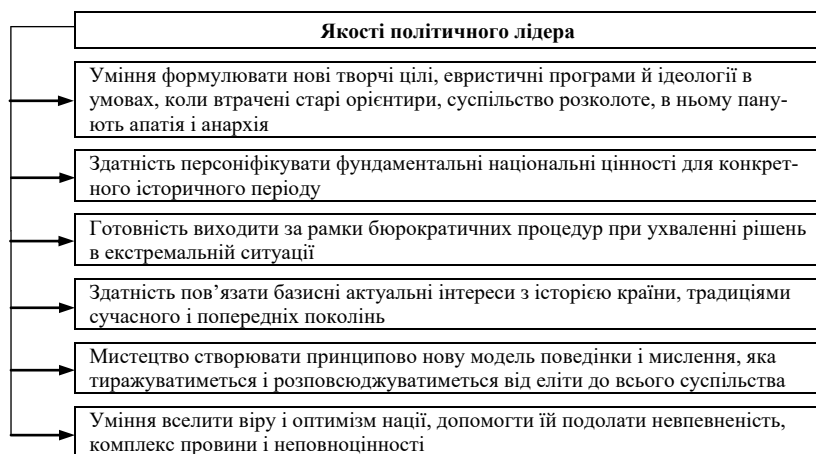
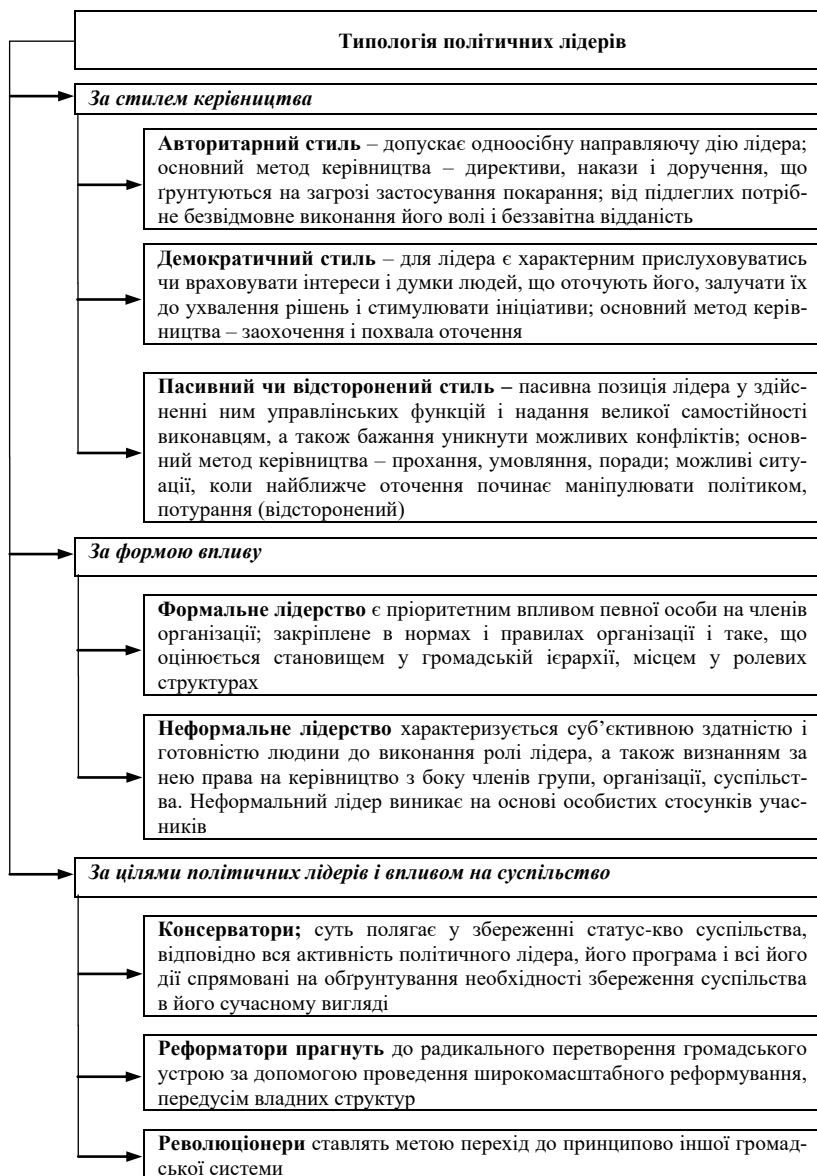

Схема 10.13

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Політична еліта і політичне лідерство

Мета заняття: опанувати зміст класичних та сучасних теорій еліт, механізм та принципи формування інституту політичного лідерства; формувати у студентів свідому політичну активність в умовах демократичної трансформації сучасного українського суспільства; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Сутність, типологія, механізми формування політичного лідерства.
2. Поняття, сучасні концепції, типологія та система змін політичної еліти.
3. Формування національної політичної еліти в Україні: особливості та проблеми.

Основні поняття для засвоєння: лідерство, політичний лідер, культ особи, вождізм, політичний імідж, типи політичних лідерів, інститут лідерства, еліта, політична еліта, функції політичної еліти, правляча еліта, джерела формування еліти, контреліта, теорія еліт; істеблішмент, неформальний аспект лідерства, формальний аспект лідерства, опозиція, бюрократія.

Теми рефератів

1. Концепції еліти В. Липинського та Д. Донцова.
2. Формування сучасної української еліти: від партійної номенклатури до національної еліти.
3. Тенденції розвитку політичного лідерства в Україні.
4. Еліта і бюрократія.
5. Шляхи формування політичних еліт.

Завдання для самостійного контролю

1. Чи не суперечать концепції панування політичних еліт ідеям і принципам демократії?
2. Які ви можете назвати особливості функціонування та шляхи формування політичних еліт у демократичному і тоталітарному суспільствах?

3. Які існують сучасні теорії походження еліт?
4. Теорія еліт Г. Моска, В. Паретто, Р. Міхельса.
5. Чим відрізняються системи рекрутування політичних лідерів у демократичних і недемократичних суспільствах?
6. Опишіть типологію політичного лідерства.
7. Сутність типології і теорії політичного лідерства.
8. Обґрунтуйте явище політичної еліти у спадщині українських мислителів.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
2. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – С. 156–170.
3. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Грищук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 421–480.
4. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Трєбін Н. П., та ін. – Л.: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.

Додаткова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2017. – 56 с.
2. Гелей С., Рутар С. Політологія. – К., 2008. – 415 с.
3. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л.: Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.
4. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник. – Львів: Магнолія-Плюс, 2006. – 304 с.
5. Політологія. навчально-методичний комплекс: підручник / за заг. ред. Кирилюка Ф. М. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 704 с.
6. Політологія: Академічний курс: підручник / кер. авт. колект. А. Панов. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 520 с.
7. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 528 с.
8. Політологія. У 2 кн. / за ред. Колодій А. – 2-е вид. – К.: Ельга, 2003. – 663 с.

9. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ; Харків, 2002. – 640 с.
10. Політичний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
11. Юрій М. Ф. Політологія – К.: Дакор, 2004. – 416 с.
12. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.
13. Мандзій Л. Методологія дослідження політичної еліти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/vistnyk_ist_polit_2.pdf

Тема 11

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ

- 11.1. Політична партія: поняття, ознаки, структура і функції*
- 11.2. Типологія партійних систем*

11.1. Політична партія: поняття, ознаки, структура і функції

Перспективи громадського розвитку багато в чому залежать від того, наскільки широко різноманітні найширші верстви народних мас включаються в політичне життя. Як показує світовий досвід, процес включення в політику йде через багатопартійність, різноманітні інститути громадянського суспільства.

Політична партія – це об'єднання прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, яке утворюється для участі у виробленні та здійсненні державної політики, у виборах органів влади та представництва в їх складі. Термін «партія» (від лат. *partis* – частина) у перекладі з латини означає частину якоїсь великої спільноти. Він набув поширення ще у стародавньому світі.

Політична партія – це спеціалізована громадська організація, що об'єднує найбільш активних прибічників тих або інших цілей і спрямована на боротьбу за завоювання і використання політичної влади.

У політичній науці загальноприйнятою є теорія еволюції політичних партій, запропонована М. Вебером: аристократичні гуртки, політичні клуби, масові партії.

Сутнісними ознаками будь-якої політичної партії, по М. Веберу, являються: прагнення використовувати владу відповідно до свого бачення вирішення політичних інших громадських проблем; ідейно-політична орієнтація; самостійні і добровільні ініціативи.

Сьогодні в політології виділяють такі узагальнені ознаки політичної партії: по-перше, будь-яка партія є носієм ідеології або, принаймні, виражає конкретну орієнтацію, бачення світу і людини; по-друге, партія – це організація; стійке, відносно тривале в часі об'єднання людей; по-третє, мета партії – завоювання і здійснення влади (хоча за багатопартійної системи одна партія сама по собі не завжди може завоювати владу, тут, швидше за все, слід говорити про участь у реалізації владних функцій або про включення в політичну систему); по-четверте, кожна партія прагне забезпечити собі підтримку народу – аж до членства або активного членства (активісти) в ній.

У політичній науці існує досить багато підходів до визначення партії. Головні з них такі: ліберальний; традиційний; класовий.

Окремо слід вказати на юридичний підхід до визначення партій, який в обов'язковому порядку регламентує: політичний статус і функції партії; постійний характер діяльності; обов'язкову участь у виборах; міру політичної участі; рівень організації; можливості порівняно з іншими політичними інститутами; число членів партії і навіть назву.

Тільки пройшовши офіційну державну реєстрацію, партія отримує право на участь у виборах, на податкові пільги, державне фінансування і ін.

Політична партія має внутрішню і зовнішню структуру.

Внутрішня структура представлена керівництвом і рядовими членами. Інколи виділяють, крім цього, ідеологів партії. Крім того, істотну роль у визначенні політичного впливу партії відіграють симпатичні і меценати.

Зовнішня структура – це «ті, що співчують» партійній програмі, «партійний електорат», тобто ті, хто голосує за неї на виборах.

Важливим питанням розвитку політичної партії є фінансування її діяльності. Основними джерелами матеріального забезпечення політичних партій є: внески самих членів партії; засоби від спонсорів, прибутки від власної діяльності (головним чином, видавничої); засоби з державного бюджету (у період виборчих кампаній); надходження із зарубіжних джерел (у ряді країн це забороняється законом).

Основними цілями політичної партії є: формування громадської думки; політична освіта і виховання громадян; висловлювання думок громадян з будь-яких питань громадського життя, дове-

дення цих думок до відома широкої громадськості й органів державної влади; висунення кандидатів на виборах у законодавчі (виборні) органи державної влади і виборні органи місцевого самоврядування, участь у виборах у вказані органи і в їх роботі.

Основна мета діяльності політичної партії – здобути політичну владу в державі та реалізувати свої програмні цілі: економічні, політичні, ідейно-теоретичні, моральні, за допомогою законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Свої програмні цілі політичні партії проводять у життя через ідейно-політичну, організаційну, пропагандистську, державну (коли оволодівають державною владою) діяльність, виробляючи стратегію і тактику своєї поведінки на різних етапах розвитку і за різних політичних умов.

Значущість партій для політичного життя розкривається у функціях, які вони виконують стосовно суспільства і держави.

Конкретніше призначення партії проявляється в її функціях, які можна об'єднати в три групи: політичні, ідеологічні і соціальні функції.

Зміст функцій, що виконуються політичними партіями, дозволяє сформулювати суспільно важливі завдання, які вони вирішують досить ефективно: по-перше, політичні партії забезпечують зв'язок населення з державними структурами, тим самим вони замінюють стихійні (непередбачувані) форми політичної активності населення; по-друге, партії є однією з найефективніших форм подолання політичної апатії і пасивності громадян; по-третє, виступаючи за розподіл і перерозподіл політичної влади, партії найчастіше забезпечують мирний шлях здійснення цих процесів, дозволяють уникати громадських потрясінь.

Таким чином, партія – це організована група людей, що об'єдналися заради захоплення влади.

**Таблиці та схеми
до першого питання**

Схема 11.1

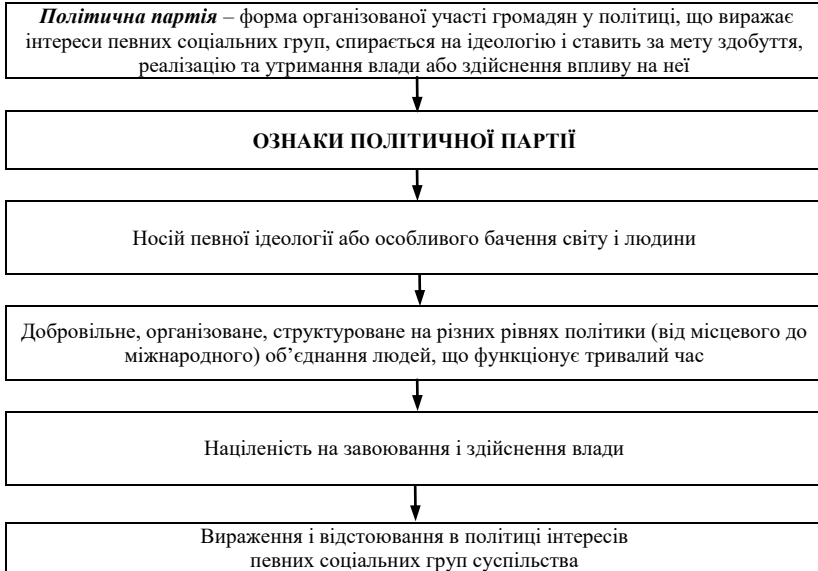

Схема 11.2

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ	
АРИСТОКРАТИЧНІ ГУРТКИ	XVI–XVII СТ. – ОБ'ЄДНАННЯ НЕЧИСЛЕННИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ
ПОЛІТИЧНІ КЛУБИ	XVII–XIX СТ. – ОБ'ЄДНАННЯ, ЩО СКЛАДАЮТЬСЯ З ПРЕДСТАВНИКІВ ПОЛІТИКИ Й ІНШИХ СФЕР ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА
МАСОВІ ПАРТІЇ	XIX СТ. – ДО ТЕПЕР. ЧАСУ – СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ, ЩО МАЮТЬ ВЛАСНУ ІДЕОЛОГІЮ І РОЗВИНЕНУ СТРУКТУРУ

Схема 11.3

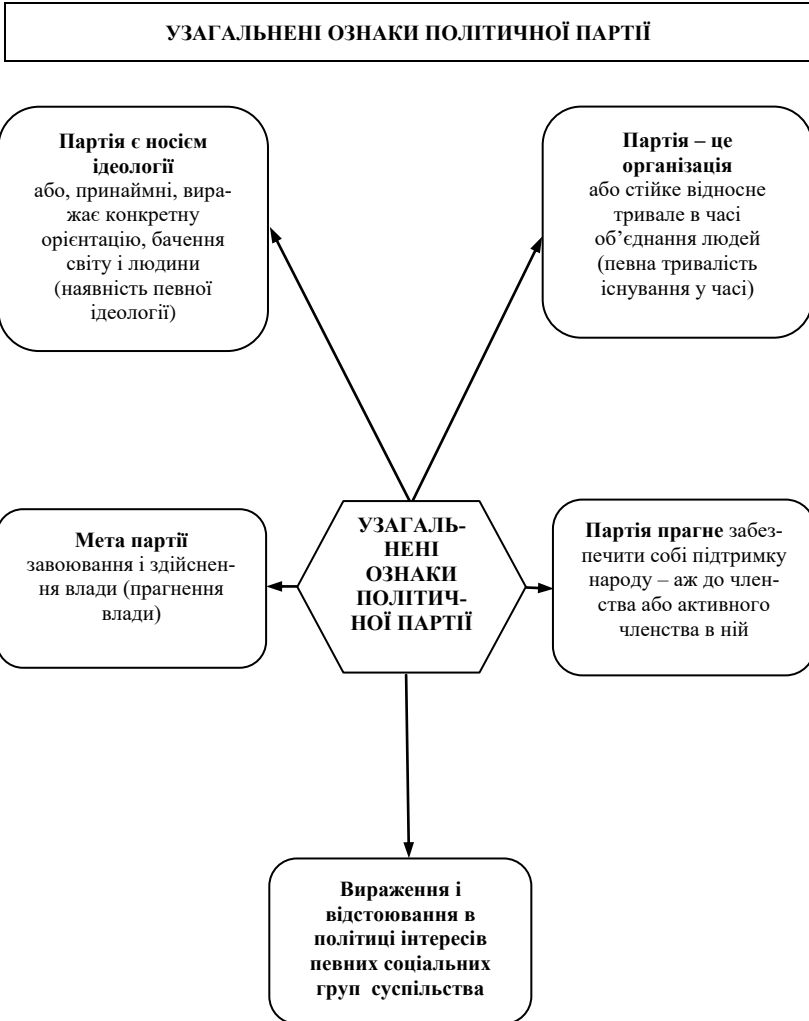

Схема 11.5

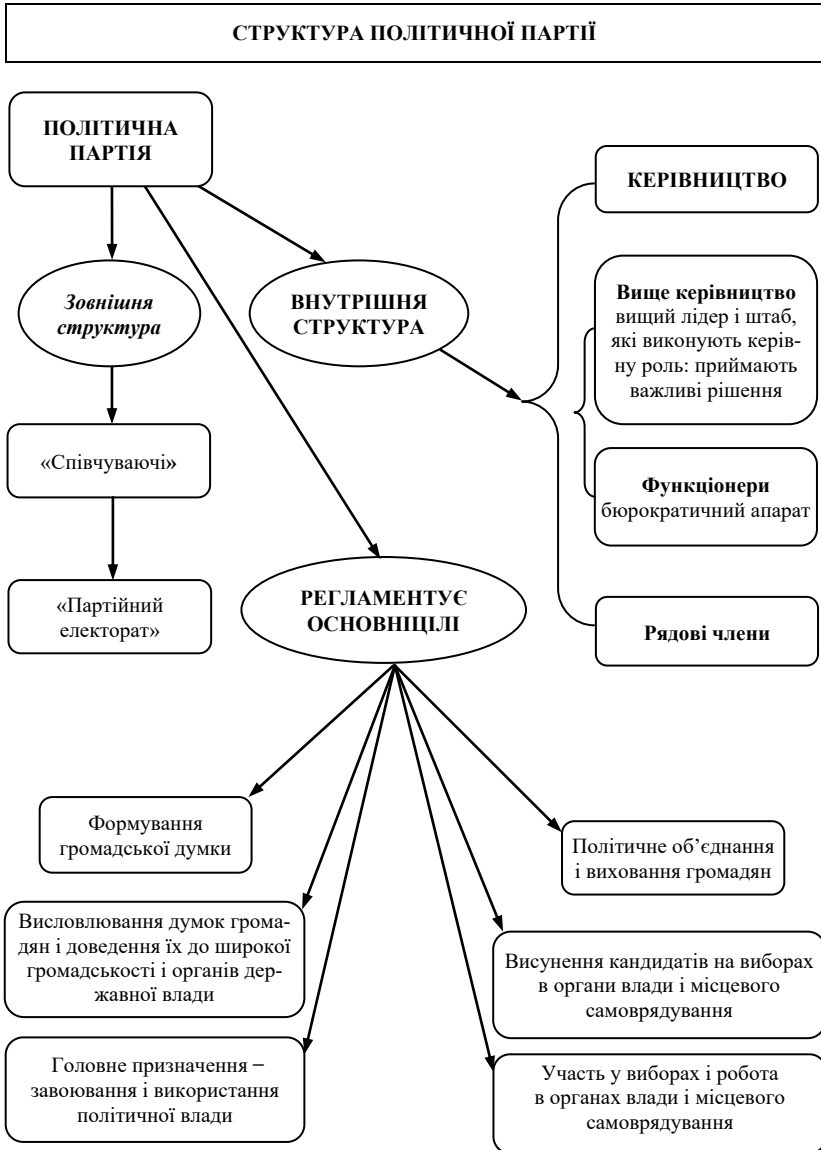

Схема 11.6

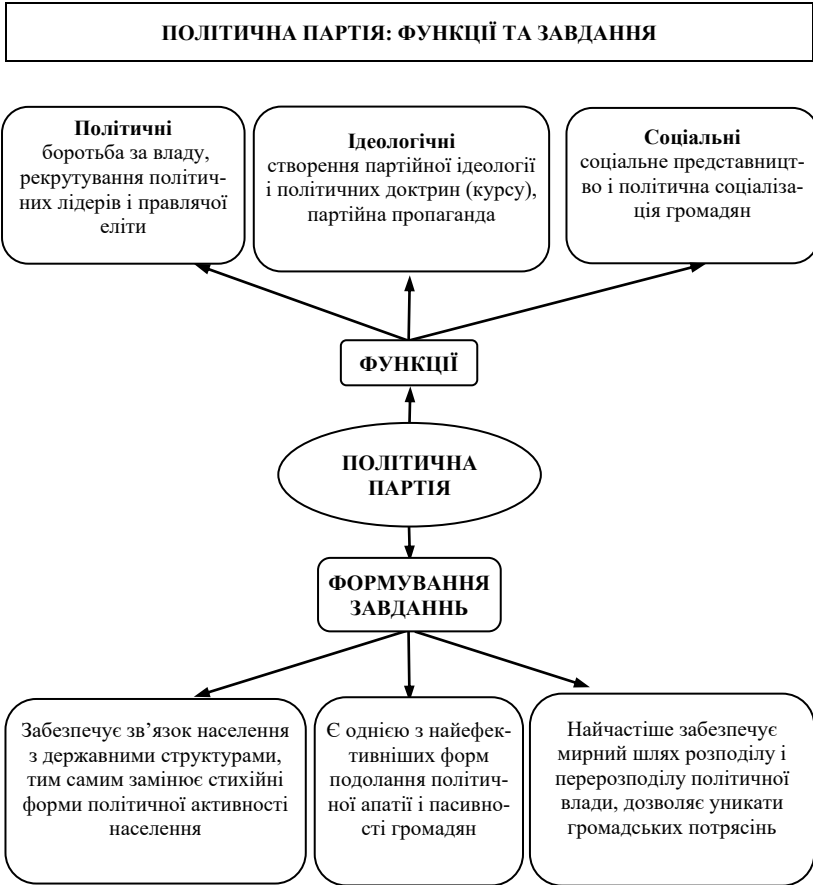

Схема 11.7

ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ	
ЗА ОРГАНІЗАЦІЙНОЮ СТРУКТУРОЮ ХАРАКТЕРОМ ЧЛЕНСТВА	<ul style="list-style-type: none"> ➤ МАСОВІ ➤ КАДРОВІ
ЗА ВНУТРІШНЬОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ЦЕНТРАЛІЗОВАНІ ➤ ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНІ
ЗА СТАНОВЛЕННЯМ ДО ПАНІВНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ПРАВЛЯЧІ ➤ ОПОЗИЦІЙНІ
ЗА ПОЛІТИЧНИМИ ПОЗИЦІЯМИ Й ІДЕОЛОГІЧНИМИ ПРИНЦИПАМИ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ КОМУНІСТИЧНІ ➤ СОЦІАЛІСТИЧНІ ➤ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНІ ➤ ІНШІ
ЗА СТИЛЕМ СПІЛКУВАННЯ ЛІДЕРІВ І РЯДОВИХ ЧЛЕНІВ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ АВТОРИТАРНІ ➤ ДЕМОКРАТИЧНІ
ЗА ХАРАКТЕРОМ ПОЛІТИЧНИХ ДІЙ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ПОМІРНІ ➤ РАЦІОНАЛЬНІ ➤ ЕКСТРЕМІСТСЬКІ
ЗА ПОЛІТИЧНОЮ «ВАГОЮ»	<ul style="list-style-type: none"> ➤ МАЖОРИТАРНА ➤ З МАЖОРИТАРНИМ ПОКЛИКАННЯМ ➤ ДОМІНУЮЧА ➤ МІНОРИТАРНА
ЗА ХАРАКТЕРОМ ПОЛІТИЧНИХ ДІЙ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ПОМІРНІ ➤ РАЦІОНАЛЬНІ ➤ ЕСТРИМІСТСЬКІ
ЗА МІСЦЕМ У ПОЛІТИЧНОМУ СПЕКТРІ	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ЛІВІ ➤ ПРАВІ ➤ ЦЕНТРИСТСЬКІ

11.2. Типологія партійних систем

Політичні партії відрізняються за своєю соціальною основою, організаційною побудовою, характером членства, ідеологією, місцем у системі влади, цілями, методами й засобами діяльності тощо. Це дає підставу говорити про типологію політичних партій, що є одним із найважливіших питань політології. Вона допомагає розкрити сутність і структуру партій, визначити їхнє місце в політичній системі суспільства. Однак необхідно наголосити, що типи партій є певним спрощенням, і жодна партія не відповідає цілком прийнятій класифікації – тому типу, до якого її віднесли дослідники.

Партії можуть бути класифіковані насамперед за їх організаційною структурою і характером членства в партії. Відповідно до цього критерію розрізняють партії масові і кадрові.

Масові партії сформувалися поза парламентами і рекрутують свою соціальну базу в основному з нижчих верств населення. Кадрові партії своїх цілей досягають підбором кадрів з числа авторитетних політичних діячів.

За політичною позицією й ідеологічними принципами можуть бути комуністичні, соціалістичні, соціал-демократичні й інші партії. По мірі внутрішньої організації, відповідно, партії поділяються на централізовані і децентралізовані. За становищем у політичній системі суспільства партії діляться на парламентські і непарламентські (авангардні). Парламентська партія пов'язує боротьбу за владу головним чином з виборами до виборних установ (свою організаторську діяльність вона здійснює в основному в ході виборчої кампанії, прагнучи завоювати максимально можливе число мандатів і провести свою політику через парламент і уряд). Авангардна партія не обмежує свою діяльність боротьбою за депутатські мандати та здійснює широку позапарламентську діяльність, приділяє основну увагу ідеологічній і виховній роботі, «вуличній політиці».

Ставлення партій до панівного політичного режиму дозволяє розрізнити на підставі цього критерію вони поділяються на правлячі та опозиційні партії. По політичній «вазі» виділяють чотири типи партій: мажоритарна партія яка отримала абсолютну більшість мандатів і право на проведення свого політичного курсу; партія з мажоритарним покликанням – у ситуації чергуванням партій у владі вона здатна перемогти на наступних виборах; доміную-

ча партія – отримала відносну більшість депутатських місць; міноритарна партія – має мінімальне число мандатів.

Є і інші критерії, наприклад, залежно від стилю спілкування лідерів і рядових членів політичні партії поділяються на авторитарні і демократичні. На підставі того, якою мірою партії представляють громадські верстви, виділяються інтеграційні і представницькі партії. По місцю в політичному спектрі розрізняють ліві, праві і центристські партії. Партії бувають легальні, нелегальні, напівлегальні. За характером політичних дій політичні партії поділяються на помірні, раціональні і екстремістські. Таким чином, в природі існує різноманіття типів політичних партій.

Політичні партії, що функціонують у рамках тієї або іншої держави зазвичай взаємодіють одна з одною, утворюючи партійні системи. Партійна система – це сукупність сталих зв'язків і відносин між партіями, що беруть участь у здійсненні політичної влади. Партійні системи протистояють безпартійним формам організації політичної влади. Політична система в цьому випадку виключається функціонування партій. Безпартійні системи сьогодні існують приблизно в 20 країнах (наприклад, Катар, Кувейт, Лівія, Нігерія, Оман). Причинами відсутності партій можуть бути: відсутність соціальних передумов для виникнення партій (Бутан); теократія в країні, відсутність світської політики (Ватикан); заборона партій (Гана, Йорданія) та ін.

Партійним системам дають різні якісні і кількісні характеристики.

Одним з основних якісних критеріїв є тип політичного режиму, у рамках якого функціонує партійна система. Відповідно до цього критерію партійні системи діляться на демократичні, авторитарні і тоталітарні.

В той же час в політології найбільш поширеним критерієм типологізації партійних систем є кількісний. Італійський політолог Дж. Сарторі обґрунтував семиелементну класифікацію партійних систем: система з однією партією; система з партією, що здійснює гегемонію; система з переважаючою партією; двопартійна система; система обмеженого плюралізму; система крайнього плюралізму; атомізована система.

Особливо слід зазначити, що важливу роль в політичних системах грають опозиційні партії, що розрізняються залежно від цілей, які вони ставлять. Непримиренна опозиція виступає проти

існуючого соціально-політичного ладу; змінити його – її головне завдання. Таку опозицію не влаштовує будь-який уряд, діючий у рамках існуючого ладу. Опозиція, спрямована проти конкретного уряду, але лояльна по відношенню до державного устрою. Конструктивна опозиція підтримує одні заходи уряду і в той же час критикує інші.

Для країн з розвинутою плюралістичною демократією характерні політичні партії всього спектра, але і чисельність і вплив кожної з них є різними. Це залежить від багатьох факторів: ступеня розвитку країни; гостроти назрілих політичних та соціально-економічних проблем; історичних традицій; політичної культури населення тощо. Вважається, що стабільна ситуація в країні сприяє встановленню широкого центру, до якого входять консервативно та ліберально

орієнтовані політичні сили. Натомість крайніх позицій притримується лише незначна частина населення.

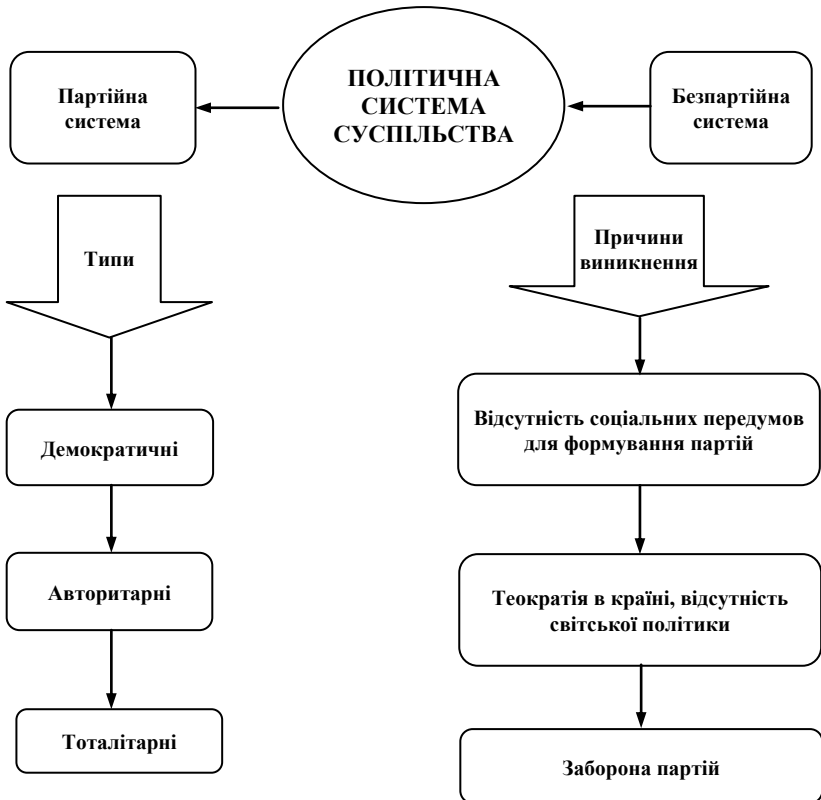
Таким чином, партійні системи – це сукупність стійких зв'язків і відносин партій різного типу одна з одною, а також з державою й іншими інститутами влади.

**Таблиці та схеми
до другого питання**

Схема 11.8

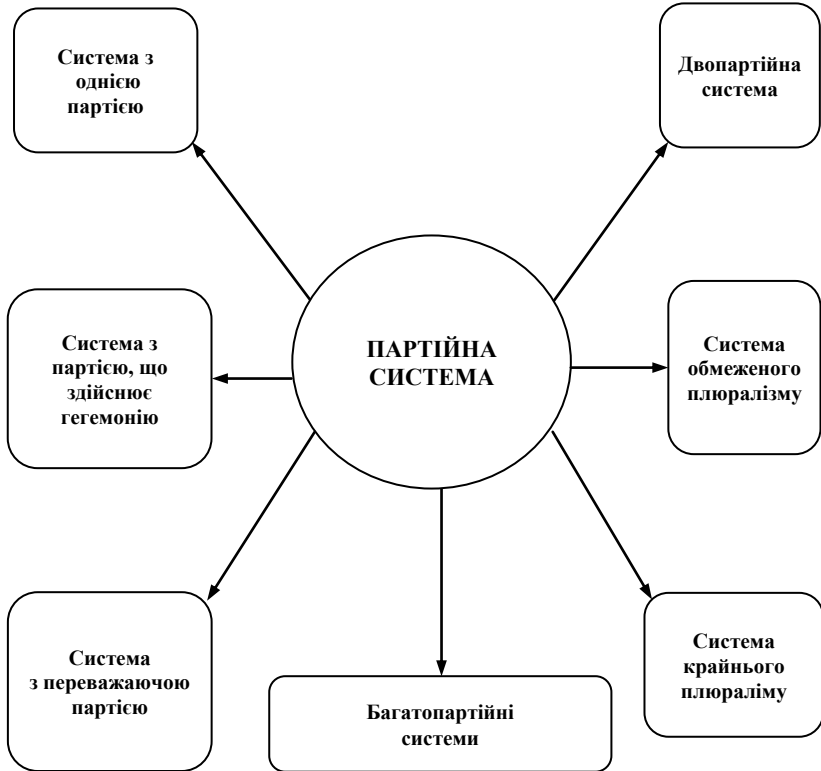
ПОНЯТТЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ

Партійна система – це сукупність стійких зв’язків і відносин між партіями, що беруть участь у здійсненні політичної влади

КЛАСИФІКАЦІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ	
Партійна система з єдиною партією	ця партія монополізує політичну діяльність, перетворюється на керівну силу держави
Партія, що здійснює гегемонію	утвердження влади однієї партії не супроводжується заборонаю інших; інші партії підтримують її
З домінуючою партією	можливості усіх партій однакові (це закріплено законом), проте фактично досить тривалий час при владі залишається одна партія
Двопартійна система	незалежно від кількості партій в країні лише дві мають вирішальне значення і здатні змінювати одна одну.
Обмеженого плюралізму	один з видів багатопартійної системи, головна ознака – орієнтованість усіх складових її партій на участь в уряді, відмінності в ідеологічній спрямованості цих партій незначні
Крайнього плюралізму	ця багатопартійна система відрізняється, по-перше, тим, що в неї входять партії, що виступають проти існуючого в країні суспільно-політичного ладу; по-друге, тим, що опозиційні партії розташовуються з двох сторін від уряду. Вони критикують уряд справа і ліворуч, а також різко критикують одна одну. По-третє, в такій системі одна або група партій займає позицію «центру»
Атомізована	це багатопартійні системи, що налічують десятки і навіть сотні партій

ТИПИ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ
(за Дж. Сарторі)

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Політологічні партії та партійні системи

Мета заняття: поглибити та закріпити теоретичні засади і функції політичних партій; дослідити роль і місце виборів у формуванні політичних інститутів; здійснити поточний контроль засвоєння навчального матеріалу; формувати у здобувачів вищої освіти політичної культури в процесі здійснення політичного вибору: особисто і через громадські організації; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Партії як політичний інститут: ознаки, структура, функції.
2. Особливості та становлення партійної системи України.
3. Поняття виборів, їх види та функції.
4. Выборча система: поняття, основні типи. Выборча система України.

Основні поняття для засвоєння: об'єднання громадян, політична партія, кадрова партія, масова партія, партійна система, партократія, департизація, типологія політичних партій, суспільно-політичне об'єднання, традиційний поділ політичних партій, вибори, виборча система, функції виборів.

Теми рефератів

1. Механізми впливу правлячої партії на політику держави.
2. Етапи становлення та сучасний стан багатопартійності в Україні.
3. Сучасні українські молодіжні організації.
4. Історія формування багатопартійної системи в Україні.
5. Порівняльний аналіз програм впливових політичних партій України.
6. Лобізм як феномен сучасного політичного життя.
7. Класифікація сучасних українських політичних партій.
8. Сучасний молодіжний і студентський рух в Україні.
9. Поширення світових суспільно-політичних рухів в Україні.

Завдання для самостійного контролю

1. Які засади формування та діяльності об'єднань громадян визначено законодавством України?

2. Назвіть важливі ознаки політичних партій.
3. Що таке латентні функції партій?
4. Чим визначається місце політичної партії в політичній системі суспільства?
5. Які є типи політичних партій? За якими критеріями здійснюється їх типологія?
6. Чим відрізняється соціальна база політичних партій від їх електорату?
7. Які визначальні фактори впливають на формування партійних систем?
8. Назвіть критерії класифікація партійних систем.
9. У чому полягають особливості становлення багатопартійної системи в Україні?
10. Які українські політичні партії слід віднести до лівих, центристських та правих?
11. Дайте історичну ретроспективу поняття політична партія.
12. Дайте визначення понять «партійна коаліція» та «партійна фракція».
13. Назвіть характерні риси політичних партій та партійної системи в сучасній Україні.
14. Розкрийте зміст понять «вибори», «політичні вибори», «виборча кампанія».
15. Охарактеризуйте вибори до Верховної Ради України та місцевих рад і виборчі системи України.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2017. – 56 с.
2. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 188 с.
3. Про політичні партії України: Закон України від 16.10.2007 № 9-рп/2007.
4. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – С. 242–262.
5. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Гришук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 239–292.
6. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI // Офіційний вісник України.

- Збірник нормативно-правових актів. Офіційне видання. – Київ, № 97. – 23 грудня 2011 року. – С. 16–108.
7. Про вибори Президента України: Закон України. – К.: Концерн Видавничий дім «ІнЮре», 2004. – 132 с.
 8. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. Із наступними змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. Редакція від 19.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// Редакція від 19.07.2017, підстава 1982-19zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17](http://Редакція від 19.07.2017, підстава 1982-19zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17)
 9. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П., та ін. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.

Додаткова:

1. Галуцько В., Базів В. Основні політичні партії молоді демократичної держави // Український науковий журнал. Освіта Регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2013. – № 1.
2. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: підручник. – К.: Знання, КОО, 2008. – 415 с.
3. Про політичні партії України Закон України: від 16.10.2007 р. № 9-РП/2007.
4. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.
5. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник. – Львів: Магнолія-Плюс, 2006. – 304 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник. – К., 2004. – 736 с.
7. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство; Кн. друга: Держава і політика // А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.
8. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Вид. центр «Академія», 2003. – 528 с.
9. Рибачук М., Райковський Б. Аналіз концепцій сучасних моделей виборчих систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_3/PDF/04_Rybachuk.pdf
10. Гарнавська В. Становлення і розвиток інституту виборів у Стародавньому Римі (історико-правовий аспект) // Вибори та демократія. – 2012. – № 2 (32). – С. 24–28.
11. Шведа Ю. Партії та партійна система сучасної України. – Львів, 2004. – 528 с.

Тема 12

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

- 12.1. Політичні відносини: суть, зміст та типологія*
- 12.2. Політичний процес: поняття, сутність та типологія*
- 12.3. Форми політичних процесів*

12.1. Політичні відносини: суть, зміст та типологія

Політика в будь-якому суспільстві є досить впорядкований і послідовний процес виникнення, протікання і подальшого розвитку різних політичних відносин, подій і явищ.

Ця взаємозалежність певним чином спрямована на послідовність і вибудовується відповідно до теоретичних уявлень політичної еліти або політологів, виступає сукупним результатом взаємодії різних типів та проявів політичної поведінки на індивідуальному, груповому і соціальному рівнях організації політичного життя.

Політичні відносини – це взаємодія суб'єктів політики один з одним та з владою. Політичні відносини грають в суспільстві таку ж важливу роль, як і відносини економічні, соціальні, духовні.

Вони виникають, коли є потреба в управлінні і владному регулюванні соціальних процесів, та починає здійснюватися за активної участі держави.

Сфера політичних відносин пов'язана з політичною свідомістю індивідів, груп, класів, спільнот. Зусиллями професійних політиків (лідерів), ідеологів створюються конкретні форми політичної свідомості – ідеї, вчення, концепції, доктрини (на теоретичному рівні), а також програми, статuti, заяви у зв'язку з конкретними соціальними проблемами.

Суть політичних відносин полягає в тому, що це відносини, що виникають між учасниками соціальних спільнот у процесі реалізації ними своїх індивідуальних, групових і загальних інтересів і вимагають використання засобів державного підпорядкування.

Зміст політичних взаємовідносин визначається відносинами держави і суспільства, влади і людини, соціальних груп, верств і класів. Ці відносини мають ознаки консенсусу (договору), конфліктності, єдності, співпраці, взаємодії, панування і підпорядкування.

Політичні відносини класифікують за: видом взаємозалежних суб'єктів; предметом взаємовідносин; характером взаємовідносин; механізмом свого прояву.

Політичні відносини можуть складатися на різних рівнях: локальному, регіональному, національному, міжнародному, глобальному; зовнішньополітичному і внутрішньополітичному.

Політичні відносини бувають також горизонтальними і вертикальними.

Таким чином, політичні відносини (взаємовідносини) є процесом свідомої діяльності суб'єктів політики, в якому інтегрується найбільш значуще для них, таке, що базується, у свою чергу, на окремому, конкретному інтересі.

Таблиці та схеми до першого питання

Політичні відносини – це взаємодія суб'єктів політики один з одним і з владою. Політичні відносини відіграють у суспільстві таку ж важливу роль, як й економічні, соціальні, духовні відносини.

Суть політичних відносин полягає в тому, що це відносини, що виникають між учасниками соціальних спільнот у процесі реалізації ними своїх індивідуальних, групових і загальних інтересів і вимагають використання засобів державного підпорядкування.

Схема 12.1

	Політичні відносини
→	сенс політичних відносин – встановлення зв'язку буття (існування) соціальних суб'єктів (соціальних груп, осіб) з проблемами й інтересами, властивими усій соціальній спільноті
→	виникають свідомо, політичні відносини існують у вчинках людей, діях, процесах, взаєминах між суб'єктами політики
→	діяльний, активний характер політичних відносин дозволяє суспільству за їх допомогою впливати на чимало зовнішніх і внутрішніх параметрів свого існування
→	специфічним інструментом політичних відносин виступає влада

Схема 12.2

	Типологія політичних відносин	
→	за видом взаємозалежних суб'єктів	<ul style="list-style-type: none"> ➤ активістами партії ➤ партіями ➤ інститутами держави ➤ громадськими об'єднаннями тощо
→	за предметом взаємовідносин	<ul style="list-style-type: none"> ➤ відносини влади ➤ політичного управління ➤ політичного лідерства тощо
→	за характером взаємовідносин	<ul style="list-style-type: none"> ➤ співпраця ➤ конкурентність, ➤ конфліктність
→	за механізмом свого прояву	<ul style="list-style-type: none"> ➤ стихійні ➤ організовані

12.2. Політичний процес: поняття, сутність, зміст та типологія

Термін «процес» запозичений політологією з кібернетики, де під ним розуміється будь-яка послідовність, що настають одна за одною і нерідко по черзі взаємопов'язаних подій, що ведуть до конкретного результату.

У політології поширено три основні погляди на визначення політичного процесу: по-перше, під політичним процесом розуміють усе, що відбувається в політиці, по-друге, ототожнення цієї категорії з категорією «політика», по-третє, трактування поняття «політичний процес» як зміни станів політичної системи суспільства.

Таким чином, політичний процес у широкому сенсі є сукупною діяльністю соціальних спільнот, громадських об'єднань і груп, окремих осіб, переслідуючи певну політичну мету, а у вузькому сенсі – діяльність соціальних суб'єктів для здійснення політичних рішень.

Наявність у суспільстві політичних процесів свідчить про те, що політична система існує, функціонує і розвивається. Політичний процес показує, як індивідами, групи, інститути зі своїми суб'єктивними інтересами і цілями взаємодіють, один з одним і з державою, реалізуючи специфічні ролі та функції.

Політологія оперує декількома методологічними підходами до визначення суті і змісту політичного процесу: інституціональний; артикуляції та соціологічний підхід; інтеракціоністський; біхевіористський; структурно-функціональний.

Структурно політичний процес включає такі елементи: суб'єкти і учасники процесу; об'єкт процесу; засоби, методи, які пов'язують суб'єкт і об'єкт, мета. Суб'єкти представляють ресурси активних акторів політичного процесу, що діють свідомо і цілеспрямовано. Учасники процесу – пасивні особи (групи), залучені випадково і навіть мимо їхньої волі, та іноді не повною мірою усвідомлюючи сенс і значення того, що відбувається. Основними суб'єктами політичного процесу є політичні системи, політичні інститути (держава, громадянське суспільство, політичні партії тощо), організовані і неорганізовані групи людей, індивіди.

Об'єктом політичного процесу є будь-яка політична проблема (мета). У кожному політичному процесі може вирішуватися не одна, а декілька політичних проблем.

Ресурсами можуть служити знання, наука, технічні і фінансові засоби, настрої мас, ідеологія, громадська думка й інші чинники.

Функціонування й ефективність політичного процесу постійно перебувають під впливом таких чинників: розподіл влади (між законодавчою, виконавчою, судовою) та їх урівноваженість; рівень централізації (децентралізація) влади; якість взаємодії партійних і державних структур, прямо або побічно, що впливають на процес ухвалення політичних рішень; способи знаходження і реалізації політичних рішень; співвідношення прав і прерогатив центральних і місцевих органів влади; взаємозв'язки усередині правлячого класу (відносини між правлячою і опозиційною елітами, зв'язки між політичним керівництвом і технічним апаратом управління, відносини між галузевими сегментами правлячої еліти, рівень корумпованості еліти).

Ядром змісту політичного процесу є політичне рішення. Політичне рішення – це здійснюваний в колективній або індивідуальній формі процес визначення цілей, завдань політичної дії, етапів, форм, методів і способів їх досягнення.

Політичні процеси залежно від тих або інших суб'єктивних і об'єктивних чинників можуть мати різні режими протікання: функціонування, розвитку, занепаду.

Політичний процес має свої етапи розвитку. Г. Алмонд і Г. Пауелл виділили п'ять основних етапів розгортання політичної динаміки і відповідних носіїв: перший етап – артикуляція індивідуальних і групових інтересів; другий етап – агрегація інтересів; третій етап – вироблення політичного курсу; четвертий етап – реалізація прийнятих рішень; п'ятий етап – контроль і арбітраж.

У політичній науці виділяються два способи функціонування політичного процесу: консервативно-рутинний і радикально-реформаторський.

Таким чином, політичний процес – це сукупна діяльність соціальних спільнот, громадських організацій і груп, окремих осіб, що переслідують певну політичну мету. Між політичними процесами як усередині суспільства, так і міжнародними політичними процесами завжди є відмінності.

На практиці політична взаємодія зводиться до процесу прийняття і реалізації рішень, що виражають інтереси та вимоги учасників політичного процесу. У зв'язку із цим у політичному процесі можна виділити дві його, що активно взаємодіють між собою,

складові: ціннісну (система культури, домінуючі норми і цінності політичного життя) і технологічу, яка позначається поняттям «стиль політики». Застосування цих категорій дозволяє вивести типологію політичних процесів на основі відмінностей властивих їм політичних стилів.

Щодо публічності здійснення владних функцій виділяють відкритий і прихований (тіньовий) політичні процеси.

За характером трансформації влади можна виділити: революційний і еволюційний політичний процес.

За стійкістю взаємозв'язків між політичними суб'єктами виділяють стабільний і нестабільний політичний процес

За способами досягнення динамічної рівноваги політичної системи можна виділити три типи політичних процесів: технократичний, ідеократичний і харизматичний

За характером здійснення влади політичні процеси діляться на: демократичні і недемократичні, за характером демократії можна виділити наступні різновиди політичних процесів: пряма демократія, представницько-парламентська демократія, плюралістична демократія.

Таким чином, існують різні типи політичних процесів. Запропонована типологія не може бути визнана вичерпною. Окрім розглянутих підходів політичні процеси можна класифікувати і на інших підставах.

Таблиці та схеми до другого питання

Схема 12.3

Політичний процес – сукупність видів діяльності політичних суб'єктів, що гарантується законом і включається в динаміку практично-політичних відносин, які охоплюють всі стадії розвитку і функціонування політичної системи суспільства

	Зміст політичного процесу
	Формування громадської думки
	Конкретне управління
	Розробка концепції
Створення нових управлінських структур	
Проведення виборів	

Схема 12.4

	Методологічні підходи до визначення суті і значення політичного процесу	
	<i>інституціональний підхід</i>	позв'язує політичний процес з трансформацією інститутів влади – основних суб'єктів політичного процесу
	<i>артикуляційний підхід</i>	розглядає зміст політичного процесу через артикуляцію соціальних потреб у політичній сфері в процесі реформ, ухвалення політичних рішень тощо
	<i>соціологічний підхід</i>	розглядає політичний процес через аналіз дії соціальних і соціокультурних чинників
	<i>інтеракціоністський (проблема взаємодії) підхід</i>	розглядає політичний процес як взаємодію політичних акторів у певному політичному просторі в певний час для досягнення певної політичної мети
	<i>біхевіористський підхід</i>	розглядає політичний процес у вигляді результату векторів поведінки, політичної волі й інтересів суб'єктів політики
	<i>структурно-функціональний підхід</i>	розглядає політичний процес як певний порядок дій соціальних суб'єктів, за допомогою яких відбувається формування, перетворення і функціонування політичної системи

Схема 12.5

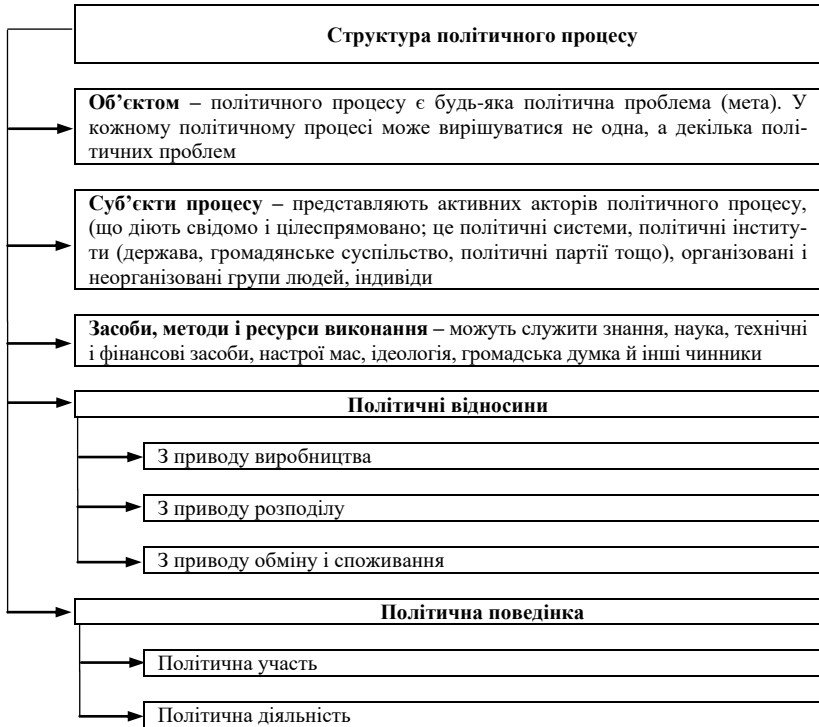

Схема 12.6

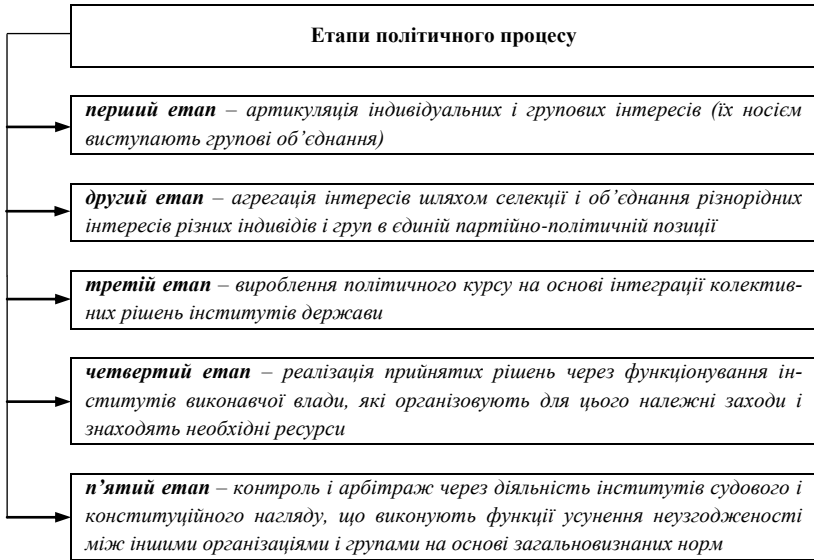
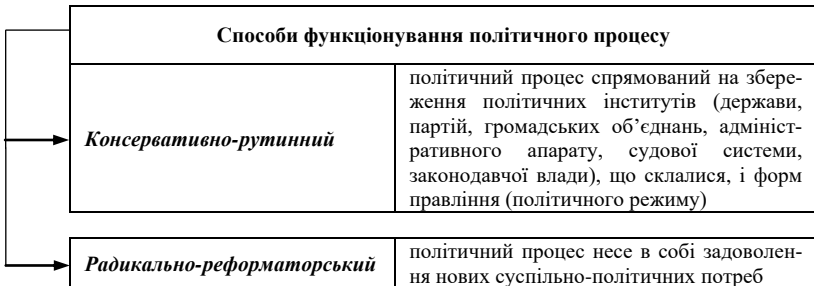
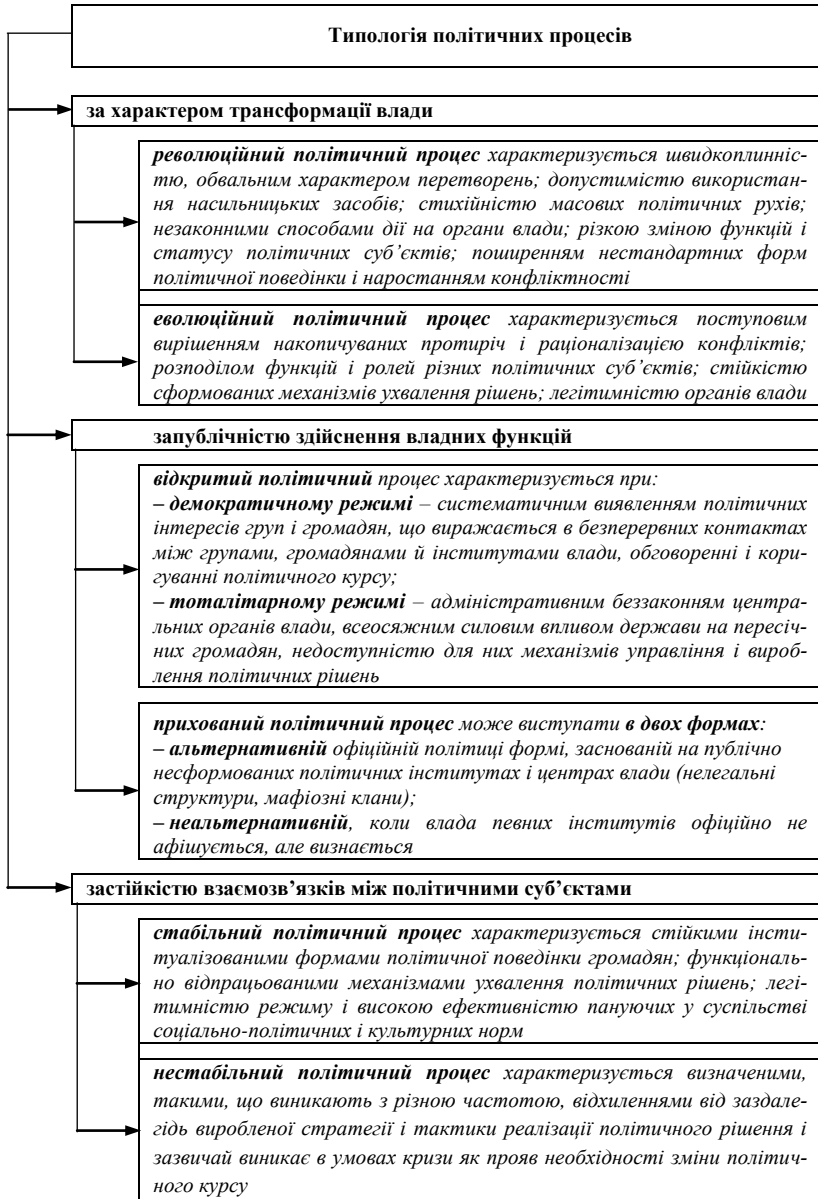

Схема 12.7

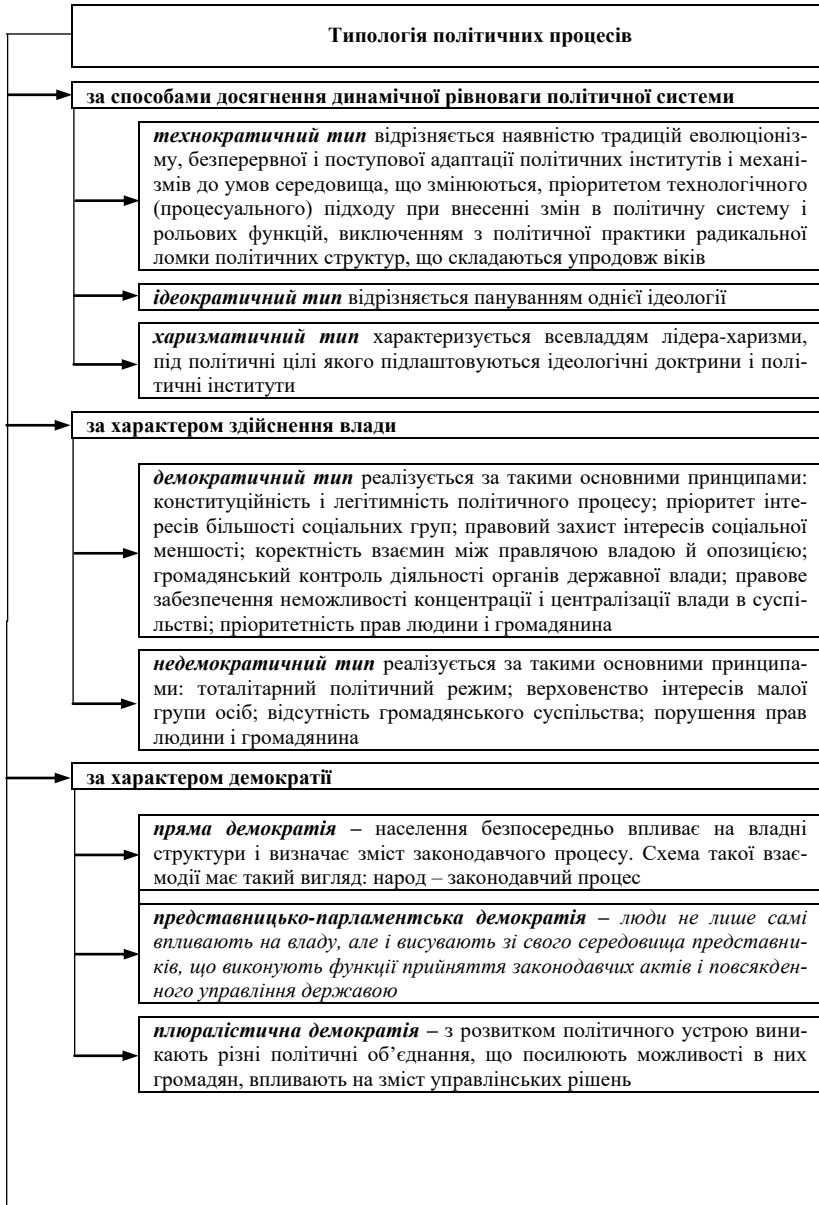
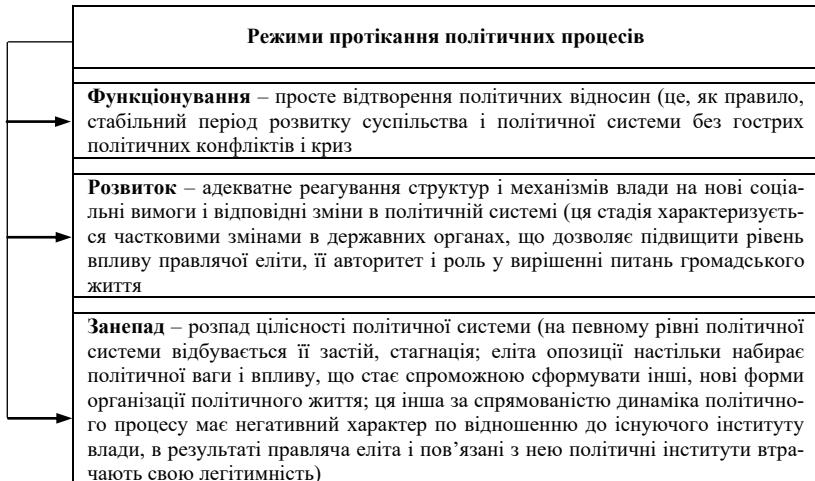

Схема 12.10

12.3. Форми політичного процесу

Політичний процес складається із сукупності політичних дій. Політична дія – це такі, що піддається спостереженню, відкрита поведінка, що демонструється у рамках політичної системи індивідом або соціальною групою. Політична дія може бути незапланованою, спонтанною поведінкою, або ж вона може бути частиною послідовного процесу прийняття і реалізації рішень.

Політичну дію можна охарактеризувати з урахуванням різних критеріїв. Так, розрізняється позитивна політична дія, що полягає в тому, щоб зробити щось для досягнення певної мети, і негативна, полягає в тому, щоб «припинити щось робити».

Політичну дію можна характеризувати як раціональне, таке, що означає, що його чинник має чітке уявлення про цілі, знає адекватні цим цілям методи, здатний ефективно застосовувати їх, встановлюючи систему пріоритетів, а також здатний міняти стратегію, якщо вона не приводить до бажаних результатів; ірраціональне, таке, що означає, що його агент не має чіткого уявлення про кінцеву мету, застосовує на практиці неадекватні навколишньому оточенню форми і методи політичних дій.

Політичну дію можна розглядати як інерційну, яка відтворює прийняті норми поведінки, існуючу політичну систему, зберігає її; творче, яке вносить в політику зміни, нові моменти, динаміку.

Політична дія може бути організованою або стихійною. Зазвичай дії еліт більш організовані, що дає їм можливість зберігати своє панування, розробляти стратегію і тактику, втілювати в життя свої плани. Проте в будь-якій політичній дії може бути і доля стихійності, випадковості, неузгодженості.

Види політичних дій залежать від типу громадських змін, від ставлення політичних сил до дійсності. У результаті політичних дій політичні системи змінюються так швидко, так і повільно.

Основними формами політичних процесів є політична революція, політична реформа, політичний конфлікт, політичне рішення.

Крім основних видів політичних дій, що зачіпають в цілому політичну систему суспільства, політичні дії можуть здійснюватися і в інших видах, які зазвичай не призводять до зміни політичного устрою: війна, повстання, бунт, заколот, путч:

– повстання – це відкритий виступ яких-небудь соціальних груп або класів проти політичної влади (йому властивий певний

рівень організованості, певна мета, яка обґрунтовується в програмах або гаслах повсталих);

– бунт – це масові дії, як правило реакція у відповідь на які-небудь екстраординарні дії панівних політичних груп, державних органів (бунт відрізняється від повстання відсутністю цілеспрямованості, мінімумом організованості, керованості і вичерпує себе опором окремим діям уряду);

– заколот – це озброєний виступ, підготовлений певною групою осіб з більш обмеженим числом учасників, ніж під час бунту (зазвичай ядро заколоту складають представники армії або інших силових структур, до яких приєднуються певні верстви населення);

– путч – це авантюристська спроба зробити державний переворот, ініційована невеликою групою змовників (путч виражається в збройних діях, що не спираються ні на широку підтримку, ні на врахування ситуації, ні на продуману програму).

Не менш важливим видом політичних дій є політична кампанія – система дій, розрахованих на досягнення певної мети (зміна структури влади в суспільстві, перерозподіл політичних повноважень, формування органів влади тощо).

Прикладами специфічних політичних дій служать також мітинги, демонстрації, страйки, збори, пікетування, хода та ін. Особливими видами політичних дій є вибори і проведення виборчих кампаній, референдуми, офіційні візити державних, партійних делегацій в інші країни, дипломатичні переговори і так далі

Таким чином, політичні дії орієнтують політичну систему на досягнення певної мети, що виражає інтереси різних груп, які виражаються в теоретичній, ідеологічній формі.

Отже, у результаті політичного процесу, відбувається відтворення (регенерація), або розширення політичного процесу і системи, накопичення і трансляція політичних ідей, знань, досвіду, цінностей, інформації і тому подібне, а також форм і способів практичної політичної діяльності.

Політичний процес – це сукупна діяльність усіх суб'єктів політичних відносин, пов'язана з формуванням, зміною, перетворенням і функціонуванням політичної системи.

Політичний процес – це: один із суспільних процесів; перебіг політичних явищ, сукупність політичних дій різних політичних сил, течій, що домагаються здійснення певної політичної мети; форма функціонування політичної системи суспільства, що еволюціонує як у просторі, так і в часі.

Таблиці та схеми до третього питання

Схема 12.11

Структурні елементи політичних процесів
<p>Формування мети та завдань політичних структур, політичних інститутів (політична система суспільства, її елементи – держава, політичні партії та політичні рухи та ін.)</p> <p>конституювання й створення політичних інститутів, розробка, прийняття та реалізація рішень та нормативних актів управління</p> <p>підтримка населенням держави, функціонування політичних інститутів, організацій і владних структур</p> <p>контроль за функціонуванням політичних інститутів і владних структур і спрямування їх розвитку</p> <p>Політичне рішення як момент політичного процесу і як продукт діяльності певних політичних суб'єктів (насамперед керівних центрів) виступає у двох аспектах. Для тих, хто його приймає, рішення є <i>усвідомленим вибором напрямку і способу дії</i>, а для тих, кому воно адресоване, рішення є <i>директивною вказівкою</i>, яку належить виконувати</p>
<p>Політична діяльність – це мотиви, реакції, спрямованості дій та форми їх виявлення і весь динамічний аспект політики</p>
<p>Політичний розвиток – це зростання здатності системи постійно, динамічно й ефективно адаптуватися до нових зразків соціальних цілей, а також створювати нові інститути, що забезпечують канали для діалогу між структурами влади і суспільством</p>
<p>Політичне наступництво є умовою та принципом процесу відтворення, визначає характер процесу відновлення елементів політичної системи, що успадковують політичну діяльність попередніх поколінь та водночас перетворюють політичні реалії в нових умовах</p>

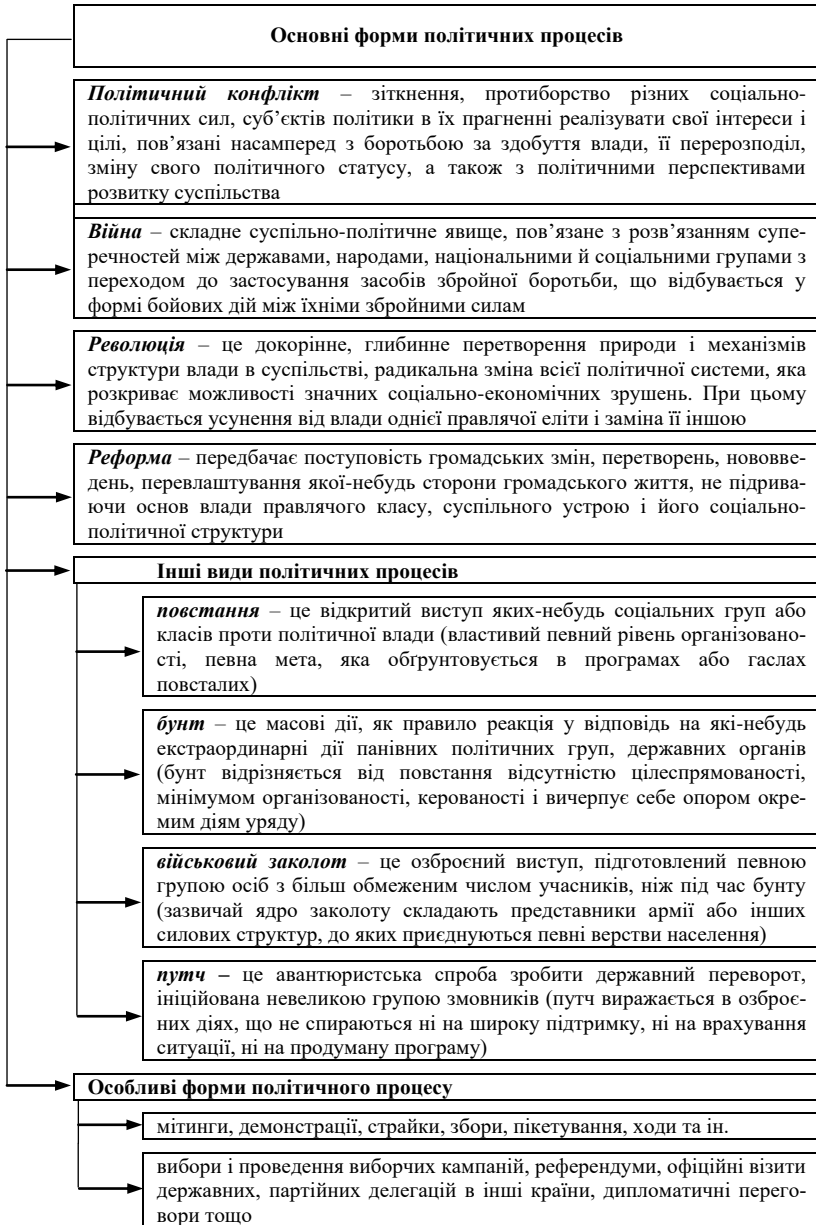

Схема 12.13

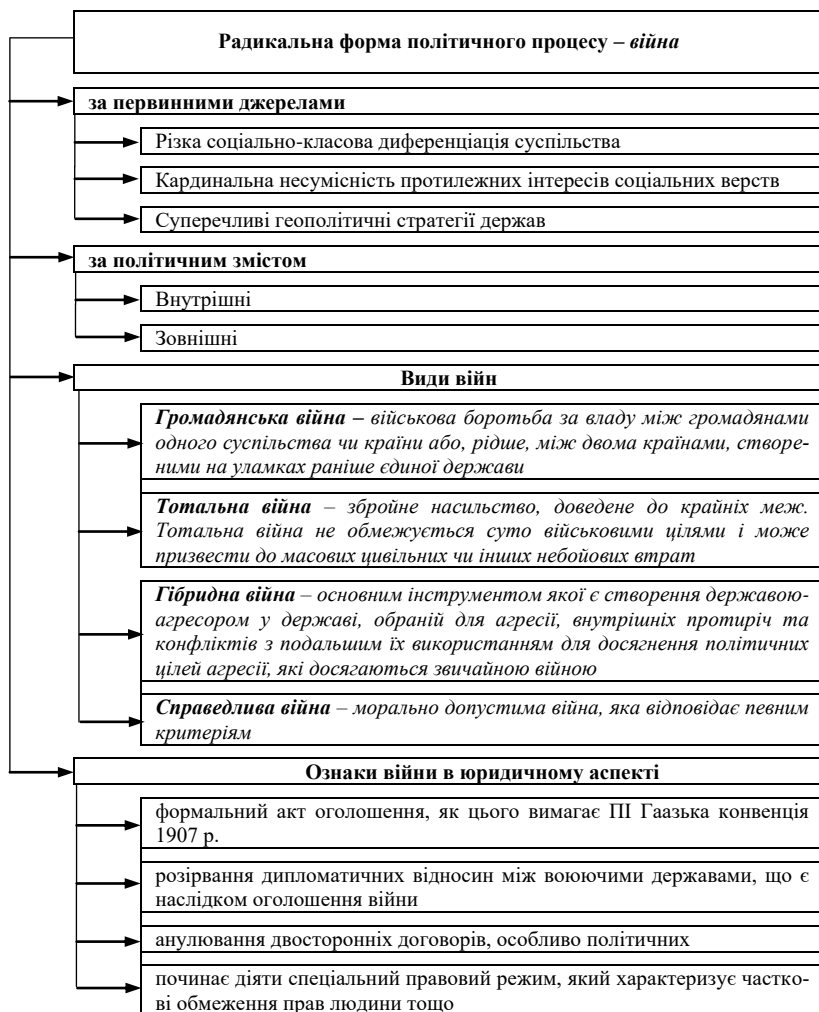

Схема 12.14

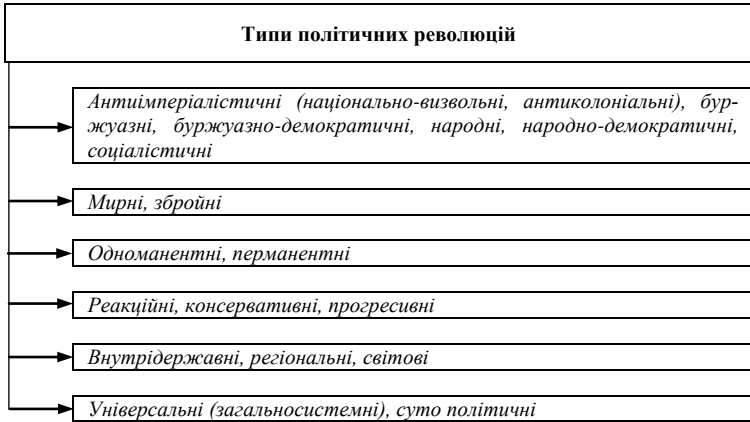

Схема 12.15

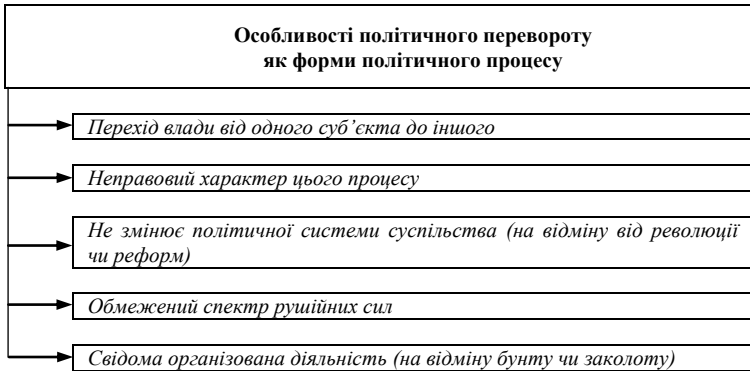
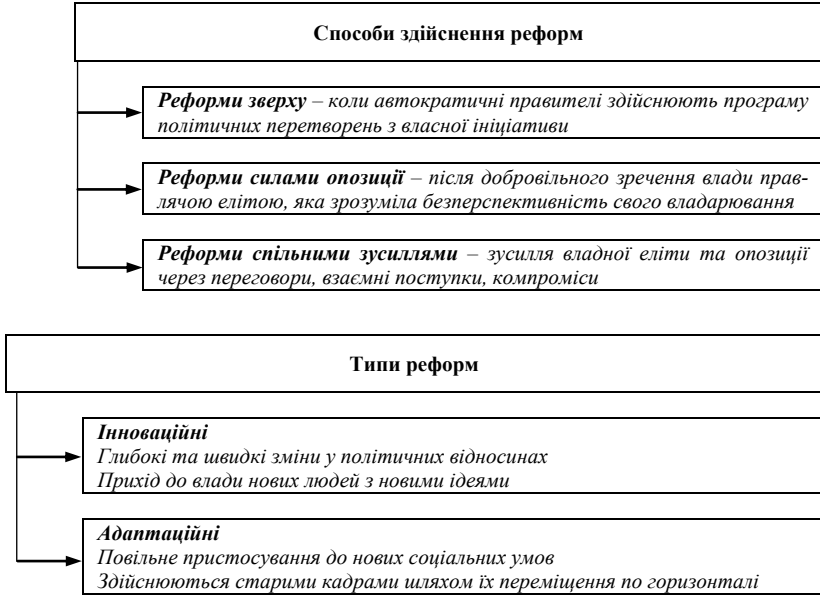

Схема 12.16

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Політичний процес та політична діяльність

Мета заняття: поглибити і закріпити теоретичні знання щодо політичного процесу та його форм, визначити особливості політичного процесу в Україні, формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Поняття, етапи, форми, типи політичного процесу.
2. Політичні конфлікти і кризи у політичному житті.
3. Сутність політичної революції та політичної реформи.
4. Особливості сучасного політичного процесу в Україні.

Терміни та поняття для засвоєння: політичний процес, типи політичних процесів, форми політичних процесів, політичне рішення, політична дія, політична реформа, політична революція, політичний конфлікт і криза, політичний компроміс, війна, повстання, бунт, заколот, модернізація, цивілізація, політичне життя, політичний розвиток, політична модернізація, політична трансформація.

Теми рефератів

1. Реформи й контрреформи як шляхи зміни соціально-політичних систем.
2. Революції і контрреволюції як шляхи зміни соціально-політичних систем.
3. Політичний процес і демократія.

Завдання для самостійного контролю

1. Розкрийте зміст поняття «політичний процес».
2. Які складові політичного процесу?
3. Які є форми політичного процесу?
4. У чому полягає відмінність між поняттями «політична зміна», «політичний розвиток», «політична революція»?
5. Проаналізуйте особливості інноваційних та адаптаційних реформ.

6. Що таке політична модернізація?
7. Які історичні типи та моделі модернізації вам відомі?
8. Які суспільні процеси належать до політичних революцій?
9. Дайте визначення політичному конфлікту.
10. Дайте характеристику політичних засобів подолання конфліктів.
11. Окресліть проблеми політичної модернізації суверенної України.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
2. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 403–415.
3. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – С. 58–73.
4. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.; Харків, 2001. – С. 189 – 217.
5. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П., та ін. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.
6. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / за наук. ред. Н. М. Хоми. – 2-ге вид. стереотипне. – Львів: Новий Світ-2000, 2015. – 779 с.

Додаткова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. – 56 с.
2. Гелей С., Рутар С. Основи політології. – К., 2006. – С. 218 – 225.
3. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів: Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.
4. Кухта Б., Краківський О., Ліпенцев А. Політологія (Історія і теорія політичної науки): Курс лекцій. – Львів: Кальварія, 2004.
5. Задоянчук О. І. Громадянське суспільство – К., 1999.
6. Політологія: навч. посібник / О. О. Волинець, М. П. Гетьманчук, В. В. Гулай та ін. – Львів, 2005. – С. 53–55.
7. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / за заг. ред. Кирилюка Ф. М. – К., Центр навчальної літератури, 2005.

8. Політологія: Академічний курс: підручник / кер. авт. колект. А. Панова. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006.
9. Політологія. Кн. Перша: Політика і суспільство. Кн. Друга: Держава і політика / А. Колодій, Л. Клименко, Я. Космічна, В. Марченко. – 2-е вид. К.: Ельга, 2003.
10. Політичний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – С. 517–518.
11. Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_4/PDF/12_Turchenko.pdf

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ І ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

13.1. Політична свідомість

13.2. Політична культура

13.1. Політична свідомість

Сучасний етап політичного життя характеризується зростанням ролі політичної свідомості, яка є найбільш загальною категорією, відображає усю сукупність чуттєвих і теоретичних, ціннісних і нормативних, раціональних і підсвідомих уявлень людини, що опосередковано стосуються політичних структур. З одного боку, політизування має в сучасних умовах вимагати підвищення рівня суспільної свідомості, у т. ч. політичної. З іншого боку, вирішення глобальних проблем, що стоять перед людством, пов'язане з посиленням ролі політичної свідомості у світовій політиці.

У гносеологічному плані політична свідомість тісно пов'язана з іншими з політико-психологічними поняттями і категоріями як: з політичною культурою; з політичною поведінкою; з політичною системою.

У формуванні політичної свідомості беруть участь три джерела. Перше джерело – сімейне оточення людини; друге джерело – це в широкому сенсі інформація; третє джерело – це особистий досвід індивіда. Названі джерела утворюють сукупність знань, які дозволяють політичному «Я» аналізувати світ політики і визначатися по відношенню до нього.

Політична свідомість і взаємодіє з іншими формами суспільної свідомості такими як: економічними переконаннями, філософськими знаннями, правовими теоріями і нормами, моральними концепціями, художніми поглядами, естетичними цінностями та ін.

Політична свідомість має конкретно-історичний характер, тобто одні і ті ж поняття можуть сприйматися й оцінюватися по-

різному, а також має достатню динамічність і може змінюватися залежно від специфіки політичного буття, політичних подій.

Суб'єктивні образи, за допомогою яких особа, соціальна група або суспільство в цілому виражають політичну дійсність, утворюють структуру політичної свідомості.

Пізнання об'єктивної реальності суб'єктом можливе за допомогою інтелекту, почуттів, уяви, фантазії і так далі.

Структура політичної свідомості в цілому визначається за допомогою трьох складових: раціональної, чуттєвої і ірраціональної.

Раціональні, чуттєві і ірраціональні складові взаємопов'язані між собою. Раціональний образ політичної дійсності не може виникнути поза чуттєвим сприйняттям, яке стимулює розумові процеси.

Ірраціональні уявлення, наприклад політичні міфи, також пов'язані з чуттєвими і раціональними компонентами.

Розглядаючи структуру політичної свідомості, слід зазначити, що залежно від специфіки процесів і форм політичного віддзеркалення в ній виділяються різні сфери, рівні, форми, види.

Основними формами політичної свідомості є: політична ідеологія (доктрини, ідеали, програми, гасла) і політична психологія (політичні прагнення, почуття, настрої).

Політична ідеологія є систематизованою сукупністю ідейних переконань і положень, що виражають і захищають політичні інтереси і потреби тієї або іншої соціальної спільноти або групи, та індивідуальних поглядів, що вимагають підпорядкування, і помислів проголошеним ідейно-політичним доктринам і установкам. Вона включає політичні знання, політичні цінності і політичні переконання.

Політична психологія – частина політичної свідомості, що фіксує політичні взаємовідносини і інтереси в суспільно-психологічній формі і допомагає виробленню у суб'єкта безпосередніх мотивів і установок політичної поведінки.

Вона є сукупністю емоційно-чуттєвих відчуттів і уявлень людей про політичні явища, що складаються в процесі їхньої політичної поведінки і безпосередньої взаємодії з політичними інститутами.

Політологія виділяє такі основні функції політичної свідомості: регулятивну; пізнавальну; оціночну; мобілізуючу; когнітивну.

У становленні і розгортанні політичної свідомості суб'єктів можна виділити ряд етапів: включення суб'єктів свідомості в систему політичних відносин; політизування осіб (соціальної групи, сус-

пільства); зародження політичних орієнтацій; накопичення політичних знань; політичне самовизначення; усвідомлені політичні дії.

Політична свідомість має історичний і соціальний, плюралістичний, багатокомпонентний, багаторівневий та діалектичний характер.

Таким чином, генезис політичної свідомості зумовлюється не лише суспільними відносинами, ставленням до органів влади і управління, але і розвитком таких форм суспільної свідомості, як наука, мораль, релігія, правосвідомість.

У політології існує багато різних класифікацій політичної свідомості. Політична свідомість існує на різних рівнях і в різних формах. Передусім, з точки зору суб'єкта слід виділити масову, групову і індивідуальну політичну свідомість.

Найбільший інтерес становлять суб'єктивно-психологічні особливості, типові характеристики і структурні компоненти свідомості і поведінки людини в політиці, а також вивчення процесів політичної соціалізації особи, способів, які використовуються індивідом для оволодіння масовою і груповою політичною свідомістю, а також для вироблення власної політичної свідомості на індивідуальному рівні.

По глибині віддзеркалення дійсності виділяють: буденний рівень і науково-теоретичний рівень політичної свідомості.

Таким чином, політична свідомість має складну структуру і цілий ряд рівнів. Вона не лише відбиває політичну дійсність, але і виробляє її певне сприйняття. На підставі такого сприйняття багато в чому і будується політична поведінка як окремих громадян, так і суспільства в цілому.

Таблиці та схеми до першого питання

Схема 13.1

Політична свідомість – це система політичних знань, цінностей та ідейно-політичних переконань людини (групи, суспільства), на основі яких виробляються найбільш стійкі і значущі політичні орієнтації і установки відносно політичної системи та її місця в ній

Зміст – політичні ідеї, теорії, погляди, інтереси, настрої, почуття

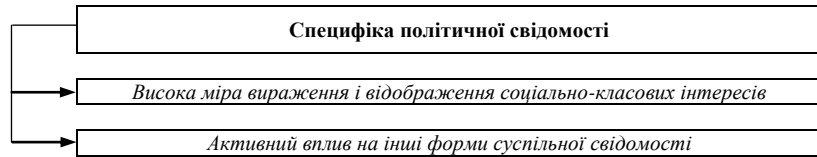

Схема 13.2

Схема 13.3

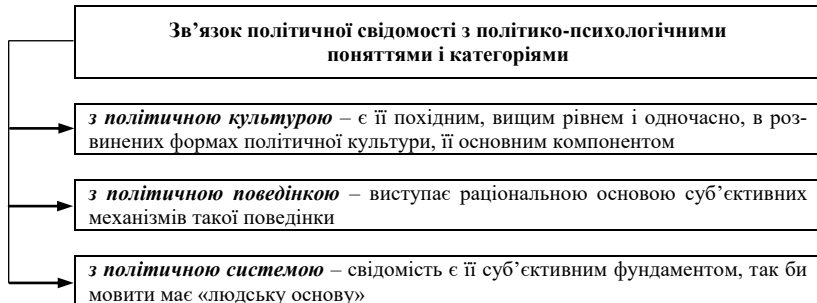

Схема 13.4

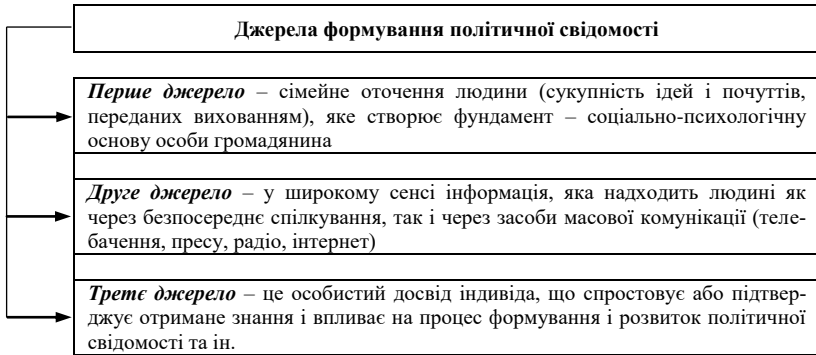

Схема 13.5

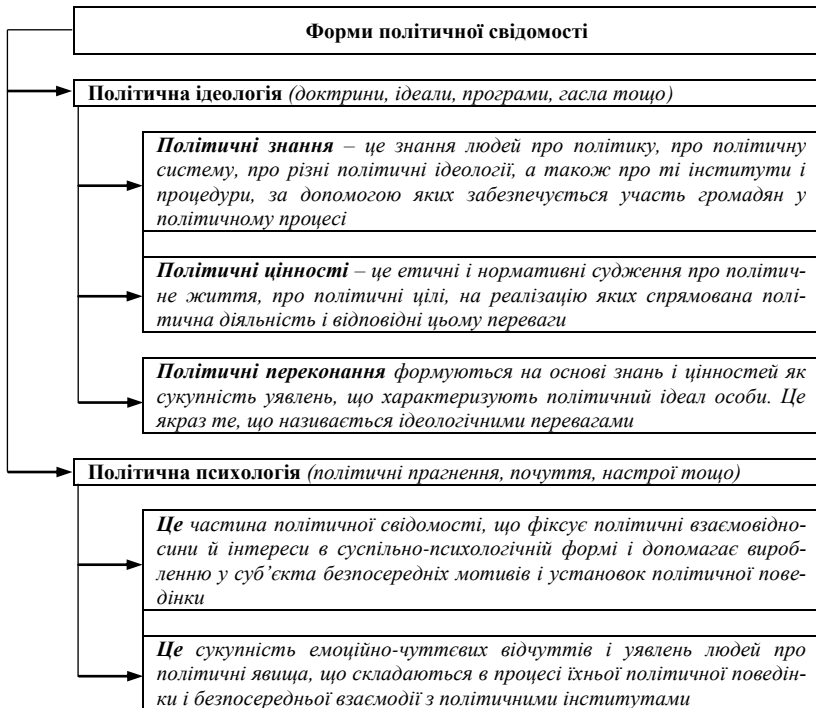

Схема 13.6

Схема 13.7

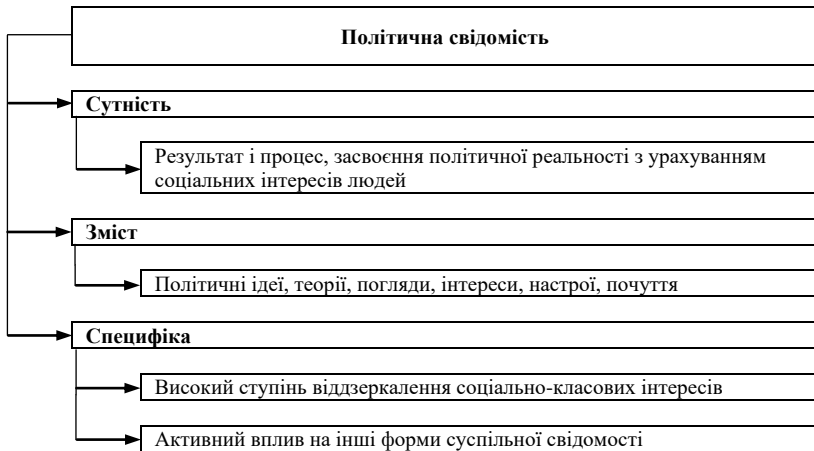

Схема 13.8

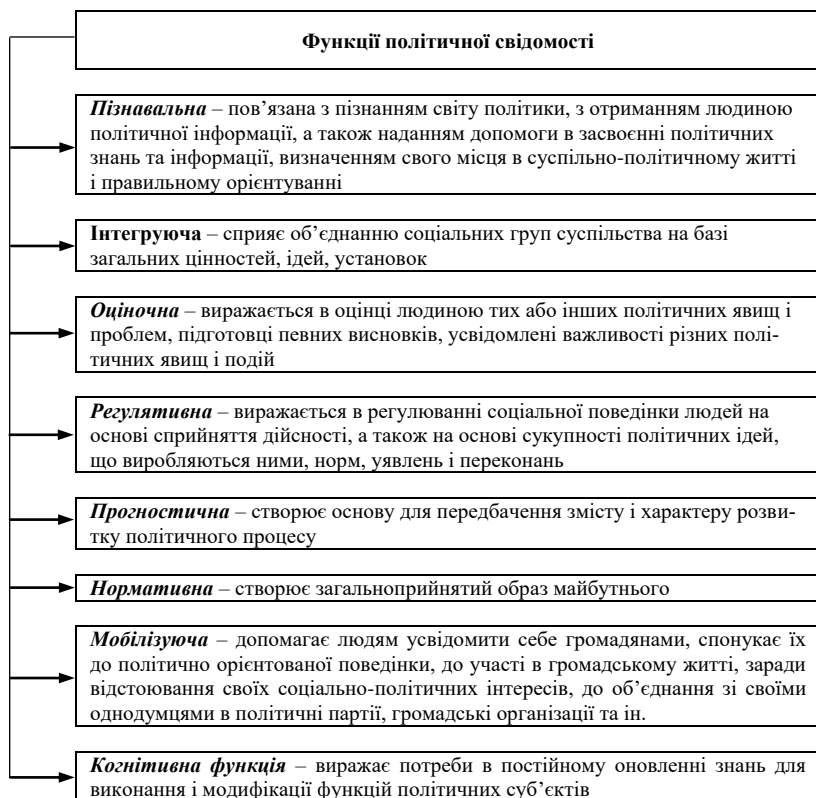

Схема 13.9

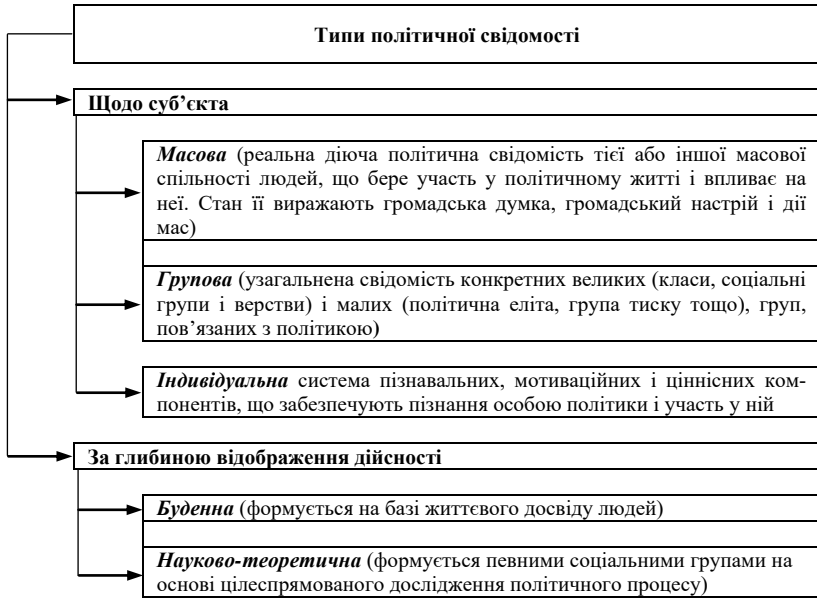
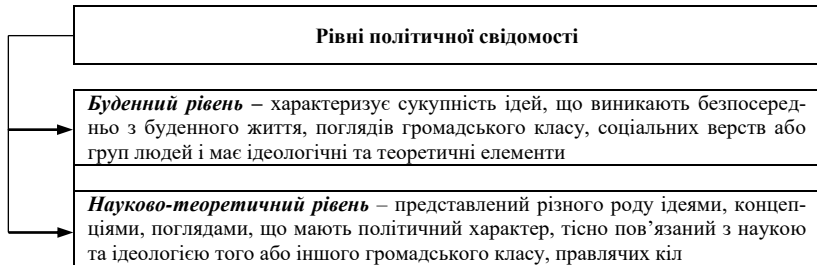

Схема 13.10

13.2. Політична культура

Політична культура – один з найважливіших елементів політичної системи суспільства, що свідчить про її якість. Відображаючи політичну компетентність громадян, громадських і політичних діячів та їхню політичну поведінку, вона справляє істотний вплив на формування політичних і державних інститутів, надає значущості політичним процесам, визначає характер взаємозв'язку держави і громадянського суспільства, розкриває взаємини суб'єктів політики, рівень їхньої свідомості, активності і готовності до участі в політичному процесі.

Термін «політична культура» уперше вжито німецьким філософом-просвітником І. Гердером у XVIII ст. Проте як явище політична культура почали вивчати й аналізувати лише в другій половині XX століття. Основний вклад у розробку її теорії внесли Х. Файер, Г. Алмонд, С. Верба, А. Ліпсет, Л.Пай, М. Дюверже, У.Розенбаум та ін.

Політична культура виступає ядром усієї політичної системи, її цементуючим чинником. У контексті політології політична культура – кодекс поведінки або стиль діяльності людини як суб'єкта політичної влади.

У вузькому розумінні – це комплекс уявлень тієї або іншої національної або соціально-політичної спільноти про світ політики, про закони і правила її функціонування. У широкому плані – це система установок, що історично склалися, відносно стійких цінностей, переконань, уявлень, моделей поведінки, суб'єктів політичного процесу, що проявляються в безпосередній діяльності і забезпечують відтворення політичного життя суспільства на основі спадкоємності.

Характер і зміст політичної культури залежить від безлічі чинників: біопсихологічних рис особи або соціальної спільноти, традицій, етичних і правових норм, рівня економічного розвитку держави та ін. При цьому політика, культура, право, ідеологія, мораль, економіка отримують конкретне вираження в політичній культурі і її формують.

Таким чином, в узагальненому виді політична культура має такі характерні риси: продукт природно-історичного розвитку суспільства, результатом колективної політичної творчості; фіксує стійкі повторювані зв'язки між елементами політичного процесу, закріплює стабільні сторони політичного досвіду; має усеосяжний характер, пронизуючи собою все політичне життя конкретного суспільства і держави; забезпечує цілісність та інтегрованість політичної сфери; координує політичними методами життєдіяльність

суспільства загалом, поєднує інтереси різних соціальних груп, класів, держави і особи; пропонує певні зразки поведінки, норми взаємин влади і громадян; характеризує політичну свідомість і політичну поведінку основної маси населення.

Політична культура – явище багаторівневе. Різноманітні зв'язки політичної культури з різними соціальними і політичними процесами зумовлюють її складну будову і організацію. Різноманітні внутрішні структури політичної культури відображують технологію формування політичної поведінки суб'єктів, етапи становлення культурного цілого (тобто політичної культури окремо взятої країни, регіону), наявність різноманітних субкультурних утворень і так далі. Політична культура складається з трьох елементів: культура політичної свідомості; культура політичної поведінки; культура функціонування державних і політичних інститутів.

На кожному з цих елементів у людини можуть складатися досить різні уявлення. Причому ставлення до конкретних політичних подій змінюється, як правило, значно швидше, ніж світоглядні принципи. Усе це надає формуванню і розвитку політичної культури додаткової складності і суперечливості.

Функції політичної культури виходять з її суті і характеризуються її значенням у політичній системі суспільства. Найважливішими функціями є такі: пізнавальна; інтеграційна; комунікативна; забезпечення соціального прогресу; нормативно-регулятивна; ідентифікаційна; орієнтаційна; адаптаційна; соціалізаційна. Таким чином, політична культура відіграє значну роль у становленні особи і є органічною складовою загально-соціальної (національної) культури кожної країни.

Політична культура – це велика сфера загальної культури людства, яка безпосередньо пов'язана з політикою. Вона виражається в досягнутому рівні, якості і спрямованості політичного буття людини, політичному життю суспільства і відповідно в характері політичних процесів, в політичній діяльності людей, функціонування, і розвитку політичних інститутів та режимів, домінуючих політичних цінностей та зразків поведінки, теорій та ідеології, політичної соціалізації громадян та комунікаційної системи модернізації громадських відносин.

Політична культура здатна помітно впливає на політичні процеси і інститути. Показниками рівня розвитку політичної культури в суспільстві є наявність громадянських і політичних прав особи, те, наскільки вони відповідають міжнародним правилам, рівень реалізації і захисту цих прав, стиль і форми міжпартійної боротьби, парламентська і непарламентська лексика спілкування політичних діячів та ін.

Таблиці та схеми до другого питання

Схема 13.11

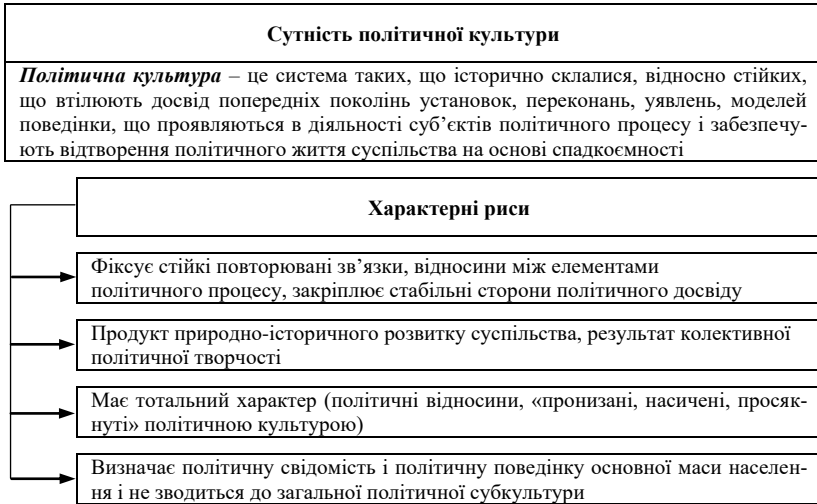

Схема 13.12

Схема 13.13

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	
Критерій оцінки	Типи політичних культур
Особливості нації як суб'єкта політики	<ul style="list-style-type: none"> ➤ українська ➤ американська та ін.
Рівень політичної участі	<ul style="list-style-type: none"> ➤ патріархальна ➤ підданська ➤ активістська ➤ громадянська
Рівень збігу ціннісних орієнтацій населення	<ul style="list-style-type: none"> ➤ гомогенна ➤ інтегрована ➤ фрагментарна ➤ змішана ➤ уніфікована
Механізм соціального	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ринкова ➤ етатистська
Геополітичний критерій	<ul style="list-style-type: none"> ➤ західна ➤ східна ➤ маргінальна
Рівень відкритості-закритості	<ul style="list-style-type: none"> ➤ інтровертна ➤ екстрвертна
Форма державного правління	<ul style="list-style-type: none"> ➤ республіканська ➤ монархічна
Тип поведінки в конфліктах	<ul style="list-style-type: none"> ➤ конфронтаційна ➤ консенсусна
Прояв у зовнішній політиці	<ul style="list-style-type: none"> ➤ гегемоністська ➤ мілітарна ➤ миролюбна ➤ шовіністична та ін.
Ставлення до суспільного прогресу	<ul style="list-style-type: none"> ➤ прогресивна ➤ реакційна ➤ динамічна ➤ застійна ➤ оптимістична ➤ песимістична

Схема 13.14

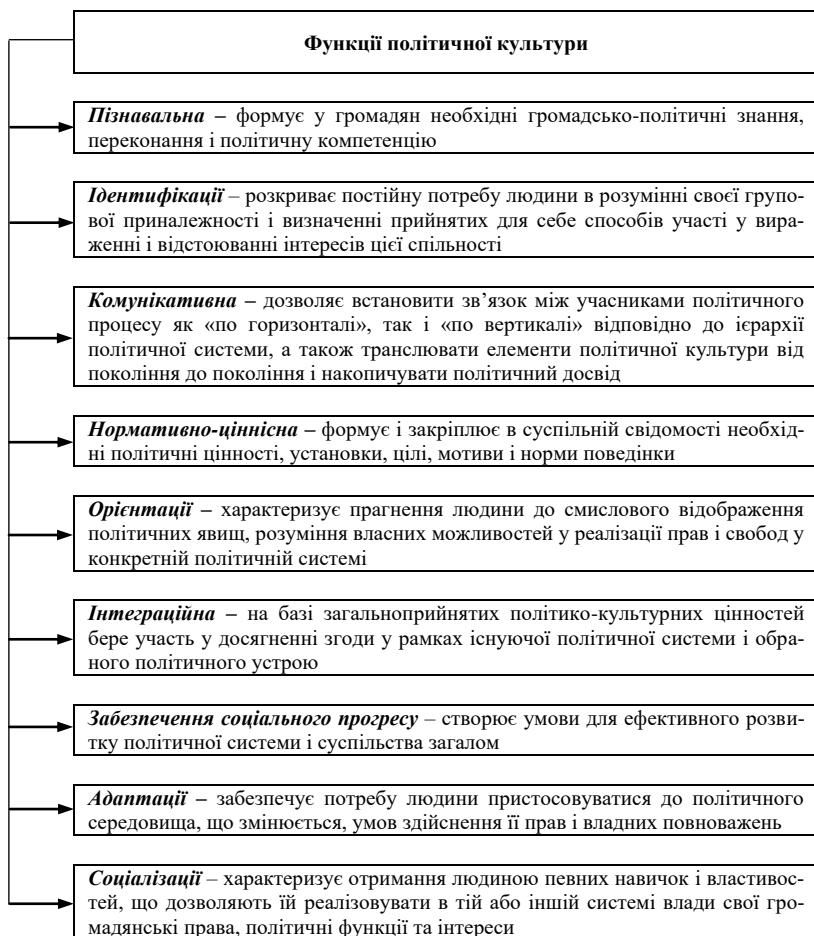
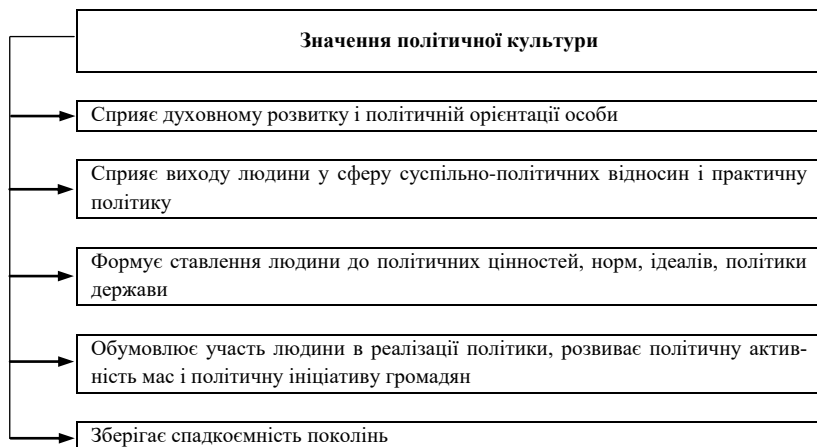

Схема 13.15

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Політична свідомість і політична культура

Мета заняття: розглянути теоретичні засади політичної свідомості і політичної культури; формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Поняття і структура політичної свідомості.
2. Поняття та типологія політичної культури.
3. Проблеми формування політичної культури в Україні.

Терміни поняття для засвоєння: політична свідомість, політична ідеологія, політична психологія, громадська думка, ідеологізація, деідеологізація, політична культура, функції політичної культури, типи політичної культури, політична свідомість, політична субкультура, громадянська політична культура.

Теми рефератів

1. Формування політичної свідомості українського суспільства.
2. Політична культура політичної еліти України.
3. Політика і мораль у сучасній Україні.

Питання для самостійного контролю

1. У чому проявляється політична свідомість особистості?
2. Що включає масова політична свідомість, чим вона характеризується?
3. Дайте визначення сутності політичної свідомості.
4. Які чинники впливають на формування політичної свідомості індивіда?
5. Як формується політична свідомість?
6. Рівні політичної свідомості (побутовий, емпіричний, теоретичний) та умови їх формування.
7. Функції політичної свідомості?
8. Яка суть понять «культура» і «політична культура»?
9. Якими є структура, функції політичної культури?

10. Які Ви знаєте форми політичної культури?
11. Охарактеризуйте поняття «субкультура», «масова культура».
12. Які ідеальні типи політичної культури виокремлюють дослідники.
13. Яку роль відіграє політична культура в житті суспільства, особливості? Наведіть конкретні приклади.
14. Назвіть найбільш характерні риси політичної культури політичних лідерів сучасної України.
15. З'ясуйте тенденції та суперечності формування сучасного політичного українського суспільства.
16. Проаналізуйте конституційні засади державної політики з питань розвитку політичної культури.
17. У чому суть моральної дилеми в політиці?
18. Розкрийте основні елементи індивідуальної і масової політичної свідомості.
19. Порівняйте особливості політичної свідомості тоталітарного та демократичного суспільства.
20. Проаналізуйте сутність політичної культури та її функцій в життєдіяльності суспільства.
21. Дослідіть означення та типологізацію політичної культури Г. Алмонда і С. Верби.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
2. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000», 2016. – 1000 с.
3. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя – Київ; Харків, 2001. – С. 189–217.
4. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – С. 403–415.
5. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – С. 58–73.
6. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Трєбін Н. П., та ін. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.

Додаткова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. – 56 с.
2. Гелей С., Рутар С. Основи політології. – К., 2006. – С. 218–225.
3. Кухта Б., Краківський О., Ліпенцев А. Політологія (Історія і теорія політичної науки): Курс лекцій. – Львів: Кальварія, 2004. Задоянчук О. І. Громадянське суспільство – К., 1999.
4. Політичний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – С. 517–518.
5. Політологія. Кн. Перша: Політика і суспільство. Кн. Друга: Держава і політика / А. Колодій, Л. Клименко, Я. Космічна, В. Марченко. – 2-е вид. – К.: Ельга, 2003.
6. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / за заг. ред. Кирилюка Ф. М. – К., Центр навчальної літератури, 2005.
7. Політологія: Академічний курс: підручник / кер. авт. колект. А. Панова. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006.
8. Політологія: навч. посібник / О. О. Волинець, М. П. Гетьманчук, В. В. Гулай та ін. – Львів, 2005. – С. 53–55.

ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ

- 14.1. *Поняття політичного режиму і його типи***
- 14.2. *Демократичний політичний режим***
- 14.3. *Види і характерні риси недемократичних політичних режимів***

14.1. Поняття політичного режиму і його типи

Найважливішою характеристикою політичної системи є політичний режим (від лат. *regimen* – управління). У сучасній політології у визначенні політичного режиму конкурують два підходи: інституціональний, акцентуючи формальні норми та правила здійснення влади інститутами держави, і соціологічний, такий, що спирається на аналіз засобів і способів здійснення реальної публічної влади. Як показав історичний досвід, адекватнішим способом віддзеркалення суті і змісту політичного режиму виявився соціологічний підхід, бо він дозволяє розглядати як суб'єктів влади не лише уряду або офіційні структури, але угруповання, що часом не мають офіційного статусу, які також реально впливають на ухвалення політичних рішень.

Політичний режим можна охарактеризувати як сукупність найбільш типових форм і методів функціонування основних інститутів влади, використовуваних ними ресурсів і способів примусу, які оформляють і структурують реальний процес взаємодії держави і суспільства.

Досить точно визначення політичного режиму, що відбиває суперечність його змісту, дав відомий польський політолог Є. Вятр «Під політичним режимом, – писав він, – я розумію систему конституційних (законних) ладів і конкретне втілення цієї системи на практиці».

У цьому визначенні зроблено акцент на тому, що конституційно закріплені порядки не завжди можуть відповідати конкрет-

ному їх втіленню в політичному житті. Політичний режим є та реальність, яка поєднує і перше, і друге. Водночас, це поняття відбиває реальну картину політичної влади в тій або іншій країні.

Політичний режим – рухоме і динамічніше явище, ніж система влади. У цьому сенсі еволюція однієї і тієї ж системи влади може здійснюватись у формі декількох політичних режимів. Саме політичні режими проводять і одночасно втілюють собою певну державну політику, виробляють і здійснюють той або інший державний курс, цілеспрямовано реалізують конкретну лінію поведінки держави у внутрішній і зовнішній політиці.

Як показує історія, найбільш вигідною і переважною для правлячих режимів являється політика центрizmu. Вона сприяє мінімізації конфліктів, допомагає конструктивніше використовувати політичний потенціал усього суспільства, підтримує взаємно відносини між елітарними і не елітарними верствами.

В той же час більшість режимів як один з найбільш поширених засобів зміцнення власних позицій які набирають популізму. Це такий тип політики, який ґрунтується на постійному висуненні владою необґрунтованих обіцянок громадянам, на використанні демагогічних гасел, методів загравання з суспільством заради зростання популярності лідерів.

Політичний режим не залежить безпосередньо від форми правління або способу територіально-політичної організації влади. Він характеризує політичну культуру суспільства, загальну спрямованість і природу політичного процесу. При цьому кожен тип політичного режиму має певні способи організації державного управління, встановлення прерогатив органів державної влади, форм і міри залученості в політичний процес народних мас.

Ознаками політичного режиму є:

- доля участі народу в механізмах формування політичної влади, а також самі способи такого формування;
- співвідношення прав і свобод людини з правами і поведінкою держави;
- гарантованість прав і свобод особи;
- характеристика реальних механізмів здійснення влади в суспільстві;
- положення засобів масової інформації, міра гласності в суспільстві і прозорість діяльності державного апарату;
- місце і роль недержавних структур в політичній системі;

- тип політичної поведінки великих груп людей;
- облік інтересів меншості при ухваленні політичних рішень;
- домінування певних методів при реалізації влади;
- міра верховенства закону в усіх сферах громадського життя;
- політичне і юридичне становище і роль в суспільстві силових структур держави (армії, поліції, органів державної безпеки);
- міра політичного плюралізму в суспільстві;
- існування реальних механізмів притягнення до політичної і правової відповідальності посадовців, включаючи самих вищих.

Виходячи з цього, основними елементами політичного режиму є наступні: політичні структури влади, методи здійснення влади, права і свободи людини, методи вироблення політичних рішень, способи врегулювання конфліктів, плюралізм, партійна система, ідеологія, форми політичної участі, легітимність і структурованість правлячої еліти.

Якісними характеристиками політичного режиму є: обсяг прав і свобод людини, методи здійснення державної влади, характер взаємин між державою і суспільством, наявність або відсутність можливостей суспільства впливати на ухвалення політичних рішень, способи формування політичних інститутів, методи вироблення політичних рішень.

У основі політичного режиму лежать властивий йому тип легітимності влади, структура політичних інститутів, система і місце партій, форма і роль держави, певне поєднання системи партій, способу голосування, методів ухвалення рішень, структури і ролі груп тиску.

У широкому плані в поняття політичний режим включають сукупність інституціональних, ідеологічних і соціальних елементів, що сприяють формуванню певного вигляду політичної влади в цій країні і в цей період. Якщо категорія «форма правління», описуючи риси державної організації тільки в тому виді, як вони позначені в конституції і законах, відбиває більшою мірою формально-юридичну сторону політичного життя і відносно статична, то категорія «політичний режим» характеризує те, як реально складаються відносини влади. Політичний режим розкриває питання про той, кому належить реальна політична влада в цьому суспільстві, якими методами вона здійснюється, як співвідносяться і взаємодіють громадянське суспільство і держава, який об'єм прав і свобод особи, соціальних груп і реальні можливості їх здійснення.

Загальноприйнятою є типологія політичних режимів з урахуванням особливостей взаємодії держави і громадянського суспільства, міри проникнення державної влади в інші сфери соціальної дійсності і приватне життя громадян. Історичні закономірності розвитку державності дозволяють політологам розділити сучасні політичні режими на демократичні і недемократичні (авторитарний і тоталітарний). Основою для такої класифікації є становище особи в суспільстві, характер її взаємин з державою, тип відносин влади з опозицією, способи вирішення політичних конфліктів.

Таким чином, політичний режим – це спосіб функціонування політичної системи суспільства, який визначає характер життя в країні і відображає рівень політичної свободи, а також ставлення органів влади до правових основ їх дійсності.

Таблиці та схеми до першого питання

Таблиця 14.1

Політичний режим – це сукупність засобів та методів реалізації влади в суспільстві

Політичний режим – як сукупність найбільш типових форм і методів функціонування основних інститутів влади, використовуваних ними ресурсів і способів примусу, які формують і структурують реальний процес взаємодії держави і суспільства

Схема 14.1

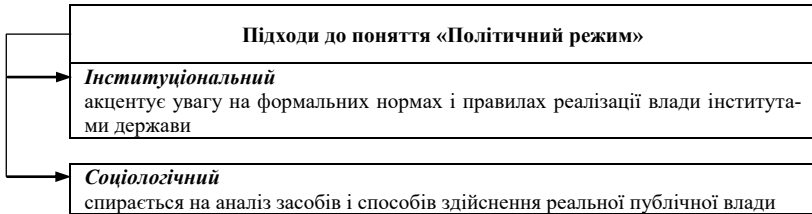

Схема 14.2

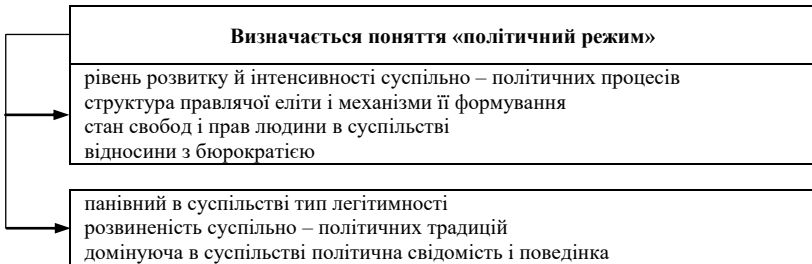

Схема 14.3

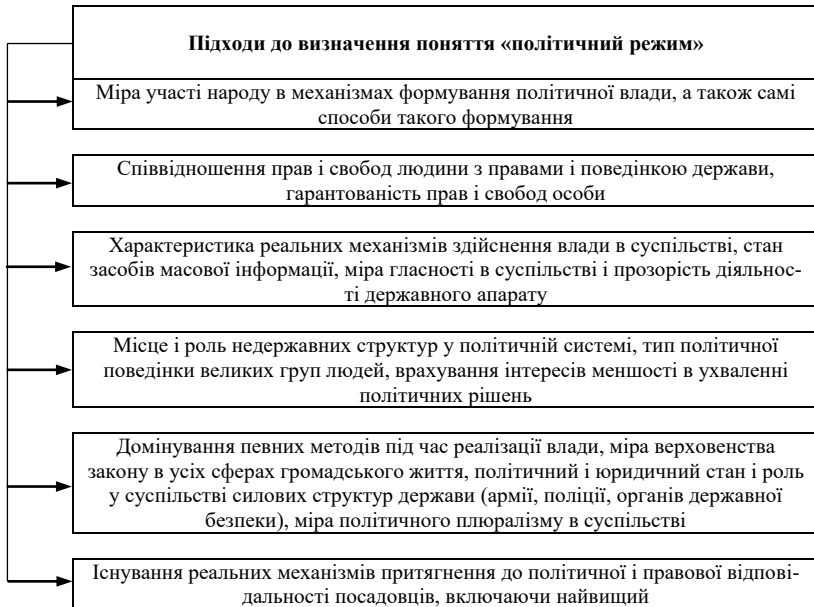

Схема 14.4

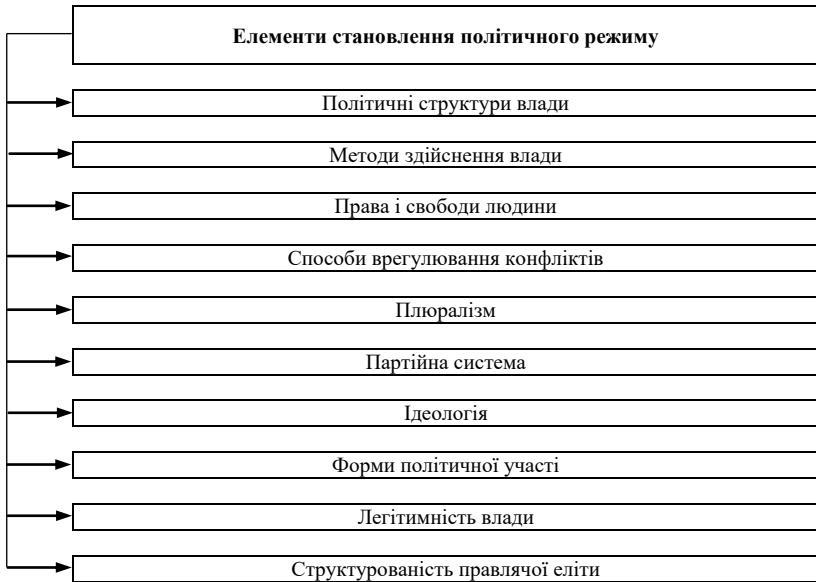

Схема 14.5

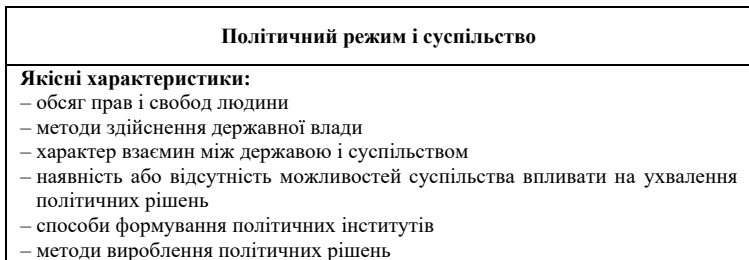
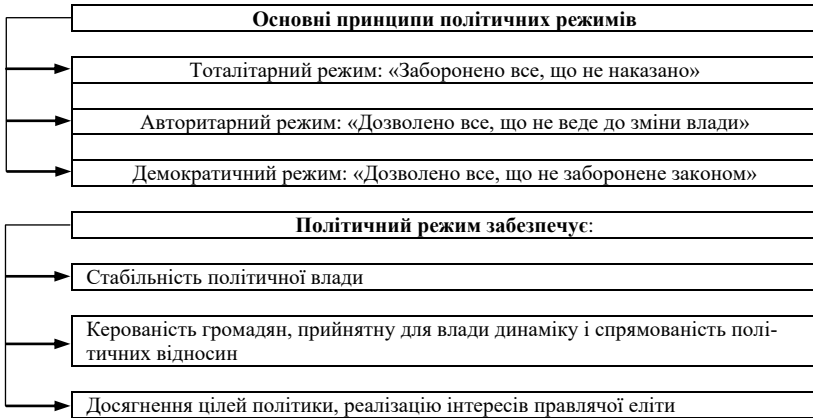

Схема 14.6

Таблиця 14.2

Види політичних режимів

Демократичний	Недемократичний
<ul style="list-style-type: none"> ➤ народ визнається джерелом і носієм влади, має реальні можливості (вибори, референдум) вираження своєї волі ➤ державна влада виражає інтереси більшості населення країни ➤ людина має пріоритет право і свободу ➤ політична багатопартійність ➤ приватна власність, різноманіття форм власності ➤ свобода творчості ➤ основний метод державно-владної дії – соціальне маневрування, врахування громадської думки ➤ заходи примусу з боку держави мають правовий характер (передбачені правом і здійснюються в особливих процедурних формах) ➤ розвиненість інститутів цивільного суспільства ➤ формування і діяльність державного апарату відповідно до принципів: поділу влади, виборності, звітності, змінюваності, гласності ➤ режим законності ➤ реальна Конституція 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ влада належить вузькій замкнутій еліті, народ позбавлений реальної можливості впливати на політику ➤ державна влада виражає інтереси окремих верств суспільства ➤ свавілля, терор ➤ людина елемент «гвинтик» державного механізму ➤ пануюча партія ➤ державна економіка ➤ офіційна ідеологія, догматизм ➤ у процесі панування використовуються методи насильства примусу, залякування ➤ заходи примусу з боку держави мають довільний характер ➤ громадяни позбавлені легальної можливості відстоювати свої інтереси ➤ формування і діяльність державного апарату призначається відповідно до принципів єдиновладдя, мілітаризму, централізації ➤ режим доцільності ➤ формальна Конституція

Схема 14.7

14.2. Демократичний політичний режим

За типологією розрізняють демократичні, авторитарні та тоталітарні режими. Різновиди: фашистський; комуністичний; теократичний; ліберально-демократичний та ін.

Загалом демократія є певним політичним ідеалом, який виходить з визнання таких концептуальних засад: особистої свободи та права громадян на участь у формуванні органів державної влади; необхідності контролю за діяльністю влади; впливу на ухвалення спільних для всіх рішень на основі загального рівного виборчого права через вибори, референдуми.

Демократичний режим характеризується гармонійним поєднанням правової соціальної держави та розвинутого громадянського суспільства, де реалізовано демократичні принципи.

Найпростіше визначення демократії: це влада народу. Згідно з визначенням А. Лінкольна, демократія – це влада народу, здійснювана самим народом і для народу. Цей режим характеризується такими рисами (Слайд 8): джерелом влади в демократичній державі є народ, який обирає своїх представників і наділяє їх правом вирішувати будь-яке питання, спираючись на власну думку; політична влада має легітимний характер і здійснюється відповідно до ухвалених законів, одночасно наділяючи громадян щонайширшими можливостями реалізації своїх інтересів і потреб; розподіл влади; право народу впливати на вироблення політичних рішень шляхом підтримки або критики в засобах масової інформації, проведення демонстрацій, лобістської діяльності, участі в передвиборчих кампаніях; політичний плюралізм, що передбачає можливість утворення двопартійної або багатопартійної системи, конкурентність політичних партій в їх впливі на народ, а також існування на законних підставах політичної опозиції, як парламенті, так і поза ним; висока міра реалізації прав людини – норми, правила і принципи взаємин держави і громадян.

Демократія вимагає від людини цивільної ідентичності – сприйняття самого себе як члена суспільства, що вибирає загальний шлях з іншими людьми. Демократичний політичний ідеал: законність дій громадян, включаючи лідерів верхнього ешелону.

Залежно від того, як народ бере участь у управлінні, хто і як безпосередньо виконує владні функції, демократія ділиться на пряму (плебісцитну) і представницьку (репрезентативну).

Жодна із цих форм в «чистому виді» не існує, але в умовах демократичного режиму вони проявляються по різному.

Досвід політичного розвитку дозволяє виділити декілька форм демократії (Схема 11, 12, 13): пряма демократія – форма народовладдя, заснована на ухваленні політичних рішень безпосередньо усіма без виключення громадянами (наприклад, в ході референдуму); плебісцитна демократія – форма народовладдя з сильними авторитарними тенденціями, у рамках якої лідер режиму використовує схвалення мас як основний засіб легітимації своїх політичних рішень (історичним попередником прямої і плебісцитної демократії була т.з. «військова демократія»), заснована на елементах родоплемінного і громадського устрою); плюралістична демократія – форма народовладдя, за якої громадяни беруть участь в ухваленні політичних рішень не особисто, а через своїх представників, обраних ними і відповідальних перед ними; цензова демократія: різновид прямої демократії, у рамках якої виборче право (як основне право, що гарантує участь в політичному процесі) належить обмеженому колу громадян (залежно від характеру обмежень цензова демократія може бути елітарною, в т.ч. ліберального толку і класовою: пролетарська, буржуазна демократія).

Необхідно відмітити, що при істотних відмінностях цих форм демократії, сучасний етап політичного розвитку характеризується їх поступовим зближенням й інтеграцією.

Ключовим елементом будь-якого демократичного ладу є система партиципації – участь народного волевиявлення. Вона може спиратися на різні інститути, але, зазвичай обов'язково передбачає утворення основних гілок влади у процесі загальних, таємних і, переважно, прямих виборів, вирішення найбільш важливих державних питань на референдумах, дія регіональних органів місцевого самоврядування. Найважливішою характеристикою системи партиципації, зрілості демократичного ладу є дотримання свободи слова, друку, діяльності суспільно-політичних організацій.

Таким чином, демократія, як система народовладдя, є універсальною основою політичного розвитку людства в сучасну епоху. Демократичний політичний режим – це спосіб функціонування політичної системи суспільства, система засобів і методів здійснення політичної влади, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади та передбачає його активну участь у вирішенні державних і суспільних справ.

Таблиці та схеми до другого питання

Демократичний політичний режим

Схема 14.8

Демократія – це народовладдя, влада народу
<p>Демократичний режим – це спосіб функціонування політичної системи суспільства, оснований на визнанні народу як головного джерела влади, на його праві брати участь у вирішенні громадських і державних справ і наділенні громадян широкими правами і свободами</p>

	Принципи демократичного режиму
→	Виборність основних органів влади
→	Верховенство закону
→	Розподіл влади
→	Політичний плюралізм, гласність
→	Єдність свободи і відповідальності
→	Право меншості на свою думку (позицію)
→	Врахування громадської думки
→	Рівноправ'я громадян
→	Визнання народу джерелом влади
→	Меншість підпорядковується більшості
→	Соціальна захищеність прав і свобод

Схема 14.9

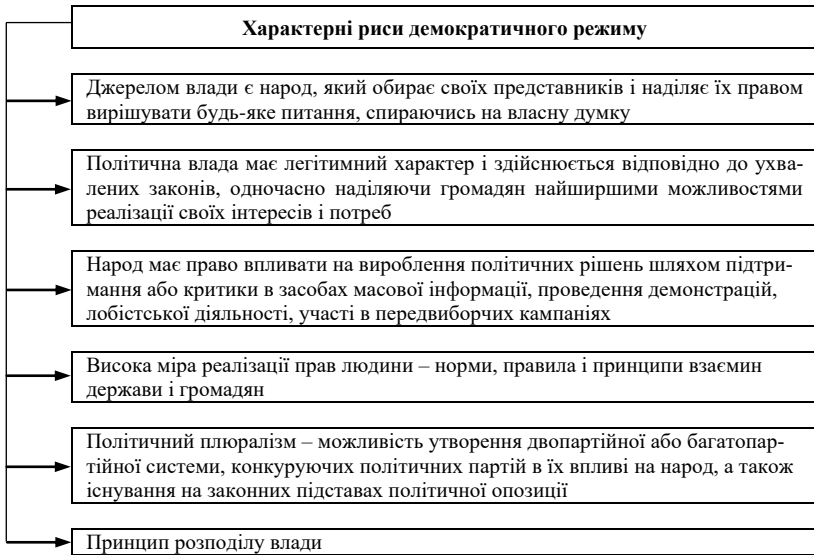

Схема 14.10

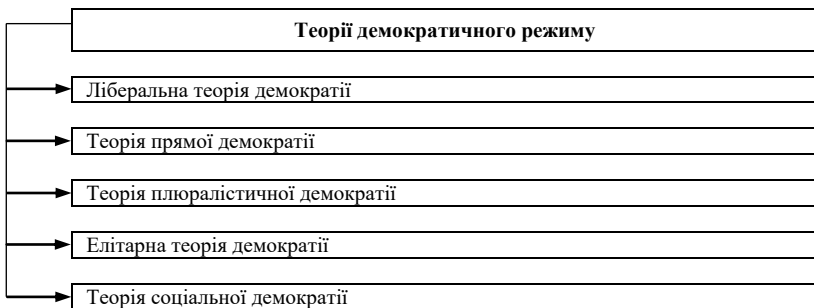

Схема 14.11

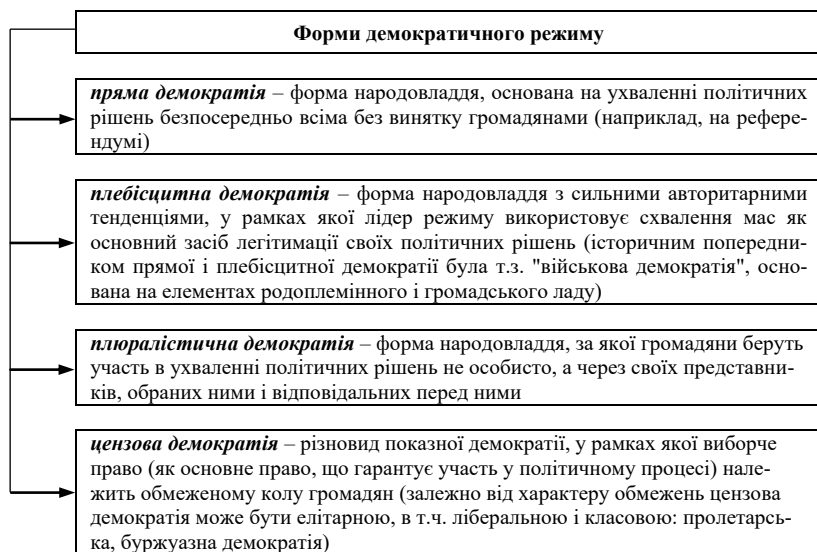
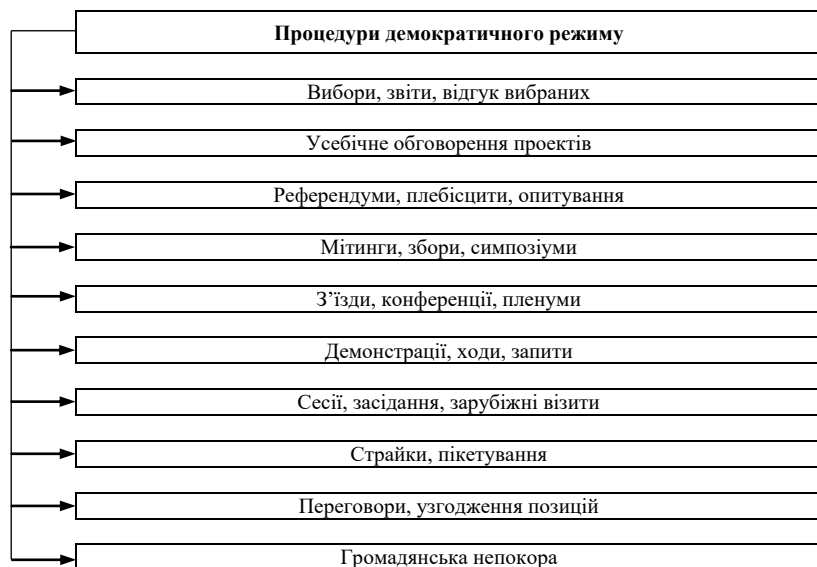
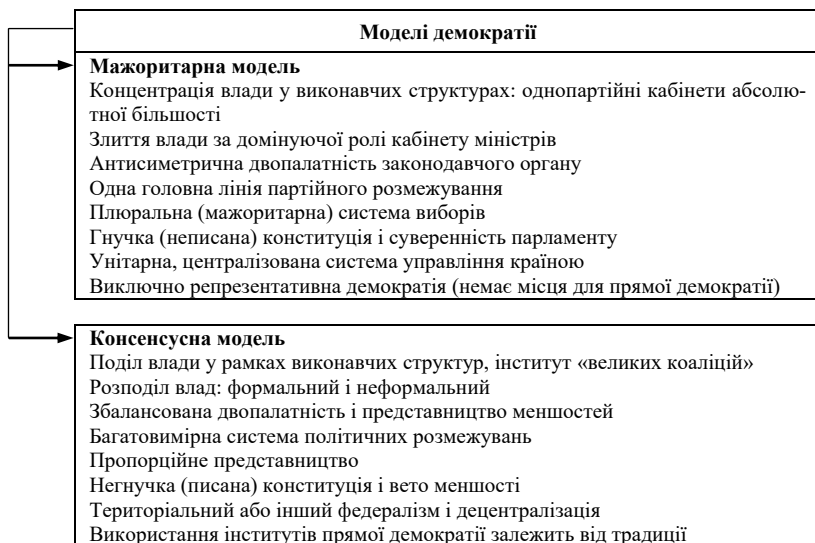

Схема 14.12

14.3. Види і характерні риси недемократичних політичних режимів

Підставою класифікації політичних режимів є: становище особи в суспільстві; характер її взаємин з державою; тип відносин влади з опозицією; способи вирішення політичних конфліктів. Згідно з загальноприйнятою класифікацією є демократичний і недемократичний політичні режими. До недемократичного типу політичного режиму належать тоталітарний, авторитарний і Кожен з них має свої особливості тарізовиди. (Схема 14,15)

Тоталітаризм – це політичний режим, за якого держава прагне до цілісного, всеосяжного контролю за життєдіяльністю всього суспільства загалом і кожної особи окремо. (Схема 16)

Поняття «тоталітаризм» (від латів *totalis*) означає «увесь», «цілий», «повний». Воно було введено в обіг ідеологом італійського фашизму Дж. Джентіле на початку ХХ століття. У політичний лексикон термін «тоталітаризм» був введений в 1925 р. лідером італійських фашистів Б. Муссоліні для характеристики створеного ним режиму. У 1929 р. газета «Таймс» використала цей термін стосовно режиму, що склався в Радянському Союзі. Після Другої світової війни в західній політичній науці стало загальноприйнятим позначати поняттям «тоталітаризм» режими, що існували у фашистській Німеччині, Радянському Союзі, країнах «Соціалізму, що перемиг».

Тоталітарна держава є усеосяжна держава Її вихідним положенням є те, що самодіяльність громадян не потрібна і шкідлива, а свобода громадян небезпечна і не прийнятна. Потрібен єдиний владний центр: він покликаний усе знати, усе передбачати, усе планувати, усе наказувати. Звичайна правосвідомість виходить від передумови: не усе заборонене – дозволено. Тоталітарний режим сповідує інше положення: усе ненаказане – заборонено. Звичайна держава говорить: у тебе є сфера приватного інтересу, ти в ній вільний; тоталітарна держава заявляє: є тільки державний інтерес, і ти ним зв'язаний. Звичайна держава дозволяє: думай сам, віруй вільно, влаштовуй своє внутрішнє життя, як хочеш; тоталітарна держава вимагає: думай так, як наказано, не віруй зовсім, влаштовуй своє внутрішнє життя за указом. Іншими словами, у тоталітарній державі управління – всеосяжне; людина усебічно поневолена; свобода стає злочинною і караною.

У 1956 р. два американські політологи – До. Фрідріх і З. Бжезинський сформулювали основні ознаки тоталітарного режиму; загальнообов'язкова офіційна ідеологія, що повністю заперечує попередній порядок і покликана згуртувати громадян для побудови нового суспільства; монополія на владу єдиної масової партії, що будується за олігархічною ознакою і очолюваної харизматичним вождем; система терористичного поліцейського контролю, який здійснюється не лише над «ворогами народу», але і над усім суспільством; партійний контроль над ЗМІ; усеосяжний ідейно-політичний контроль над збройними силами; централізована система регулювання економічної діяльності. (Схема 16)

Серед наведених ознак найбільше значення мають перші дві – офіційна ідеологія і монополія єдиної партії на владу.

Тоталітаризм виникає в результаті розпаду традиційних соціальних структур і деморалізації суспільства. Саме перетворення суспільства на деструктуровану масу, що складається з індивідів, позбавлених власності, незалежності власного «Я», є соціальною передумовою становлення тоталітарної держави. Іншою причиною, що обумовлює виникнення тоталітарного режиму, є крах ринкової економіки і проголошення такої організації громадському життю, яке ґрунтується на єдиному плані.

Формуванню тоталітаризму неабиякою мірою сприяє вихід на політичну авансцену масових рухів, які, руйнуючи колишні політичні інститути, створюють «поле» для становлення необмеженої влади. Парадокс тоталітаризму полягає в тому, що його «творцем» (на відміну від попередніх диктатур) є найширші народні маси, проти яких він потім і обертається.

Духовними витоками тоталітаризму є різні концепції «загальної волі», яка повинна втілитися в одному класі або нації, нетерпимість до інакомислення, відсутність пошани до прав і свобод людини, утопії про побудову нового суспільства. Важелями влади при тоталітаризмі виступають пропаганда і насильство.

Прийнято виділяти два різновиди тоталітаризму: «лівий» і «правий». (Схема 17)

«Лівий» тоталітаризм виник у комуністичних країнах: в Радянському Союзі, в країнах Східної Європи, Азії (Китай, Північна Корея, Північний В'єтнам), на Кубі. «Лівий» тоталітаризм ґрунтувався на ідеології марксизму-ленінізму, що утверджує можливість побудови комуністичного суспільства, в якому повністю задоволь-

нятимуться потреби всіх індивідів, необхідності відміни приватної власності і створення планової, регульованої економіки; визнається провідна роль пролетаріату, необхідність диктатури пролетаріату при переході до нового суспільства, можливість побудови комунізму в кожній країні. Соціальною основою «лівого» тоталітаризму виступали нижчі класи, передусім пролетаріат.

«Правий» тоталітаризм сформувався у фашистській Італії і Німеччині. «Правий» тоталітаризм, в особі німецького фашизму, ґрунтувався на ідеології націонал-соціалізму. Головні положення націонал-соціалістичної ідеології зводилися до такого: відтворення німецького рейху; боротьба за чистоту німецької раси; винищення усіх чужорідних елементів (передусім, євреїв); антикомунізм; обмеження капіталізму. Соціальною основою «правого» тоталітаризму були екстремістськи налаштовані середні верстви суспільства.

Як показала історія, стосунки між тоталітарною владою і народом двояке (Слайд 9): більшість підданих випробовують благоговійну любов до правителів, бо розділивши з владою її картину світу, людина набуває не лише надії на виживання, але, що набагато більше важливо, можливість щастя. Така людина здатна побачити себе таким же абсолютним і всемогутнім, як сама влада, часткою якої він себе почуває. Але в будь-якому суспільстві, навіть в суспільстві загального контролю, яким є тоталітарне суспільство, незгодні, це, передусім, найбільш інтелігентні і внутрішньо незалежні люди, які зберігають свою точку зору на суспільство і свою долю.

Таким чином, тоталітаризм відрізняється від інших диктатур найвищою мірою регламентації і контролю.

Авторитарний політичний режим

Термін «авторитаризм» (лат. *auctoritas* «влада», «вплив») застосовується в політичній науці для позначення режиму, що характеризується монополією на владу якоїсь однієї партії, угруповання, особи або інституту. (Схема 18) Авторитарний політичний режим можна розглядати як свого роду «компроміс» між тоталітарним і демократичним політичними режимами. Він, з одного боку, м'якший, ліберальніший, ніж тоталітаризм, але, з іншого боку, жорсткіший, більш антинародніший, ніж демократичний.

Істотними рисами авторитаризму є: монополія на владу однієї групи, партії або коаліції, яка ні перед ким не підзвітна; повна або часткова заборона на діяльність опозиції;

сильно централізована моністична структура влади; збереження обмеженого плюралізму, наявність диференційованих стосунків між суспільством і державою; спадкоємство і кооптація як головні способи рекрутування правлячої еліти; відсутність можливості ненасильницької зміни влади; використання силових структур для утримання влади.

Основні відмінності авторитарних режимів від тоталітарних: авторитаризм не має єдиної і обов'язкової для всіх ідеології, допускає обмежений плюралізм, якщо він не завдає шкоди системі; громадянин не піддається репресіям, якщо він не є активним противником режиму: не обов'язково підтримувати режим, достатньо його терпіти (ритуальне підтвердження лояльності і відсутність прямого виклику); при авторитаризмі центральну роль відіграє не світогляд, а збереження влади; неоднакова міра регламентації різних аспектів громадського життя: при тоталітаризмі контролюються всі сфери громадського життя, для авторитаризму характерне навмисне деполітизування мас, їх досить слабка політична інформованість; при тоталітаризмі центром влади є одна партія (партійні органи пронизують увесь державний апарат, громадські організації і виробничі структури); при авторитаризмі вищою цінністю є держава як осередок владних функцій (ідея держави як надкласового верховного арбітра); авторитарні диктатури вважають за краще зберігати традиційні класові, станові або плеємінні перегородки, які чужі тоталітаризму (у період становлення тоталітаризм руйнує колишню соціальну структуру, розриває традиційні соціальні зв'язки, «перетворює класи на маси»); при тоталітаризмі систематичний терор проводиться легально і організовано, при авторитаризмі використовується тактика вибіркового терору.

Найважливішим феноменом авторитарної свідомості є масове відчуження від влади.

Авторитаризм може існувати в найрізноманітніших формах. У історичному минулому він виступав у формі давніх тираній, деспотій, абсолютних монархій і різних аристократичних режимів. Сьогодні, залежно від того, на які соціальні групи й інститути спирається влада, можна виділити такі форми авторитарного режиму (Схема 19): військові диктатури, що передбачають опору на армію. В умовах нерозвиненого громадянського суспільства і слабких

демократичних традицій військові виступають найбільш організованою силою, що має ресурси для захоплення влади (зазвичай шляхом державного перевороту). Подібні режими – досить часте явище в Африці, Латинській Америці, на Близькому Сході. Пригнічуючи політичні свободи, військові можуть виступити ініціаторами економічної модернізації суспільства (військова диктатура генерала А. Піночета в Чилі); теократичний – з опорою на духовенство і релігію. Як приклад можна привести сучасний Іран, де з середини 90-х рр. XX століття намітилася тенденція до лібералізації режиму; олігархічний – влада належить певним корпоративним кланам; вождистський (режим особистої влади), що спирається на авторитет сильного лідера. Сам режим може мати підтримку народу. Грунтом для виникнення подібних режимів може стати відчуття зовнішньої загрози для країни; змішаний, поєднуючи в собі елементи різних режимів. Так, режим, який був встановлений С. Хусейном в Іраку, мав властивості військового, вождистського і частково теократичного режимів одночасно.

Разом з вищезгаданими формами виділяють і інші форми авторитаризму: однопартійні і багатопартійні, президентські і парламентські, традиційні і мобілізаційні. Авторитарний режим може також виступати і у формі реакційної диктатури або бути ліберальнішим. Останні форми авторитаризму є своєрідним симбіозом авторитарних демократичних тенденцій.

Таким чином, авторитаризм є досить строкатою картиною різних форм і методів влади.

Категорія «політичний режим» розкриває функціональний аспект політичної системи. Якісними характеристиками політичного режиму є: об'єм прав і свобод людини, методи здійснення державної влади, характер взаємин між державою і суспільством, наявність або відсутність можливостей суспільства впливати на ухвалення політичних рішень, способи формування політичних інститутів, методи вироблення політичних рішень.

Основними типами політичних режимів є тоталітаризм, авторитаризм і демократія. Одним з найбільш багатозначних понять політичної науки є демократія. У історії політичної думки виділяються два основні трактування демократії: ліберально-демократична, така, що робить акцент на автономії індивіда, правах і свободах людини, і радикально-демократична, затверджуючи верховенство народу і пріоритет громадських інтересів над приватними.

Таблиці та схеми до третього питання

Схема 14.14

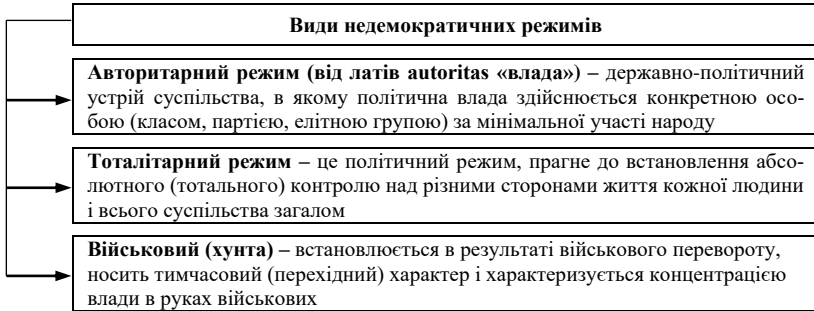

Схема 14.15

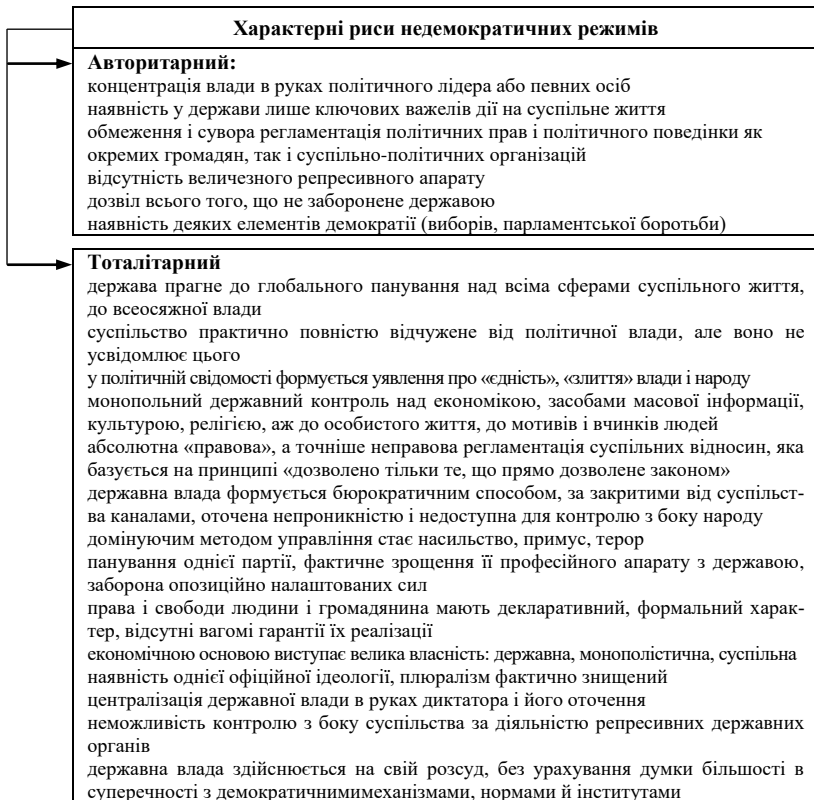
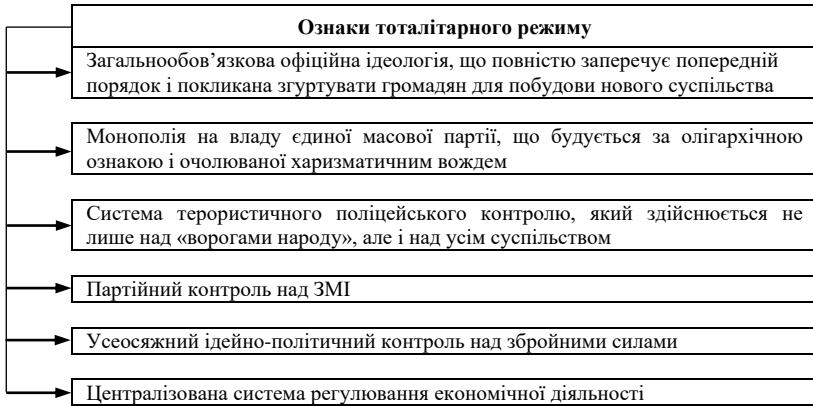

Схема 14.16

Таблиця 14.3

Види тоталітарних режимів

<i>Лівий</i>	<i>Правий</i>
<ul style="list-style-type: none"> – тоталітаризм ґрунтувався на ідеології марксизму-ленінізму, що утверджує можливість побудови комуністичного суспільства, в якому повністю задовольнятимуться потреби всіх індивідів – необхідність відміни приватної власності і створення планової, регульованої економіки – провідна роль пролетаріату – необхідність диктатури пролетаріату при переході до нового суспільства; можливість побудови комунізму в кожній країні <p>Соціальною основою «лівого» тоталітаризму виступали нижчі класи, передусім – пролетаріат</p>	<ul style="list-style-type: none"> – тоталітаризм сформувався у фашистській Італії і Німеччині – «правий» тоталітаризм, в особі німецького фашизму, ґрунтувався на ідеології націонал-соціалізму – головне положення націонал-соціалістичної ідеології зводилося до відтворення німецького рейху – боротьба за чистоту німецької раси – винищування всіх чужорідних елементів (передусім, євреїв) – антикомунізм – обмеження капіталізму <p>Соціальною основою «правого» тоталітаризму були екстремістськи налаштовані середні верстви суспільства</p>

Схема 14.17

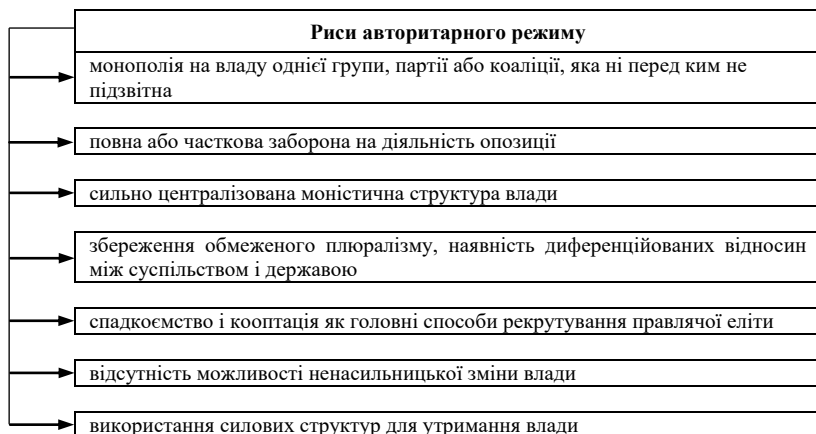
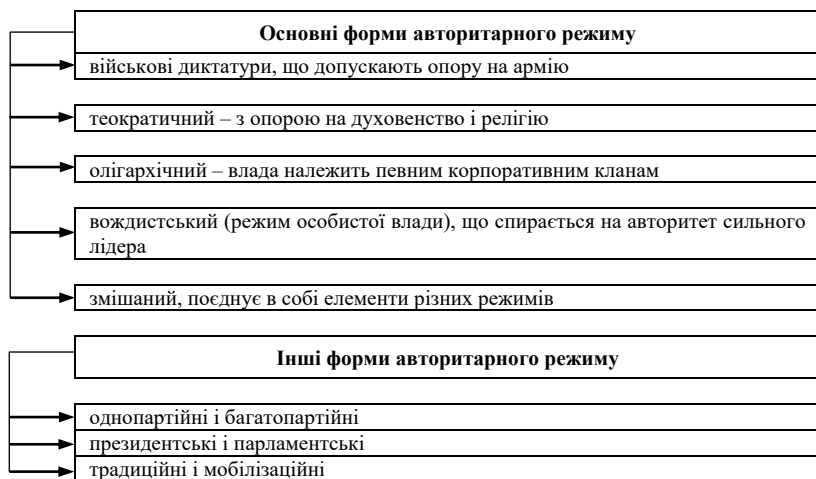

Схема 14.18

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Політичні режими

Мета заняття: ознайомитись і підготуватись з теоретичних питань плану семінару, засвоїти терміни і поняття, скласти реферат, дати відповіді на питання для самоконтролю, опрацювати рекомендовану літературу.

План

1. Демократія.
2. Тоталітаризм: поняття та різновиди.
3. Сутність і різноманітність авторитаризму.
4. Особливості та фази трансформації посткомуністичних суспільств. Трансформаційні процеси на Україні.

Терміни і поняття для засвоєння: демократія, автократія, політичний режим, деспотія, авторитаризм, лібералізація недемократичного режиму, диктатура, тоталітаризм, трансформація посткомуністичних суспільств.

Теми рефератів

1. Сутність і типологія політичних режимів.
2. Фашизм і комунізм як різновиди тоталітаризму у XX столітті.
3. Тоталітаризм як політичний та соціальний феномен.
4. Авторитаризм: сутність, риси, типологія.
5. Характеристика політичного режиму в сучасній Україні.
6. Сучасні концепції демократії.
7. Тоталітаризм у Європі XX століття.
8. Демократія як форма політичного життя.
9. Різновиди авторитарного режиму.

Питання для самостійного контролю

1. З'ясуйте наукові підходи до поняття «політичний режим».
2. Які головні ознаки тоталітарного політичного режиму.
3. Назвіть різновиди авторитарних режимів.
4. Чим відрізняється авторитаризм від тоталітаризму?
5. Назвіть дослідників політичних режимів?
6. Яким, на вашу думку, є політичний режим сучасної України?

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2017. – 56 с.
2. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.
3. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політико-правові системи світу: навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 668 с.
4. Дахно І. І., Тимофеев С. М. Країни світу: енциклопедичний довідник. – К.: МАПА, 2005. – 608 с.
5. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник. – Львів: Могнолія-Плюс, 2006. – 304 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

Додаткова:

1. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 704 с.
2. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство; Кн. друга: Держава і політика // А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко, вид., перероб. та доп. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.
3. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя. – Х.: 2002. – 640 с.
4. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закл / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Вид. центр «Академія», 2006. – 528 с.
5. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи. Інституційний вимір. – Львів, 2004.
6. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П. та ін. – Л.: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.
7. Шаповал В. Державний лад країн світу. – К., 1999.
8. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. – К.: Либідь, 2002. – 576 с.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

- 15.1. Міжнародні відносини та зовнішня політика держави: сутність, види, принципи та суб'єкти*
- 15.2. Міжнародні конфлікти: поняття, причини, засоби та методи врегулювання*
- 15.3. Україна в системі міжнародних відносин*

15.1. Міжнародні відносини та зовнішня політика держави: сутність, види, принципи та суб'єкти

Здійснюючи свої зовнішньополітичні функції, кожна держава проводить певну політику за межами своєї країни, на міжнародній арені. Слід зазначити, що зовнішня політика – це діяльність держави та інших політичних інститутів, що здійснюється на міжнародній арені; комплекс дій, спрямованих на встановлення і підтримку відносин із міжнародним співтовариством, захист власного національного інтересу та поширення свого впливу на інші суб'єкти міжнародних відносин. Зовнішній політиці кожної держави властиві три основні функції: захисна, пов'язана із захистом прав та інтересів держави, її громадян за кордоном; інформаційно-представницька, яка реалізується через відповідні органи, що представляють погляди уряду, позицію держави, і покликана інформувати керівні органи держави про наміри урядів інших держав; організаційно-посередницька, ґрунтується на втіленні в життя зовнішніх та внутрішніх концепцій, доктрин і програм держави. Кожна національна держава у своїй зовнішній політиці намагається найбільш оптимально реалізувати свої національні інтереси. Існує кілька підходів до визначення змісту національного інтересу. Поняття «національний інтерес» можна трактувати у трьох аспектах: геополітичному, внутрішньополітичному та ідеологічному. Сут-

ність національного інтересу полягає у двох важливих моментах: забезпечення високого міжнародного іміджу держави і використання переваг у геополітичному просторі для національного процвітання і підвищення добробуту громадян. Отже, під національним інтересом ми розуміємо відносини щодо захисту, збереження і примноження тих цінностей, які є суттєвими для існування держави. На цій основі виділяють чотири види зовнішньої політики держави: 1) агресивна політика; 2) активна політика; 3) пасивна політика; 4) консервативна політика. Необхідно пам'ятати, що поряд із національними державами суб'єктами міжнародних відносин є: міжурядові організації; неурядові організації; транснаціональні корпорації; творчі, наукові, суспільно-політичні, національно-визвольні комітети, асоціації, рухи, союзи, політичні партії, релігійні організації. Загалом суб'єкти міжнародних відносин поділяють за геополітичним простором, рівнем суспільного розвитку, ступенем інтегрованості.

Міжнародні відносини ґрунтуються на двох основних принципах: сили і права. Принцип сили залишається найважливішим чинником геополітики. У геополітичному розумінні він означає, що держава або група держав здатні нав'язувати іншим державам свої інтереси, поширювати свої впливи, використовуючи при цьому власну перевагу у військовій силі, дипломатії, економічній могутності, технологічному та інтелектуальному розвитку.

Таблиці та схеми до першого питання

Схема 15.1

Схема 15.2

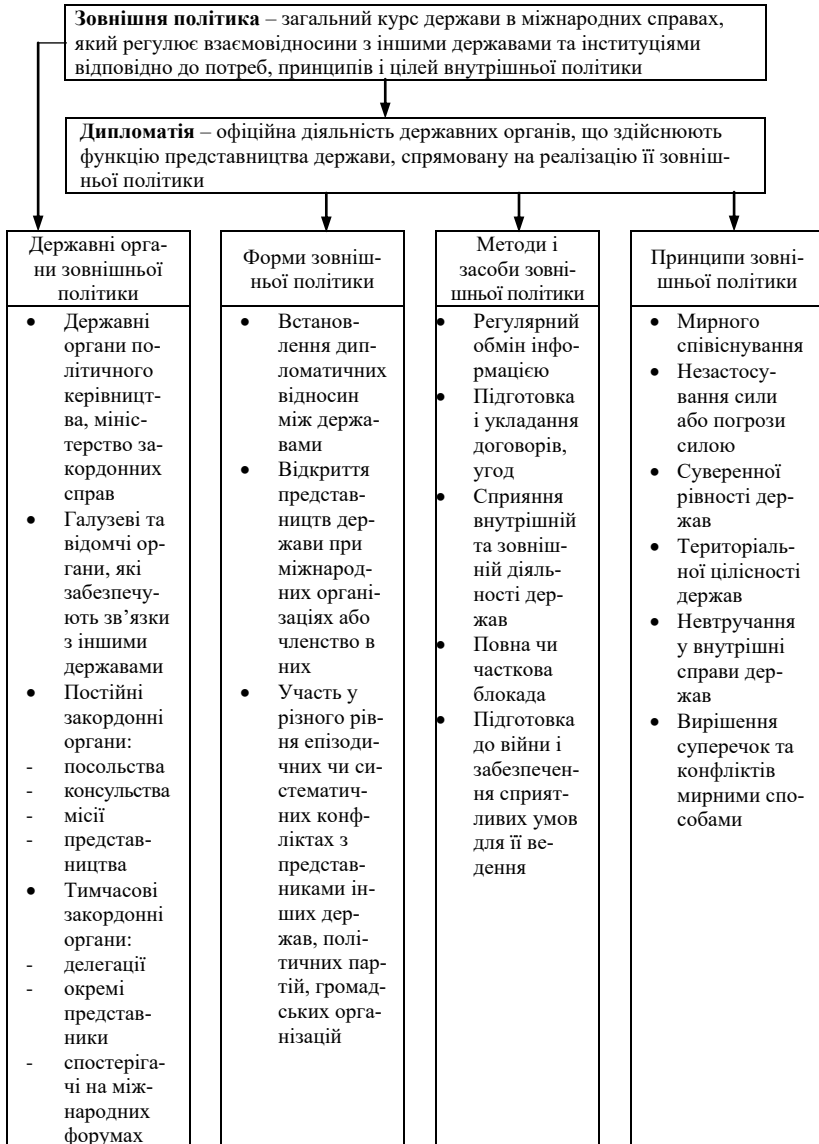

Схема 15.3

Схема 15.4

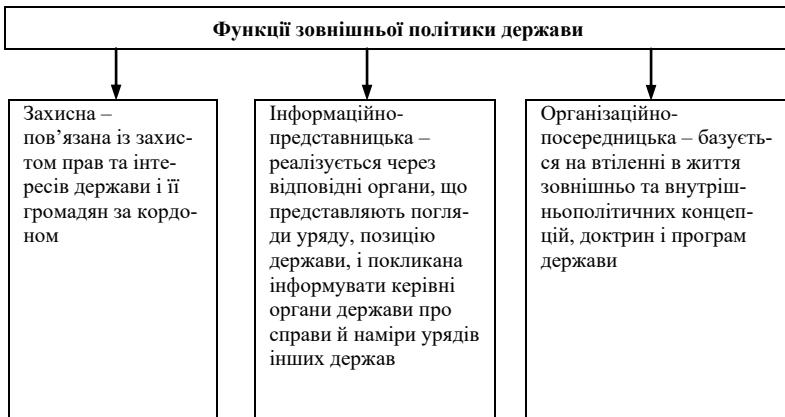

Схема 15.5

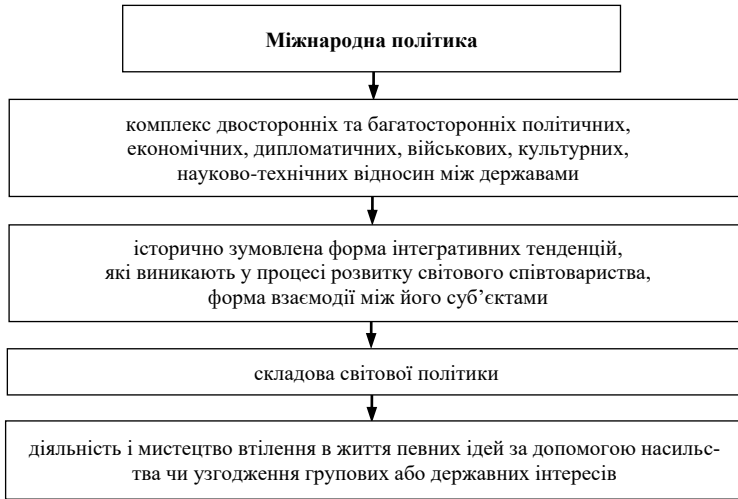
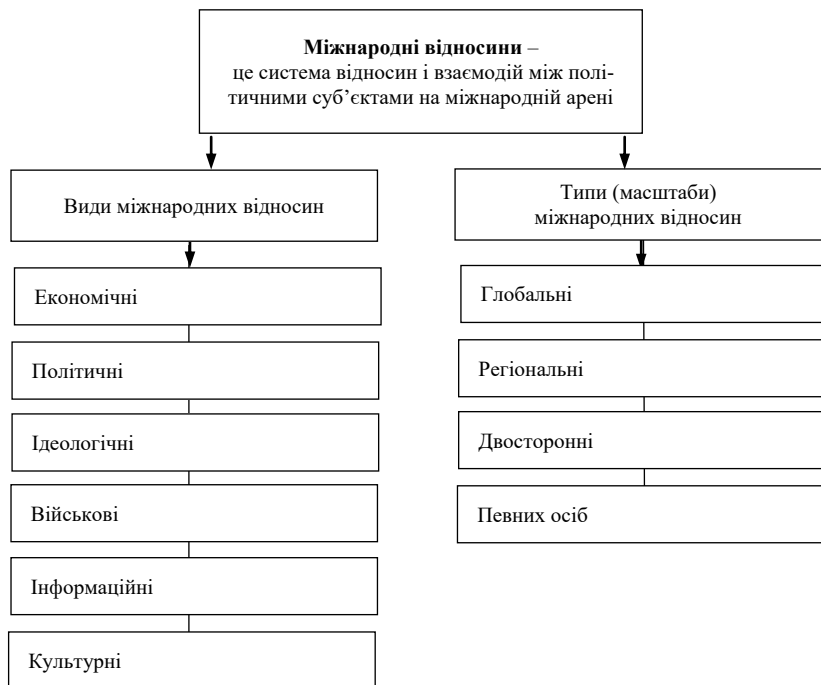

Схема 15.6

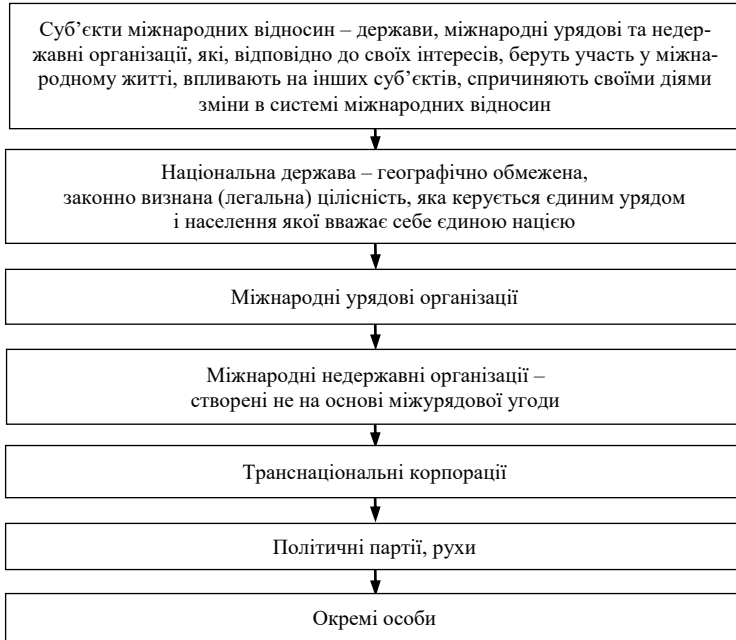

Схема 15.9

Схема 15.10

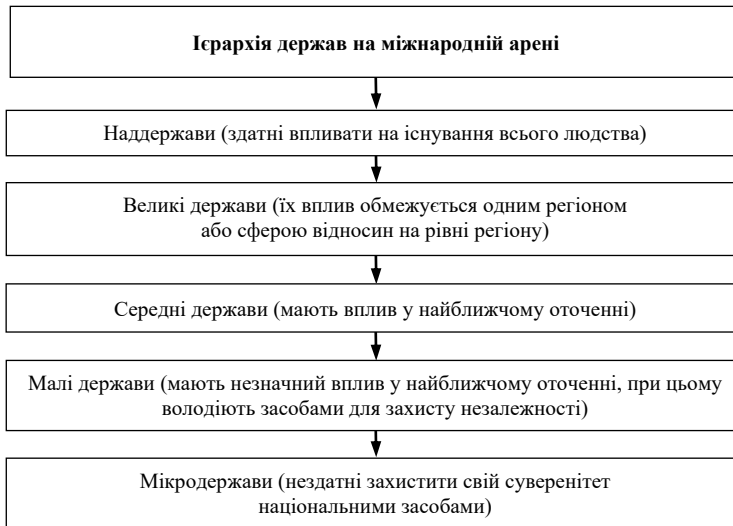

Схема 15.11

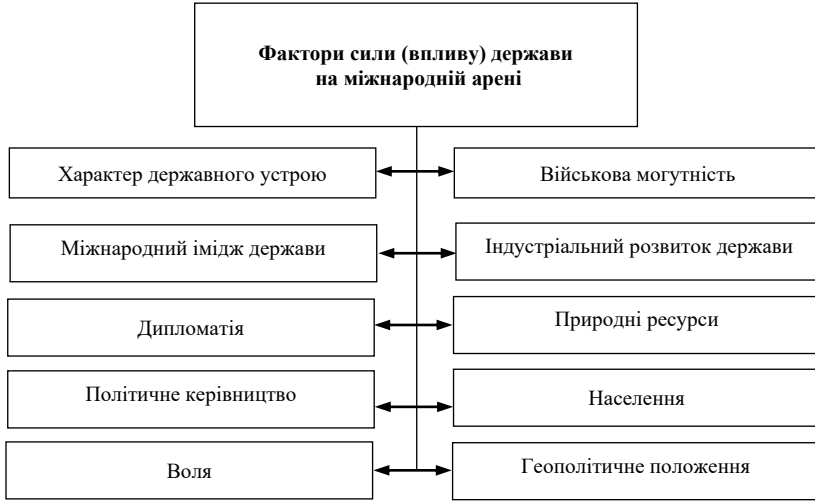
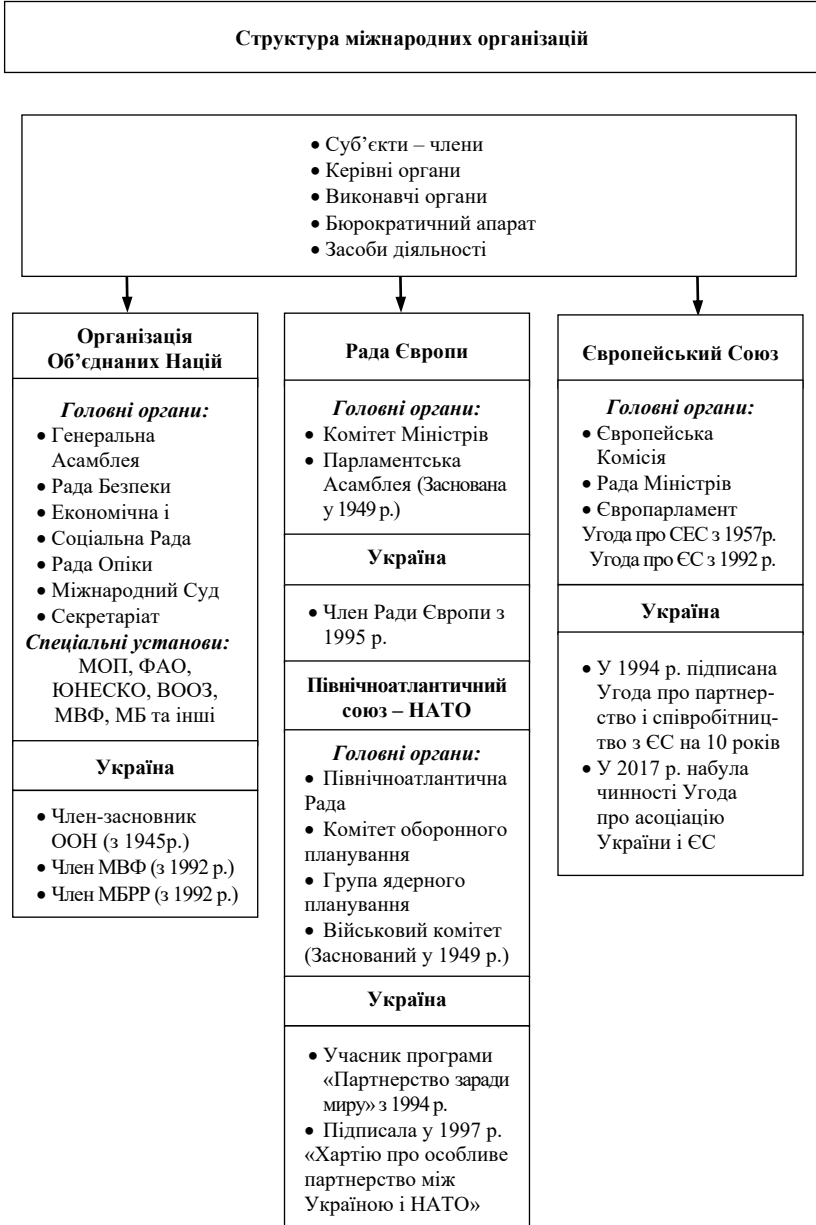

Схема 15.12

Міжнародні організації –
 об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою вирішення питань регіонального або глобального характеру, відвернення та врегулювання військових конфліктів

Урядові (міжурядові)
<ul style="list-style-type: none"> • ООН • Рух неприєднання • ОБСЄ • ОПЕК • НАТО • Рада Європи • Європейський Союз • Ліга арабських держав • Організація африканської єдності • СНД • Вишеградська четвірка

Неурядові
<ul style="list-style-type: none"> • Всесвітня Рада Миру • Всесвітня федерація профспілок • Міжнародна демократична організація жінок • Всесвітня федерація демократичної молоді • Міжнародна спілка студентів • Міжнародна природоохоронна організація Грінпіс

15.2. Міжнародні конфлікти: поняття, причини, засоби та методи врегулювання

Функціонування сучасного міжнародного товариства неможливе без протистояння позицій і поглядів, притаманних певним суб'єктам міжнародних відносин. Логічним наслідком цього є суперечності та конфлікти. Необхідно виділити основні причини міжнародних конфліктів: недосконалість людської природи; бідність та нерівність у добробуті народів різних країн; соціально-економічний та політичний лад держави, рівень її культури і цивілізованості; невпорядкованість міжнародних стосунків.

Суб'єктами міжнародного конфлікту можуть бути держави, міждержавні об'єднання, міжнародні організації, організаційно оформлені суспільно-політичні сили всередині держави або на міжнародній арені. Найпоширенішою на Заході є традиційна типологія конфліктів, згідно з якою розрізняють: міжнародну кризу; конфлікти малої інтенсивності; громадянську війну та революцію, що набувають міжнародного характеру; гібридну війну; війну та світову війну.

Виділяють такі фази міжнародних конфліктів: перша фаза – формування ставлення протилежних сторін одна до одної; друга фаза – суб'єктивне визначення конфліктуючими сторонами своїх інтересів, цілей, форм боротьби для вирішення суперечностей; третя фаза – пов'язана із залученням до конфлікту економічних, політичних, правових, дипломатичних засобів, а також інших держав через блоки або договори; четверта фаза – наростання боротьби до найбільш гострого політичного рівня – міжнародної політичної кризи; п'ята фаза – міжнародний збройний конфлікт, який може розвинутися до високого рівня збройної боротьби, із можливим залученням союзників. На будь-якій із вказаних фаз може розпочатися альтернативний процес розвитку конфлікту, який може трансформуватись у переговорний процес і дозволяє ослабити й обмежити конфлікт.

Таблиці та схеми до другого питання

Схема 15.14

Схема 15.15

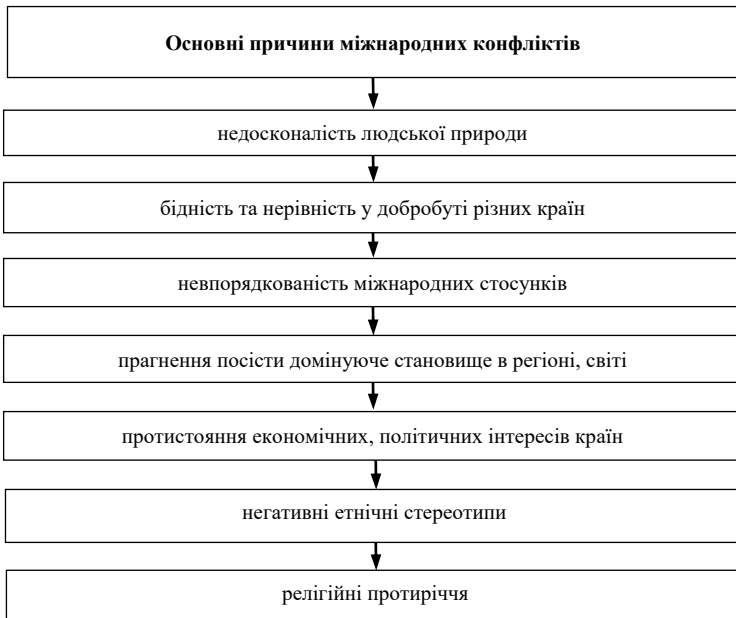

Схема 15.16

Схема 15.17

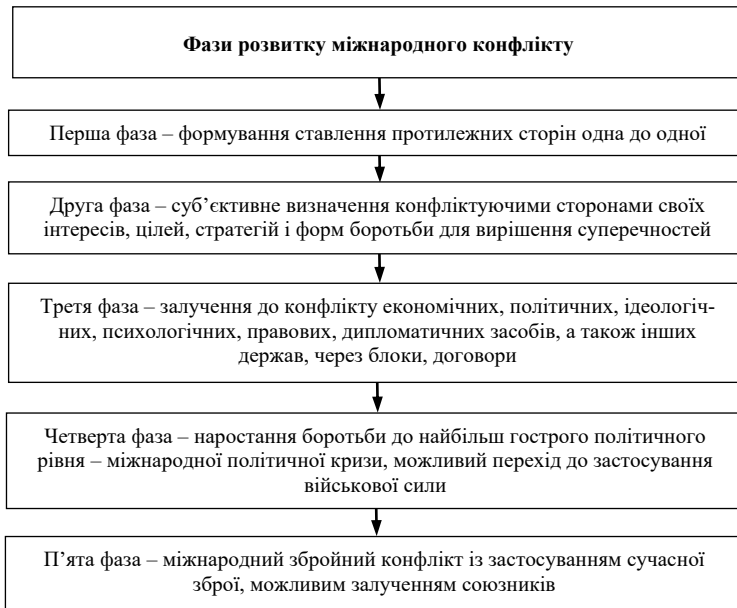
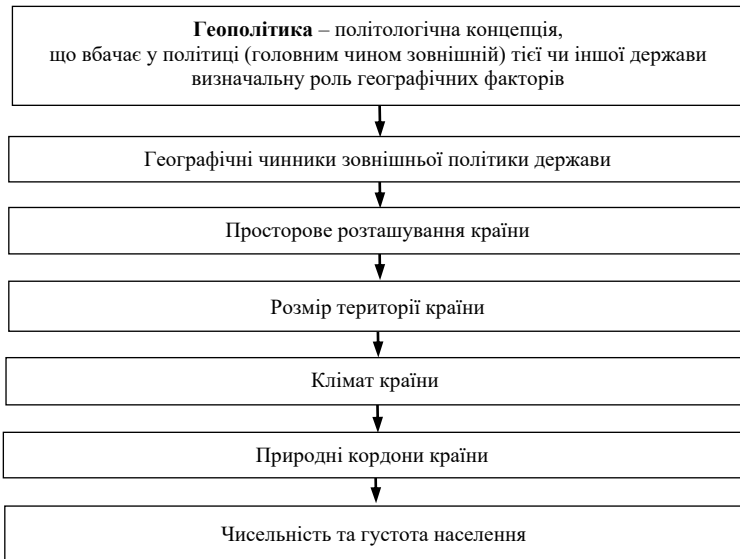

Схема 15.18

15.3. Україна в системі міжнародних відносин

Виходу України на міжнародну політичну арену в ХХ ст. сприяв процес дезінтеграції Російської імперії в 1917 р., а згодом розвал Радянського Союзу в 1991 р. Базовими документами, які засвідчили становлення України як суб'єкта міжнародних відносин, стали: 1) Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), в якій наголошується, що Україна визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права, що відносини з іншими суверенними республіками мають будуватися на принципах рівноправності і невтручання у внутрішні справи; 2) Постанова Верховної Ради «Про чинність міжнародних договорів на території України» (10 грудня 1991 р.); 3) ухвалені Верховною Радою «Основні напрями зовнішньої політики України» (2 липня 1993 р). Відправним моментом у процесі переходу зовнішньополітичної діяльності держави до самостійної і рівноправної участі в міжнародних відносинах стало: 1) визнання України міжнародним співтовариством; 2) проголошення Україною принципів безядерності та позаблоковості. Без'ядерний статус та позаблоковість сприяли вирішенню завдання міжнародного визнання незалежності України.

Сучасні дослідники переконують, що сучасна Україна виконує чотири функції у системі європейської безпеки й дві за межами Європи, причому значення останніх зростає: перша функція – можливість для Заходу «нейтралізувати» Росію з метою усунення небезпеки для країн Центральної Європи; друга функція – усвідомлення Росією факту, що Україна здобула незалежність усерйоз і надовго. Очікується, що, розпочавши гібридну війну проти України та окупувавши Крим та Донбас, Росія буде вимушена під тиском міжнародної спільноти, санкцій проти неї повернути захоплені території; третя функція – пов'язана з питанням життєздатності незалежної України, що, відповідно, зменшує значення російського чинника у внутрішній політиці країн Центрально-Східної Європи; четверта функція – полягає у тому, що стабільність самої України, яка межує з сімома країнами, безумовно є конструктивним чинником в регіоні, де зберігається небезпека виникнення конфліктів етнічного, економічного, географічного характеру. Відповідно до цього Україна визначає свої основні геополітичні пріоритети: виживання

України як суверенної незалежної держави в умовах російської агресії; відновлення територіальної цілісності держави; всебічна інтеграція України до європейських та євроатлантичних політичних та соціальних структур, а також структур безпеки; зміцнення стратегічного партнерства із США та країнами Західної Європи; зміцнення та консолідація відносин із стратегічно важливими сусідами (країнами Балтії, Польщею, Туреччиною, Грузією, Азербайджаном, країнами Вишеградської групи); активна участь у створенні й використанні європейських і євразійських транспортних коридорів; блокування поточних спроб односторонньої російської соціально-культурної та інформаційної експансії і домінування; цілеспрямоване формування в масовій свідомості українців універсальних європейських й євроатлантичних цінностей та соціокультурних орієнтацій.

Таблиці та схеми до третього питання

Схема 15.19

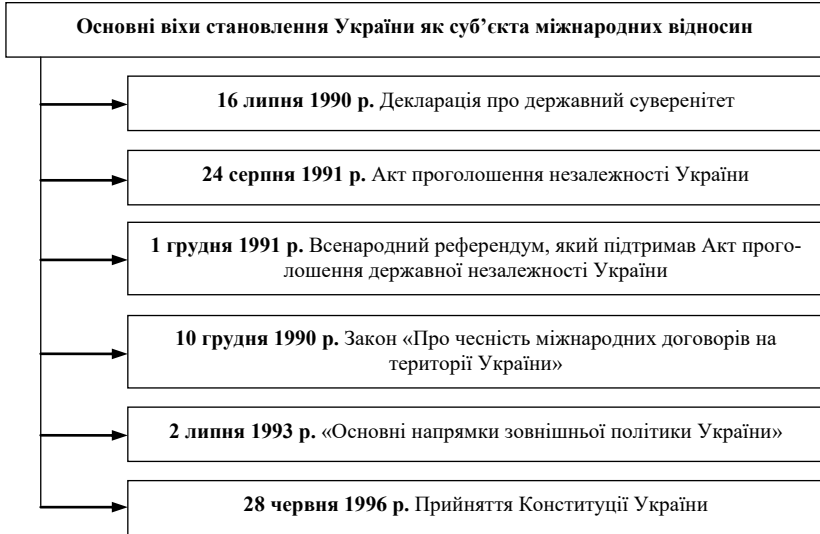

Схема 15.20

Шлях України до безядерного статусу

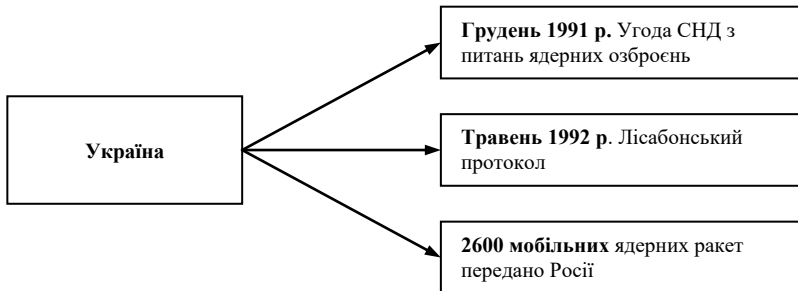

Схема 15.21

Ліві	Центр	Праві
<p>Заперечують Європейський вибір України. КПУ: добровільне створення рівноправного союзу братніх народів. СПУ: зовнішня політика, вигідна державним інтересам України, не допускати перетворення України в колонію, в додаток до НАТО, розвивати добросусідські економічні і політичні відносини передусім зі слов'янським світом</p>	<p>Економічна, політична, військова інтеграція України в Європу. Стратегічна мета – інтеграція до Європейського Союзу, збалансована політика щодо Росії та США, ефективна участь у міжнародному поділі праці з максимальним захистом національних інтересів, перетворення України в потужну регіональну державу</p>	<p>Стратегічна мета: роль України як могутньої консолідуючої сили в межах трьох світів – Європи, Азії, мусульманського Сходу. Національний «фронт»: захист національного ринку від товарно-грошової агресії з-за кордону, ліквідація залежності від російських енергоносіїв</p>

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Міжнародні відносини і зовнішня політика держави

Мета заняття: дати розуміння зовнішньої політики; формувати у здобувачів вищої освіти політико-правового світогляду, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Зовнішня політика держави: цілі, принципи, засоби.
2. Міжнародні конфлікти та методи їх врегулювання.
3. Міжнародні організації.
4. Україна в системі міжнародних політичних відносин.

Основні поняття для засвоєння: міжнародні відносини, зовнішня політика, європейська інтеграція, дипломатія, глобальні проблеми, геополітика, війна, міжнародні відносини, ратифікація, світовий політичний процес, суб'єкти міжнародних відносин, глобалізм, глобальні проблеми, міжнародні організації.

Теми рефератів

1. Міжнародні відносини як цілісна система.
2. Діалектика внутрішньої і зовнішньої політики.
3. Характерні риси та основні аспекти глобальних проблем сучасності.
4. Основні школи в теорії міжнародних відносин.
5. Сучасний міжнародний порядок: етапи становлення, вимір, підходи, моделі.
6. Україна в регіональному та світовому геополітичному контексті.
7. Глобалізаційні процеси в сучасному світі та їх політичні виміри.
8. Національні інтереси і національна безпека України.
9. Роль ООН у вирішенні проблем світового співробітництва.

Завдання для самостійного контролю

1. Дайте визначення поняття «зовнішня політика». Який її зв'язок із внутрішньою політикою держави?
2. Які принципи, форми та методи зовнішньої політики?
3. Розкрийте зміст понять «дипломатія» та «міжнародна політика».
4. Що таке геополітика?
5. Яке місце посідає Україна в сучасному геополітичному просторі?
6. Сформулюйте пріоритети і завдання української зовнішньої політики.
7. Хто може виступати в ролі суб'єктів міжнародних організацій?
8. Які соціально-політичні наслідки і ризики несе із собою глобалізація світу?
9. Які основні види глобальних проблем людства?
10. Визначте основні пріоритети зовнішньої політики України.
11. Що означає поняття «національні інтереси» в системі міжнародних відносин?
12. Визначте основні сучасні міжнародні політичні організації.
13. Розкрийте зміст понять «безпека» та «національна безпека».
14. Назвіть та охарактеризуйте об'єкти та суб'єкти національної безпеки.
15. На які види поділяється національна безпека України за суспільними сферами функціонування?
16. Розкрийте зміст і типологію національного інтересу.
17. Які ви можете виділити загрози національній безпеці України?
18. Охарактеризуйте законодавчо-правову основу забезпечення національної безпеки України.
19. Назвіть основні принципи та функції системи забезпечення національної безпеки.
20. Розкрийте структуру політичних засобів забезпечення національної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. – 56 с.
2. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2016. – 1000 с.
3. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – С. 263–293.

4. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Грищук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] // за ред. Гетьманчука М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 546–592.
5. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П., та ін. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – 668 с.

Додаткова:

1. Ачкасова В. А. Политология: учебник для вузов / под. ред. В. А. Ачкасова, В. А. Гуторова. – М.: Высш. обр., 2010. – 692 с.
2. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Засади національної безпеки України: підручник / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 272 с.
3. Дорошко М. С. Геополітичні інтереси та зовнішня політика держав пострадянського простору: навч. посібник / М. С. Дорошко. – К., 2011.
4. Кучеренко Д. Г. Україна і світ: навч. посібник / Д. Г. Кучеренко, О. В. Мартинюк, В. Е. Сахаров та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 416 с.
5. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40–8.10.
6. Щедрова Г. П. Політологія: навчальний посібник / Г. П. Щедрова, Ф. В. Барановський, О. В. Карчевська та ін. – Луганськ: Видво СНУ ім. В. Даля, 2011. – 304 с.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

16.1. Поняття та структура національної безпеки України

16.2. Система забезпечення національної безпеки України

16.1. Поняття та структура національної безпеки України

Національна безпека належать до найважливіших, найскладніших багатоаспектних та інтегральних явищ суспільного і політичного життя. Відповідне поняття поєднує прикладні аспекти національних, військових, гуманітарних, технічних, психологічних, біологічних та інших наук для дослідження сутності, змісту, методів, форм і засобів забезпечення безпеки особистості і соціальних спільнот різних рівнів.

У процесі вивчення питання про національну безпеку України використовується ряд категорій, серед яких: безпека, національна безпека, міжнародна безпека, національні інтереси, об'єкти національної безпеки, суб'єкти національної безпеки, чинники забезпечення безпеки, загрози, небезпека, система забезпечення національної безпеки, принципи національної безпеки, функції національної безпеки та ін.

У сучасному світі національна безпека стала невід'ємним атрибутом зовнішньої, внутрішньої та воєнної політики держави. Національна безпека України функціонує через систему різноманітних відносин між особою і суспільством, між громадянином та державою, між суспільством і державою, між різними державами. Водночас вона є системою оптимізації взаємовідносин між усвідомленими загрозами та ресурсами, які суспільство має для протидії цим загрозам. Тому національна безпека є динамічним засобом досягнення і підтримання балансу між реальними та потенційними загрозами, з одного боку, та здатністю суб'єкта протидіяти їм – з другого.

Основними об'єктами національної безпеки є: 1) людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; 2) суспільство – його духовні, моральні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, навколишнє природне середовище і природні ресурси; 3) держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність; 4) нація та інші національні спільноти, її самобутність; 5) соціальні спільноти; 6) природа, природне середовище – його безпосередній стан. Суб'єктами національної безпеки України є держава, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони, суди загальної юрисдикції, прокуратура, громадяни, громадські організації.

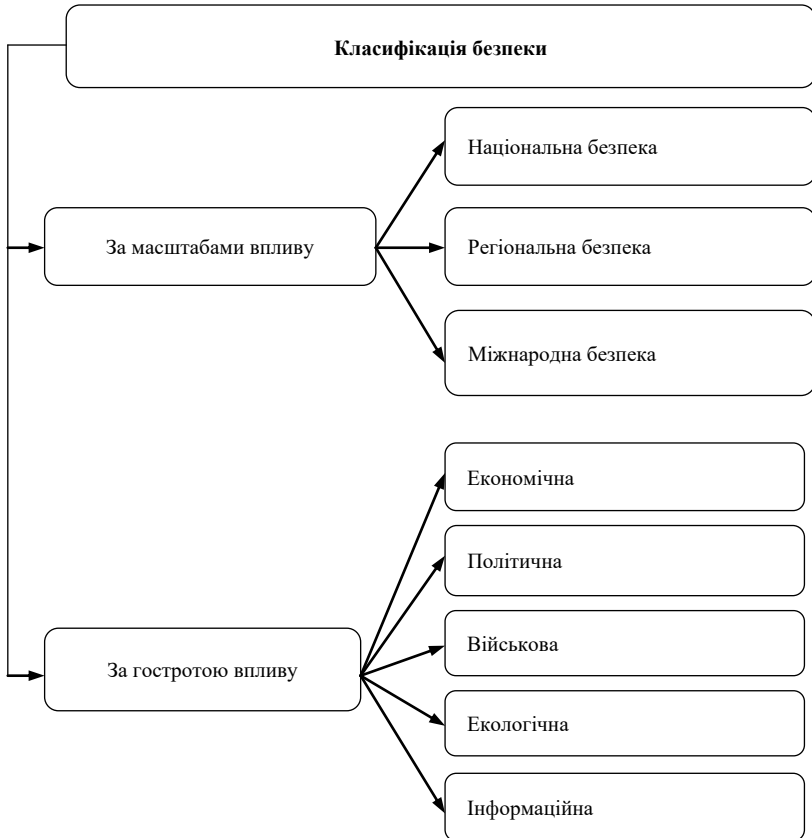
За сферами функціонування національну безпеку України поділяють на такі основні види: політична безпека, державна безпека, економічна безпека, соціальна безпека, інформаційна безпека, воєнна безпека, екологічна безпека, науково-технічна безпека. Схеми 4.

Метою національної безпеки України є захист її національних інтересів, як внутрішніх, так і зовнішніх, і протидія загрозам та небезпекам. Національні інтереси поділяють за сферами функціонування та характером взаємовідносин між інтересами різних суб'єктів. Загрози та небезпеки національній безпеці України класифікують за масштабами (глобальні, регіональні, загальнонаціональні, локальні, поодинокі) або за сферами суспільного життя і його типами.

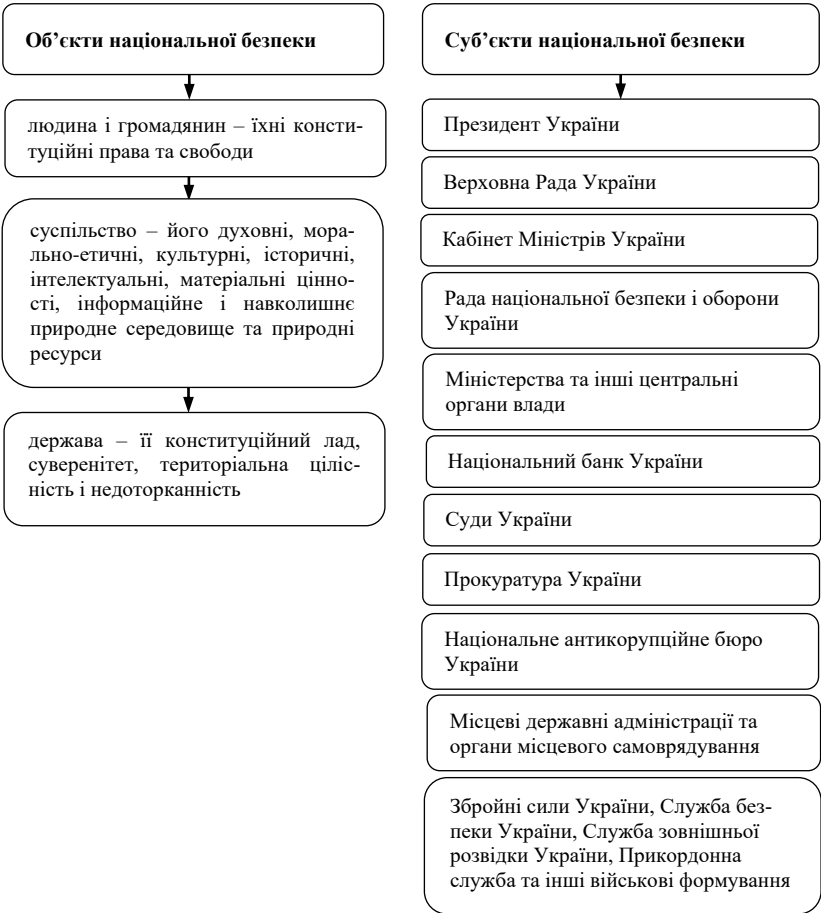
Таблиці та схеми до першого питання

Схема 16.1

Безпека – це діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства, народів щодо виявлення (вивчення), запобігання, послаблення, усунення (ліквідації) і відвернення загрози, здатної знищити їх, позбавити матеріальних і духовних цінностей, завдати невідшкодованих збитків, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку

Національна безпека – захищеність життєвоважливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я та інших сферах державного управління у разі виникнення негативних тенденцій та створення потенційних або реальних загроз національним інтересам

Основні функції суб'єктів забезпечення національної безпеки
вироблення і періодичне уточнення Стратегії національної безпеки України і Военної доктрини України, доктрин, концепцій, стратегій і програм у сфері національної безпеки, планування і здійснення конкретних заходів протидії і нейтралізації загроз національній безпеці України
створення нормативно-правової бази, необхідної для функціонування системи національної безпеки
удосконалення її організаційної структури
комплексне кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне та інше забезпечення життєдіяльності складових системи національної безпеки
постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, економічній, соціальній, інформаційній, воєнній та інших сферах, прогнозування змін та потенційних загроз національній безпеці
систематичне спостереження за станом та проявами міжнародного та інших видів тероризму
локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків
оцінка результатів дій щодо забезпечення національної безпеки та визначення втрат на ці цілі
участь у двосторонньому та багатосторонньому співробітництві в галузі безпеки, якщо це відповідає інтересам України
спільне проведення планових та оперативних заходів у рамках міжнародних організацій та договорів у галузі безпеки

Види національної безпеки за сферами функціонування
<p>Політична безпека – це стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держав від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення захищеності. Політична безпека означає безпеку всього політичного життя, захищеність прав і свобод громадян, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань, рухів, цілісність і незалежність держави від політичної сваволі та екстремізму у внутрішньому просторі, а також від політичного тиску та агресивних устремлень на міжнародній арені</p>
<p>Державна безпека – це захищеність державних інституцій, необхідних для виконання функцій з управління загальносуспільними справами. До них належать державний суверенітет, територіальна цілісність, державний кордон, конституційний лад, державна влада, економічний та оборонний потенціал</p>
<p>Економічна безпека – це стан захищеності національної економіки, який забезпечує здійснення економічного суверенітету, економічне зростання в умовах удосконалення системи міжнародних взаємозв'язків. Економічна безпека передбачає захист економічного життя від незаконних і підривних фінансово-економічних дій окремих громадян, організацій та інших держав</p>
<p>Соціальна безпека – відображає стан захищеності соціальних інтересів особи, соціальних груп та суспільства загалом. Від соціальної безпеки залежить забезпечення нормальних умов життя суспільства, недопущення деградації окремих соціальних груп, саме виживання українського народу</p>
<p>Інформаційна безпека суспільства і держави характеризується рівнем захищеності, стійкістю основних сфер життєдіяльності (економіки, сфери управління, військової справи тощо) щодо небезпечних, дестабілізуючих інформаційних впливів. Це такий стан правових норм та відповідних інститутів, що забезпечує наявність достовірної інформації для прийняття обґрунтованих управлінських та політичних рішень і захист інформаційних ресурсів держави</p>
<p>Екологічна безпека – це стан правових норм і відповідних інститутів, що гарантує захист навколишнього середовища, раціональне використання та відновлення природних ресурсів, збереження і розвиток довкілля для забезпечення повноцінної життєдіяльності людини</p>
<p>Науково-технічна безпека – це стан захищеності наукового потенціалу держави, наявних у країні конкурентних технологій, а також недопущення та усунення наслідків технологічної недосконалості господарської діяльності</p>
<p>Гуманітарна безпека – охоплює духовне життя суспільства. Це стан захищеності гуманітарного потенціалу нації: її фізичного та психічного здоров'я, соціального добробуту, моральності, духовності, інтелектуального ресурсу, психологічної єдності, гуманітарної активності</p>
<p>Інтелектуальна безпека – передбачає створення необхідних передумов для розвитку і функціонування системи освіти та науки, інтелектуальної власності, комп'ютерного забезпечення, системи зв'язку, бази даних на друкованих та електронних носіях</p>
<p>Восна безпека – це стан захищеності прав і свобод громадян, базових інтересів та цінностей суспільства і суверенної держави від можливих зазіхань із застосуванням сили</p>
<p>Міжнародна безпека – це такий стан відносин між державами і народами, який виключає порушення миру та створення реальної загрози розвитку людства, за якого народи можуть суверенно, без втручання, тиску із зовні, визначати шляхи і форми свого суспільно-політичного розвитку; діяльність держав та міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану, універсальна система механізмів, заходів і гарантій якого виключає застосування сили в міжнародних відносинах</p>

Схема 16.5

Національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток

Система національних інтересів України

інтереси особистості – полягають у реальному забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод, у підвищенні рівня і якості життя, у фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку

інтереси суспільства – полягають у досягненні і підтриманні соціальної та національної злагоди, розвитку і зміцнення демократії, національного відродження України

інтереси держави – полягають у захисті самостійності, суверенітету і територіальної цілісності України, захисті конституційного ладу, встановлення політичної, економічної і соціальної стабільності, розвитку міжнародного співробітництва, забезпечення ефективної оборони держави

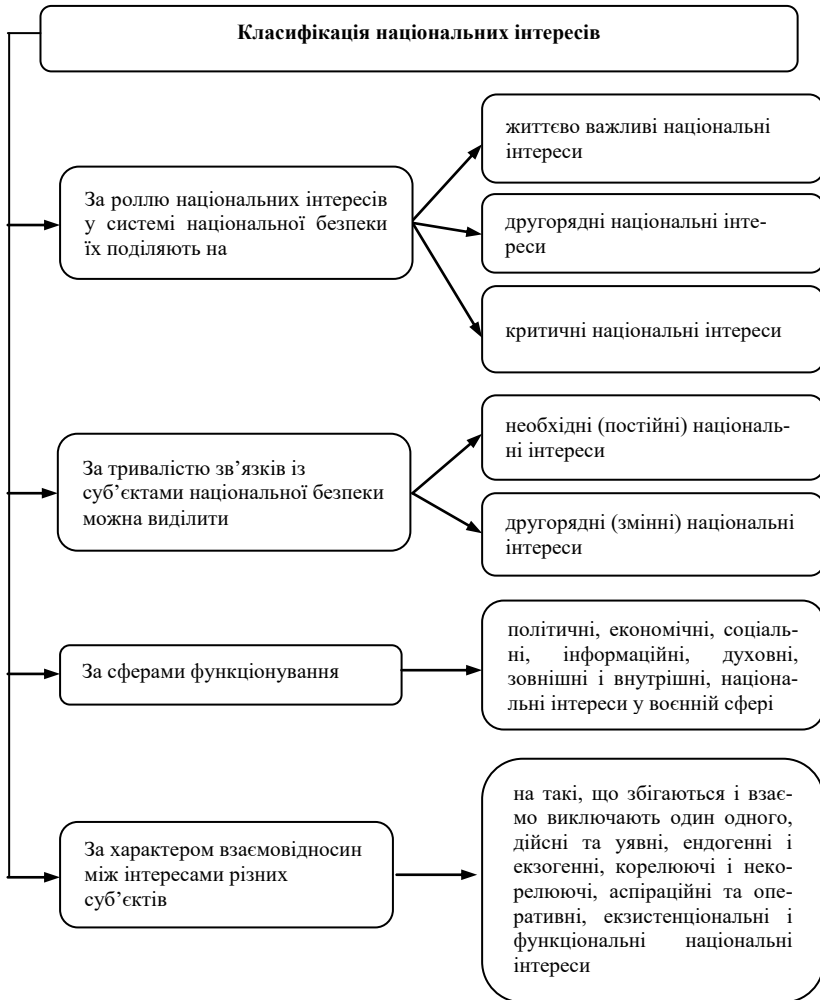

Схема 16.7

Базовим національним інтересом України є її виживання і розвиток як незалежної суверенної держави сучасного світу за умов збереження її національних цінностей, захисту політичного та економічного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності

Схема 16.8

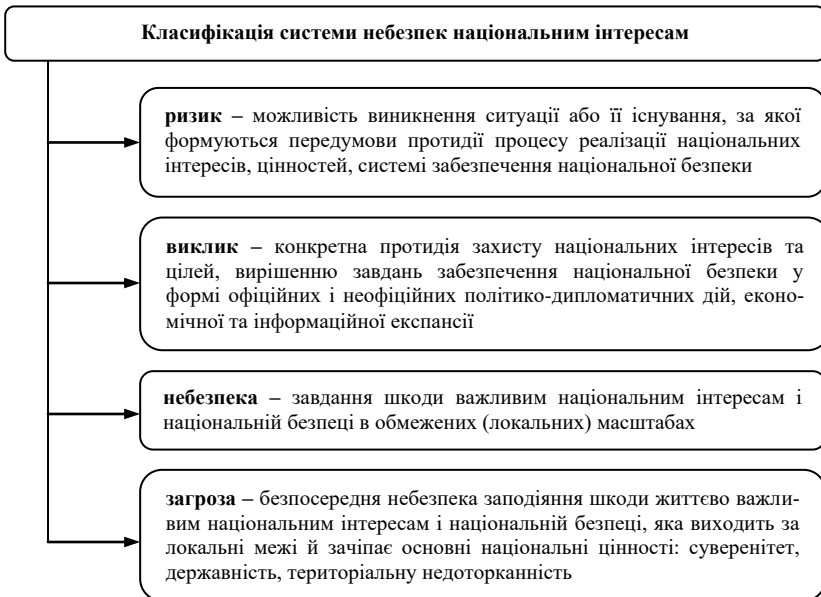
Пріоритетні внутрішні національні інтереси України відображають
фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потреби в належних умовах життєдіяльності, підвищення стійкості державних інститутів
розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців, розвиток етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності усіх національностей, що проживають в Україні
зміцнення генофонду українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу
створення громадянського суспільства, підвищення ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини
подолання економічної кризи і створення соціальноорієнтованої ринкової економіки
збереження та посилення науково-технічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку
забезпечення технологічної та техногенної безпеки життєдіяльності громадян та суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів
забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку інших мов національних меншин України
створення ефективної системи національної безпеки на місцевому, регіональному та національному рівнях

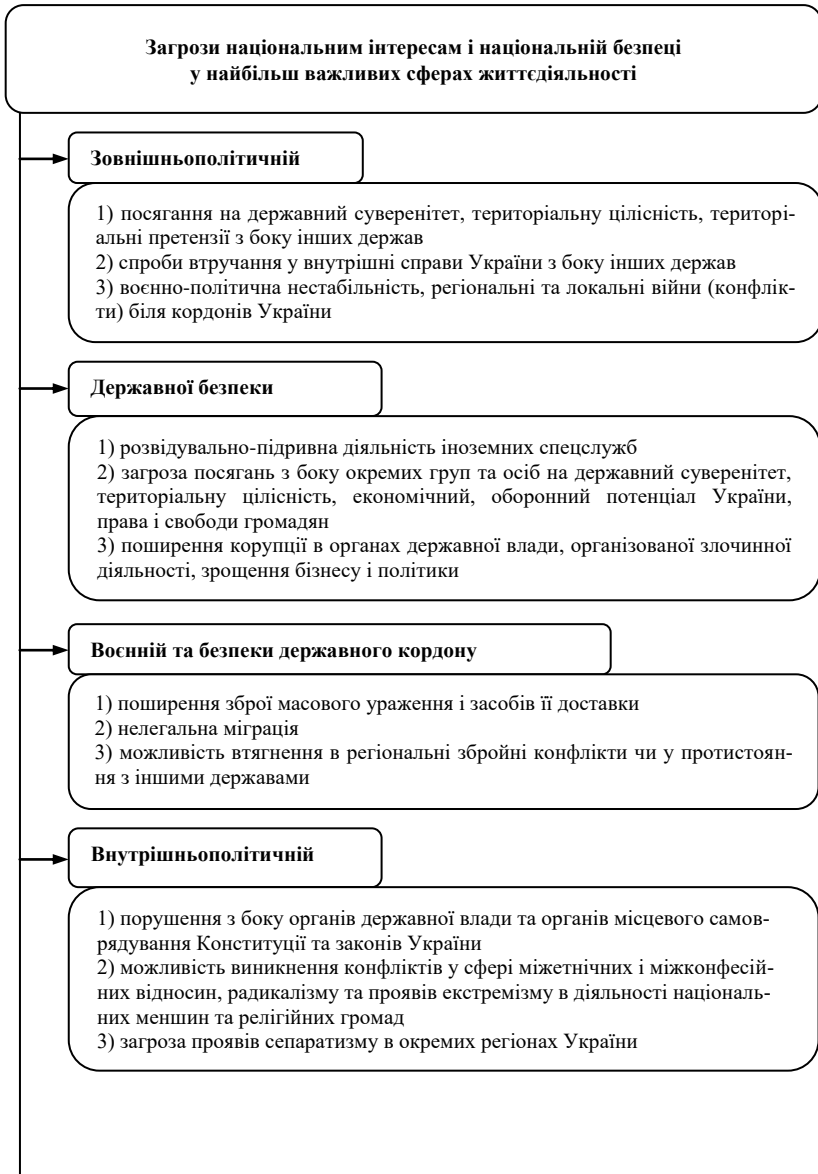
Схема 16.9

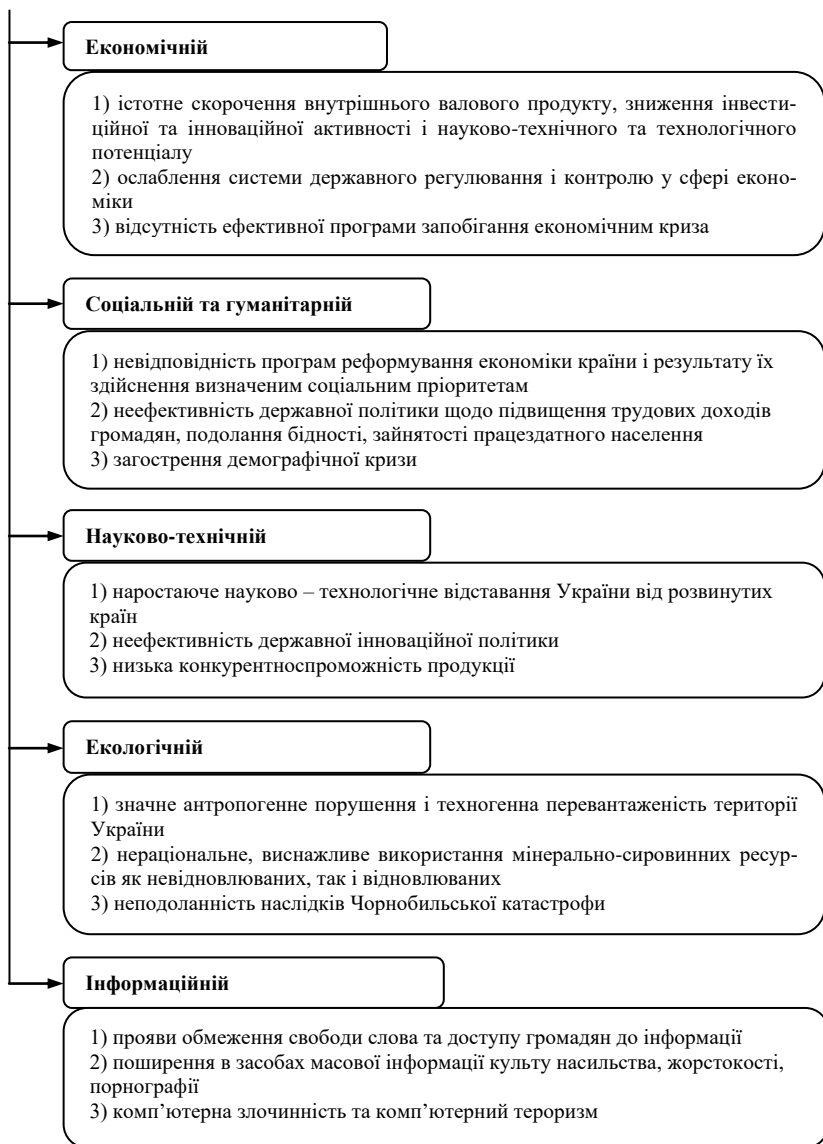
До пріоритетних зовнішніх національних інтересів України належать
забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів
інтеграція України до європейського політичного, економічного, правового і євроатлантичного безпекового простору
налагодження рівноправних і взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування у європейську та світову спільноту за збереження економічної самостійності
недопущення домінування іноземного політичного, економічного та культурного впливу, економічного та культурно-інформаційного імперіалізму
досягнення вільного доступу до важливих економічних зон, комунікацій та інформаційних потоків
підтримка міжнародного процесу з нерозповсюдження ядерних технологій, нових видів озброєнь, зниження чисельного і бойового складу збройних сил
участь у розбудові ефективної міжнародної, глобальної та регіональної безпеки

Схема 16.10

Небезпека національним інтересам – це практичні дії однієї держави (або групи держав), юридичних чи фізичних осіб щодо завдання безпосередньої шкоди національним інтересам іншої держави

16.2. Система забезпечення національної безпеки України

Потрібно пам'ятати, що система забезпечення національної безпеки України – це організована державою сукупність суб'єктів: державних органів (законодавчої, виконавчої, судової влади), громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, які об'єднані спільними цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, та здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України. Законодавчу та правову основу системи забезпечення національної безпеки України становлять: 1) Конституція України; 2) Закон України «Про основи національної безпеки України» (із внесеними змінами за 2006–2017 рр.) та інші законодавчі акти. Діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки має бути доступною для контролю відповідно до чинного законодавства України.

Виділяють основні функції забезпечення національної безпеки України: 1) створення і підтримка в готовності сил і засобів забезпечення національної безпеки; 2) управління діяльністю системи національної безпеки; 3) здійснення планової й оперативної діяльності щодо забезпечення національної безпеки; 4) участь у міжнародних системах безпеки. Не менш важливими є основні принципи забезпечення національної безпеки, які передбачають пріоритет прав і свобод людини, верховенство права, мирні засоби розв'язання конфліктів.

Основні стратегічні цілі національної безпеки направлені на мінімізацію загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності Української держави. У системі національної безпеки серед загроз виділяють агресивні дії Росії, направлені на знищення держави Україна та захоплення її території. Тому найактуальнішими для національної безпеки України є загрози у військовій сфері. Основними напрямками державної політики у забезпеченні національної безпеки у військовій сфері є реформування Збройних Сил України. Державна політика у сфері національної безпеки України в умовах російсько-української гібридної війни передбачає: відновлення територіальної цілісності; створення ефективного сектору безпеки та оборони; підвищення обороноздатності держави; розбудову особливого партнерства з НАТО; реформування системи державного управління, нову якість

антикорупційної політики; забезпечення економічної, енергетичної, інформаційної, екологічної, кібернетичної безпеки.

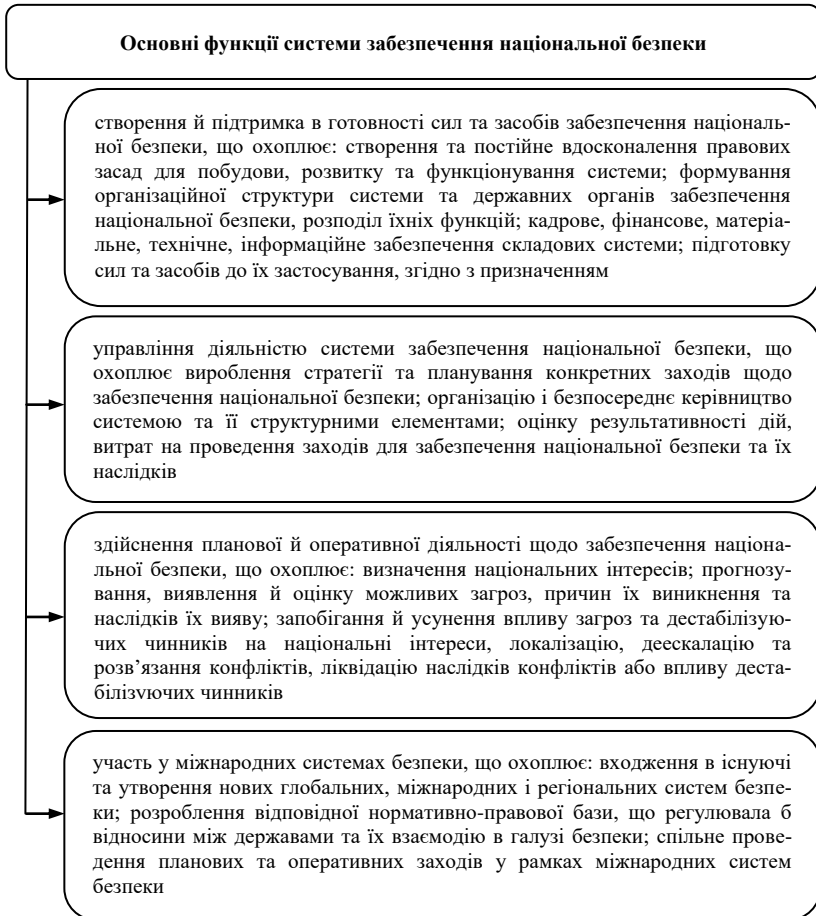
Складовими системи національної безпеки України є засоби її забезпечення. Це комплекс заходів, організаційно-правового та спеціального характеру, що застосовується органами державної влади загальної та спеціальної компетенції для захисту людини, держави і суспільства. Серед них виділяють матеріальні і духовні, насильницькі і ненасильницькі, військові та невійськові, односторонні, двосторонні, багатосторонні. Серед них основна роль відводиться політичним засобам.

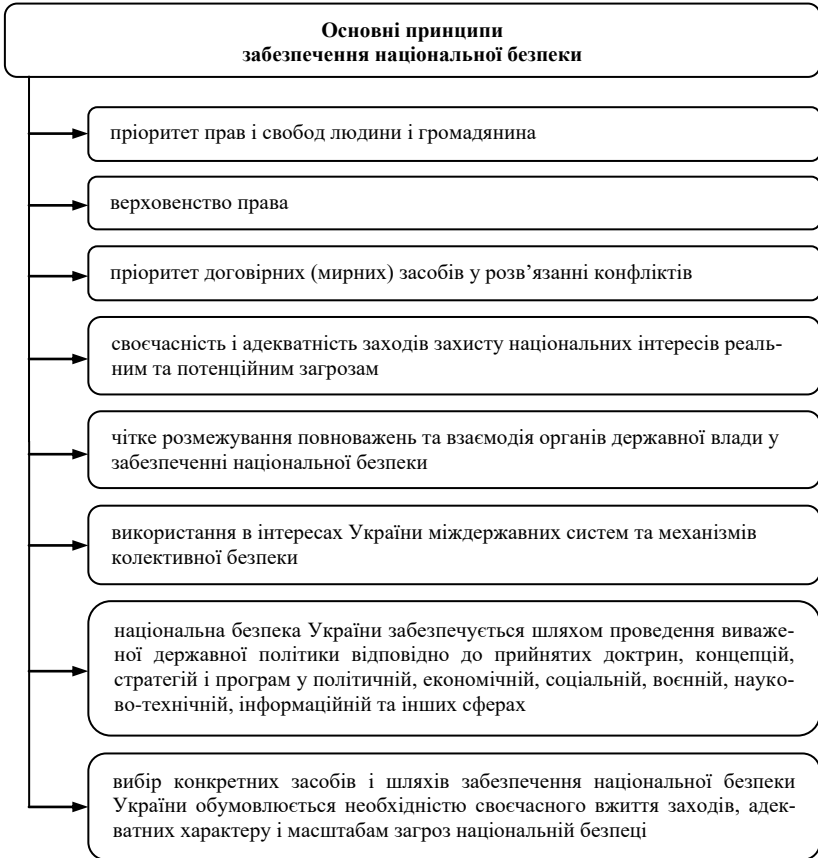
Таблиці та схеми до другого питання

Схема 16.12

Система забезпечення національної безпеки – це організована державою сукупність суб'єктів: державних органів (законодавчої, виконавчої та судової влади), громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України

Схема 16.13

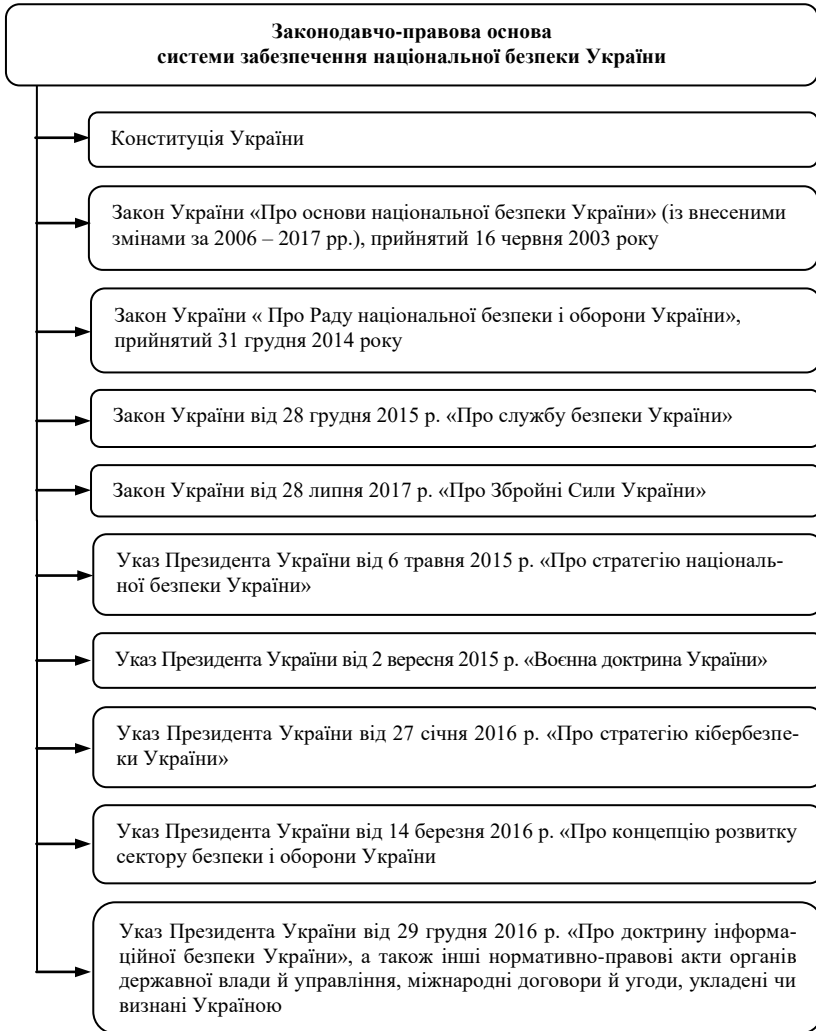

Схема 16.16

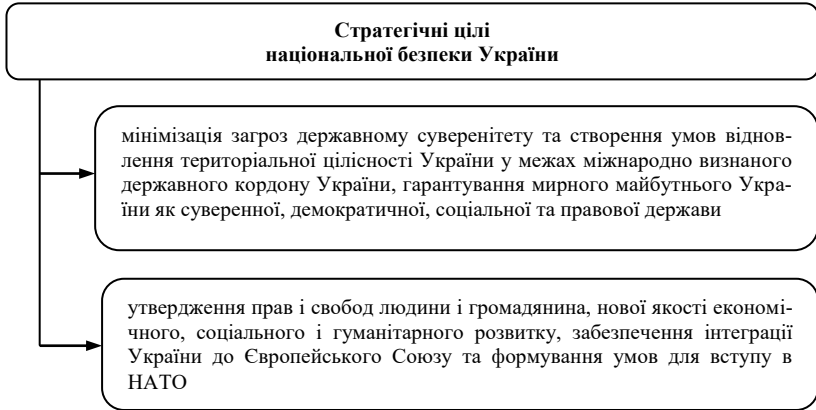

Схема 16.17

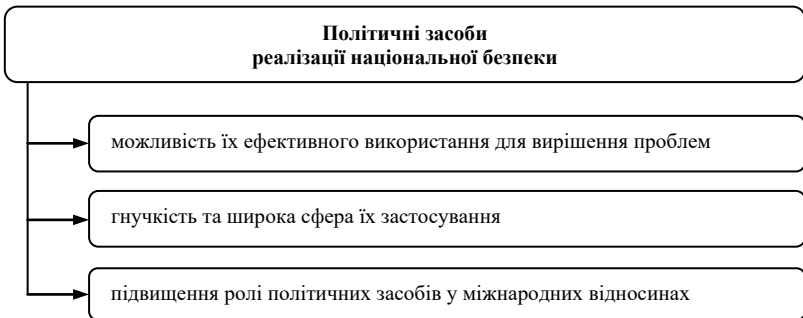

Схема 16.18

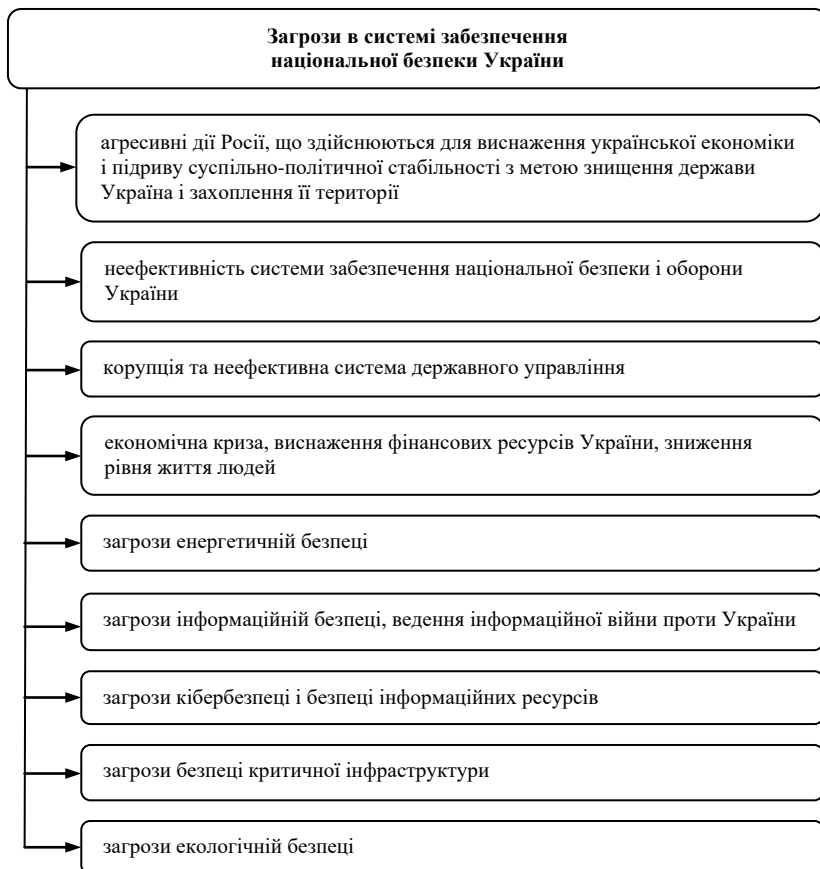

Схема 16.19

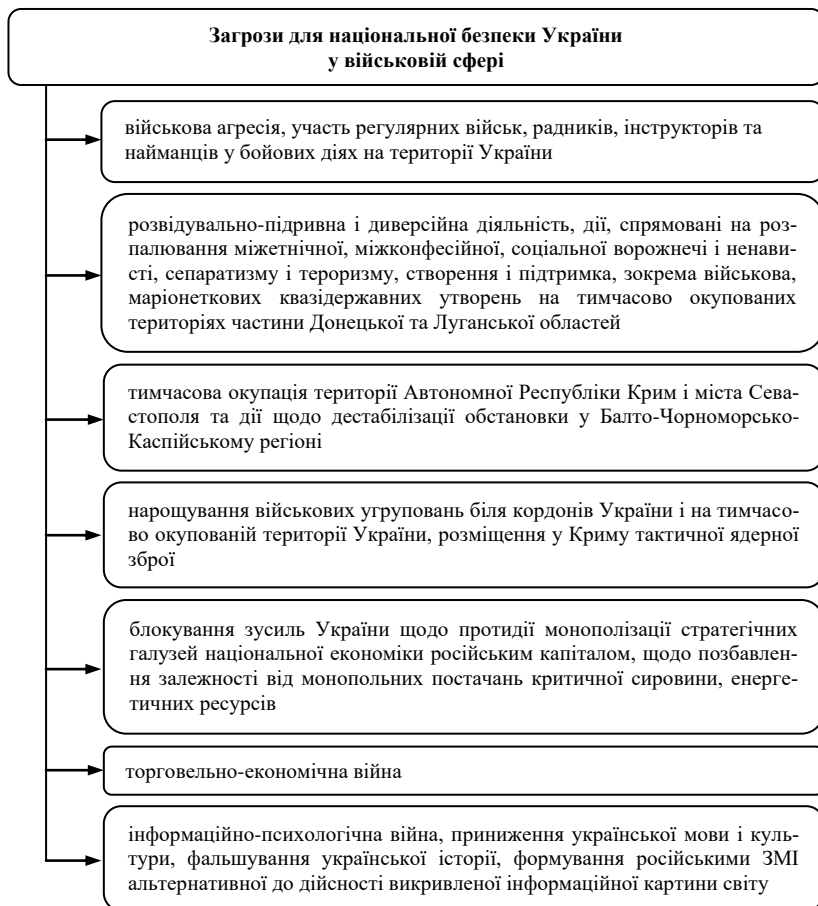

Схема 16.20

Воєнна доктрина України – система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи й шляхи запобігання їх виникненню, підготовка держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів

Гібридна війна – такі військові дії, які є неоголошеними і під час яких протилежна сторона атакує державні структури, регулярну армію та інші основні інститути супротивника за допомогою місцевих бунтівників і сепаратистів, підтримуваних зброєю і фінансами з-за кордону та деякими внутрішніми структурами (олігархами, організованою злочинністю, кіберзлочинністю, націоналістичними та іншими організаціями). Такі війни ведуться не лише за певні території, а й за вплив на свідомість людей

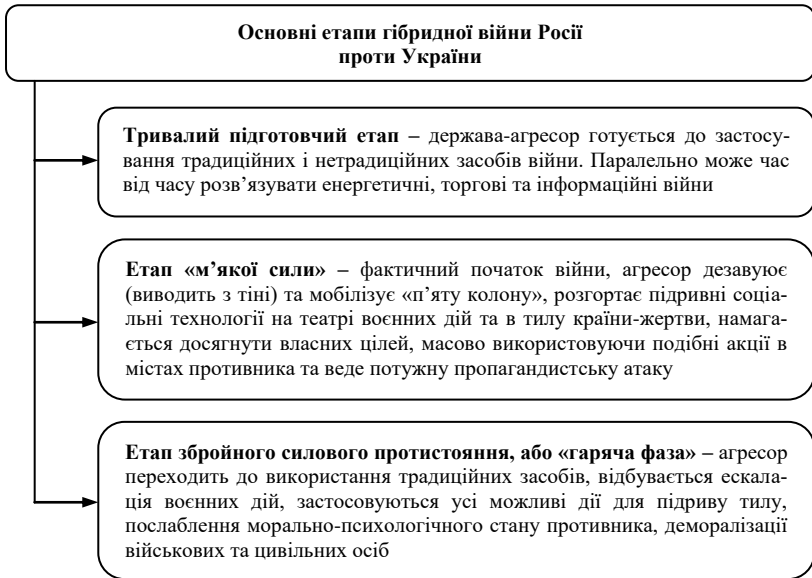
Фази підготовки Росією гібридної війни проти України

I фаза (1999–2003 рр.) – вироблення концепції відтворення імперії силовим шляхом на досвіді Другої чеченської війни. Вибір на користь гібридної війни стосовно колишніх «братніх республік» деяких прийомів, з використанням чеченських партизанів

II фаза (2003–2005 рр.) – підготовка до зміни влади в Україні та просування кандидата у президенти, потрібного для ліквідації української незалежності. Невдача з просуванням В. Януковича у президенти не змінила позиції В. Путіна, а навпаки – спонукала його до більш системного опрацювання «українського питання»

III фаза (2005–2010 рр.) – розхитування ситуації в Україні, користуючись зіткненням політичних еліт, активне формування «п'ятої колонії» в Східних та Південних регіонах, випробовування міцності України через розв'язання газових, торгових, пропагандистських воєн

IV фаза (2010–2014 рр.) – активна підготовка до демонтажу української державності з використанням усіх важелів впливу на українських політиків, владні інституції, регіональні еліти; детальне опрацювання сценаріїв гібридної війни; максимальне використання В. Януковича і верхівки правлячої Партії регіонів для зниження рівня обороноздатності країни та унеможливлення адекватної реакції української сторони; провокування соціально-політичного загострення всередині України через відмову від євроінтеграції

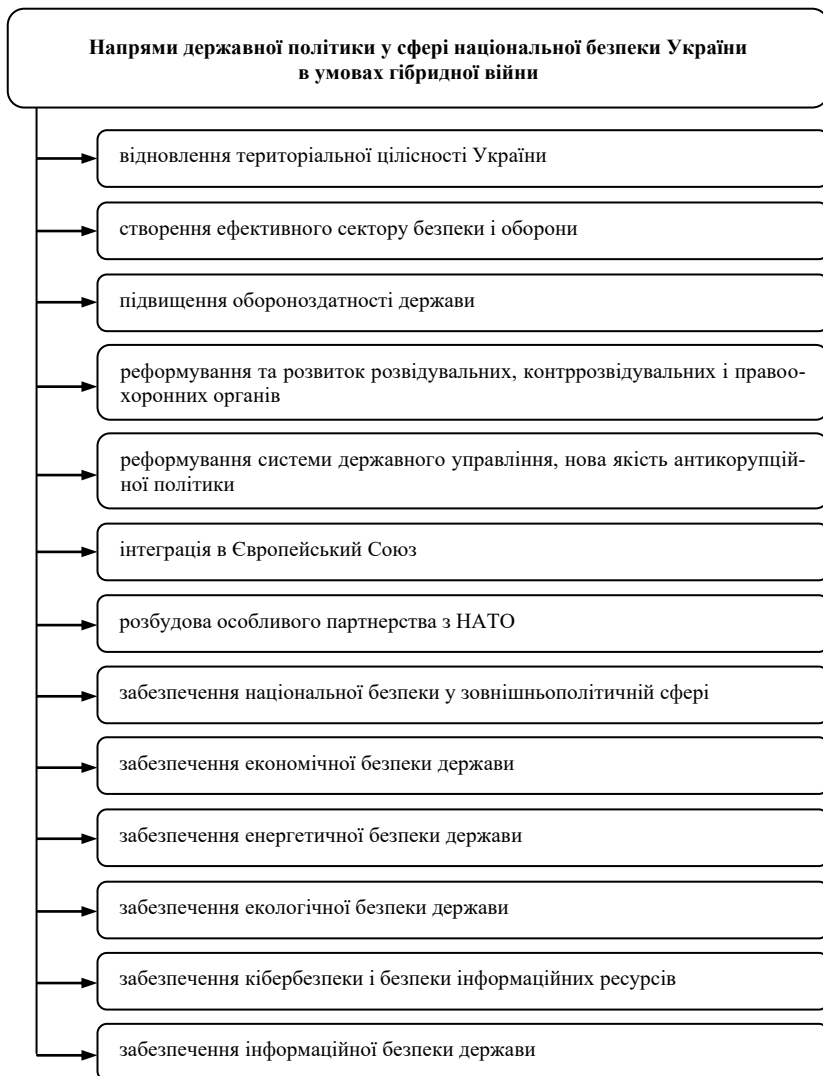

Схема 16.24

Доктрина інформаційної безпеки України – визначає національні інтереси України в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями і пріоритети державної політики в інформаційній сфері

Загрози національній безпеці України в інформаційній сфері
здійснення спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив обороноздатності, деморалізацію особового складу Збройних Сил України, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, розпалювання міжетнічної та міжконфесійної ворожнечі
проведення державою-агресором спеціальних інформаційних операцій в інших державах з метою створення негативного іміджу України у світі
інформаційна експансія держави-агресора та контрольованих нею структур шляхом розширення власної інформаційної структури в Україні та в інших державах
інформаційне домінування держави-агресора на тимчасово окупованій території
недостатня розвиненість національної інформаційної структури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії
неефективність державної інформаційної політики, недосконалість законодавства в інформаційній сфері, недостатній рівень медіа-культури суспільства
поширення закликів до радикальних дій, пропаганда ізоляціоністських та автономістських концепцій співіснування регіонів України

Схема 16.25

Пріоритетні національні інтереси України в інформаційній сфері
забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації
захист українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку Росії
захист українського суспільства від агресивного інформаційного впливу Росії, спрямованого на пропаганду війни, розпалювання національної і релігійної ворожнечі, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності України
всбічне задоволення потреб громадян, підприємств, установ усіх форм власності у доступі до достовірної та об'єктивної інформації
розвиток та захист національної інформаційної інфраструктури
забезпечення вільного обігу інформації, крім випадків, передбачених законом
забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя на всій території України
вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин та сприяння вивченню мов міжнародного спілкування
формування позитивного іміджу України у світі, донесення оперативної, достовірної і об'єктивної інформації про події в Україні до міжнародної спільноти
розбудова системи іномовлення в Україні та забезпечення іншомовного українського каналу в кабельних мережах та супутниковому мовленні за межами України

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Національна безпека України

Мета завдання: опонувати теоретичні положення національної безпеки; формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, політичну культуру в умовах демократизації суспільства та держави.

План

1. Конкретно-історичний характер національної безпеки.
2. Національна безпека України: сутність й основні виміри.
3. Національні інтереси України: проблеми формування, усвідомлення та реалізація.

Основні поняття для засвоєння: національна безпека, закономірності становлення національної безпеки, типи національної безпеки, національна безпека України, концепція національної безпеки України, Рада національної безпеки та оборони України, система колективної безпеки, національні інтереси, національна злагода, структура національних інтересів України, військова безпека, державна безпека, інформаційна безпека, економічна безпека, екологічна безпека, науково-технічна безпека, політична безпека, соціальна безпека, міжнародна безпека, основні виміри національної безпеки, національний інтерес, виклики і загрози національній безпеці.

Теми рефератів

1. Концепція національної безпеки України.
2. Національна безпека України: історія і сучасність.
3. Національні інтереси: баланс компромісів, синтез доцільності.
4. Соціальна трансформація суспільства і національні інтереси України.
5. Проблеми європейської безпеки.
6. Інформаційна безпека – складова національного суверенітету.
7. Національна безпека та національний інтерес у зовнішній політиці.
8. Геополітичні інтереси України.
9. Національні інтереси України: концепція безпеки і сучасні реалії геополітичної ситуації в Європі.

10. Конституція і Закон України «Про національну безпеку держави».
11. Суб'єкти системи забезпечення національної безпеки України.

Питання для самостійного контролю

1. Розкрийте зміст понять «безпека» та «національна безпека».
2. Назвіть та охарактеризуйте об'єкти та суб'єкти національної безпеки.
3. На які види поділяється національна безпека України за суспільними сферами функціонування?
4. Розкрийте зміст і типологію національного інтересу.
5. Які ви можете виділити загрози національній безпеці України?
6. Охарактеризуйте законодавчо-правову основу забезпечення національної безпеки України.
7. Назвіть основні принципи та функції системи забезпечення національної безпеки в усіх сферах її діяльності.
8. Розкрийте структуру політичних засобів забезпечення національної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. – 56 с.
2. Декларація про державний суверенітет України: Декларація Верховної Рада УРСР № 55-ХІІ від 16.07.1990 (Документ 55-12, поточна редакція – від 16.07.1990) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
3. Про міжнародні договори України: Закон України № 1906-IV від 29.06.2004 (Документ 1906-15, чинний, поточна редакція – від 20.07.2014, підстава 1323-18) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>
4. Про основи національної безпеки України: Закон України № 964-IV від 19.06.2003 (Документ 964-15, чинний, поточна редакція – від 09.05.2018, підстава 2163-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
5. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України № 183/98-ВР від 05.03.1998 (Документ 183/98-вр, чинний, поточна редакція – від 31.12.2014, підстава 43-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>

6. Про оборону України: Закон України № 1932-ХІІ від 06.12.1991 (Документ 1932-12, чинний, поточна редакція – 09.05.2018, підстава 2163-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України № 2411-VІ від 01.07.2010 (Документ 2411-17, чинний, поточна редакція – від 30.11.2017, підстава 2180-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
8. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України, Акт № 1427-ХІІ від 24.08.1991 (Документ 1427-12, поточна редакція – від 24.08.1991) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>
9. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України № 975-IV від 19.06.2003 (Документ 975-15, чинний, поточна редакція – від 07.12.2017, підстава 2213-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/975-15>
10. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях: навч. посібник. – К.: Текст, 2006. – 256 с.
11. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: підручник. – К.: КНТ, 2009. – 631 с.
12. Політологія у схемах, таблицях та визначеннях: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих військових навчальних закладів / за ред. Гетьманчука М. П. – Львів: Військовий інститут, 2003. – 273 с.
13. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – 415 с.
14. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – С. 263-293.
15. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ-I-IV рівнів акредитації / за ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми – Львів: Новий Світ – 2000, 2014. – 779 с.
16. Політологія: навчальний посібник / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: Видав. центр Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 2010. – 231 с.
17. Політологія: навч. посібник. – В 2- х ч. / Афанасенко В. С., Гетьманчук М. П. та ін. – К., 2001. – Ч. 2. – 311 с.
18. Безпека та стабільність країн постсоціалістичної Європи в контексті розширення НАТО: ілюзії та реалії. Матеріали міжнарод-

- ного наук. семінару. Чернівці, 12–13 листопада 2002 р. – Чернівці, 2002.
19. Бобрук О. Національні інтереси // Політика і час. – 2001. – № 12.
 20. Бруз В. Україна в ООН: питання національної та міжнародної безпеки // Політична думка. – 1994. – № 4.
 21. Василевський О. Л., Гончар М. Н. Структура геополітичних інтересів України. – К., 1995.
 22. Горбулін В. Національна безпека України та міжнародна безпека // Політична думка. – 1997. – № 1.
 23. Декларація про державний суверенітет України. – К., 1990.
 24. Калиновський Ю. Проблеми національної безпеки України з точки зору етнополітичних досліджень // Нова політика. – 1999. – № 5.
 25. Кириченко В. Національні інтереси: баланс компромісів, синтез діяльності // Віче. – 1992. – № 9.
 26. Круглашов А. Інтеграційні орієнтири України: декларація та реалії // Віче. – 1998. – № 9.
 27. Концепція національної безпеки України // Розбудова держави. – 1997. – № 4.
 28. Литвиненко О. Інформаційна безпека – складова національного суверенітету // Політика і час. – 1997. – № 4.
 29. Лісцін Е. М. Проблеми європейської безпеки // Спостерігач. – 1994. – № 2.
 30. Мацейко Ю. До нового розуміння неподільності безпеки // Політика і час. – 1997. – № 2.
 31. Національна безпека України: історія і сучасність. – К., 1993.
 32. Національна безпека України, 1994–1996 рр. / О. Ф. Белов, І. Ф. Бінько, С. І. Пирожков та ін. – К., 1997.
 33. Пирожков С. Національні інтереси України: концепція безпеки і сучасні реалії геополітичної ситуації в Європі // Віче. – 1992. – № 11.
 34. Поляков Л., Сунгоровський М. Європейська безпека: нові загрози – старі відповіді // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 9.
 35. Толстов С. Десять років у ХХІ столітті: міжнародна та національна безпека в уявленні сучасників // Політична думка. – 2001. – № 3.
 36. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2004 // Редколег.: А. С. Гальчинський та ін. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – 497 с.
 37. Рущенко І. Російсько – українська гібридна війна: погляд соціолога. – Х.: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.

38. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – Харків: Фоліо, 2017, – 496 с.
39. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін М. П. та ін. – Львів: Ліга-прес. 2015. – 668 с.
40. Циганов В. В. Національна безпека України: навч. посібник. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 100 с.

Додаткова:

1. Енциклопедія політичної думки / за ред. Д. Міллера, Д. Коулмен, В. Конноллі, А. Райана [Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк]. – К.: Дух і літера, 2000. – 472 с.
2. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: Новий Світ – 2000, 2016. – 1000 с.
3. Історія політичної думки: навч. пос. / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсо. [пер з англ.]. – К.: Основи, 1997. – 638 с.
4. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Ф. Курас. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
5. Основи державознавства: підручник / [Ю. І. Римаренко, О. В. Картунов, О. Н. Мироненко та ін.: за ред. Ю. І. Римаренка]. – К.: Либідь, 1997. – 656 с.
6. Кучеренко Д. Г. Україна і світ: навчальний посібник / Д.Г. Кучеренко, О. В. Мартинюк, В. Е. Сахаров та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 416 с.
7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №40-8.10.
8. Щедрова Г. П. Політологія: Навчальний посібник / Г. П. Щедрова, Ф. В. Барановський, О. В. Карчевська та ін. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – 304 с.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. З ім'ям якого філософа давнини пов'язують початок широкого вжитку поняття «політика»?

- А) Будди;
- Б) Конфуція;
- В) Платона;
- Г) Аристотеля.

2. Джерелами влади є:

- А) панування, керування, регулювання, контроль, управління;
- Б) авторитет, харизма, сила, престиж, закон, багатство, знання;
- В) насильство, примус, переконання, право, традиції.
- Г) охоплення всього політичного простору взаємодією різних політичних суб'єктів.

3. Вперше термін «політична культура» запроваджений вченим:

- А) Н. Макіавеллі;
- Б) Платоном;
- В) Й. Гердером;
- Г) М. Вебером.

4. Як називається ухилення виборців від участі у голосуванні:

- А) пацифізм;
- Б) популізм;
- В) абсентеїзм;
- Г) абстракція.

5. Емпіричний метод дослідження політики і держави вперше застосував:

- А) Е. Кант;
- Б) Дж. Локк;
- В) Аристотель;
- Г) Н. Макіавеллі.

6. Назвіть тип політичного лідерства за М. Вебером:

- А) традиційне;
- Б) історичне;
- В) спортивне;
- Г) психологічне.

7. Хто був автором праці «Самостійна Україна?»;

- А) М. Костомаров;
- Б) І. Франко;
- В) М. Драгоманов;
- Г) М. Міхновський.

8. Форму держави визначає:

- А) виборчі системи;
- Б) форма правління;
- В) політичні рухи;
- Г) політичні об'єднання.

9. 28 червня 1996 року – це:

- А) день незалежності України;
- Б) день прийняття Конституції України;
- В) день Збройних Сил України;
- Г) день прийняття Декларації про державний суверенітет України.

10. Чи можливе укладення міжнародних договорів, які суперечать конституції України:

- А) можливе;
- Б) можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України;
- В) неможливе;
- Г) ...

11. Назвіть різновид не альтернативної партійної системи:

- А) однопартійна система;
- Б) двоблокова система;
- В) двопартійна система;
- Г) система з однією домінуючою партією.

12. Влада чиновників – це

- А) теократія;
- Б) тимократія;
- В) бюрократія;
- Г) охлократія.

13. Економічні ресурси – це:

- А) соціальний статус (ранг), посада, освіта тощо;
- Б) інформація, знання, медичне обслуговування;

- В) матеріальні цінності, гроші, техніка, земля, корисні копалини;
- Г) панування, керівництво, контроль тощо.

14. Дайте визначення поняття «демократія»:

А) це союз людей, політична спільність, підпорядкована єдиній верховній владі;

Б) це добірна частина класу, партії, прошарку, яка згуртована на основі соціально-економічних інтересів та ідеології;

В) це форма державного політичного устрою суспільства, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади;

Г) це інтегрована сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють владу, регулюють взаємовідносини між громадянами.

15. Політична влада може бути визначена як:

А) можливість впливу на долю і поведінку інших людей;

Б) єдність відносин панування і підкорення;

В) переконання одного суб'єкта іншим;

Г) відносини між батьками і дітьми.

16. Залежно від термінів протікання політичні процеси поділяється на:

А) базові та периферійні;

Б) короткострокові і термінові;

В) тривалі та короткострокові;

Г) базові та тривалі.

17. Контреліта це:

А) частина політичної еліти, яка протистоїть правлячій еліті;

Б) еліта, яка є антисистемною опозицією;

В) соціальна верства, яка є проміжною між елітою і не елітою;

Г) партнер еліти.

18. Базовими демократичними принципами виборів є:

А) поетапність виборів;

Б) рівність виборів;

В) відкритість голосування;

Г) закритість голосування.

19. Яке з положень розкриває сутність лобізму?

А) централізована система влади;

Б) спосіб формування еліт;

- В) процес впливу груп інтересів на органи влади;
- Г) тип легітимності.

20. Який із названих принципів не належить до загальноприйнятих засад міжнародної політики?

- А) забезпечення прав людини;
- Б) невтручання у внутрішні справи інших держав;
- В) суверенна рівність держав;
- Г) застосування погрози силою.

21. Виберіть комунікативну функцію політичної культури:

А) формування норм поведінки та взаємовідносин у сфері політики;

- Б) усвідомлення норм політичної культури;
- В) закріплення особливих цінностей;
- Г) максимальне використання мобілізаційних ресурсів суспільства.

22. Як називається ухилення виборців від участі у голосуванні?

- А) пацифізм;
- Б) популізм;
- В) абсентеїзм;
- Г) абстракція.

23. Який метод політології полягає у поділі об'єкта на складові і вивчені зв'язків між ними?

- А) системний;
- Б) порівняльний;
- В) структурно-функціональний;
- Г) математичний.

24. Коли Верховною Радою України прийнято Акт про державну незалежність України?

- А) 16 липня 1990 р.;
- Б) 24 серпня 1991 р.;
- В) 1 грудня 1991 р.;
- Г) 7 жовтня 1991 р.

25. Одним з основоположників сучасних елітарних теорій був:

- А) В Паретто;
- Б) Т. Гоббс
- В) М. Вебер;
- Г) Г. Алмонд;

26. Хто з мислителів порівнював державу з Левіафаном – біблійним чудовиськом?

- А) Д. Істон;
- Б) Т. Гоббс;
- В) Н. Макіавеллі;
- Г) М. Вебер.

27. Референдум – це:

- А) ухвалення рішення;
- Б) всенародне голосування;
- В) виборче право;
- Г) домовленість між політичними партіями.

28. Назвіть підсистему політичної системи:

- А) економічна;
- Б) сімейна;
- В) нормативна;
- Г) матеріальна.

29. Вперше термін «політична культура» запроваджений вченим:

- А) Н. Макіавеллі;
- Б) Платоном;
- В) Й. Гердером;
- Г) М. Вебером.

30. Соціальні ресурси – це:

- А) соціальний статус (ранг), посада, освіта тощо;
- Б) інформація, знання, медичне обслуговування;
- В) матеріальні цінності, гроші, техніка, земля, корисні копалини;
- Г) панування, керівництво, контроль тощо.

31. Назвіть тип легітимності політичної влади за Д. Істоном:

- А) логічна легітимність;
- Б) харизматична легітимність;
- В) ідеологічна легітимність;
- Г) традиційна легітимність.

32. Під поняттям «легітивна влада» М. Вебер розумів:

- А) владу, яка опирається на більшість;
- Б) законну владу;
- В) владу, яка забезпечує економічну ефективність і стабільність;
- Г) владу, якій довіряють.

33. Яка із названих рис не відноситься до демократичних політичних режимів?

А) всі демократичні режими допускають існування реальної опозиції до влади;

Б) всі демократичні режими характеризуються розподілом влади;

В) для демократичних режимів характерний федеративний державний устрій;

Г) всі демократичні режими гарантують права і свободи громадян.

34. Автор праці «Слово про закон і благодать»:

А) Іларіон;

Б) Я. Мудрий;

В) В. Мономах;

Г) Г. Сковорода.

35. Автор праці «Про дух законів»

А) Ж.-Ж. Руссо;

Б) Ш. Л. Монтеск'є;

В) Дж. Локк;

Г) Г. Гегель;

Ґ) Г. Сковорода.

36. До безпосередніх суб'єктів політики, які приймають політичні рішення і організують їх виконання, відносять:

А) профспілкові лідери;

Б) політичні лідери;

В) спортивні лідери;

Г) емоційні лідери.

37. Процедура вступу в посаду глави держави:

А) імпічмент;

Б) інаугурація;

В) імунітет;

Г) домовленість.

38. До функцій Верховної Ради належать:

А) законодавча, представницька та установча;

Б) фінансова,

В) спортивна;

Г) культурна.

39. Влада небагатьох багатих:

- А) олігархія;
- Б) аристократія;
- В) бюрократія;
- Г) плутократія.

40. Що впливає на політичну соціалізацію особистості?

- А) виховання і навчання;
- Б) характер;
- В) інтелект;
- Г) все перераховане.

41. Назвіть країну з унітарним державним устроєм:

- А) Франція;
- Б) Канада;
- В) Німеччина;
- Г) Фінляндія.

42. Підхід у політології, заснований на вивченні політичної поведінки:

- А) компаративізм;
- Б) системність;
- В) біхевіоризм;
- Г) партійний.

43. Згода на основі взаємних поступок:

- А) консенсус;
- Б) інцидент;
- В) компроміс;
- Г) початок нового раунду переговорів.

44. Автором «залізного закону олігархії» є?

- А) М. Дюверже;
- Б) Д. Істон;
- В) Р. Міхельс;
- Г) Дж. Локк.

45. Теорія і практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоідентифікації націй у вирішенні політичних, державних, економічних, та соціокультурних проблем:

- А) націоналізм;
- Б) фашизм;

- В) расизм;
- Г) неофашизм.

46. Прикладом конфедерації може слугувати:

- А) Німеччина;
- Б) Європейський Союз;
- В) США;
- Г) Канада.

47. Збройна боротьба, у яку включені країни й великі маси людей:

- А) заколот;
- Б) війна;
- В) революція;
- Г) розруха.

48. Прапор, герб, гімн – це:

- А) стереотипи;
- Б) міфи;
- В) архетипи;
- Г) символи.

49. Зіткнення політичних суб'єктів, обумовлене протилежністю їх політичних інтересів:

- А) конфлікт;
- Б) криза;
- В) компроміс;
- Г) примирення.

50. Що повинно зробити людство для свого виживання?

- А) відмовитись від техногенної цивілізації;
- Б) освоїти космос;
- В) відродити релігійні норми і традиції;
- Г) вирішити глобальні проблеми.

51. Пацифізм – це:

- А) політичний курс, який характеризується безпринципністю, зрадою інтересів певної політичної сили;
- Б) політичні ідеї, спрямовані на докорінну зміну методів політичної діяльності, основних інститутів політичної системи;
- В) політичний рух, представники якого виступають проти будь-яких воєн незалежно від характеру і мети;
- Г) політична доктрина незалежності держави.

52. Ротація – це:

- А) зміна органів державної влади;
- Б) змінюваність осіб в органах державної влади;
- В) оптимізація органів державної влади;
- Г) зміна податкового законодавства.

53. У чому суть «залізного закону» олігархізації?

- А) державна влада належить небагатим;
- Б) владу у профспілках захоплюють профспілкові лідери;
- В) владу у партіях захоплюють партійні лідери;
- Г) найбагатші стають олігархами (керівниками суспільства).

54. Що Ви розумієте під поняттям «артикуляція інтересів»?

- А) виявлення інтересів;
- Б) пропаганда інтересів;
- В) мобілізація інтересів;
- Г) узгодження інтересів;
- Г) вирішення інтересів.

55. Що вивчає геополітика?

- А) взаємодію географічного простору і держави;
- Б) впливи природи і суспільства;
- В) вплив простору на життя суспільства;
- Г) впливи суспільства на природу і середовище.

56. Під легітимністю влади в політології розуміється:

- А) передача влади від одного її суб'єкта до іншого;
- Б) вияв готовності громадян визнавати владу;
- В) характер політичного лідерства;
- Г) невизнання політичної влади.

57. З ім'ям якого філософа давнини пов'язують початок широкого вжитку поняття «політика»?

- А) Будди;
- Б) Конфуція;
- В) Платона;
- Г) Аристотеля.

58. Скільки періодів найбільш оптимально можна виділити в розвитку світової політичної думки? (Візьміть до уваги, з приводу хронологічних меж яких періодів у політології існують суттєві розбіжності).

- А) два;
- Б) три;

- В) чотири;
- Г) п'ять.

59. Перший період у розвитку світової політичної думки має назву:

- А) міфологічний;
- Б) релігійно-етичний;
- В) філософсько-етичний;
- Г) емпіричний.

60. Політологія як самостійна навчальна дисципліна почала формуватися:

- А) з кінця XVIII ст.;
- Б) у другій половині XIX ст.;
- В) після Першої світової війни (1914–1918 рр.);
- Г) після Другої світової війни (1939–1945 рр.).

61. Українську асоціацію політологів було створено:

- А) 1962 р.;
- Б) у 1991 р.;
- В) у 1999 р.;
- Г) як такої ще не існує.

62. Першу спеціалізовану школу політичної науки створено:

- А) у Німеччині;
- Б) в Англії;
- В) в Італії;
- Г) у США.

63. Які з наведених понять найбільш концентровано виражають сутність об'єкта і предмета політології?

- А) інститути державної влади;
- Б) політична культура;
- В) політична сфера суспільства;
- Г) політичний процес;
- Ґ) політична влада;
- Д) політична система суспільства.

64. Яка з наук у системі спеціальних політичних наук найбільше зорієнтована на пошук ідеальних форм політичного життя?

- А) політична історія;
- Б) політична антропологія;

- В) політична філософія;
- Г) політична етика.

65. Поняття: «політична система», «правова держава», «громадянське суспільство», «групи інтересів» тощо, якими оперує політологія, належать до розряду категорій:

- А) власне політологічних;
- Б) інтегральних (спільних для найбільш споріднених з політологією суспільствознавчих наук);
- В) загальносоціологічних;
- Г) загальнофілософських.

66. Науковий підхід, згідно з яким економічний і політичний розвиток суспільства відбувається за чіткими закономірностями, називається:

- А) марксистський;
- Б) позитивістський;
- В) еволюційний;
- Г) соціологічний.

67. До якої групи належать такі політичні закономірності: «будь-яка влада прагне до визнання з боку суспільства», «політична система обов'язково зазнає зовнішніх впливів та існує за принципом двобічного зв'язку з суспільством», «здійснення владних функцій можливе лише при одночасній наявності суб'єкта й об'єкта політики»:

- А) загальнополітичних;
- Б) тих, що відображають окремі явища політичного життя;
- В) тих, що відображають взаємодію політичної сфери з іншими сферами суспільного життя;
- Г) загальнофілософських.

68. Поняття: об'єктивність, історизм, багатофакторність тощо означають:

- А) методи політологічного дослідження;
- Б) політичні закономірності;
- В) категорії політології;
- Г) загальнонаукові принципи, яких дотримується політологія.

69. Напрямок і метод у політології, що вивчає політичну поведінку індивідів і груп, називається:

- А) функціоналізм;
- Б) емпіризм;

- В) біхевіоризм;
- Г) індивідуалізм.

70. Учення Конфуція містило, зокрема, положення про:

- А) державу як велику сім'ю;
- Б) необхідність усвідомлення кожним членом суспільства своїх обов'язків;
- В) обов'язковість застосування покарань до порушників державних законів;
- Г) добродесність як основу суспільного порядку;
- Д) правильно все вищенаведене.

71. Учення про «вічний закон Дао» належить давньокитайському мислителю:

- А) конфуцію;
- Б) Мо-Цзи;
- В) Шан-Яну;
- Г) Лао-Цзи.

72. Хто з давньокитайських мислителів був засновником політико-правового вчення, яке згодом отримало назву «легізм»?

- А) конфуцій;
- Б) Шан Ян;
- В) Лао-Цзи;
- Г) Мо-Цзи.

73. Давньогрецькі філософи Сократ, Платон та інші форму правління небагатьох кращих людей, що дотримуються закону, називали:

- А) царством;
- Б) плутократією;
- В) тимократією;
- Г) аристократією.

74. «Ідеальною державою» Платон вважав устрій суспільства, в якому:

- А) «справедливо» поєднані три начала: розумне, вольове, пристрасне;
- Б) розумне начало переважає над пристрасним, а вольове – над розумним;
- В) пристрасне начало переважає над розумним, а вольове – над пристрасним;
- Г) вольове переважає і над пристрасним, і над розумним.

75. «Охлократія», за давньогрецькою політичною термінологією, – це форма правління, що характеризується владою:

- А) сильної, честолюбної частини населення;
- Б) найбагатшої частини населення;
- В) найкращої частини населення;
- Г) свавільної, ірраціональної частини населення.

76. Під «політією» як формою правління Аристотель розумів:

- А) владу почесних громадян держави;
- Б) владу «золотої середини» – відібраної на основі певного майнового цензу більшості;
- В) правління монарха з опорою на плебс;
- Г) владу «аристократії духу».

77. Зазначте положення, що правильно характеризують вчення єпископа Аврелія Августина (354–430):

- А) держава і церква мають бути відділені одна від одної;
- Б) церква повинна мати пріоритет над державою в суспільному житті;
- В) церква не повинна втручатися в сферу політичного, визнаючи, однак державну владу;
- Г) держава має заборонити діяльність церкви що втручатися в сферу політичної діяльності.

78. Зазначте положення, що правильно характеризують вчення теолога Фоми Аквінського (1225–1274):

- А) вищі, середні та нижчі верстви населення, відносини панування і підкорення – це порядок від Бога;
- Б) народ має право на повстання проти політичної влади;
- В) природні закони є відбитками Вічного Закону, а людські закони – конкретизацією природних законів;
- Г) церква має панувати над громадянським суспільством, а духовна влада – над світською;
- Г) правильно все вищезазначене.

79. Головна праця італійського мислителя Ніколо Макіавеллі (1469–1527) відома під назвою:

- А) «державна і церква»;
- Б) «державна і суспільство»;
- В) «державець»;
- Г) «державець і мораль».

80. Поняття «суверенітет» як ознаку держави вперше сформулював:

- А) Н. Макіавеллі;
- Б) Мартін Лютер (1483–1546);
- В) Жан Кальвін (1509–1564);
- Г) Жан Боден (1530–1596).

81. Автором праці «Утопія» (1516р.), де описано одну з моделей «ідеального» державного ладу, був:

- А) Томас Мюнцер (1493–1525);
- Б) Томас Мор (1478–1535);
- В) М. Лютер;
- Г) ім'я автора точно не встановлено.

82. Концепції «природних прав людини» та «суспільного договору» були найбільш характерними для:

- А) епохи Відродження;
- Б) епохи Реформації;
- В) теоретиків утопічного соціалізму;
- Г) мислителів Нового часу.

83. Хто охарактеризував природний (додержавний) стан людей як «війну всіх проти всіх»?

- А) Гуго Гроцій (1583–1645);
- Б) Борух (Бенедикт) Спіноза (1632–1677);
- В) Томас Гоббс (1588–1679);
- Г) Джон Локк (1632–1704).

84. Дж. Локк – це один з фундаторів:

- А) класичного лібералізму;
- Б) класичного консерватизму;
- В) утопічного соціалізму;
- Г) практичного комунізму.

85. Основоположником ідеології класичного консерватизму був:

- А) Т. Гоббс;
- Б) Едмунд Берк (1729–1797);
- В) Ієремія Бентам (1748–1832);
- Г) правильно (а), (б).

86. Ідею про поділ влади на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову вперше у класичному варіанті сформулював:

- А) Т. Гоббс;
- Б) Дж. Локк;
- В) Шарль-Луї де Монтеск'є (1689–1775);
- Г) Жан-Жак Руссо (1712–1778).

87. Автором праці «Про дух законів», у якій містилися ідеї правової держави, зокрема обов'язок останньої забезпечити людині політичні свободи (право робити те, що дозволено законом і не робити того, що законом заборонено), був:

- А) Т. Гоббс;
- Б) Дж. Локк;
- В) Ш.-Л. де Монтеск'є;
- Г) Ж.-Ж. Руссо.

88. Які із зазначених ідей містила теорія «народного суверенітету» Ж.-Ж. Руссо?

- А) суспільного договору;
- Б) заперечення принципу поділу влад на окремі гілки;
- В) заперечення представницької демократії;
- Г) скликання Народних Зборів, котрі, однак, не можуть схвалювати остаточних законів;
- Г) правильно все зазначене.

89. Які є наведених положень правильно характеризують погляди Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770–1831)?

- А) громадянське суспільство – це суспільство власників;
- Б) держава є найціннішим продуктом об'єктивного духу, а не суспільного договору;
- В) у громадянському суспільстві всі люди рівні юридично, за національністю, віросповіданням, але нерівні за природними властивостями;
- Г) війни вирішують «суперечки суверенітетів», охороняють націй від «застоїв та загнивання»;
- Г) правильно усе вищезазначене.

90. Очільник національно-визвольного руху й Української козацької держави середини XVII ст. Богдан Хмельницький (1595–1657) надавав перевагу державному правлінню в Гетьманщині у формі:

- А) єдиновладдя гетьмана-монарха;
- Б) аристократичної республіки під владою української шляхти – козацької старшини;

В) «козацького панства» – демократичної козацької республіки, створеної за моделлю Запорозької Січі;

Г) не висловлювався з цього приводу, оскільки не бачив для України реальної можливості здобути державний суверенітет та визнав владу російського царя.

91. М. С. Грушевський (1866–1934) автор праці:

А) «Книга буття українського народу»;

Б) «Пропащий час – українці під Московським царством»;

В) «Самостійна Україна»;

Г) «Хто такі українці і чого вони хочуть».

92. Хто сформулював радикальне гасло національного визволення та державотворення «Україна – для українців»?

А) Микола Костомаров (1817–1885);

Б) Михайло Драгоманов (1841 – 1895);

В) Іван Франко (1856–1916);

Г) Микола Міхновський (1873–1924).

93. На думку кого з представників української політичної думки початку ХХ ст. найкращою формою правління для України могла б бути «класократія», що спирається на обмежену законом монархію?

А) Володимира Винниченка (1880–1951);

Б) В'ячеслава Липинського (1882–1931);

В) Дмитра Донцова (1883–1973);

Г) Миколи Хвильового (1893–1933).

94. Політика як суспільне явище виникла в період:

А) розквіту общинної організації населення;

Б) зародженням соціальної нерівності та рабовласницьких відносин;

В) формування класів феодального суспільства;

Г) руйнації феодального способу життя та бурхливого розвитку буржуазних відносин.

95. Наявність яких ознак є обов'язковим для характеристики поняття «публічна влада»?

А) територіальна організація;

Б) виборність органів державної влади;

В) принцип розподілу влад;

Г) особлива матеріальна основа (збір данини, податків);

- Г) спеціальний апарат управління;
- Д) наявність спеціальних установ примусу.

96. Розуміння сутності політики Платоном і Аристотелем можна визначити як:

- А) релігійно-міфологічне;
- Б) класово-конфліктне;
- В) соціологічне;
- Г) соціально-етичне.

97. Кому належить владно-соціологічне тлумачення сутності політики?

- А) Н. Макіавеллі;
- Б) Ш.-Л. де Монтеск'є;
- В) Макс Веберу (1864–1920);
- Г) Володимиру Леніну (Ульянову) (1870–1924).

98. Центральним питанням політики є:

- А) формування суспільної мети;
- Б) визначення засобів реалізації суспільних інтересів;
- В) досягнення та здійснення влади;
- Г) суспільна самореалізація особистості.

99. Що із зазначеного належить до поняття «форма політики»?

- А) політичні інтереси;
- Б) політична свідомість;
- В) органи державної влади;
- Г) укази президента.

100. Що із зазначеного належить до поняття «політичні норми»?

- А) положення конституції;
- Б) зразки політичної поведінки;
- В) усвідомлені політичні мотиви;
- Г) політичні теорії.

101. До якого рівня політики належить діяльність органів державної влади та впливових (парламентських) партій і блоків?

- А) середнього;
- Б) вищого;
- В) найвищого;
- Г)

102. Що із зазначеного не може бути безпосереднім суб'єктом політики?

- А) особа;
- Б) держава;
- В) етнонаціональна спільнота;
- Г) сфера матеріального виробництва.

103. Які із зазначених суб'єктів політики не належать до розряду інституціональних?

- А) класи і соціальні групи;
- Б) органи місцевого самоврядування;
- В) громадські організації;
- Г) політичні партії.

104. За яким критерієм виділяють такі види політики, як: економічна, соціальна, молодіжна, військова тощо?

- А) за суб'єктами;
- Б) за об'єктами;
- В) за спрямуванням;
- Г) за цілями.

105. Яка функція політики найбільше сприяє формуванню певних політичних, національних, соціальних цінностей?

- А) інтеграційна;
- Б) соціалізаторська;
- В) ідеологічна;
- Г) інноваційна.

106. Яка із зазначених сфер людської свідомості й практики найтісніше пов'язана з політикою?

- А) культура;
- Б) економіка;
- В) наука;
- Г) ідеологія;
- Г) право.

107. Якщо політика здійснюється відповідно до об'єктивних потреб і законів суспільного розвитку, то вона є:

- А) мистецтвом;
- Б) наукою;

- В) ідеологією;
- Г) об'єктивацією суб'єктивної волі.

108. Вислів: «Мета виправдовує засоби» належить:

- А) Конфуцієві;
- Б) Ф. Аквінському;
- В) Н. Макіавеллі;
- Г) Махатмі Ганді (1869–1948).

109. Хто, аналізуючи взаємодію політики і моралі, розділив мораль на «етику переконань» та «етику відповідальності»?

- А) Аристотель;
- Б) Н. Макіавеллі;
- В) Михайло Бакунін (1814–1876);
- Г) М. Вебер.

110. Які з наведених ознак найточніше характеризують політичну діяльність?

- А) вплив на хід виборчих кампаній, мітингів, зібрань;
- Б) професійність, системність;
- В) застосування насильства;
- Г) організація та проведення політичних страйків.

111. З яким із зазначених понять найбільш тісно пов'язане поняття «влада»?

- А) ідеологія;
- Б) партія;
- В) політика;
- Г) управління.

112. Який напрям в інтерпретації природи політичної влади характеризує її як «організоване насилля одного класу для придушення іншого»?

- А) елітарний;
- Б) біхевіористичний;
- В) антропологічний;
- Г) марксистський.

113. Поняття «соціальний дарвінізм» означає, що:

- А) суспільна природа людини породжує відносини влади;
- Б) відносини влади породжує поділ суспільства на «еліту» і «маси»;

В) влада – це засіб боротьби за виживання, властивий усій природі, у тому числі й людській;

Г) влада є виявом психологічної реакції самозахисту людини.

114. Які із зазначених понять не належать до обов'язкових ознак політичної влади?

А) універсальність;

Б) публічність;

В) моральність;

Г) моноцентричність.

115. Які слова пропущені в тексті ст. 5 Конституції України: «Носієм суверенітету і (...) в Україні є народ»?

А) «... первинним суб'єктом влади...»;

Б) «... первинним об'єктом влади...»;

В) «... єдиним джерелом влади...»;

Г) «... єдиним джерелом державної влади...»;

Д) «... первинним джерелом влади...».

116. Які із зазначених ресурсів не є типовими ресурсами політичної влади?

А) економічні;

Б) духовні;

В) нормативні;

Г) силові.

117. За яким критерієм виділяють такі види політичної влади, як: державна, президентська, партійна тощо?

А) за розподілом владних повноважень;

Б) за суб'єктами влади;

В) за режимом правління;

Г) за соціальним представництвом.

118. За яким критерієм виділяють такі види політичної влади, як: аристократична, теократична, плутократична, охлократична?

А) за розподілом владних повноважень;

Б) за структурно-кількісною характеристикою владного суб'єкта;

В) за походженням;

Г) за соціальним представництвом.

119. Хто вперше в історії політичної думки обґрунтував принцип розподілу влади на три гілки – законодавчу, виконавчу, судову?

- А) Н. Макіавеллі;
- Б) Дж. Локк;
- В) Ш.-Л. де Монтеск'є;
- Г) Г.-В.-Ф. Гегель.

120. Для якого методу в процесі політичного владування властиві такі дії влади, як: обмеження в правах, морально-психологічний тиск, позбавлення інформаційної свободи тощо?

- А) покарання;
- Б) надзвичайні заходи;
- В) нейтралізація;
- Г) стимулювання.

121. Хто з учених увів до політологічного вжитку поняття «легітимність політичної влади»?

- А) Ш.-Л. де Монтеск'є;
- Б) Ж.-Ж. Руссо;
- В) К. Маркс;
- Г) М. Вебер;
- Ґ) В. Ленін.

122. Поняття «легітимна влада» означає, що це:

- А) виборна влада;
- Б) влада, сформована законним шляхом;
- В) влада, що користується суспільним визнанням і підтримкою;
- Г) законодавча влада.

123. Який тип легітимності характеризують такі риси влади: професіоналізм політиків, панування в суспільстві права, підкорення не особистості, а законам тощо?

- А) традиційний;
- Б) ідеологічний;
- В) харизматичний;
- Г) легальний (раціонально-бюрократичний).

124. Ідеалістична легітимність означає:

- А) кредит довіри до нової влади;
- Б) підтримку суспільством ідеологічних цінностей, проголошуваних владою;

- В) безмежну віру в надзвичайні якості політичного лідера;
- Г) початок втрати владою легітимності.

125. Політична система – це:

- А) інтегрована, цілісна сукупність інституціональних форм і явищ політичного життя;
- Б) інтегрована, цілісна сукупність інституціональних та неінституціональних форм і явищ політичного життя;
- В) сукупність органів державної влади та місцевого самоуправління;
- Г) сукупність органів законодавчої, виконавчої та судової влади.

126. Поняття та механізм функціонування політичної системи вперше обґрунтував:

- А) Т. Парсонс;
- Б) Г. Алмонд;
- В) Д. Істон;
- Г) С. Верба.

127. За Г. Алмондом, такі функції політичної системи, як: політична соціалізація, артикуляція та агрегування політичних інтересів, політична комунікація належать до функцій:

- А) «входу»;
- Б) «внутрішнього стану системи»;
- В) «виходу»;
- Г) «універсальних».

128. За Г. Алмондом, такі функції політичної системи, як: прийняття рішень, застосування політичних і правових норм, контроль виконання, належать до функцій:

- А) «входу»;
- Б) «внутрішнього стану системи»;
- В) «виходу»;
- Г) «універсальних».

129. Яку підсистему політичної системи утворюють органи державної влади, місцевого самоврядування, політичні партії?

- А) нормативну;
- Б) функціональну;
- В) інституціональну;
- Г) ідеологічну.

130. Яку підсистему політичної системи утворюють закони та інші правові акти, політичні традиції, політичні настанови?

- А) інституціональну;
- Б) нормативну;
- В) функціональну;
- Г) інформаційну.

131. Що із зазначеного не відповідає загальному призначенню політичної системи?

- А) керівництво суспільством та управління суспільними справами;
- Б) узгодження інтересів держави, соціальних груп та окремих індивідів;
- В) забезпечення безпеки і стабільності суспільства;
- Г) забезпечення реального суспільного поступу;
- Г) відповідає все зазначене.

132. Функція політичної системи, яка полягає в залученні людей до політичного життя, формуванні певного типу політичної поведінки називається:

- А) організаційною;
- Б) стабілізаційною;
- В) соціалізаторською;
- Г) дистрибутивною.

133. Політичні системи можна класифікувати відповідно до типу суспільно-економічних формацій згідно з вченням:

- А) Аристотеля;
- Б) К. Маркса;
- В) М. Вебера;
- Г) Т. Парсонса.

134. Яку ознаку обирали за критерій Платон і Аристотель, звертаючи увагу на існування монархії, аристократії, демократії?

- А) тип суспільно-економічної формації;
- Б) форму правління;
- В) тип політичного режиму;
- Г) тип легітимності політичної влади.

135. М. Веберу належить класифікація політичних систем за:

- А) особливостями політичної культури;
- Б) типами суспільно-економічних формацій;

- В) типами легітимності політичної влади;
- Г) здатністю до саморозвитку.

136. Г. Алмонду належить класифікація політичних систем за:

- А) типами суспільно-економічних формацій;
- Б) типами легітимності політичної влади;
- В) ступенем і глибиною зв'язків з зовнішнім світом;
- Г) особливостями політичної культури різних регіонів світу.

137. Правильно доповніть таке положення ст. 35 Конституції України: «Церква і релігійні організації в Україні...»:

- А) «... становлять специфічний компонент політичної системи»;
- Б) «... користуються моральною підтримкою держави»;
- В) «...є однією з форм громадських організацій і користуються моральною підтримкою держави»;
- Г) «... відокремлені від держави».

138. Якщо вважати синонімічними до значення «держава» такі поняття, як «країна», «вітчизна», «суспільство», то це означає, що держава ототожнюється з:

- А) певною організованою спільнотою людей;
- Б) політичною владою на певній території;
- В) системою органів державної влади;
- Г) демократичним режимом і правосуддям.

139. Поняття «держава» як предмет політичного аналізу вперше увів до наукового вжитку:

- А) Платон;
- Б) Ф. Аквінський;
- В) Н. Макіавеллі;
- Г) Т. Гоббс.

140. Що із зазначеного належить до основних ознак держави?

- А) територія; населення;
- Б) державна символіка;
- В) Конституція;
- Г) громадянство.

141. Що із зазначеного належить до вторинних ознак держави?

- А) територія;
- Б) державна символіка, державна мова;

- В) державний суверенітет;
- Г) населення.

142. Хто вперше в історії політичної думки обґрунтував ідею державного суверенітету?

- А) Н. Макіавеллі;
- Б) Ж. Боден;
- В) Дж. Локк;
- Г) Ж.-Ж. Руссо.

143. Яке з наведених суджень відповідає теорії патріархального походження держави?

- А) держава – результат дії вищих сил, непідвладних людині;
- Б) держава – результат реалізації природних прав людини;
- В) держава – результат історичного розвитку сім'ї;
- Г) держава – результат міжетнічної боротьби на пізніх стадіях первіснообщинного ладу.

144. Хто із згаданих мислителів був прибічником теорії договірного походження держави?

- А) Аристотель;
- Б) Ф. Аквінський;
- В) Т. Гоббс;
- Г) К. Маркс.

145. Які з наведених положень Конституції України визначають соціальну функцію держави?

- А) «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3);
- Б) «В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування» (ст. 7);
- В) «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання» (ст. 13);
- Г) «Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України» (ст. 15);

146. Який орган є вищим органом у системі органів виконавчої влади в Україні?

- А) Президент;
- Б) Верховна Рада;
- В) Кабінет Міністрів;
- Г) Конституційний Суд.

147. Форма державного правління – це ознаки держави, що характеризують:

А) територіальний устрій держави та відповідну організацію державних органів;

Б) порядок організації і взаємодії вищих органів державної влади й управління;

В) форми і методи здійснення державної влади;

Г) правильно (а), (в).

148. Форма державного устрою – це ознаки держави, що характеризують:

А) територіальний устрій держави та відповідну організацію державних органів;

Б) порядок організації і взаємодії вищих органів державної влади й управління;

В) форми і методи здійснення державної влади;

Г) правильно (а), (в).

149. Монархія і республіка – це дві основні форми:

А) державно-правового режиму;

Б) державного устрою;

В) державного правління;

Г) представницької демократії.

150. Республіка – це синонімічна назва:

А) конституційної монархії;

Б) представницької демократії;

В) система, в якій чітко розмежовані повноваження між органами центральної влади і самоврядування;

Г) системи, в якій гарантовані права та свободи людини і громадянина.

151. Громадянське суспільство – це:

А) поняття, що відображає структуру різноманітних соціальних утворень (класів, груп);

Б) сукупність громадсько-політичних рухів;

В) сфера, обмежена суто конституційними правами і обов'язками громадянина;

Г) сфера недержавних суспільних відносин й інститутів.

152. Г.-В.-Ф. Гегель вважав, що громадянське суспільство:
А) розвинулось до появи держави;
Б) розвинулося історично пізніше, ніж держава;
В) сформувалося паралельно з розвитком держави;
Г) не бачив ніякого зв'язку між державою і громадянським суспільством.

153. Який із рівнів здійснення політики не відповідає дійсності?
А) міжнародний;
Б) національний;
В) побутовий;
Г) регіональний;

154. Що є об'єктом політології?
А) демократія;
Б) держава;
В) політична влада;
Г) політична сфера суспільства;

155. Основний недолік «теорії рис» політичного лідерства полягає у тому, що вона:
А) базується на кількісних методах;
Б) не враховує національні, расові ознаки людини;
В) трактує поняття «лідер» як тільки біопсихологічне по суті явище;
Г) правильно все вищезазначене.

156. Слабким місцем «ситуативної теорії» політичного лідерства є те, що вона:
А) не розглядає ситуацій суспільної кризи;
Б) недооцінює роль людської активності в політичному процесі;
В) бере до уваги лише суспільно корисні аспекти політичного лідерства;
Г) правильно все вищезазначене.

157. «Теорія конститuentів» політичного лідерства не є оптимальною, оскільки вона:
А) погано пояснює причини очевидної самостійності, нестандартності вчинків лідера, які не відповідають інтересам оточення;
Б) розглядає тільки ситуації виборчих кампаній;
В) вивчає феномен лише загальнонаціонального лідерства;
Г) правильно все вищезазначене.

158. Хто в своїх працях обґрунтував ідею про «творчий інстинкт героїв», від якого залежить сенс історії?

- А) Фрідріх Ніцше (1844–1900);
- Б) Вільфредо Парето (1848–1923);
- В) Зігмунд Фрейд (1856–1939);
- Г) В.І. Ленін.

159. З. Фрейд, Ф. Ніцше, Е. Фромм, Г. Лассуелл досліджували проблеми лідерства переважно в руслі теорії:

- А) «рис»;
- Б) «ситуаційності»;
- В) «конституентів»;
- Г) «психологічної».

160. З погляду якого мислителя «ідеальним» лідером є «філософ на троні»?

- А) Будди;
- Б) Конфуція;
- В) Платона;
- Г) Н. Макіавеллі.

161. Хто рекомендував такі правила політичного лідерства: «Передбачливий державець не повинен... виконувати своїх обіцянок і зобов'язань, якщо таке виконання буде йому шкодити»; «Державці повинні мати гнучку здатність змінювати свої переконання згідно з обставинами»?

- А) Шан Ян;
- Б) Аристотель;
- В) Н. Макіавеллі;
- Г) Г.-В.-Ф. Гегель.

162. Які з наведених типів політичного лідерства відповідають теорії М. Вебера?

- А) харизматичний;
- Б) цезаристський;
- В) популістський;
- Г) раціонально-легальний.

163. Поява політичних лідерів якого типу є найбільш імовірною в період суспільних криз?

- А) традиційного;
- Б) харизматичного;

- В) демократичного;
- Г) популістського;

164. Який тип політичного лідерства характеризують такі риси: пропонує «прості» рішення складних проблем; апелює переважно до почуттів людей; часто аргументацію зводить до навішування «ярликів» політичним противникам тощо?

- А) харизматичний;
- Б) авторитарний;
- В) популістський;
- Г) демократичний.

165. Зазначте риси, що є визначальними для такого типу політичного лідера як «прапорonosець» (за типологією М. Херманн):

- А) визначає мету і програму дій самостійно та завойовує чимало прихильників;
- Б) намагається завжди діяти «від імені суспільства»;
- В) здатний переконувати оточення в суспільній корисності своїх дій;
- Г) проявляє активність і керівну роль залежно від ситуації.

166. Зазначте риси, що є визначальними для такого типу політичного лідера як «торговець» (за типологією М. Херманн):

- А) визначає мету і програму дій самостійно та завойовує чимало прихильників;
- Б) намагається завжди діяти «від імені суспільства»;
- В) здатний переконувати оточення в суспільній корисності своїх дій;
- Г) проявляє активність і керівну роль залежно від ситуації.

167. Зазначте риси, що є визначальними для такого типу політичного лідера як «служитель» (за типологією М. Херманн):

- А) визначає мету і програму дій самостійно та завойовує чимало прихильників;
- Б) намагається завжди діяти «від імені суспільства»;
- В) здатний переконувати оточення в суспільній корисності своїх дій;
- Г) проявляє активність і керівну роль залежно від ситуації.

168. Сукупність політичних партій, їхній взаємозв'язок і взаємодія між собою та іншими елементами політичної системи і суспільства в боротьбі за владу або при її здійсненні утворюють:

- А) партійну структуру;
- Б) партійну систему;

- В) партійну коаліцію;
- Г) партійну асоціацію

169. Що таке лобізм?

- А) спосіб організації державної влади;
- Б) спосіб формування політичної еліти;
- В) цілеспрямований вплив на органи державної влади;
- Г) форма індивідуальної політичної участі;
- Ґ) ухилення від участі в політиці.

170. Клієнтела – це:

А) назва політичного угруповання сільського і міського плебсу в Древньому Римі II–I ст. до н. е., яке вело боротьбу проти партії оптиматів (патриції, знать);

Б) загальна назва тимчасового станового угруповання для підтримання певних знатних осіб, династій;

В) назва одного з політичних клубів періоду Французької революції 1789–1794 рр.;

Г) назва однієї з перших політичних партій, що виникли в Англії в середині XIX ст.

171. За визначенням М. Вебера, політичний клуб – це:

- А) можливий підрозділ політичної партії;
- Б) об'єднання кількох політичних партій;
- В) історичний попередник політичних партій;
- Г) можливий синонім поняття «політична партія».

172. За місцем у політичному процесі партії можна поділити на:

- А) кадрові та масові;
- Б) правлячі та опозиційні;
- В) комуністичні, соціальні, ліберальні, консервативні;
- Г) еволюційні, реформістські, революційні.

173. Що є головною відмінністю громадських об'єднань від політичних партій?

- А) добровільність членства;
- Б) наявність організаційної структури;
- В) певна тривалість існування у часі;
- Г) прагнення до оволодіння владою.

174. Організована група однодумців, яка виражає і представляє інтереси частини народу або певної соціальної групи чи кількох груп, діє згідно зі статутом і має на меті реалізацію та досягнення цих інтересів шляхом завоювання влади або участі в її здійсненні, – це:

- А) громадські рухи;
- Б) громадська організація;
- В) політична партія;
- Г) політична асоціація.

175. Яка партія не відноситься до типології партій за організаційними ознаками?

- А) централізована;
- Б) реформістська;
- В) кадрова;
- Г) масова.

176. Процес організаційного становлення і правової легалізації політичних партій має назву:

- А) реєстрація;
- Б) корпоратизація;
- В) легітимація;
- Г) інституціоналізація.

177. Відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р. реєстрацію політичних партій здійснює:

- А) Міністерство внутрішніх справ України;
- Б) Міністерство юстиції;
- В) Верховна Рада України;
- Г) обов'язкової державної реєстрації партій Закон не передбачає.

178. Відповідно до українського законодавства рішення про створення політичної партії має бути підтримане підписами:

- А) не менше як 200 тис. громадян України;
- Б) не менше як 100 тис.;
- В) не менше як 10 тис.;
- Г) подібна норма законодавчо не врегульована.

179. Якщо політична партія є сполучною ланкою між різними соціальними спільнотами, громадянським суспільством і державою, то вона виконує функцію:

- А) соціальної інтеграції;
- Б) політичної соціалізації;

- В) політичного представництва;
- Г) пропагандистську.

180. Якщо політична партія з'ясовує та узгоджує інтереси соціальних верств і груп, то вона виконує функцію:

- А) політичної соціалізації;
- Б) соціальної інтеграції;
- В) суспільно-виховну;
- Г) кадрову.

181. За яким критерієм виділяють такі партії: радикальні, реформістські, консервативні?

- А) за типом організаційної структури;
- Б) за рівнем ідеологізації;
- В) за відношенням до влади;
- Г) за способами досягнення програмних цілей.

182. За яким критерієм виділяють такі партії: кадрові, масові, електоральні?

- А) за типом організаційної структури;
- Б) за конкретним ідеологічним спрямуванням;
- В) за відношенням до влади;
- Г) за характером зв'язку з прихильниками.

183. Партійна система – це сукупність:

- А) діючих в країні політичних партій;
- Б) відносин між політичними партіями в процесі боротьби за владу та її здійснення;
- В) партій, що представлені в парламенті;
- Г) правильно (б), (в).

184. Якщо одна й та сама партія упродовж тривалого часу постійно перемагає на демократичних парламентських виборах і формує уряд, то це ознака партійної системи:

- А) з партією-гегемоном;
- Б) монопольно-партійної;
- В) з домінуючою партією;
- Г) крайнього партійного плюралізму.

185. Якщо вибори називаються «прямі» або «непрямі», то це залежить від:

- А) предмета обрання (президента, депутатів парламенту тощо);
- Б) способу волевиявлення виборців;

- В) термінів проведення виборів;
- Г) кількості виборчих турів.

186. У політології відчуження людей від політики, зокрема небажання брати участь у виборах, визначають терміном:

- А) конформізм;
- Б) нігілізм;
- В) лобізм;
- Г) абсентеїзм.

187. Партія якого типу може одноособово сформувати уряд?

- А) міноритарна;
- Б) мажоритарна;
- В) домінуюча;
- Г) консервативна.

188. Метою діяльності політичних партій є:

- А) захист професійних інтересів їхніх членів;
- Б) боротьба з тероризмом;
- В) прихід до влади з метою реалізації своїх програмних цілей;
- Г) часткові зміни у соціально-культурній сфері життя суспільства.

189. Яку назву має свідоме ухилення виборців від участі в політиці?

- А) пацифізм;
- Б) популізм;
- В) абсентеїзм;
- Г) абстиненція;

190. Активне виборче право – це:

- А) особисте голосування виборця на виборах;
- Б) право бути обраним в органи влади;
- В) право голосувати на виборах «за» і «проти»;
- Г) право на відмову в голосуванні.

191. Виборчий ценз – це:

- А) контроль над волевиявленням виборців;
- Б) право брати участь у виборах;
- В) законне обмеження певної категорії громадян на участь у виборах;
- Г) можливість виборця віддати свій голос на користь кандидата, що сподобався.

192. Який виборчий прохідний бар'єр для політичних партій встановлено на виборах до Верховної Ради України:

- А) 1%
- Б) 3%;
- В) 4%;
- Г) 5%;

193. Який віковий ценз встановлено для кандидата на посаду Президента України:

- А) 18 років;
- Б) 21 рік;
- В) 35 років;
- Г) 45 років;

194. Яким виборчим правом користується громадянин, що прийшов у день голосування на виборчу дільницю?

- А) активним;
- Б) пасивним;
- В) ніяким;
- Г) активним і пасивним

195. У ряді країн у законодавчому порядку встановлюється максимум передвиборних витратів. З якою метою вводяться подібні правові норми:

- А) не допустити повного розорення кандидатів;
- Б) заощадити бюджетні кошти;
- В) проконтролювати доходи кандидатів;
- Г) забезпечити рівність можливостей кандидатів.

196. Сукупність виборців, що приймають участь у виборах, утворюють:

- А) політичний інститут;
- Б) групу інтересів;
- В) політичну партію;
- Г) електорат;
- Г) виборчу кампанію;

197. Загальне народне голосування з важливіших питань державного, суспільного, політичного життя – це:

- А) вибори;
- Б) референдуми;
- В) виборчий процес;
- Г) парламент

198. Як називається система відбору політичних еліт, яка характеризується відкритістю, широкими можливостями для представників будь-яких суспільних груп претендувати на керівні посади:

- А) відкрита система;
- Б) система;
- В) традиційна система;
- Г) система гільдій

199. Яку групу політиків можна назвати квазі – або псевдо елітою?

- А) політичну опозицію;
- Б) еліта, яка є розколотою, фрагментарною;
- В) суб'єкти влади, які не дбають про інтереси власного народу;
- Г) еліта, яка використовує авторитарні методи здійснення влади.

200. До якого типу відноситься еліта, яка відтворюється на власній основі, максимально утруднюється проникнення до еліти нових членів, застосовуються жорсткі критерії відбору:

- А) адміністративна;
- Б) традиційна;
- В) сучасна;
- Г) закрита.

201. Культ вождізму характерний в основному для ... держав:

- А) правових;
- Б) тоталітарних;
- В) демократичних;
- Г) теократичних.

202. Яка із перерахованих ознак характеризує популістського лідера?

- А) професіоналізм і високий інтелект;
- Б) сила волі;
- В) здатність генерувати ідеї і сприймати чужі;
- Г) необґрунтовані обіцянки, демагогічні гасла.

203. Яка із названих функцій характерна для правлячої еліти?

- А) висловлення соціального невдоволення;
- Б) безпосереднє здійснення влади;
- В) висунення альтернативних законопроектів;
- Г) формування тіньового уряду.

204. Який тип еліти властивий тоталітарним режимам?

- А) «еліта крові»;
- Б) легітимна еліта;
- В) номенклатура;
- Г) аристократія.

205. Необхідність набрати на виборах 50% голосів + 1 голос характеризує мажоритарну систему:

- А) кваліфікованої більшості;
- Б) абсолютної більшості;
- В) відносної більшості;
- Г) мінімальної більшості.

206. Які із зазначених видів політичної свідомості характеризуються за ознакою суб'єкта політики?

- А) масова;
- Б) буденна;
- В) емпірична;
- Г) теоретична.

207. Якщо політична свідомість базується на спрощеності та суперечливості оцінок, імпульсивності, підвищеній емоційності, відсутності сталих орієнтирів, то це ознаки свідомості:

- А) групової;
- Б) емпіричної;
- В) буденної;
- Г) масової.

208. Якщо політична свідомість передбачає концептуальні підходи до політичних процесів, аналіз тенденцій розвитку подій, узагальнення політичних фактів, то це ознаки свідомості:

- А) державної;
- Б) емпіричної;
- В) індивідуальної;
- Г) теоретичної.

209. Тлумачення сутності ідеології як певної методології, «науки про ідеї», виникнення яких становить закономірність людського мислення, появилось наприкінці XVIII ст. і належить:

- А) А.-Д. де Трасі;
- Б) Г.-В.-Ф. Гегелю;

- В) К. Марксу;
- Г) М. Веберу.

210. Тлумачення сутності ідеології як форми мислення (сукупності певних суспільних ідей, уявлень, теорій), зумовленого життєвими, насамперед соціально-економічними, інтересами людей, належить:

- А) А.-Д. де Трасі;
- Б) К. Марксу;
- В) Ф. Ніцше;
- Г) М. Веберу.

211. Ідеологія відрізняється від науки тим, що вона:

- А) прагне до вираження та реалізації інтересів певних суспільних груп;
- Б) орієнтується на нейтральні результати свого впливу на суспільство;
- В) в принципі несумісна з науковим знанням;
- Г) правильно все вищезазначене.

212. Вкажіть на положення, які правильно пояснюють взаємодію політики й ідеології:

- А) політика неможлива без ідеології;
- Б) дефіцит суспільно корисної політики призводить до посилення ідеології;
- В) надмірна ідеологізація політики послаблює її здатність вирішувати загальносуспільні проблеми;
- Г) правильно усе вищезазначене.

213. Якщо під впливом ідеології суспільство чи соціальні групи набувають стану готовності й рішучості досягти певних політичних цілей, то це означає, що ідеологія виконала функцію:

- А) орієнтовну;
- Б) мобілізуючу;
- В) інтеграційну;
- Г) амортизаційну.

214. Якщо під впливом ідеології суспільство виявляє підтримку ідеям, що за своїми масштабами переважають будь-який індивідуальний чи груповий інтерес, то це означає, що ідеологія виконала функцію:

- А) орієнтовну;
- Б) мобілізаційну;

- В) інтеграційну;
- Г) амортизаційну.

215. Правильно доповніть таке положення ст. 15 Конституції України: «Жодна ідеологія не може визнаватися державою як...»:

- А) «... неприйнятна»;
- Б) «... обов'язкова»;
- В) «... недемократична»;
- Г) «... антиукраїнська».

216. Поняття «політична культура» стало широко використовуватися в політології після публікації в 1956 р. праці «Порівняльні політичні системи», автором якої був:

- А) І. Гердер;
- Б) П. Сорокін;
- В) Г. Алмонд;
- Г) С. Верба.

217. Поняття «громадянська культура» («культура громадянськості»), сформульоване Г. Алмондом та С. Вербою, означає:

- А) синонім поняття «громадянське суспільство»;
- Б) політичну культуру, що пов'язана з набуттям статусу громадянина певної країни;
- В) сукупність громадянських прав і свобод, зафіксованих у конституції;
- Г) раціонально-свідоме поєднання громадянами певної країни чи регіону всіх основних типів політичних культур.

218. Такі типи політичних культур, як: індивідуалістична, елітарна, масова, поділяють за критерієм:

- А) типу політичного режиму;
- Б) рівня політичних цінностей;
- В) характеру політичних цінностей;
- Г) комунікації.

219. Такі типи політичних культур, як: демократична, авторитарна, тоталітарна, поділяють за критерієм:

- А) історичного походження;
- Б) орієнтації суспільства на базові цінності;
- В) типу політичного режиму;
- Г) ступеня взаємодії з іншими політичними системами.

220. Сукупність деяких особливостей політичної культури, що відрізняються від основних типів, характерних для певного суспільства, у політології має назву:

- А) антикультура;
- Б) контркультура;
- В) надкультура;
- Г) субкультура.

221. Якщо відбувається процес засвоєння людьми із покоління в покоління позитивних надбань політичної культури суспільства, при множення сукупного політичного досвіду, то це означає, що політична культура виконує функції:

- А) мотиваційну;
- Б) інтегративну;
- В) прогностичну;
- Г) захисну.

222. Якщо носії певної політичної культури здатні дотримуватися стандартів цивілізованої політичної поведінки, не допускати анархії, маніпулювання їх свідомістю, то це означає, що політична культура виконує функції:

- А) пізнавальну;
- Б) соціалізаторську;
- В) прогностичну;
- Г) виховну.

223. Якщо відбувається процес формування в людини умінь орієнтуватися в політичному житті, усвідомлення конкретних інтересів і прагнень, засвоєння загальновизнаних норм, то це означає, що політична культура виконує функції:

- А) соціалізаторську;
- Б) захисну;
- В) дезінтегративну;
- Г) прогностичну.

224. Поняття «політична соціалізація» було введено до наукового обігу:

- А) філософом-ідеалістом Г.-В.-Ф. Гегелем на початку XIX ст.;
- Б) К. Марксом і Ф. Енгельсом – творцями «Маніфесту Комуністичної партії» (1848 р.);

В) американським соціологом Ф. Гіддінсом та французьким соціопсихологом Г. Гардомнаприкінці ХІХ ст.;

Г) М. Вебером у його праці «Політика як покликання і професія»(1919 р.).

225. Політична соціалізація є:

А) частиною поняття «політична культура»;

Б) антиподом поняття «політична культура»;

В) синонімом поняття «політична культура»;

Г) процесом засвоєння політичної культури.

226. Зазначте риси, що характеризують такий тип політичних особистостей як «компетентні спостерігачі»:

А) особисто активно прагнуть влади;

Б) добре розуміються на політиці;

В) незначною мірою цікавляться політикою;

Г) як правило, скептично ставляться до діючої влади.

227. Поділ політичних сил на «праві» і «ліві» був започаткований:

А) у працях Ш.-Л. де Монтеск'є;

Б) у часи Французької революції 1789–1794 рр. відповідно до розміщення депутатів у залі засідань Національної Асамблеї;

В) у часи Російської революції 1905–1907 рр. відповідно до розміщення депутатів у залі засідань Державної Думи;

Г) у працях В.І. Леніна.

228. Основоположником класичного лібералізму був:

А) Т. Мор;

Б) Б. Спіноза;

В) Дж. Локк;

Г) Е. Берк;

Г) Р. Оуен.

229. Основоположником класичного консерватизму був:

А) Т. Мор;

Б) Б. Спіноза;

В) Дж. Локк;

Г) Е. Берк;

Г) Р. Оуен.

230. Якщо прибічники якоїсь ідеології раз і назавжди засвоюють певну систему поглядів та відповідних доказів і не ставлять їх під сумнів ні за яких обставин, хоч би як це суперечило реальному стану речей, то це ознака:

- А) консерватизму;
- Б) неоконсерватизму;
- В) фундаменталізму;
- Г) протестантизму.

231. Яка із зазначених ідеологій особливо утверджує пріоритет стабільності, традицій, державної влади, віри в бога та відданості батьківщині?

- А) лібералізм;
- Б) марксизм;
- В) фундаменталізм;
- Г) консерватизм.

232. Яка із зазначених ідеологій особливо наголошує на тому, що людина є продуктом суспільних відносин?

- А) марксизм;
- Б) лібералізм;
- В) анархізм;
- Г) неолибералізм.

233. Слово «терор» (лат. terror) означає:

- А) «вбивство»;
- Б) «насильство»;
- В) «жах, страх»;
- Г) «помста».

234. Яке з наведених понять є найбільш ємним, узагальнюючим?

- А) світовий політичний процес;
- Б) міжнародна (світова) політика;
- В) міжнародні відносини;
- Г) зовнішня політика.

235. Якщо йдеться про сукупність дій суб'єктів політики (держав, міжнародних об'єднань та організацій, партій тощо) стосовно реалізації своїх інтересів на міжнародній арені, то мається на увазі:

- А) зовнішня політика;
- Б) міжнародна політика;

- В) міжнародні відносини;
- Г) світовий політичний процес.

236. Якщо йдеться про сукупність політичних, економічних, дипломатичних, духовно-культурних, ідеологічних, гуманітарних та інших відносин між державами, народами, різноманітними організаціями на міжнародній арені, то мається на увазі:

- А) міжнародна політика;
- Б) світовий політичний процес;
- В) процес глобалізації;
- Г) міжнародні відносини.

237. Світовий політичний процес – це:

- А) компонент міжнародної політики, що означає механізм взаємодії та рівень активності суб'єктів міжнародних політичних відносин;
- Б) синонім поняття «міжнародна політика»;
- В) синонім поняття «міжнародні відносини»;
- Г) сукупність дій усіх держав світу з реалізації своєї зовнішньої політики.

238. Поняття «зовнішня політика»:

- А) є синонімом поняття «міжнародна політика»;
- Б) є синонімом поняття «міжнародні відносини»;
- В) характеризує діяльність усіх суб'єктів політики, що здійснюють свої інтереси на міжнародній арені – держав, партій, організацій тощо;
- Г) характеризує закордонну діяльність держави щодо здійснення та захисту своїх інтересів.

239. Процес, який викликає формування та планетарне поєднання однорідних для всього людства рис, спільних інтересів і проблем у найрізноманітніших сферах життя, має назву:

- А) геостратегія;
- Б) геополітика;
- В) глобалізація;
- Г) глобалістика.

240. Політологічна концепція, яка вбачає в політиці (головним чином зовнішній) певної держави важливу, іноді визначальну роль географічних чинників, має назву:

- А) глобалізація;
- Б) глобалістика;

- В) геостратегія;
- Г) геополітика.

241. Глобальна наукова думка, що спрямована на опанування загальноцивілізаційних проблем людства, має назву:

- А) геостратегія;
- Б) глобалістика;
- В) глобалізація;
- Г) геополітика.

242. Такі дії держави, як: визначення держави як суб'єкта міжнародної політики і права; створення системи безпеки від зовнішньої загрози; забезпечення зростання національного добробуту; захист політичних та економічних позицій держави на міжнародній арені; прагнення досягти більшого престижу та авторитету держави у світі, найповніше охоплюються поняттям:

- А) національна безпека;
- Б) національна політика;
- В) національна ідея;
- Г) національний інтерес.

243. Правильно доповніть таке положення ст. 18 Конституції України: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства...»:

- А) «...на основі чіткого дотримання національних інтересів України»;
- Б) «...відповідно до основних засад Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 р.»;
- В) «...за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права»;
- Г) правильно все вищезазначене.

244. За Конституцією України, такі повноваження, як: здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, заходів щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України; організація і забезпечення зовнішньоекономічної діяльності України, належать:

- А) Раді національної безпеки і оборони України;
- Б) Верховній Раді України;

- В) Президентіві України;
- Г) Кабінету Міністрів України.

245. Згідно з Конституцією України, такі повноваження, як: представництво держави в міжнародних відносинах; здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави; ведення переговорів та укладання міжнародних договорів України, належать:

- А) Раді національної безпеки і оборони України;
- Б) Верховній Раді України;
- В) Президентіві України;
- Г) Кабінету Міністрів України.

246. Згідно з Конституцією України, такі повноваження, як: визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України, належать:

- А) Раді національної безпеки і оборони України;
- Б) Верховній Раді України;
- В) Президентіві України;
- Г) Кабінету Міністрів України.

247. Згідно з Конституцією України, такі повноваження, як: координація і контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, належать:

- А) Раді національної безпеки і оборони України;
- Б) Верховній Раді України;
- В) Президентіві України;
- Г) Кабінету Міністрів України.

248. Терпимість до іншої думки називається:

- А) компроміс;
- Б) плюралізм;
- В) толерантність;
- Г) консенсус.

249. Яка із перелічених європейських країн не є постійним членом Ради Безпеки ООН?

- А) Німеччина;
- Б) Франція;
- В) Росія;
- Г) Велика Британія.

250. Яка із названих країн не є членом Великої сімки:

- А) США;
- Б) Італія;
- В) Китай;
- Г) Канада.

251. Сукупність політичних, економічних, соціальних, дипломатичних, правових, військових, гуманітарних зв'язків між суб'єктами міжнародного співтовариства – це:

- А) міжнародна політика;
- Б) міжнародні відносини;
- В) зовнішня політика;
- Г) внутрішня політика.

252. Концепція універсальної політичної системи сучасної цивілізації у формі елітарного наднаціонального планетарного уряду називається:

- А) мондіалізм;
- Б) лібертаризм;
- В) гегемонізм;
- Г) консерватизм.

253. Міжнародна організація, яка розвиває співробітництво в галузях освіти, науки і культури має назву:

- А) ЮНЕСКО;
- Б) ОБСЄ;
- В) СЕАТО;
- Г) ВОЗ.

254. Яке поняття відповідає сучасній ситуації, яка пов'язана із стрімким збільшенням потоків товарів, інвестицій, кредитів, інформації, обмінів людьми й ідеями а також розширенням географії їхнього поширення:

- А) індустріалізація;
- Б) диверсифікація;
- В) глобалізація;
- Г) інтернаціоналізація

255. Найрозповсюдженішим механізмом координації зовнішніх відносин між державами є:

- А) повільна конфронтація;
- Б) організація політичного блоку чи альянсу;

- В) встановлення дипломатичних відносин;
- Г) прикордонний конфлікт.

256. Яка із геополітичних стратегій була домінуючою за часів президентства Л. Кучми:

- А) євроатлантична;
- Б) євроазійська;
- В) багатовекторна;
- Г) нейтрального статусу.

257. Оберіть міжнародну організацію глобального рівня:

- А) ОБСЄ;
- Б) ЄС;
- В) ООН;
- Г) НАТО.

258. В якому році Україну було прийнято в Раду Європи?

- А) 1999;
- Б) 1995;
- В) 1991;
- Г) 1968.

259. Двополюсний (біполярний) світ – це стан міжнародних відносин, який визначається протистоянням:

- А) багатой Півночі й бідного Півдня;
- Б) християнського й мусульманського світу;
- В) двох наддержав;
- Г) ООН і НАТО.

260. Рада Європи на відміну від Європейської ради передбачає:

- А) визначення стратегічного розвитку ЄС;
- Б) ухвалення директив для Європейської Комісії;
- В) контроль за дотриманням прав і свобод громадян;
- Г) розв'язання проблем спільної зовнішньої політики та безпеки.

261. Що таке «Римський клуб»?

- А) організація Європейського економічного співтовариства;
- Б) міжнародна неурядова організація, що займається дослідженням глобальних проблем;
- В) клуб голів європейських урядів із проблем геополітики;
- Г) конференція глав держав і еліти бізнесу з економічних питань;

262. Не є засобами зовнішньої політики держави:

- А) військові;
- Б) економічні;
- В) політичні;
- Г) соціальні засоби.

263. Яка держава стала політичним центром мондіалізму?

- А) США;
- Б) Японія;
- В) Росія;
- Г) Німеччина.

264. Україна не є членом таких міжнародних організацій, як:

- А) ООН;
- Б) ЮНЕСКО;
- В) НАТО;
- Г) ОБСЄ.

265. Штаб-квартира ООН розташована у:

- А) Женеві;
- Б) Нью-Йорку;
- В) Брюсселі;
- Г) Парижі.

СЛОВНИК ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

А

АБДИКАЦІЯ (від лат. *abduco* – виводити, відводити) – добровільна відмова від влади, зречення з престолу. У сучасній політології цей термін частіше зустрічається при вивченні процесів трансформації політичних режимів. Абдикація прискорює перехід до демократії, оскільки з часу відмови від влади старої еліти подальші зміни в політичній системі відбуваються за ініціативою нової політичної еліти. Країни, які обрали саме цей шлях неревольюційної зміни політичного режиму (переходу), мають більше шансів щодо швидкого встановлення демократичних інститутів, побудови правової держави та громадянського суспільства. Приклади переходу шляхом абдикації: Греція (1974 р.), Аргентина (1983 р.), ЧССР (1989 р.), НДР (1989 р.).

АБОЛІЦІОНІЗМ (від лат. *abolitio* – скасування, знищення) – суспільний рух, налаштований на припинення дії певного закону, на відміну або скасування якогось урядового рішення, на усунення когось із керівної державної посади.

АБСЕНТЕЇЗМ (від лат. *absentia* – відсутність) – байдуже ставлення громадян до реалізації своїх політичних прав та обов'язків, яке проявляється у першу чергу у формі ухиляння від участі у голосуванні на виборах.

Абсентеїзм можна вважати однією з форм пасивного протесту громадян проти політики, яка проводиться у їхній державі. Він найчастіше є наслідком того, що частина громадян не визнає значущості політики, не розуміє її чи взагалі ставиться вкрай негативно до неї.

АБСОЛЮТИСТСЬКІ МОНАРХІЇ (від лат. *absolutus* – безумовний) – різновид авторитарних політичних режимів, що функціонують в Саудівській Аравії, Катарі, Омані, та Об'єднаних Арабських Еміратах, де монарх наділений необмеженою владою як у виконавчій, так і в законодавчій та судовій сферах. Виборні представницькі органи відсутні. Уряд призначається монархом, виконує його волю і підзвітний тільки йому.

АВАНТЮРИЗМ (від франц. *aventure* – пригода) – політичні наміри й дії, що спираються на віру та обман, спрямовуються на здійснення мети, заснованої на уявленнях, бажаннях, без урахування реальних політичних сил і можливостей, розраховані на випадковий успіх.

АВТАРКІЯ (від грец. *autarkeia* – задоволення) – політика та ідеологія, спрямована на відокремлення економіки однієї держави чи групи держав від економіки інших країн з метою створення замкнутої системи господарювання.

АВТОКРАТІЯ (від грец. *autokrateia* – самовладдя) – система управління суспільством чи державою, за якої одній особі належить виключна й необмежена верховна влада.

АВТОНОМІЯ (від грец. *autonomia* – самоуправління) – прагнення і здатність суб'єкта політики до самоврядування на підставі власного законодавства, до більшої самостійності в межах існуючого підпорядкування без остаточного відокремлення.

АВТОНОМІЯ ЛЮДИНИ – ідеальна основа для формування особи на основі раціонального вибору можливих дій, способу життя загалом, керуючись власною системою цінностей та власними ціннісними орієнтаціями. Людина як автономний індивід усвідомлює процес розмірковувань, завдяки якому її пізніші «Я» постають з її теперішнього «Я», і тому її вибір визначений не випадковим чи неконтрольованим способом, а на основі власного розуміння. Така людина може керувати своїми поглядами та бажаннями і спроможна перевірити їхню слушність, керуючись внутрішніми критеріями, що є її власною тенденцією до раціональності, послідовності й несуперечливості мислення. За таких умов людина творить себе сама, а успіх такого самотворення визначений не якимось одним благом, людина визнає відповідальність за своє життя та можливість робити з ним усе на власний розсуд. Людина обирає саме такі цілі в житті, які можуть створити умови для того способу життя, що найбільш повно виражає її природу як вільної і рівноправної з іншими людьми раціональної істоти такою мірою, якою дозволяють обставини.

Багато дослідників вважає автономію головною цінністю сучасного суспільства. Саме автономія розглядається як кінцева мета, стосовно якої всі інші цінності є або її складниками, або ж засобами її досягнення. Суттєвою ознакою автономії є наявність контролю людини над своїми діями, що включає усвідомлений вибір серед альтернатив.

Автономна людина, яка має чітко виражену індивідуальність, чіткий життєвий план, сформовані погляди на життя, власну систему цінностей, здійснює зважений, самостійний вибір, є носієм гідності. Автономія (індивідуальність) вирізняє людину з-поміж інших форм буття, формує ідеал, до якого слід прагнути кожній людині – людську гідність.

АВТОНОМІЯ ПОЛІТИЧНА (від лат. *autos*– сам та *nomos*– закон) – право деяких територіальних частин держави на самостійне вирішення певного спектру внутрішніх питань в адміністративній сфері. Термін застосовується до окремої людини, до групи людей, а також до організації. Автономна особистість – це людина, спроможна керувати власними вчинками, що є необхідною умовою раціональної

діяльності, зокрема в політичній сфері. Ідеї самостійності особи тісно пов'язані з поняттям свободи або її обмеження у зв'язку з відсутністю необхідних ресурсів.

Автономною називається організація, спроможна самостійно керувати своїми справами.

Автономна територія (область, край, республіка, штат тощо) створюється за географічною, етнічною особливостями, але без права виходу зі складу держави.

АВТОРИТАРИЗМ (від лат. *autoritas* – вплив, влада) – тип недемократичного політичного режиму, за якого влада правителя або правлячого угруповання не обмежена законом, спирається на силу і вибіркові репресії та не підконтрольна громадянам, які усуваються від процесу прийняття рішень. Реальна конкуренція в боротьбі за політичну владу не допускається. Авторитарні режими досить розповсюджені і дуже багатоманітні. Серед них можна виділити наступні різновиди: теократичні авторитарні режими, військово-бюрократичні диктатури, абсолютистські монархії, неототалітарні режими, персональна тиранія.

АВТОРИТАРНА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА – різновид політичної культури, який характеризується аполітичністю. Хоча члени авторитарних систем можуть виявляти самостійну активність у різних сферах суспільного життя (економіці, культурі тощо), але це обходить політику. Аполітичність культивується режимом, що побудований на одноосібному правлінні (правлінні однієї особи або невеликої групи осіб). Його цілком задовольняє пасивно-підданське ставлення до влади. Головне – щоб не заважали правити. У авторитарних системах діє принцип: «Хто не проти нас, той з нами».

АГЕНТИ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – особи, структури і середовища, які здійснюють соціалізацію особистості та під впливом яких індивід набуває соціальних властивостей, необхідних йому для адекватної поведінки в певному політично організованому суспільстві. До агентів політичної спеціалізації відносять: сім'ю, систему освіти, професійні групи, політичні партії, громадські організації, засоби масової інформації, референтні групи.

АГІТАЦІЯ (від лат. *agitatio* – приведення в рух, спонукання) – поширення політичних ідей та гасел з метою впливу на суспільну свідомість і настрої народних мас, спонукання їх до цілеспрямованої активності, політичних дій; один із поширених засобів політичної боротьби.

АГРЕСІЯ (від лат. *aggressio* – напад) – 1) незаконні або заборонені міжнародним правом, згідно зі Статутом ООН, насильницькі дії однієї держави чи групи держав проти іншої (або інших); 2) збройний

напад на іншу державу з метою захоплення її території чи зміни політичного устрою.

Ознаки агресії: 1) першість (ініціатива) щодо збройного нападу; 2) агресивність задумів, намірів та інтенсивність дій суб'єкта міжнародної політики щодо відповідного об'єкта. Агресія засуджується світовою громадськістю як один з найтяжчих міжнародних злочинів. Похідним від терміна є слово агресор – нападник – сторона, що нападає; держава, яка здійснює агресію, першою застосовує збройну силу проти іншої держави.

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ – це добровільне професійне громадське об'єднання, покликане, згідно з Конституцією України, сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ РЕСУРС – один з ресурсів виборчої кампанії, під яким розуміють наявність у суб'єкта виборчого процесу додаткових ресурсів, які дозволяють йому здійснювати законний чи незаконний вплив на виборчий процес і волевиявлення виборців з метою досягнення особистих чи групових цілей.

Суб'єктами адміністративного ресурсу можуть бути всі гілки органів державної влади, а також органи місцевого самоврядування. Однак серед них найбільше можливостей для застосування адміністративного ресурсу мають органи виконавчої влади, оскільки саме вони забезпечують безпосереднє виконання законів, їх впровадження в життя і мають для цього найбільше засобів.

Більш ефективним є застосування адміністративного ресурсу в ході передвиборчої кампанії (коли є умови для забезпечення нерівного становища для різних суб'єктів виборчого процесу), ніж його безпосереднє застосування в день виборів. Також значно кращих результатів влада може добитися у мажоритарних виборчих округах, ніж за пропорційної виборчої системи

Виділяють 3 основні способи використання адміністративного ресурсу:

1. Прямий адміністративний тиск на виборців, порушення органами державної влади виборчого законодавства.

2. Адміністративний тиск на конкурентів та тих, хто їх підтримує.

3. Використання адміністративного ресурсу для ефективної побудови кандидатом від влади чи провладною партією власної виборчої кампанії.

Адміністративний ресурс за своєю суттю є протизаконним явищем, яке нівелює саме поняття вільних виборів, вільної конкуренції,

громадянських прав і свобод, демократії. І тому завдання кожного суспільства – боротися проти використання адміністративного ресурсу, мінімізувати його вплив на виборчий процес.

Можна виділити такі способи нейтралізації адміністративного ресурсу: побудова кандидатом чи політичною партією (блоком) виборчої кампанії на основі критики влади; вдосконалення законодавства, яке регулює виборчий процес; проведення виборів за пропорційною виборчою системою; побудова розвинутого громадянського суспільства; боротьба за адміністративний ресурс за допомогою креативних дій, мобільності у прийнятті рішень; залучення до роботи виборчих комісій спостерігачів від громадських організацій, міжнародних спостерігачів, представників незалежних ЗМІ; активна протидія політичних партій (блоків) та кандидатів використанню адміністративного ресурсу; розвиток незалежних, незаангажованих ЗМІ та свободи слова; створення спеціальної структури, яка б здійснювала постійний контроль, постійний моніторинг в процесі виборчої кампанії; проведення паралельного підрахунку голосів одразу після завершення процедури голосування; контроль за фінансами під час виборів; освітньо-наукова діяльність, спрямована на формування високого рівня політичної культури населення, державних службовців, кандидатів у депутати, молоді; проведення масових ненасильницьких акцій протесту, мітингів, пікетів та ін.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ – певний спосіб територіального улаштування держави, утворення й діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Це поділ території держави на певні частини – краї, області, провінції, землі, штати, департаменти, губернії, волості, повіти, райони, кантони тощо. Він зумовлений соціальною природою держави, традиціями історичного розвитку, завданнями й цілями пануючого режиму.

АДМІНІСТРАЦІЯ (від лат. *administratio* – управління, керівництво) – сукупність розпорядчих органів державного управління, виконавчої влади (уряд, виконавчі комітети, апарат президента, губернатора), діяльність яких визначена законом чи конституцією держави.

АКТИВІСТСЬКА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА (культура участі) – характеризується значним бажанням громадянина брати участь у політичному житті, яке ґрунтується на всебічному конституційно-правовому забезпеченні такої готовності особи з боку держави, яка всіляко підтримує розвиток активності своїх громадян у цьому напрямі, а також на розумінні й сприянні широких верств населення, які в цілому схвалюють (або ставляться здебільшого нейтрально) таке ставлення своїх співвітчизників та інших мешканців країни до вирішення

актуальних проблем суспільного життя, зрозумілих широкому загальному внаслідок глибокого осягнення змісту злободенної проблеми, практичної можливості до компромісу та діалогу як з владою (відносини «по вертикалі»), так і між собою (відносини «по горизонталі»).

«АКТИВНА» НЕСВОБОДА ОСОБИ – тип політичної поведінки, який нав'язується тоталітарним режимом своїм громадянам. Людям не просто забороняють мати відмінні від офіційних погляди та брати участь в опозиційних чи не схвалених владою організаціях. Їх постійно примушують демонструвати лояльність до режиму, надавати йому активну підтримку своєю участю у фіктивних «всенародних» виборах в одержавлених громадських організаціях, у різного роду мобілізаційних компаніях, урочистих зборах, демонстраціях, мітингах. Несанкціоновані форми суспільної активності забороняються. Інститути громадянського суспільства руйнуються.

АКТИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО – право громадян обирати усі виборні органи держави, голосувати, брати участь у виборах на правах виборця. В Україні активним виборчим правом володіють усі громадяни України, які на день голосування досягли вісімнадцяти років, за винятком осіб, визнаних судом недієздатними.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ НАЦІОНАЛІЗМУ – його неоднозначність, двоїстість, здатність вести до протилежних політичних наслідків. Якщо розглядати націоналізм як прагнення людей, що належать до однієї нації, захистити свої інтереси та «досягти умов, що дозволяли б їм прожити своє життя у згоді з власним бажанням», то він цілком узгоджується з лібералізмом і демократією. Якщо ж його трактувати як ідеологію і практику вивищення одних народів над іншими, то він виглядає не лише недемократичним, але й небезпечним. Амбівалентність націоналізму, як і інших ідеологій, обумовлена наявністю його доктринальних різновидів, що виникають і набувають поширення за певних історичних умов.

АНАЛІТИЧНІ ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ – технології збору й аналізу політичної інформації.

АНАРХІЗМ (від грец. *anarchia* – безвладдя) – ідейно-теоретична та суспільно-політична течія, в основі якої лежить заперечення інституціонального, в першу чергу державного, управління суспільством. Анархізм виник і розвивався як антитеза щодо авторитаристських тенденцій державності. Анархізм вимагав негайної ліквідації держави, яку вважав другою (слідом за церквою) основною помилкою влади. Будь-яка централізація, концентрація влади вважалася згубною, несумісною із свободою. Але безвладдя для анархізму не тотожне безладові. Передбачалося формування, обов'язково «знизу догори», системи

професійних, виробничих, територіальних осередків, асоціацій за федералістським принципом.

АНЕКСІЯ (від лат. *annexio* – приєднання) – примусове приєднання, захоплення однією державою території чи частини території, що належить іншій державі, або будь-якого простору, що перебуває у спільному користуванні міжнародного співтовариства (Антарктида, відкрите море, дно Світового океану). Анексія, як правило, відбувається без згоди та бажання населення території, на яку вона поширюється. Іноді можуть використовуватись замасковані форми анексії чужих територій через політичний тиск на підставі економічної чи військової допомоги, перевищене використання можливостей міжнародної опіки та нав'язування маріонеткових правил тощо. Замаскованою формою анексії може виступати встановлення одностороннім актом протекторату над певною територією, що супроводжується фактичною окупацією, приєднанням та примусовим утриманням якогось народу в межах чужої держави. Прикладами таких дій слугують встановлення 1914 р. протекторату Великобританії над Єгиптом або 1939 р. протекторату Німеччини над Чехією та Моравією.

АНКЛАВ (від. франц. *enclave*, від лат. *inclavare* – зачиняти на ключ) у міжнародному праві та політичній географії позначає державне утворення або частину території однієї держави, оточеної територією іншої або інших держав. До анклавів належать Республіка Сан-Марино оточена територією Італії, Королівство Лесото, оточене територією ПАР, Ватикан – папське місто-держави, резиденція глави католицької церкви, розташоване на території столиці Італії м. Рима. Анклави з морським берегом називають напіванклавами (напр., Бруней на території Малайзії). Питання про відносини та сполучення анклаву з державою, на території якої він розташований, або з іншими державами, вирішуються на основі угод між зацікавленими сторонами. Режим кордонів, транспортного сполучення, визначення повітряної території та інші питання вирішуються в анклавах згідно із загальновизнаними нормами міжнародного права.

АНТИЧНА ДЕМОКРАТІЯ – система правління, яка сформувалася в V–VI ст. до н.е. в невеличких містах-полісах Стародавньої Греції. Рисами античної демократії були:

- використання механізмів прямої демократії. Усі громадяни мали право і були зобов'язані брати участь у прийнятті рішень з важливих для держави питань. Вони робили це на міських зборах, які скликались виборним органом – Радою п'ятисот;
- громадяни брали участь у здійсненні правосуддя та адміністративних функцій в державних установах;

– принцип рівності та свободи громадян виводився з їхнього членства в даній громаді; уявлення про будь-які універсальні людські чи політичні права були відсутні;

– моністичне уявлення про наявність спільного інтересу та його гармонійне поєднання з особистими інтересами громадян ставило вимогу однакості при прийнятті рішень, вело до засудження фракційності й «інакомислення», які часто каралися остракізмом – відлученням від громади (в Афінах – терміном на 10 років);

– громадянство було вузьким, заснованим на принципі ексклюзивності; воно обмежувалось корінним (у другому поколінні, якщо говорити про афінську демократію) вільним населенням чоловічої статі даного міста-держави;

– демократія була маломасштабною: вона не поширювалася на інші міста і не сприяла об'єднанню греків навіть перед загрозою вторгнення ззовні;

– республіканське правління в Стародавньому Римі базувалося на більш диференційованому підході до інтересів «одного» (можливого лідера), «не багатьох» (аристократичної меншості) та «багатьох» (народу, плебсу), однак не пододало більшості інших вад історично обумовленої обмеженості античної демократії.

АНТРЕПРЕНЕРСЬКА СИСТЕМА РЕКРУТУВАННЯ ЛІДЕРІВ – відкритий демократичний порядок добору політичних лідерів, доступний для представників усіх суспільних верств з широким колом електорату, низькою кількістю інституційних фільтрів, відкритою конкуренцією претендентів на керівний пост, перевагою особистих якостей індивіда, щодо організації та підтримки широкою аудиторією своєї програми.

АПАТРИДИ (від грец. *a* – заперечення і *patris* – батьківщина) – особи, які не мають громадянства й підданства жодної держави, проте мусять дотримуватися законів тієї держави, в якій вони зараз перебувають, але, як правило, позбавлені виборчих прав.

АРИСТОКРАТІЯ (від грец. *aristos* – кращий і *kratos* – влада) – найбільш привілейований стан (група) певного суспільства, що володіє особливими правами чи можливостями, або найвища родова знать у рабовласницьких і феодалних суспільствах, а також форма державного правління, за якої аристократії належить уся повнота влади в країні.

АРМІЯ (від франц. *armee*, від лат. *armee* – озброюю) – 1) сухопутні війська; 2) сукупність усіх сухопутних і повітряних збройних сил держави; 3) оперативне об'єднання кількох корпусів або дивізій; 4) переносно – маса людей, об'єднаних спільною ознакою, справою.

З точки зору науки про політику, – це:

а) важливий інститут політичної системи суспільства, орган держави, покликаний захищати інтереси, забезпечувати безпеку як окремих груп населення, так і суспільства в цілому;

б) механізм та інструменти верховної влади в державі, що складає разом з нею єдине ціле;

в) специфічна озброєна організація, призначена для ведення війни, збройної боротьби на всіх рівнях;

г) могутній психологічний засіб, який гарантує недоторканність внутрішнього порядку в державі і надає сили актам здійснення державної влади.

АСЕАН (ASEAN) – Асоціація держав Південно-Східної Азії, створена у 1967 р. Індонезією, Малайзією, Сінгапуром, Таїландом та Філіппінами як вияв солідарності, спрямований проти поширення комунізму у В'єтнамі та повстанських рухів у межах їхніх власних кордонів. Після зустрічі на острові Балі 1976 р. організація почала втілювати програму економічної співпраці. Реалізація призупинила в середині 1980-х років і була відновлена лише 1991 р., коли Таїланд запропонував створити регіональну зону вільної торгівлі.

АСОЦІАЦІЯ (від лат. *assotiatii* – об'єднання) – добровільне договірне об'єднання (союз, співдружність, спілка) держав, організацій, підприємств, інших юридичних чи фізичних осіб для спільної політичної, господарської, наукової, культурної та іншої діяльності.

АСПЕКТИ ПОЛІТИКИ – точки зору, в яких розглядаються предмет, явище, поняття політики. Політика як багатовимірна структура має інституційний, нормативний та процесуальний аспект. Інституційний аспект проявляється через політичні традиції та норми і вказує на усталені форми відносин у політиці. Нормативний аспект акцентує увагу на меті та завданнях політики, що формуються на основі різноманітності суспільних інтересів. Процесуальний аспект висвітлює процеси прийняття політичних рішень з урахуванням різноманітних інтересів щодо врегулювання конфліктів, досягнення консенсусу. Різноманітність аспектів, за якими розглядається політика, вказує на її багатогранність та багатовимірність.

Б

БАГАТОПАРТІЙНА СИСТЕМА – цілісне утворення, що формується всередині політичної системи суспільства на основі усталених зв'язків між політичними партіями, які відрізняються між собою програмними настановами, тактикою, внутрішньою структурою. Бага-

топартійна система як один із критеріїв розвиненої політичної системи суспільства та її атрибутів існує лише в демократичних країнах з чітким правовим регулюванням соціального і політичного життя та наявністю громадянського суспільства. Разом з державою і громадськими організаціями вона покликана забезпечувати легітимну змінюваність, розвиток та стабільність, нормальне функціонування суспільства. Історично склалися три типи багатопартійної системи:

- біпартизм – система, в якій визначальну роль відіграють дві основні політичні партії, які, перемагаючи на виборах, по черзі приходять до влади;

- система «двох з половиною партій», коли жодна з двох найбільших партій не може отримати більшості в парламенті й одна з них утворює коаліцію з третьою для формування уряду (приклад – сучасна Німеччина);

- поліпартизм – три і більше партій з приблизно однаковим за кількістю електоратом, жодна з яких не здатна тривалий час одержувати підтримку більшості в парламенті й змушена формувати урядові коаліції (такі системи існують у Франції, Бельгії, Нідерландах та інших країнах).

Об'єктивну основу багатопартійної системи становлять: диференціація і стратифікація суспільства; наявність у суспільстві соціально-політичних інтересів, спільних для різних соціальних груп; існування конкуруючих груп, що борються за вплив у верхніх ешелонах влади й місцевих органах. Багатопартійні системи виникають під впливом великої кількості чинників – ідеологічних, структурних, культурних та інших. Багатопартійність надає партіям, які діють у відповідній системі, рівні можливості залучення їх до політичної влади.

БАЗОВІ ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ – технології, які складають основу виборчої кампанії політичної партії, блоку, кандидата.

БАЯН – ісламський ідеологічний маніфест або політична заява.

БАЛАНС СИЛ (від франц. *balance* – букв. терези) – зовнішньополітична концепція, основною засадою якої є ідея закономірності розвитку відносин між державами в межах певних циклів упродовж усієї світової історії. Поняття «Баланс сил» відрізняється від поняття «рівновага сил», котре означає співвідношення рівних за могутністю держав у кожний конкретний момент. Якщо перше поняття характеризує динаміку, принципи та сутність зовнішньої політики держави, то друге поняття – це передусім якісна оцінка стану й позицій суб'єктів міжнародної системи стосовно один одного.

БАЛАНСУВАННЯ НА ГРАНІ ВІЙНИ пов'язують із добою «холодної війни», коли кожна з наддержав могла сприяти загостренню кризи (що потенційно могла призвести до ядерної катастрофи), споді-

ваючись, що супротивник піде на поступки в тому чи іншому питанні (наприклад, криза 1961 р. з приводу Берліну або Карибська ракетна криза 1962 р.). За аналогією цим терміном стали називати будь-яку політичну ризиковану гру, особливо у міжнародній політиці.

БАНКРУТСТВО ПОЛІТИЧНЕ – провал в діяльності правлячих кіл держави, політичних партій, окремих політичних діячів, їхня неспроможність виконати свої обіцянки. Політичне банкрутство веде до різкого падіння авторитету тих чи інших політичних діячів, втрати ними престижу, до урядової або парламентської кризи і в кінцевому рахунку до докорінної заміни всієї збанкрутілої політичної системи.

БЕЗВЛАДДЯ – кризовий стан суспільства, що знаходить свій прояв у різкому порушенні функціонування існуючої владної системи. В умовах безвладдя управлінські органи або розпадаються в силу зовнішніх і внутрішніх причин, або, хоча й існують, але не виконують своїх функцій. Безвладдя не може існувати тривалий час; органи влади, що не функціонують, замінюються новими, здатними до виконання своїх функцій.

БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНА – виключність особи з усіх форм політичної активності внаслідок різних причин, структурними компонентами яких є: а) вилученість із політичних відносин, спричинена низьким рівнем розвитку особистості; б) неучасть у політиці як результат деорганізованості політичної системи, розчарування у діяльності політичних інститутів, байдужість до їх функціонування; в) політична апатія як вираз активного несприйняття політичної системи та її інститутів; д) політичний нейтралітет як вираз задоволеності станом справ в умовах стабільного розвитку системи.

БЕЗПЕКА – діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення (вивчення), запобігання, послаблення, усунення і відвернення загрози, здатної загубити їх, позбавити матеріальних та духовних цінностей, завдати невідшкодованих збитків, заблокувати шлях для прогресивного розвитку. Система безпеки включає наступні елементи: 1) наукову теорію, доктрину (концепцію), політику, стратегію і тактику забезпечення безпеки; 2) сукупність міжнародних, державних і громадських організацій та інститутів, які забезпечують безпеку особистості та суспільства; 3) засоби, способи і методи забезпечення безпеки.

Становлення системи всезагальної безпеки спирається на певні закони:

- а) залежність системи безпеки від характеру небезпек і загроз;
- б) залежність ефективності і дієздатності системи безпеки від потенціалу держав.

Основою успішної діяльності системи безпеки є реальне сприйняття і пізнання безпек та загроз (правильна їх систематизація і ранжування за мірою втрат, які вони можуть завдати індивіду, суспільству, світовому співтовариству).

БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНА – сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які забезпечують стабільний розвиток суспільства, захист кордонів від внутрішніх і зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих зовнішніх і внутрішніх впливів. Див. *Національна безпека*.

БЕЗПОСЕРЕДНІ СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ – владні структури, керівні органи політичних і громадських організацій, політичні лідери, які беруть безпосередню участь у прийнятті й виконанні політичних рішень.

БЕЗ'ЯДЕРНА ЗОНА (іноді вживається також «безатомна зона») – зона, вільна від ядерної зброї, територія, на якій забороняється випробування, виробництво, розміщення, збереження, транзит та застосування (на ній або проти неї) ядерної зброї. Створення без'ядерної зони проголошується та здійснюється окремими державами (групами держав) на своїй території та являє собою одну з форм підтримання миру й безпеки відповідно до принципів і вимог Статуту ООН. Уперше вона почала реалізуватись у Договорі про Антарктиду 1959 р., а потім була підкріплена Договором про заборону ядерної зброї в Латинській Америці (Договір Тлателолко 1967 р., набув чинності у 1968 р.) і Договором про без'ядерну зону у південній частині Тихого океану (Договір Раротонга, набув чинності у 1986 р.).

БЕЗ'ЯДЕРНИЙ СТАТУС УКРАЇНИ – один з принципів її зовнішньої політики, який вказує на те, що Україна розглядає застосування ядерної зброї як неприпустимість. Вже в декларації про державний суверенітет, прийнятій 16 липня 1990 р., Україна заявила про намір позбутись ядерної зброї та в подальшому дотримуватися основних ядерних принципів: не виробляти, не набувати і не приймати ядерної зброї. Проте після розпаду СРСР Україні у спадок залишився потужний ядерний потенціал, який за характеристиками та потужністю поступався лише США і СРСР. Ставши власником такої зброї, Україна оголосила, що ніколи не застосовуватиме її при вирішенні будь-яких проблем внутрішньої чи зовнішньої політики. Але ліквідація ядерної зброї вимагала значних фінансових витрат. Тому, Україна вимагала від світової громадськості гарантій національної безпеки та необхідних матеріальних компенсацій. В січні 1994 р. між президентами України, США, Росії була досягнута домовленість з цього питання. Україна стала першою державою світу, яка добровільно позбулася ядерної зброї.

БІЖЕНЦІ – іноземці (іноземні громадяни чи особи без громадянства), які внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвами переслідувань за ознаками раси, національності, ставлення до релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань вимушені залишати територію держави, громадянами якої вони є (або на території якої постійно проживають), і не можуть або не бажають користуватися захистом цієї держави унаслідок вищезазначених побоювань та прагнення до одержання статусу біженця.

БІКАМЕРАЛІЗМ (від франц. – *bicameralisme*) – двопалатна структура парламенту. Одна з обов'язкових ознак федеративної форми державно-територіального устрою, за якої нижня палата парламенту є представництвом народу, верхня – представництвом суб'єктів федерації. Інколи зустрічається і в унітарних державах. Див. *Двопалатна парламентська система*.

БІЛЬШІСТЬ – кількісне переважання прихильників якоїсь ідеї чи рішення над їхніми противниками. Розрізняють:

- *відносну* більшість – хоча б на один голос більше від суперника чи альтернативної позиції;
- *абсолютну* – коли на користь якогось рішення віддали свої голоси 50 відсотків голосуючих плюс ще хоча б один;
- *кваліфіковану* (конституційну), яка може дорівнювати двом третинам або навіть трьом чвертям усього складу тих, хто приймає рішення або здійснює обрання.

БІЛЬШОВИЗМ (від рос. *большинство* – більшість) – теорія та практика революційної боротьби російського пролетаріату з метою насильницького повалення царського самодержавства, буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату та будівництва комуністичного суспільства.

Основоположником і визнаним політичним лідером більшовизму був В.І. Ленін (Ульянов). Саме поняття більшовизму виникло у зв'язку з виборами на II з'їзді РСДРП (1903 р.) керівних органів партії: прибічники Леніна одержали більшість голосів (звідси – більшовики), їх супротивники – меншість (меншовики). Теоретична основа більшовизму – модифіковане вчення К. Маркса та Ф. Енгельса про засоби завоювання пролетаріатом політичної влади, форми та мету перетворення капіталістичного суспільства в комуністичне. Соціальна основа більшовизму – пролетарські, насамперед фабрично-заводські, маси та найбідніше селянство. Історія більшовизму – це фактично історія КПРС, яка потерпіла як правляча в СРСР партія фіаско на початку 90-х років XX століття.

Історично представників більшовизму характеризують такі риси: ідейна заангажованість, інтернаціоналізм, вождизм, прагматизм,

рішучість, етатизм, здатність йти на будь-які жертви задля досягнення мети, месіанство та інше. Говорячи про більшовизм сьогодні (необільшовизм), як правило, звертають увагу на його негативні риси: екстремізм, схильність до насильства, жорстокість, безкомпромісність, соціальну демагогію, політичну наївність, нетерпимість, заперечення плюралізму, власну винятковість, соціальний утопізм та професійну некомпетентність у керівництві державними і суспільними справами.

БІПАРТИЗМ (від лат. *bi*– два і *pars* – частина, група; як аналог, вживається також поняття двопартійна система) – партійна система, в якій визначальну роль відіграють дві основні політичні партії, що, перемагаючи на виборах, змінюють одна одну при владі. Біпартизм не виключає існування інших партій, проте справжнє суперництво за владу ведеться між двома основними партіями, а жодна з інших партій не бере реальної участі в управлінні державою. Для біпартизму характерна відносна рівновага двох основних партій, існування сильної опозиції партії, яка зазнала поразки на виборах. Перемога на виборах однієї з партій забезпечує однорідну і стабільну парламентську більшість. Така система оптимально зближує партії та держави, забезпечує стабільність уряду, оскільки дозволяє йому функціонувати протягом усього терміну повноважень парламенту. Біпартизму не загрожують коаліційні кризи, він також зменшує ймовірність урядових криз і підтримує злагоду у суспільстві, оскільки виборці, що віддали голоси партії, яка зазнала поразки, зберігають надію на реванш під час наступних виборів.

Прикладом біпартизму є партійна система США (демократична та республіканська партії), Великобританії (консервативна і лейбористська партії).

БІПАТРИДИ (від грец. *bi*– два і *pateris*– батьківщина) – особи, які однозначно мають громадянство двох або більше держав.

БІХЕВІОРИЗМ ПОЛІТИЧНИЙ (від англ. *behaviour*– поведінка) – один з напрямів у західній політичній психології, спрямований на звільнення політології від абстрактного підходу до фактів; метод, який звернений лише до індивідуальної поведінки, що піддається спостереженню і який ігнорує вплив макро- та мікросоціальних факторів. Першоджерелами політичного біхевіоризму можна вважати ідеї Р. Декарта та Дж. Локка про те, що свідомість людини пізнається шляхом внутрішнього споглядання чи внутрішнього досвіду, об'єктом якого виступають думки, переживання, психічні образи.

БІХЕВІОРИСТСЬКА ТЕОРІЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ пов'язує процес політичної соціалізації з процесом становлення індивідуальної політичної свідомості, що здійснюється на основі успадкованих

(Б. Скінер) або соціально набутих (А. Маслоу, Р. Уолтерс, Р. Лейн) цінностей та емоцій.

БЛОК ПОЛІТИЧНИЙ (від англ. *block*– угода, союз) – об'єднання, союз політичних партій, громадських організацій, груп людей для узгодження дій, досягнення спільних, насамперед, політичних цілей.

БОНАПАРТИЗМ–цезаристський тип диктатури, що був встановлений у 1799 році Наполеоном Бонапартом у формі особистої військової диктатури, що спирається на армію.

БОРОТЬБА ПОЛІТИЧНА – явище політичного життя, в основі якого лежить зіткнення інтересів різних політичних сил, кожна з яких прагне досягти певної політичної мети.

БУДЕННА СВІДОМІСТЬ – це психологічна реакція людей на політичні події, політичні рішення, закони та інші правові документи, а також осмислення людьми політичних реалій переважно з точки зору власної практичної вигоди. Виражаючи безпосередню реакцію людей на конкретні політичні події, буденна свідомість відображає не тільки дрібні питання суспільного буття, але й основні, вузлові політичні проблеми суспільства і дає оцінку останнім відповідно до безпосереднього життєвого досвіду. За своїм змістом вона є поєднанням раціонального й емоційного, сплетінням поглядів і звичок, виявляючись найбільше у політичних настроях.

«БРУДНІ» ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ – свідоме поширення спотворених фактів з метою компрометації суперника в очах виборців; підкуп виборців; висунення у виборчому окрузі однофамільців кандидата-суперника з метою дезорганізації виборців; проведення агітації від імені суперника в день, коли вона заборонена; поширення анонімної антиреклами тощо.

БРАТИ МУСУЛЬМАНИ (*Мусульманське братерство*) – все-світня консервативна організація сунітського ісламізму, створена Хасан аль-Банною в Єгипті у 1928 р. Пропагує «дійсне» й «фундаментальне» учення ісламу й прагне забезпечити його домінування у релігійній, соціальній і політичній сферах. З дня заснування «Брати-мусульмани» проголосили своєю метою визволення країни від англійських колонізаторів і створення ісламської держави з життям за законами шаріату. З початку 1940-х рр. ця організація поширила свою діяльність на інші країни. До кінця 80-х років «Брати-мусульмани» перетворились на загальномусульманську асоціацію, ставши фактично міжнародною організацією. До цього часу майже усі рухи і групи, що входили до неї, прийняли єдину ідеологію – ваххабізм. У період бойових дій радянських військ в Афганістані (1979–1989 рр.) «Брати-мусульмани» почали активну діяльність у цій країні, допомагаючи

спецслужбам Пакистану, Саудівської Аравії, а також ЦРУ США. Найвідоміші та найгучніші терористичні акти «Братів-мусульман»: терор у Сирії (1979–1982рр.); убивство Президента Єгипту Анвара Садата; вибух у Єгипетському посольстві в Пакистані (1995); вбивство спікера єгипетського парламенту Р. Махгуба (1990); напад на президента Єгипту Хосні Мубарака (1995), регулярні напади на іноземних туристів.

БЮРОКРАТІЯ (від франц. *bureau* – бюро, канцелярія і грец. *kratos* – влада; буквально – панування канцелярії) – вищий привілейований прошарок чиновників-адміністраторів у державі; ієрархічно організована система управління державою (суспільством) з допомогою особливого апарату, наділеного специфічними функціями та привілеями, що дозволяє йому стати над інтересами більшості.

В

ВАХХАБІЗМ – один із напрямів ісламського фундаменталізму, що виник у XVIII ст. в Центральній Аравії. Ваххабізм лежить в основі державної релігії Саудівської Аравії. Ваххабіти вимагають повернутися до первісного ісламу, відмовитися від розкоші, пісень і танців, від споживання вин та тютюну, ведуть боротьбу за об'єднання мусульманського світу. Однак його трансформовано з офіційного напрямку ісламу у певний соціально-політичний рух, що разом з відданістю «чистому» ісламу характеризується фанатизмом, крайньою нетерпимістю до інакомислення, фаталізмом, відмовою людини від свободи, волі.

ВЕЛИКА СІМКА / ВЕЛИКА ВІСІМКА – сьогодні це клуб розвинених індустріальних держав, керівники яких зустрічаються щороку для обговорення важливих економічних, фінансових та політичних питань. У першій зустрічі, що відбулася 1975 р. в Рамбуе, брала участь «велика п'ятірка» (Німеччина, Британія, США, Франція, Японія) та Італія. Канада приєдналася 1976 р., а з 1991 р. у зустрічах «великої сімки» брав участь і Президент Росії. Повна участь Росії на Бірмінгемській зустрічі 1998 р. засвідчила формування «великої вісімки». На відміну від ООН, «велика вісімка не має статуту, формальних правил і постійного секретаріату. У 1990-ті роки в дискусіях на форумі домінували дві групи питань: 1) пов'язані з кінцем «холодної війни»; 2) транснаціональні виклики, що їх становила глобалізація економіки. Після краху комуністичних режимів Східної Європи й СРСР, «велика сімка» вивчала засоби допомоги під час переходу до ринкової економіки в посткомуністичних державах. З цією метою було створено Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР). На недавніх зу-

стрічах лідери «великої вісімки» звертались до таких питань, як криза заборгованості країн, що розвиваються, захист довкілля, глобальні енергетичні питання, торгівля, реформа ООН, азійська фінансова криза, глобальні злидні, ядерна безпека, непоширення ядерної зброї, стан охорони здоров'я у світі, поділ світу внаслідок запровадження цифрових технологій, запобігання конфліктам.

ВЕРТИКАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ – поділ суспільства на групи, що виникають внаслідок соціальної нерівності – неоднакового володіння людьми деякими важливими матеріальними і духовними благами, від яких залежить їх суспільний статус та життєві можливості.

ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНУ – одна з найважливіших характеристик правової держави (нарівні з розподілом влад і взаємопов'язаністю держави та громадян правами й обов'язками), що включає:

- верховенство Конституції;
- особливу процедуру прийняття і зміни закону;
- обов'язкову відповідність всіх інших нормативних актів законові;
- наявність механізмів реалізації та захисту закону;
- конституційний нагляд, що забезпечує узгодженість усієї законодавчої системи.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА – поняття, що означає найбільш важливі аспекти демократичного правління. Його суть полягає в тому, що рішення керівництва мають базуватися на згоді народу і прийматися через структури та процедури, розроблені для запобігання індивідуальним потрясінням і державній тиранії, захисту прав і свобод. Базується на п'яти основоположних принципах:

- правління народу, кероване народом, створене для народу;
- поділ влад на законодавчу, виконавчу, судову та їх взаємодія;
- представницька демократія, процедурні обмеження щодо дій уряду, спрямованих проти окремих осіб;
- обмежені дії уряду і федералізм;
- судовий розгляд незалежною системою судових органів як основний механізм реалізації закону.

ВЕСТМІНСТЕРСЬКА (МАЖОРИТАРНА) МОДЕЛЬ ДЕМОКРАТІЇ – притаманний гомогенним суспільствам тип демократичної політичної системи, за якої усі важливі політичні питання вирішуються більшістю голосів. Автор концепції – А. Лійпхарт.

ВЕТО (від лат. *veto* – забороняю) – передбачений конституціями деяких держав акт, завдяки якому глава держави або верхня палата парламенту можуть призупинити впровадження законів або рішень, прийнятих парламентом чи його нижньою палатою.

ВИБОРЕЦЬ – громадянин держави, який у відповідності до чинного законодавства наділений правом голосу.

ВИБОРИ – спосіб вияву політичних інтересів населення, що полягає у обранні його представників шляхом голосування. Вибори є цивілізованою і правовою формою завоювання і оновлення влади у демократичних державах. Вони не зводяться лише до процедури голосування, а включають весь комплекс заходів та процедур щодо формування керівних органів держави.

У залежності від предмета обрання, вибори бувають президентськими, парламентськими і місцевими (муніципальними). Що стосується причин проведення, то виділяють чергові (у зв'язку із закінченням строку повноважень виборного органу), позачергові (у випадку дострокового припинення повноважень виборного органу) та додаткові (для поповнення складу представницького органу) вибори.

ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ – пристосування виборчих процедур до реалізації інтересів правлячих груп та політичних еліт щодо завоювання та збереження влади, один з найпоширеніших видів політичного маркетингу.

Основні методи виборчої інженерії, які використовуються правлячими групами і політичними елітами для утримання політичної влади: зміна виборчих процедур; стимуляція і переміщення виборців з одних виборчих округів до інших; вибір відповідного часу проведення виборів; маніпуляція кордонами виборчих округів; підбір лояльного до влади складу виборчих комісій. Усі вищезгадані методи виборчої інженерії є виключно законними. І при розумному використанні виборчої інженерії влада може добитися суттєвих переваг перед своїми опонентами.

ВИБОРЧА КАМΠΑНІЯ – комплекс заходів і процедур формування державних та громадських виборних органів.

ВИБОРЧА КОМІСІЯ – орган, на який безпосередньо покладена функція проведення виборів. До функцій виборчих комісій входить складання списків виборців, реєстрація кандидатів чи політичних партій (блоків), проведення голосування, підрахунок голосів та визнання і затвердження результатів голосування. В Україні діє трирівнева система виборчих комісій: Центральна виборча комісія, територіальні виборчі комісії (окружні – на виборах до парламенту) та дільничні виборчі комісії.

ВИБОРЧА СИСТЕМА – спосіб організації та проведення виборів, зафіксований у юридичних нормах; порядок, за яким рішення виборців трансформуються у владні повноваження.

Тип виборчої системи залежить від комбінації ряду елементів:

1) кількісного критерію визначення результату виборів (переможеть визначається більшістю голосів чи шляхом пропорційного представництва);

- 2) типу виборчих округів (одномандатні чи багатомандатні);
- 3) форми висування кандидатів і способів голосування;
- 4) типу виборчого списку.

Виділяють три основні типи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну і змішану (мажоритарно-пропорційну).

Виборча система України – система, яка зазнала суттєвої еволюції з часу проголошення незалежності нашої держави. Вибори до Верховної Ради України у 1994 р. проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості. У 1998 р. та у 2002 р. вибори до парламенту України здійснювались за змішаною виборчою системою – 225 депутатів обиралися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості, 225 депутатів – за принципом пропорційного представництва. У 2006 р. вибори проходили за пропорційною виборчою системою.

На виборах Президента України застосовується мажоритарна система абсолютної більшості. Якщо жоден з кандидатів не набирає більше 50% голосів виборців, то проводиться II тур виборів за мажоритарною системою відносної більшості, в якому беруть участь два кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів виборців.

ВИБОРЧИЙ БЛОК – форма політичної коаліції, що складається з двох чи більше політичних партій і створена з метою висування на виборах загального списку кандидатів чи спільного кандидата.

ВИБОРЧИЙ МЕТР – найменша кількість голосів, необхідна для обрання одного депутата при застосуванні пропорційної виборчої системи.

ВИБОРЧИЙ ОКРУГ – визначена сукупність виборців певної території, які обирають певну кількість представників до органів влади. Виборчі округи поділяються на одномандатні (від яких обирають по одному представнику) і багатомандатні (обирають в межах одного округу кількох кандидатів).

ВИБОРЧИЙ ПОРІГ – відсоток голосів виборців, набрання якого є необхідною умовою участі у розподілі місць у виборних органах влади. В Україні для проведення парламентських виборів 2006 р. виборчий поріг був знижений з 4% до 3%.

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС – врегульована законом специфічна діяльність уповноважених осіб і громадян, спрямована на формування якісного і кількісного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Виборчий процес включає в себе кілька стадій (етапів):

- 1) призначення дати проведення виборів;
- 2) утворення виборчих округів та дільниць;
- 3) утворення виборчих комісій;

- 4) складання списків виборців;
- 5) висування та реєстрація кандидатів чи політичних партій (блоків);
- 6) передвиборча агітація;
- 7) голосування;
- 8) підрахунок голосів;
- 9) офіційне оприлюднення результатів голосування.

ВИБОРЧИЙ ЦЕНЗ (лат. *census* – роблю опис, перепис) – офіційно визначені умови і ознаки, які обмежують виборчі права громадян. В історії існували наступні виборчі цензи: віковий, майновий, освітній, статевий, ценз осілості та ін. У наш час на виборах (за кількома винятками) існує лише віковий ценз.

ВИБОРЧІ ДІЛЬНИЦІ – виборчі одиниці, що об'єднують виборців за місцем проживання і на яких безпосередньо відбувається процедура реєстрації виборців, голосування і підрахунку голосів.

ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ – комплекс методів, акцій, дій, які сприяють збільшенню ефективності ведення виборчої кампанії кандидата чи, навпаки, спрямовані на дискредитацію опонентів певного кандидата. Виборчі технології є частиною політичних технологій загалом.

Виборчі технології поділяють на три групи: «брудні», «сірі» і «чисті». Під «брудними» виборчими технологіями розуміють використання методів агітації чи впливу на виборців, які суперечать законодавству і не відповідають усталеним уявленням про етику політичної боротьби в цивілізованому суспільстві. «Чисті» виборчі технології – це технології, як правило, без порушення законодавства і в рамках встановлених правил передвиборчої боротьби та норм загальноприйнятої етики. Що ж стосується «сірих» виборчих технологій, то вони знаходяться посередині. «Сірі» технології зазвичай перебувають на межі порушення законодавства, чи порушують його, але в незначній мірі. Вони також можуть реалізовуватися в рамках законодавства, однак порушувати неформальні правила передвиборчої боротьби.

До «брудних» виборчих технологій відносять махінації при зборі підписів, підкуп виборців, технології залякування виборців, компромат, «лохотрон Смирнова», «петлю Мавроді», клонування, зриви зустрічей кандидата з виборцями, дискредитацію опонента від його імені та ін.

Що ж стосується «чистих» виборчих технологій, то сюди відносять організаційні прийоми, які підвищують ефективність збору підписів, агітації, підвищують популярність кандидата, зближують його з виборцями і т.д.

ВИКОНАВЧА ВЛАДА – одна з трьох гілок державної влади, яка організовує та спрямовує внутрішню і зовнішню діяльність держа-

ви, забезпечує здійснення втіленої в законах волі суспільства, охорону прав і свобод людини.

ВИХОВАННЯ ПОЛІТИЧНЕ – процес систематичного й цілеспрямованого впливу на політичну свідомість і поведінку населення, що включає формування свідомості і самосвідомості окремої особистості, групової політичної свідомості і суспільної свідомості взагалі. Цілі, зміст та організація політичного виховання визначаються характером політичної системи суспільства і слугують інтересам її збереження та розвитку.

ВІДКРИТА ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА – вид політичної поведінки особи, що проявляється в її участі у політичному житті через політичну діяльність, політичну активність, політичне лідерство.

ВІЙНА – збройна боротьба між державами (їх коаліціями) або соціальними, етнічними та іншими спільнотами. У переносному розумінні слова – крайній ступінь політичної боротьби, ворожих відносин між певними політичними силами (війна гілок влади, законів т. ін.). Вона відрізняється від інших конфліктів розмірами воєнних дій і мірою насильства. За соціально-політичним змістом війни поділяються на:

1) справедливі (проти агресорів, окупантів, соціального гноблення, за звільнення від національного поневолення, спрямовані на виконання міжнародних зобов'язань);

2) несправедливі (спрямовані на підкорення інших країн, обмеження їх суверенітету, насильницьке утримання в покорі поневолених народів). Війни розрізняють також за масштабами: локальні (в обмеженому географічному регіоні й з обмеженою кількістю учасників); світові (у воєнний конфлікт втягуються групи держав, що переслідують глобальні цілі).

Критерієм класифікації за масштабами війни може також виступати кількість учасників з кожного боку:

- 1) війни між коаліціями держав;
- 2) між двома учасниками;
- 3) між однією державою і коаліцією.

Принципового значення набула класифікація воєн за військово-технічним критерієм, залежно від зброї, яка використовується:

- а) війни із застосування звичайних озброєнь;
- б) із застосуванням зброї масового знищення.

ВІЙСЬКОВА ДИКТАТУРА (від лат. *dicto* – диктую, наказую) – різновид авторитарного режиму, що характеризується приходом до влади військової еліти шляхом здійснення державного перевороту. У сучасному розумінні – абсолютне врядування військових, не обмежене правом, конституціями та іншими соціально-політичними чинниками,

що існують у державі. Концентрація необмеженої і безконтрольної влади в руках армії супроводжується широким використанням методів насильства і терору. З приходом до влади військових політична діяльність партій, громадських організацій, представницьких інституцій значно обмежується або взагалі забороняється. Так було в Греції при правлінні «чорних полковників», в Аргентині, Бразилії, Парагваї, Чилі та багатьох інших країнах Азії, Африки та Латинської Америки.

ВІЙСКОВА МОГУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ (коаліція держав) – сукупність матеріальних і духовних можливостей суспільства, які використовуються для досягнення певних військово-політичних цілей як на міжнародній арені, так і всередині окремих країн: для підготовки війни і її ведення, з метою агресії або її захисту, в інтересах запобігання війни, забезпечення безпеки – глобальної, регіональної, національної й т. ін.

ВІЙСКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ – складова частина державної політики національної безпеки. Має два виміри:

1) внутрішній – пов'язаний зі створенням необхідних ресурсів для оборони держави, розробкою і прийняттям військово-політичних рішень, воєнної доктрини;

2) зовнішній – охоплює всю діяльність з воєнного чи невоєнного використання силових засобів у міждержавних відносинах. Метою військової політики України є забезпечення воєнної безпеки, оборони, суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу держави. Основою для реалізації мети є зовнішньополітичний та військово-політичний курси України на таких засадах: 1) відсутність територіальних претензій до інших держав; 2) дотримання принципу недоторканності державних кордонів; 3) повага суверенітету і незалежності інших держав; 4) відстоювання паритетного і збалансованого скорочення всіх озброєнь у регіоні та світі; 5) вирішення всіх міждержавних суперечностей тільки мирними політичними засобами; 6) відмова застосовувати свої збройні сили для розв'язання політичних завдань на своїй території.

ВІЙСКОВИЙ ПЕРЕВОРОТ – різновидність політичного перевороту, що являє собою озброєний виступ певних груп військовослужбовців проти політичної влади, уряду. Розрізняють типи виступу армії з метою захоплення політичної влади:

1) бунт (стихийний, неорганізований виступ групи військовослужбовців);

2) заколот (виступ офіцерських груп з метою встановлення військової диктатури). Повалення військовими цивільної влади може здійснюватися з різною метою: встановлення влади військової хунти;

усунення корумпованої влади цивільних; усунення безладу і хаосу в країні, з яким не може справитися цивільна влада; реалізація егоїстичних інтересів окремих військових осіб.

Виділяють моделі військового перевороту у залежності від характеру використання військової сили:

1) лише для залякування чи невеликих військових операцій, коли до влади приходять цивільні;

2) влада переходить від суб'єкта до суб'єкта у формі відкритої збройної боротьби, але правлячим суб'єктом стають цивільні;

3) військові здійснюють переворот і самі приходять до влади.

За сферою реалізації та об'єктом претензій військовий переворот завжди є державним, оскільки в його процесі здійснюється незаконна зміна суб'єктів державної влади з використанням армії.

ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС – специфічне об'єднання виробників військової продукції, представників збройних сил, частини державно-адміністративного апарату, певного прошарку інтелігенції, профспілкових керівників, деяких представників засобів масової інформації, яке сформувалося в ряді країн і відкрито або таємно виступає за необхідність гонки озброєнь, проти загального і повного роззброєння. ВПК, спираючись на потужну наукову і промислову базу, фінансові ресурси, чинить тиск на органи державної влади, нав'язує їм свої рішення, спрямовані на підвищення рівня воєнних асигнувань, збільшення виробництва та експорту зброї, виступає за проведення агресивного зовнішньополітичного курсу. Відтак постає небезпека гонки озброєнь і скорочення фінансових надходжень до інших, соціально важливіших секторів економіки.

«ВІЛЬНИЙ СТІЛЕЦЬ» (СКЕПТИК) – тип політичної людини, особа, яка не сприймає керівництва з боку інших осіб, але й сама не бере участі у суспільних справах, доки вони не зачіпають її особисто.

ВІЧЕ – народне зібрання, форма громадського волевиявлення часів Київської Русі. Існувала поряд із владою князя і була безпосереднім продовженням родоплемінних порядків, коли всі члени роду брали участь у вирішенні спільних справ.

ВЛАДА – здатність, право й можливість чинити власну волю, впливати на долю, поведінку та діяльність людей з допомогою різноманітних засобів (права, авторитету, примусу ін.); політичне панування над людьми; система державних органів; особи, органи, наділені владно-державними та адміністративними повноваженнями.

ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНІ ІНСТИТУТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН – це система соціально-економічних, культурних, політичних та правових засобів і умов, які забезпечують безпосередній захист прав людини і громадянина.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА – діяльність державних органів, установ, правлячих партій, спрямована на узгодження інтересів окремих верств населення країни, на певне їх підпорядкування та можливе задоволення, на збереження існуючого стану в суспільстві або на цілеспрямоване його перетворення, на забезпечення цілісності, взаємозв'язку і взаємодії окремих сфер суспільства.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ – сукупність напрямків економічної, демографічної, соціально-інтеграційної, соціально-культурної, примусової діяльності держави, її структур та інститутів; система ієрархізованих політичних рішень суб'єктів різного рівня, спрямованих на оптимальне функціонування політичної системи, реалізацію національної політичної доктрини та її складових. Внутрішня політика держави визначається соціально-економічним станом та співвідношенням панівних у суспільстві класів, соціальних груп, що обумовлює пріоритетність цілей, вибір методів та засобів.

Зміст внутрішньої політики та її характер визначаються природою панівних класів, верств, груп, політичних партій, які, спираючись на владу, прагнуть зміцнення свого панування, збереження і розвитку існуючих суспільно-політичних відносин.

Відповідно до сфер життєдіяльності, внутрішня політика поділяється на фінансово-економічну, суспільну (демографічну, освітньо-культурну, соціально-виховну, охорони здоров'я тощо), побутову.

Центральним суб'єктом внутрішньої політики є держава, її виконавча влада. Тому внутрішню політику часто ототожнюють із державною. Законодавча влада забезпечує норми функціонування внутрішньої політики, межі її рішень і діяльності виконавчих структур. Судова влада вирішує внутрішні системні конфлікти, регулює застосування права та його виконання.

Методи вирішення внутрішньополітичних завдань зумовлені монополією держави на політичну владу в суспільстві. Для здійснення цілей та мети внутрішньої політики держава використовує широкий спектр засобів: економічні важелі та пільги; створення соціально-престижних та непрестижних суспільних статусів; пропагандистські та репресивні заходи; стимулювання та розвиток соціального замовлення в необхідному напрямку; регулювання зайнятості населення шляхом створення нових робочих місць; цілеспрямована організація соціального виховання, загальної і фахової освіти; паспортний, візовий і митний режими; бюрократична регламентація в різноманітних сферах людської діяльності; заходи у сфері охорони здоров'я і спорту тощо.

Внутрішня політика є визначальною для розвитку зовнішньої політики, і навпаки, геостратегічні чинники значно впливають на вну-

трішню політику. Взаємодія зовнішньої та внутрішньої політики в теоретичному плані знайшла свій вираз у концепціях «циклічного розвитку силової політики» й «балансу сил».

ВОЄННА ДОКТРИНА (від лат. *doctrina* – вчення) – основний документ певних політичних сил та утворених ними інститутів влади, в якому викладені основні принципи та зміст їхньої військової політики. Держава у воєнній доктрині формулює свої воєнно-політичні цілі та міжнародні пріоритети в галузі національної безпеки:

- 1) показує вірогідні причини воєнної небезпеки;
 - 2) своє ставлення до війни (в т. ч. ядерної);
 - 3) розкриває основні напрямки забезпечення воєнної безпеки;
 - 4) закріплює основні завдання для своїх збройних сил та принципи їх побудови;
 - 5) порядок підготовки збройних сил до захисту від агресії;
 - 6) принципи воєнно-економічної політики;
 - 7) порядок підготовки держави та населення до оборони;
 - 8) погляди на шляхи входження у військово-політичні союзи, блоки.
- Сутність і зміст військової доктрини залежить від суспільно-політичного устрою держави. На її основі розробляються концепції розвитку видів збройних сил, родів військ, конкретні програми їх реалізації.

Воєнна доктрина України відображає ставлення держави до збройних сил та їх використання. Вона є базовою, концептуальною основою військової політики України і опирається на військово-політичні принципи:

- 1) військову могутність (сукупність матеріальних і духовних сил та засобів суспільства, які можуть використовуватися для захисту від військової агресії);
- 2) розумну достатність (витратити на воєнну організацію України рівно стільки, скільки необхідно для оборонного потенціалу);
- 3) оборонну достатність (підтримання мінімального рівня військової могутності держави, який гарантує захист від агресії);
- 4) національну безпеку (стан захищеності національних інтересів держави і суспільства);
- 5) принцип стримування агресії (запобігання збройних конфліктів та нейтралізацію дій потенційного агресора);
- 6) професійність армії (передбачає комплектування армії на конкретній основі);
- 7) принцип без'ядерності (не набуття та невикористання ядерної зброї).

ВОЄННА ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВИ – сукупність військових, політичних, економічних, наукових та інших органів, установ,

інститутів держави, які об'єднані спільною військовою діяльністю. Основним елементом воєнної організації є збройна організація держави, до якої належать військові формування, передбачені чинним законодавством, а також військово-адміністративні, військово-правові органи. Ядро збройної організації становлять збройні сили. До елементів воєнної організації держави зараховують:

- 1) військово-промисловий комплекс;
- 2) інші галузі економіки та науки, що переважно працюють у військовій сфері;
- 3) органи і установи державної влади, політичні організації, які безпосередньо займаються питаннями оборони і безпеки країни.

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ – суспільно небезпечні діяння, скоєні із застосуванням воєнної (мілітарної) сили, що посягають на державний суверенітет, політичну і економічну систему держави, власність, особу, її життя і здоров'я, а також інші діяння із застосуванням воєнної сили, що заподіяли істотну шкоду матеріальним об'єктам і людству.

ВОЄННІ ЗЛОЧИНЦІ – особи, які скоїли воєнні злочини проти миру та людства. Воєнними злочинцями визнаються організатори, підбурювачі, керівники, виконавці і співучасники воєнних злочинів. До воєнних злочинців не застосовуються ніякі строки давності, їм не надається право на притулок.

ВОЄННИЙ СТАН – особливий стан, коли за виняткових обставин для відновлення порядку в країні та збереження цивільної форми врядування необхідно вдаватись до військової сили. Військові тимчасово перебирають на себе деякі, якщо не всі функції влади, і ці заходи часто супроводжуються розгортанням військових формувань та припиненням чинної конституції.

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ СОЮЗ – об'єднання двох або більше держав з метою спільних дій у розв'язанні політичних, економічних і воєнних проблем:

- 1) захисту спільних інтересів на міжнародній арені;
- 2) підготовки до війни чи її запобігання;
- 3) ескалаційні агресії чи її відвернення;
- 4) забезпечення глобальної, регіональної чи національної безпеки.

ВОЖДИЗМ – тип владних відносин, який базується на особистій відданості персоні, що володіє найвищою владою. В політиці вождизм має місце в ідеологізованих, жорстко централізованих суспільствах й існує у вигляді ієрархії установ влади корпоративного характеру.

ВОЛОНТАРИЗМ (від лат. *voluntarius* – залежний від волі) – позиція суб'єкта політики, згідно з якою головним чинником досягнення поставленої мети є воля, особисті устремління й політичні наміри.

ВТОРИННІ СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ – специфічні інститути здійснення влади або впливу на неї задля захисту інтересів базових суб'єктів, реалізації їхніх цілей та цінностей.

Г

ГАРМОНІЙНИЙ ТИП СОЦІАЛІЗАЦІЇ – такий тип соціалізації, що передбачає наявність однорідного культурного середовища, зрілих демократичних традицій, розвинуеного громадянського суспільства, які забезпечують діалог між індивідом та владою на основі їх загальних ідеалів, норм та цінностей. Характерний для британсько-американської культури.

ГЕГЕМОНІЗМ – нав'язування поглядів, політичних установок, політики одним суб'єктом іншому (або іншим). В основі гегемонізму – расистські ідеї щодо духовної й інтелектуальної нерівності людей, народів, націй, права диктувати свою волю «нижчим».

ГЕГЕМОНІСТСЬКИЙ ТИП СОЦІАЛІЗАЦІЇ передбачає входження людини у політику, базуючись виключно на цінностях певної політичної ідеології, класу, певної релігії. Характерний для закритих політичних систем тоталітарного типу (комуністичні, фашистські країни), що не визнають цінностей інших систем.

ГЕГЕМОНИЯ (від грец. *gegemonia* – провід, панування) – керівництво, домінуюче становище певного угруповання щодо інших подібних угруповань (напр., гегемонія буржуазії, пролетаріату) або однієї держави щодо інших держав. Являє собою не владу як таку, а поєднання двох засад – впливу і зверхності, що з часом переходить у панування – крайню фазу гегемонії. Серед різновидів її (культурної, ідеологічної та ін.) політична гегемонія є найбільш вираженою.

ГЕНОЦИД (від грец. *genos* – рід і *caedere* – вбиваю) – діяння, вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, створення умов життя, що призводять до повного або часткового фізичного знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому, насильницьке відбирання дітей. Злочинами вважаються публічні заклики до геноциду, виготовлення матеріалів (книг, кіно-, відеопродукції, статей, гасел) із закликами до геноциду. Відповідальними за геноцид є всі осудні особи, які досягли віку шістнадцяти років. Прикладами геноциду у ХХ столітті є: знищення вірмен турками у 1915 р., голодомор в Україні 1932–1933 рр., знищення німцями євреїв у 1940–1944 рр.; знищення кількох мільйонів людей у Кампучії.

В Україні, згідно з Конституцією «Як б то не було пряме або непряме обмеження прав встановлення прямих або непрямих переваг громадян за расовими і національними ознаками, рівно як і всяка проповідь расової або національної винятковості, ворожнечі або зневаги – караються законом».

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ШТАБ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ – головний військовий орган з планування оборони держави, управління застосуванням Збройних Сил України, координації та контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, утвореннями відповідно до законів України та правоохоронними органами у межах, визначених законами України і нормативно-правовими актами Президента України, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Генеральний штаб Збройних Сил України в особливий період є робочим органом Ставки Верховного Головокомандувача.

ГЕОПОЛІТИКА (від грец. *ge* – земля, *politike* – мистецтво управління державою) – політологічна концепція, що вбачає у зовнішній політиці держави визначальну роль географічних факторів: просторове розташування, розмір території, наявність чи відсутність (обмеженість) природних ресурсів, клімат, кількість і густоту населення та ін. Ідейну основу геополітики складають погляди Ф. Ратцеля (Німеччина), Р. Челлена (Швеція) – авторів самого терміна «геополітика», які пояснюють соціальний розвиток впливом клімату та інших географічних факторів. Більшість сучасних політологів визначають роль географічного фактора у формуванні політики держави, але не вважають його вирішальним. Вони лише пов'язують цей чинник з національними інтересами, політичними й економічними пріоритетами, рівнем розвитку суспільства, формою правління, територіальним устроєм, рівнем життя населення.

ГЕРБ ДЕРЖАВНИЙ – відмітний знак держави, офіційно прийнята емблема, виконана за законами геральдики й зображувана на прапорах, грошових знаках, печатках, офіційних паперах тощо.

ГЕРОНТОКРАТІЯ – (від грець. *geron* – старий, *kratos* – влада) – принцип управління, згідно з яким влада належить старійшинам.

ГІМН ДЕРЖАВНИЙ – урочистий музичний твір, офіційно визначений як символ держави; виконується на всіх офіційних та урочистих заходах.

ГЛАВА ДЕРЖАВИ – це особа, яка очолює державу, представляє її на міжнародному рівні та виступає гарантом політичної стабільності держави та конституції. Може бути спадковим, (монарх у державах з монархічною формою правління) та виборним, – (президент у державах з республіканською формою правління).

ГЛАВА УРЯДУ – керівник виконавчої влади в державі (прем'єр-міністр, канцлер, голова ради міністрів тощо), ключова, чільна фігура в системі державного врядування, громадського адміністрування.

ГЛАСНІСТЬ – один з найважливіших принципів демократизму, який полягає у невід'ємному праві кожного громадянина на отримання повної й вірогідної інформації з будь-якого питання громадського життя, що не становить державної чи військової таємниці.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ (від англ. *global*– світовий, всесвітній) – загально-цивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на політичну, й інші сфери людського буття. Тракується як «розширення світових соціальних зв'язків, які з'єднують віддалені регіони таким чином, що місцеві події розвиваються під впливом подій, які відбуваються за багато миль від них» (Е. Гідденс).

ГЛОБАЛІЗМ (від франц. *global* – загальний, всесвітній) – політична практика, зорієнтована на розв'язання локальних суспільних проблем з урахуванням їхнього взаємозв'язку з проблемами зовнішніми, більш загальними, з передбаченням їх наслідків для світових процесів.

ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИКА – великомасштабна діяльність держав, урядів, міжнародних організацій з вивчення і розв'язання глобальних проблем сучасності.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ – сукупність суперечливих процесів, які складають зміст сучасної кризи світової цивілізації. Глобальні проблеми сучасності створюють загрозу нормальному розвитку, і навіть самому існуванню всіх країн світу, і потребують для відвернення цих катастроф та їх наслідків спільних зусиль, тобто мають всеохоплюючий, планетарний, глобальний характер.

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РР. В УКРАЇНІ – штучний голод, організований тоталітарною владою СРСР, акт геноциду проти українського народу.

Загальні втрати від голодомору становлять від 3,5 млн. чол. Голодомор став злочином геноциду стосовно українського народу, формою політичного терору, засобом морального тиску на суспільство і, зрештою, платою за сталінські концепції розвитку радянського суспільства і держави.

ГОЛОКОСТ (від англ. *holocaust*– «всепалення», з івриту Шоа буквально – «несчастя») – катастрофа європейського єврейства, тобто загибель значної частини єврейського населення Європи внаслідок організованого переслідування і планомірного жорстокого знищення 6-ти мільйонів євреїв нацистами і їх підсобниками в Німеччині і на захоплених нею територіях у 1939–1945 рр.

В Україні за роки Другої світової війни було знищено півтора мільйона євреїв. Символами Голокосту в Україні стали такі місця знищення євреїв, як «Бабин Яр» у Києві – біля 160 тис., Янівський концтабір у Львові – понад 100 тис., «Дробицький Яр» в Харкові – понад 16 тис. та ін.

Голокост був вираженням фашистської політики й ідеології державного антисемітизму, доведеного до свого крайнього практичного втілення – геноциду значної частини єврейського народу. Історична відповідальність за Голокост лежить не тільки на нацистських злочинцях. Він був відображенням кризового стану всієї системи сучасної цивілізації, її політичних, правових і моральних структур, що допустили виникнення фашизму.

Голокост є загальнолюдською, а не тільки вузьконаціональною єврейською трагедією. У Декларації Міжнародного Форуму з Голокосту в Стокгольмі (січень 2000 р.) підкреслюється: «Голокост фундаментально переглянув основи цивілізації. Його безпрецедентний характер завжди буде мати всезагальне значення... Ми розділяємо установку на підтримку вивчення Голокосту в усьому його обсязі. Ми будемо підтримувати таке вивчення у наших школах та університетах...»

На виконання рекомендацій Стокгольмського Міжнародного Форуму Міністерством освіти і науки України в грудні 2000 р. був виданий інформаційний лист «Про викладання проблем Голокосту та формування міжнародної та міжетнічної злагоди у студентів».

ГОЛОСУВАННЯ – безпосередній акт волевиявлення громадян під час виборів. Процедура голосування складається з таких елементів: ідентифікація виборця, отримання бюлетеня, власне голосування. Ідентифікація здійснюється через пред'явлення виборцем документа, який засвідчує його особу. Це необхідно, аби запобігти використанню виборця кимось іншим, хто не внесений до списку виборців. З отриманням бюлетенів пов'язана проблема обліку й контролю їх видачі, а з іншого боку – збереження таємниці голосування.

ГОЛОСУВАННЯ ПРЕФЕРЕНЦІЙОВАНЕ (від лат. *preffere* – надавати перевагу) – різновид рейтингового голосування, коли виборець встановлює черговість кандидатів всередині партійного списку.

ГОЛОСУВАННЯ СТРАТЕГІЧНЕ – голосування виборця не за кандидата, якому надається перевага (партію), а за найбільш прийнятний з тих, хто має шанс на успіх.

ГОРИЗОНТАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ – поділ суспільства на групи, що відображають багатоманітність форм суспільного життя.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА – це один з проявів масової суспільно-політичної свідомості, що відображає ставлення народу чи певної

його частини до влади; сукупна, надособистісна позиція, точка зору певної структурно означеної спільності людей щодо конкретних подій, проблем, рішення державних, політичних, суспільних інституцій.

У теоретичному плані громадська думка є похідною від ідеї народного суверенітету. Вона може бути моністичною, одноголосною або плюралістичною, яка складається з багатьох розбіжних точок зору. Процеси її формування і функціонування можуть бути стихійними, незалежними від діяльності тих чи інших соціальних інститутів, але найчастіше вони похідні від діяльності різних держав. установ, політичних організацій, засобів масової інформації та ін. У своєму розвитку громадська думка накопичує певні форми, засоби й інструменти функціонування, участі в суспільно-політичних процесах, поступово стає атрибутом усього суспільства і держави. Це означає, що вона стає одним із структурних інститутів політичної системи держави і суспільства, набуває значних можливостей впливу на хід усіх суспільних і політичних подій.

Громадська думка є постійним фактором, що впливає на діяльність парламенту, президента, уряду, різних політичних партій, рухів, громадських організацій. Як суспільно-політичний інститут, вона означає не лише визначення прав, висування ініціатив, обговорення й оцінку політичних дій, рішень, а й прийняття чи відкладення урядових рішень.

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РУХИ – добровільні масові об'єднання громадян, що виникають внаслідок їхнього вільного волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань.

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА – організована збройна боротьба всередині країни між різними групами населення (націями, класами, соціальними групами, партіями) з участю держави. Як правило, метою такої війни є отримання повноти державної влади. Причини громадянської війни пов'язані із загостренням соціальних протиріч та неспроможністю держави розв'язати їх законним шляхом. Історичними типами і формами громадянської війни можна назвати: повстання рабів, селянські війни, партизанські війни. Від звичайних військових дій громадянська війна відрізняється широким залученням цивільного населення.

В Україні однією з найбільших була громадянська війна 1918–1920 рр.

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА – різновид політичної культури, характерними рисами якої є:

- а) сприйняття більшістю громадян провідної ролі держави;
- б) спільна віра в необхідність виконання громадянських обов'язків щодо участі у політиці й можливості впливу на уряд;

в) віра політичних еліт країни у силу та впливовість громадської участі;

г) прихильне ставлення громадян до існуючої політичної системи (збіг політичної культури і політичної структури);

д) відносини взаємної довіри та співробітництва між громадянами, їх готовність погоджуватися на компроміси.

Модель громадянської політичної культури, яка виникла в західних демократичних державах, припускає, що держава, громадяни якої політично грамотні й активні, не може самостійно підтримувати стабільне демократичне управління. Громадяни можуть відстоювати деякі права в спорі з державою. Прикладом цього є можливість громадян звернутися до Європейського суду з прав людини, якщо вичерпані всі можливості позитивного вирішення проблеми, що виникла між окремим громадянином та державою.

ГРОМАДЯНСТВО – формально зафіксований правовий зв'язок особи з державою, що знаходить свій вияв у їхніх взаємних правах та обов'язках.

ГРОМАДЯНСЬКИЙ ОБОВ'ЯЗОК – в широкому розумінні будь-який обов'язок, що випливає із якогось юридичного або морального обов'язку, що покладається угодою, законом, громадською думкою або совістю людини. У цьому значенні йдеться про моральний обов'язок.

Громадянський обов'язок у більш вузькому сенсі розуміється як правові обов'язки фізичної особи перед конкретною державою, визначені внутрішнім законодавством країни: конституцією, законом про громадянство та ін. правовими актами.

ГРОМАДЯНИН ІДЕАЛЬНИЙ – модель політично соціалізованого індивіда, наділеного певними громадянськими чеснотами: чітко сформованими ідеологічними орієнтаціями, усвідомленими інтересами, практичними навичками застосування «правил політичної ери», готовністю до активної участі у політиці.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – об'єднання вільних і рівних громадян, яке не є державою, сім'єю; сфера реалізації економічних, соціальних, культурних, національних та інших інтересів громадян, об'єднаних у вільні асоціації, яка безпосередньо не контролюється державою.

Поняття використовувалося в різних значеннях багатьма авторами, починаючи з 18 ст. Поняття «громадянське суспільство» в сучасному розумінні належить Г. Гегелю. Необхідність побудови громадянського суспільства після падіння комуністичного режиму в країнах Східної Європи, починаючи від 1991 р., стала головною метою реформаторів у цих країнах. Комуністичний режим не схвалював існування

інститутів громадянського суспільства. Виняток становить римокатолицька церква у Польщі.

ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА І СВОБОДИ (право людини на життя і повагу до її гідності) (ст. 27 Конституції України). Це право проголошується всіма міжнародно-правовими актами про права людини і майже всіма конституціями країн світу як невід’ємне право людини, що охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. У разі вчинення злочинів, що посягають на життя громадян, незалежно від їх віку, статі, соціального та майнового стану, працівники органів внутрішніх справ мають право порушувати кримінальні справи, про що зазначено у ст. 94 КПК України.

ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ – свідомі об’єднання людей на ґрунті спільності потреб та інтересів, які прагнуть здійснювати вплив заради відображення своїх інтересів у курсах державної політики.

ГРУПИ ТИСКУ – об’єднання громадян, які безпосередньо не борються за владу, але наполягають на врахуванні своїх інтересів у політиці.

ГРУПОВИЙ ЕГОЇЗМ – своєкорислива мотивація діяльності якогось колективу, об’єднання, сукупності осіб, яка приносить значні збитки суспільним інтересам.

ГРУПОВИЙ СУБ’ЄКТ ПОЛІТИКИ – елемент соціальної (етнонаціональної, соціально-класової, професійної, територіальної, конфесійної) структури, який усвідомлює власні групові інтереси й намагається їх виразити на державному рівні, а також групи тиску, громадські організації, політичні партії та владні структури різного рівня (державного, регіонального, місцевого).

ГУМАНІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ – надання політиці гуманістичної спрямованості, тобто орієнтації на реалізацію людських інтересів і цінностей.

ГУМАНІСТИЧНІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ – поняття, що охоплює два взаємопов’язані аспекти: 1) віддзеркалення політичної діяльності та ідеологія конкретних інтересів, запитів, потреб, устремлень живих людей – учасників або об’єктів політичних акцій; 2) «людський вимір» міждержавних, міжнаціональних, міжпартійних інтересів, який враховує безпосередній вплив останніх на стан і долі конкретних людей.

ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА (від франц. *humanitaire*, від лат. *humanitas* – людська природа, освіченість) – сприяння у вигляді безвідплатної допомоги, що надається різними міжнародними, державними, громадськими та церковними організаціями й об’єднаннями та окремими особами й інституціями, з метою дотримання прав та загальноприйнятих норм життя, здоров’я і гідності людини. Адресатом

гуманітарної допомоги є люди, що потерпіли внаслідок стихійних лих, глобальних катастроф, в результаті військових дій та ін.

Гуманітарна допомога має добродійний характер і надається у матеріальній та фінансовій формах. У випадках надзвичайних ситуацій, як правило, вона полягає у забезпеченні потерпілих запасами харчових продуктів і води, предметами одягу, ліками, а також у наданні притулку, медичної допомоги, транспорту.

ГУМАНІТАРНА СПІВПРАЦЯ – один з головних напрямків у сучасній системі міжнародних відносин, спрямований на збереження життя на Землі, сприяння розвитку здібностей людей всіх країн, регіонів та континентів. Включає міжнародні заходи щодо захисту життя, здоров'я і гідності людини та співробітництво у боротьбі з хворобами і голодом. Здійснюється на двосторонній і багатосторонній основі, а також у глобальних масштабах (особливо у випадках війн, епідемій, стихійних лих та ін. екстремальних ситуацій; значних техногенних катастроф). Охоплює проблеми: допомоги іноземним робітникам, біженцям; боротьби з тероризмом, злочинністю; допомоги людям у сфері інформації, культури, освіти.

Д

ДВОПАЛАТНА ПАРЛАМЕНТСЬКА СИСТЕМА (*бікамералізм*) – система організаційної побудови парламенту, за якої він складається з двох окремих підрозділів (камер, палат), що формуються різним способом і здійснюють свої повноваження на різних засіданнях. Як правило, одна з палат називається нижньою, інша – верхньою. Нижня палата найчастіше обирається за пропорційною виборчою системою і представляє інтереси країни в цілому, а верхня – за мажоритарною виборчою системою або шляхом непрямих виборів і представляє інтереси територій (регіонів). У країнах з двопалатною парламентською системою законодавчий процес здійснюється на основі ухвалення законопроекту обома палатами. При цьому нижня палата здебільшого має виключні права щодо законів, які регулюють питання бюджету, прав людини тощо, а верхня – питання державно-територіального устрою. Терміни повноважень (легіслатури) палат є різними. У верхньої, як правило, він більший за часом, при цьому частина членів палати підлягає переобранню (ротації). Вважається, що така система сприяє удосконаленню законодавчого процесу, кращому врахуванню інтересів регіонів, забезпеченню стабільності державної влади, послідовності політичного процесу загалом. Прикладом двопалатної парламе-

нтської системи є США (нижня палата – Палата представників, верхня – Сенат), ФРН (Бундестаг, Бундесрат), Франція (Національні Збори, Сенат), Італія (Палата депутатів, Сенат), Польща (Сейм, Сенат), Росія (Державна дума, Рада Федерації).

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ – спосіб політичного впливу, який полягає в навмисному наданні суперникам або електорату такої інформації, що вводить їх в оману щодо дійсного стану справ. Дезінформація містить використання свідомо помилкових даних і повідомлень.

ДЕІДЕОЛОГІЗАЦІЯ – поняття, що об'єднує широко вживані у 50-х рр. ХХ ст. у західному суспільствознавстві соціально-філософські концепції, які проголосили «кінець ідеології» в суспільстві і можливість побудови вільної, чистої від ідеологічних нашарувань науки. Їх підтримували і розвивали відомі західні соціологи Т. Парсонс, Е. Шилз, Д. Белл, С. Ліпсет, Р. Арон та ін. До теоретичних попередників концепції деідеологізації можна віднести О. Канта, Г. Ріккерта, Е. Дюркгейма тощо.

ДЕКЛАРАЦІЯ (від лат. *deklaro* – заявляю, сповіщаю) – офіційне проголошення державою, політичною партією, міжнародними, міждержавними організаціями головних принципів їхньої діяльності, програмних позицій, повідомлення про суттєву, принципову зміну в їхньому статусі.

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ (від лат. *de-* заперечення і *colonia* – поселення) – ліквідація колоніального панування метрополії, відновлення суверенності народів колоніальних та залежних країн як господарів власної долі та утвердження ролі цих країн як самостійних та повноправних суб'єктів міжнародного права та міжнародних відносин.

Існує два основні види деколонізації – офіційна та реальна. Деколонізація офіційна являє собою сукупність державно-правових та міжнародно-правових акцій, що здійснюються новоутвореною державою і знаменують її легітимацію як суверенної країни. Основними складовими офіційної деколонізації у більшості випадків є: проголошення Декларації (Хартії, іншого акта) про державну незалежність; проголошення Конституції та набуття нею чинності; інаугурація глави держави; офіційна презентація державної символіки, іноді – набуття нової назви; звернення до ООН із клопотанням про прийняття до неї та до членів світової співдружності держав та ін. Деколонізація реальна – складний процес подолання спадщини колоніального минулого і спроб встановлення неокolonіального панування, яке охоплює різні сфери суспільного життя.

ДЕЛЕГАТ (від лат. *delegatus* – посланець) – обраний або призначений представник спільноти, громадсько-політичної організації,

наділений повноваженнями приймати авторитетні рішення, здійснювати, репрезентувати й захищати їхні інтереси на переговорах, нарадах, з'їздах тощо.

ДЕЛЕГІТИМІЗАЦІЯ – втрата політичною елітою контролю над соціально-економічними процесами і одночасно втрата правочинності її панування в очах суспільства. Цей термін вживається в політології для характеристики суспільних процесів, що передують, як правило, трансформації політичного режиму. Прикладом може бути суспільно-політична ситуація в СРСР 1986–1990 рр., коли політична еліта Радянського Союзу, втративши контроль над процесами в суспільстві, почала вдаватися до відповідних кроків, які б знову зміцнили їх владу та повернули довіру народу. Такими заходами стали відомі на весь світ «гласність» і «перестройка», які були покликані провести косметичні зміни політичної системи, не змінивши її суті. Делегітимізація призводить до лібералізації процесів у суспільстві, а згодом це може призвести до трансформації політичного режиму. Втрата легітимності режиму може розглядатися на двох рівнях – масовому та елітному. Для правлячої еліти послаблення легітимності означає неспроможність переконати маси у вірності вибраної нею стратегії розвитку держави. Тому перед політичною елітою постає завдання вироблення нової ідеології, яка відображала б нові потреби та орієнтації народу. В умовах комуністичної системи криза ідеології стала основним фактором занепаду системи та втрати нею легітимності.

ДЕЛЕГІМІТАЦІЯ ВЛАДИ – втрата владою правочинності, невизнання народом законності панування даної еліти через її неспроможність забезпечити ефективне управління державою.

ДЕМАГОГІЯ (від грец. *demagogia* від *demos* і *ago* – народ веду) – форма свідомого введення в оману широкого кола мас, спекуляція на реальних труднощах і проблемах, потребах, сподіваннях людей з метою досягнення політичного успіху.

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА – регулюючий вплив держави на демографічні процеси (народжуваність, смертність, тривалість життя, шлюби, міграції) з метою стимулювання, збереження тенденцій або її зміни. Демографічна політика – це визначення програмних цілей і практична діяльність держави щодо регулювання демографічної ситуації в країні.

Головні завдання демографічної політики – стимулювання або обмеження народжуваності, оптимізація процесів міграції з метою створення раціональної структури населення регіонів за статтю і віком.

Основні напрямки демографічної державної політики: відтворення і міграція населення, формування його освітнього потенціалу,

вплив на склад і структуру трудових ресурсів; професійна орієнтація, працевлаштування, забезпечення зайнятості населення.

Змістом демографічної політики є регулювання народонаселення країни. Вплив на народонаселення здійснюється як створенням відповідних соціально-економічних умов, так і прийняттям законів та підзаконних актів. Ефективна демографічна політика спирається на комплексні і послідовно здійснювані заходи правового, соціально-економічного та психологічно-виховного характеру.

Принципи демографічної політики ґрунтуються на наступних основних постулатах: принцип суверенітету сім'ї, суверенітету особистості, розширення свободи вибору, соціального захисту сім'ї, соціального партнерства сім'ї та держави, диференційованої сімейної політики.

Суб'єктами демографічної політики у масштабах країни є інститути державної влади й управління, їх посадові особи; а в масштабі регіону – регіональні органи державної влади й управління, муніципальні органи, їх посадові особи. Громадські організації та громадяни не є суб'єктами демографічної політики, хоча можуть суттєво сприяти її реалізації.

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ – процеси відтворення та зміни чисельності населення, його складу та розміщення, народжуваності та смертності, природного приросту, шлюбності й розлученості, міграційної мобільності.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ – процес реального здійснення демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя і становлення нових форм народовладдя, які гарантують захист прав і свобод, честі і гідності людини; здійснення вільного політичного діалогу всіх суспільних політичних сил та забезпечення їх співробітництва.

ДЕМОКРАТИЧНА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА – різновид політичної культури, який характеризується толерантним ставленням до різних політичних поглядів та переконань, визнанням опозиції. Найважливішою політичною цінністю є громадянські права і свободи. Оскільки в демократичних суспільствах громадяни вільні у виборі брати чи не брати участь у політиці, то реальна політична активність є середньою. При цьому більшість членів суспільства внутрішньо готова до політичної участі.

Для демократичної політичної культури характерні:

- 1) конституціоналізм,
- 2) громадянськість,
- 3) свобода,
- 4) життя, честь і людська гідність,
- 5) компетентність,

б) соціальний порядок,

7) толерантність та ін.

ДЕМОКРАТИЧНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ – ідейно-політична течія, що наголошує на необхідності поєднання національної ідеї і загальноцивілізаційних надбань людства, захищає права людини, виступає за демократичні перетворення, розглядає цінності особистої й національної свободи як взаємно доповнювані, а не протилежні.

ДЕМОКРАТІЯ (у дослівному перекладі з грец. – «народоправство») – одне з багатозначних понять як політичної теорії, так і політичної практики.

У найширшому значенні демократію розглядають як систему функціонування і розвитку суспільства загалом, як спосіб ведення суспільних справ і критерій оцінки процесів, що відбуваються в ньому.

Водночас демократія – це ідеал суспільно-політичного устрою, що будується на певній системі цінностей (народного суверенітету, політичної рівності, свободи, поваги до прав людини і меншин тощо).

Набуваючи ознак громадського руху, що прагне втілити в життя певні аспекти демократичного ідеалу, демократія є програмною вимогою різноманітних політичних сил: соціал-демократичних, ліберально-демократичних, національно-демократичних тощо.

Термін «демократія» вживається також для означення типу організації будь-якого об'єднання, якщо воно функціонує на засадах рівності її членів, періодичної виборності нерівних органів та прийняття рішень більшістю (партійна, профспілкова, виборча та інша демократія).

Демократія розглядається також як певний спосіб організації і функціонування державно-владної сфери, тобто певний тип політичного режиму.

ДЕМОКРАТІЯ ЛІБЕРАЛЬНА – політичний режим, сучасна форма врядування, що забезпечує підконтрольність влади народові, надає гарантії особистих прав і свобод, сприяє розширенню участі громадян у формуванні органів державної влади та вирішенні суспільних проблем.

Демократичний політичний режим – певний спосіб функціонування державно-владної сфери, заснований на участі громадян у процесі прийняття рішення через пряме народовладдя і делегування свого владного суверенітету представницьким органам, при якому гарантуються права і свободи особистості та меншин, забезпечується право громадян на контроль за діяльністю владних структур, реалізуються принципи представництва інтересів всіх суспільних груп.

Ознаки демократичного політичного режиму:

- визнання суверенності народу (реалізація якої здійснюється через пряме народовладдя);
- безпосередня участь громадян у розробці й прийнятті політичних рішень (народні ініціативи, референдуми, плебісцити, участь у виборах) та делегування власних повноважень представницьким і виконавчим органам;
- можливість змінити уряд без застосування сили, проведення виборів;
- вибори мають бути загальними, регулярними, чесними і конкурентними;
- конкуренція політичних сил не лише під час здобуття влади, але й при її здійсненні. Принцип змагальності забезпечується через легалізацію політичної опозиції;
- можливість контролю за діяльністю владних структур, забезпечена вільною пресою, яка гарантує альтернативність інформації та можливість висловлення різних ставлень, оцінок, критики найвищих посадових осіб у державі;
- міра демократичності режиму визначається гарантіями прав і свобод людини, політико-правовим статусом особистості, захищеністю особи, мірою набуття нею рис громадянина;
- висловлене через вибори волевиявлення більшості. Проте право більшості на прийняття рішення треба поєднувати з захищеністю меншості, яка повинна мати право стати більшістю.

Отже, обов'язковими атрибутами сучасних демократій є широке громадянство, достатньо високий рівень участі населення в політиці, політична і правова рівність, гарантії особистих прав і свобод, правова захищеність особи та меншин, забезпечення представництва інтересів усіх соціальних груп, легальність організованої опозиції, поділ влад.

ДЕРЖАВА – публічна влада, що поширює свою дію на певну територію і виступає від імені її населення при вирішенні загальносуспільних проблем; система політичних інститутів, які організують суспільне життя на визначеній території; центральне поняття в політиці. Походження терміна «держава» суперечливе, однак вважається, що вперше його ввів Н. Макиавеллі в широковідомому творі «Государ» для позначення територіально суверенного уряду. Повний перелік «ознак суверенності» було складено лише в часи Ж. Бодена і Т. Сміта.

Держава – це головний інститут політичної системи, який володіє певними притаманними лише йому ознаками:

- 1) територія,
- 2) суверенність,
- 3) всезагальність,

- 4) право,
- 5) апарат.

Функції держави умовно поділяють на внутрішні (адміністративно-економічна, поліцейсько-військова, судово-посередницька, соціальна, культурно-освітня) і зовнішні (захист недоторканності кордонів, цілісності території, суверенітету влади в країні, сприяння розвитку співпраці та взаємодії з іншими країнами у різних галузях).

ДЕРЖАВНА ВЛАДА – це форма політичної влади, яка виражає волю економічно і політично пануючої спільноти в соціально неоднорідному суспільстві, спирається на спеціальний апарат примусу, володіє монополічним правом на видання законів і розпоряджень, обов'язкових для всього населення.

ДЕРЖАВНА МОВА – мова, яка задовольняє потреби суспільства в офіційному спілкуванні й виступає одним із символів державного і національно-культурного суверенітету. У поліетнічних державах статусу державної можуть набувати одна чи кілька мов.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА – свідомо цілеспрямована діяльність владних структур та органів державного управління різних рівнів, спрямована на регулювання суспільних відносин з метою забезпечення їх стабільності шляхом розробки і реалізації політичних курсів і програм соціального, економічного, культурного розвитку. Через державну політику реалізується суспільне призначення держави.

Державна політика визначає напрямки й засади суспільного розвитку, формує відповідну політико-правову базу, мобілізує ресурси, забезпечує регулювання економічної, соціальної та духовної сфер суспільства. В умовах демократії державна політика спрямована на реалізацію й узгодження групових інтересів та на забезпечення стабільності усього суспільства.

Основними напрямками державної політики є: економічний, соціальний, національний, демографічний, культурний, аграрний, військовий.

Формування державної політики базується на урахуванні специфічних завдань, що стоять перед суспільством, матеріальних, фінансових, природних можливостей, науково-технічного та культурного потенціалу, національних і духовних традицій.

Ефективність державної політики визначається здатністю до інтеграції населення, створенням сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів політики. Державна політика, її політичні програми і курси реалізуються через систему державного управління.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ – цілісна система органів і установ адміністративного апарату, що діють на національному, регіона-

льному та місцевому рівнях. Через систему державного управління, що розглядається як адміністративно-управлінська діяльність державних установ, реалізуються політичні курси і програми, що становлять зміст державної політики.

Державне управління – це цілеспрямований, організаційний та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку та діяльність громадян з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, відображених у Конституції та законодавчих актах шляхом запровадження державної політики, а також через діяльність органів державної влади, наділених необхідною компетенцією.

Головне призначення державного управління – забезпечення функціонування і розвитку суспільства для досягнення певної мети або наперед визначеної сукупності цілей.

Основні функції державного управління спрямовані на виконання адміністративно-державним апаратом рішень державної влади та на здійснення напрямків державної політики.

ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ – це орган, який бере участь у формуванні та здійсненні єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, забезпечує виконання кримінальних покарань і здійснення контролю за виконанням вироків, постанов, ухвал суду, організовує роботу із забезпечення безпеки та правопорядку в органах і установах виконання покарань, проводить дізнання у справах про злочини, вчинені в цих органах і установах, здійснює оперативно-розшукову діяльність, організовує застосування передбачених законом засобів виправлення та перевиховання засуджених; здійснює інші повноваження, що належать до його компетенції.

ДЕРЖАВНИЙ ПЕРЕВОРОТ – різновид політичного перевороту, одна з форм насильницької зміни політичного режиму, захоплення влади однією з політичних сил у процесі політичної боротьби. Державний переворот є своєрідним виходом політичної боротьби за межі легітимності.

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОРИЗМ – різновид тероризму, що передбачає використання урядами держав терористичних груп для здійснення тих чи інших акцій.

Державному тероризмові притаманні наступні ознаки:

- 1) секретність, конфіденційність;
- 2) заперечення державою своєї відповідальності за теракти;
- 3) здійснення терористичних дій через спецслужби, які вербують і озброюють терористів;

4) ефективність терактів, що зумовлено державним захистом терористів, їх кращим озброєнням.

Як зазначає П. Вілкінсон, «приблизно 25% терористичних актів підтримуються або спрямовуються державами. Це може виражатися в моральній підтримці, матеріальній допомозі, фінансуванні, постачанні зброї, навчанні користування нею, постачанні фондами, наданні при-тулку».

Окрім цього, держави використовують частину терористів, безпосередньо контролюючи групи, що вдаються до вбивств, підпалів та інших диверсійних акцій за кордоном. Але найбільш широко застосовується метод використання терористичних рухів, що виникають в іншій країні або в середовищі емігрантів.

ДЕРЖАВНИЦЬКА ІДЕЯ – основа національного розвитку, важлива детермінанта пробудження народу, національного поступу. Йдеться про незнищенність ідеї самостійної і соборної України, що закріпилася в ментальності українського народу. Ця ідея мала різний вигляд. Відобразившись в ідею «козацької автономії»; української державності часів Б. Хмельницького; «політичної автономії» в межах федеративного зв'язку з Росією (Центральна Рада); УНР – як незалежної держави. В українській політико-правовій думці цей процес отримав назву «тяглість», або переємність державницької ідеї українського державотворення.

ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ – система правових відносин між територіальними одиницями держави та центральними органами влади. Існує в різних формах. Див.: *Унітарна держава; Федеративна держава; Імперія.*

ДЕПОРТАЦІЯ (від лат. *deportatio* – вивезення) – вигнання, заслання, висилка; примусове переселення особи, групи осіб чи народу, що визначаються «соціально й політично небезпечними», за межі держави або певного регіону. Депортація певних груп населення може набувати крайніх форм, аж до геноциду.

ДЕПУТАТ (від пізньолат. *deputatus* – посланець, уповноважений) – особа, обрана виборцями до представницьких органів держави та місцевого самоврядування, іноді – до міжнародних представницьких органів на виконання відповідальних завдань, доручень для того, щоб репрезентувати та відстоювати інтереси виборців від їх імені. Статус депутата встановлений конституціями і номінальними конституційними законами. В Україні на основі загального, рівного, прямого виборчого права, шляхом таємного голосування обирають народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад.

ДЕПУТАТСЬКИЙ ЗАПИТ – одна із форм інформації депутатів і контролю з їх боку за діяльністю уряду або окремого міністра чи відомства. Як правило, мета депутатського запиту полягає в контролі щодо політики, якості управління, захисту прав людини або певних соціальних груп, виявленні й усуненні зловживань і несправедливостей, обґрунтуванні зовнішньополітичних дій уряду.

ДЕСПОТІЯ (від грец. *despoteia* – необмежена влада) – форма нічим не обмеженої самодержавної влади, монархії. Характеризується повним свавіллям влади та безправ'ям підданих. Найбільш відомі рабовласницькі деспотії стародавнього Сходу – Ассирія, Вавилон та інші.

ДЖИХАД – «священна війна». Термін, що буквально означає «боротьба», вживається мусульманами для позначення священної війни проти ворогів ісламу, за об'єднання мусульманського світу.

ДИВЕРГЕНЦІЯ (від лат. *divergere* – знаходити розбіжності) – поняття протилежне «конвергенції». Запозичене із біології, де означає розбіжності ознак у споріднених організмів у процесі їх еволюції або ж розпад первісної єдиної екологічної спілки на дві або більше нових.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ (від лат. *diversus* – відмінний і *facere* – робити, урізноманітнити) – в політології – поєднання різнобічних підходів до проблеми; різноманітність стилів політичної діяльності.

ДИКТАТУРА (лат. *dictatura* – необмежена влада) – нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи в державі, регіоні, що спирається на силу, а також відповідний політичний режим (наприклад, диктатура пролетаріату); тимчасовий авторитарний режим, що вводиться на строк дії надзвичайних обставин для вжиття рішучих заходів, спрямованих на виведення країни з кризового стану (наприклад, диктатура Піночета в Чілі).

ДИЛЕТАНТИЗМ ПОЛІТИЧНИЙ (від лат. *delectare* – потішати) – заняття політикою без серйозної спеціальної підготовки, маючи лише поверхневі уявлення щодо предмета своїх занять. Поширення цього явища пояснюється невідповідністю між процесами демократизації, які створюють можливі залучення до участі у політичному житті широкого кола громадян, і недостатнім рівнем загальної та політичної культури значних верств населення. Подолання політичного дилетантизму потребує: значного підвищення загальнокультурного рівня і рівня політичної культури всіх громадян; формування досвідчених професійних політиків, справжньої еліти політичного суспільства.

ДИПЛОМАТІЯ (від грец. *diploma* – аркуш, документ згорнений навпіл) – засіб здійснення зовнішньої політики держави, що являє собою сукупність мирних заходів, пов'язаних із здійсненням міжнародних відносин; офіційна діяльність державних органів, що здійснюють функ-

цію представництва держави, спрямовану на реалізацію зовнішньої політики держави. Також визначають як мистецтво взаємно узгоджувати інтереси різних держав, а в більш конкретному розумінні – як науку або мистецтво ведення переговорів. Дипломатія являє собою сукупність мирних (невоєнних) заходів задля зміцнення міжнародного співробітництва, а в разі потреби – запобігання міжнародним конфліктам або їх урегулювання, пошук компромісів та взаємоприйнятних рішень.

ДИСИДЕНТ (від лат. *dissident* – незгідний) – людина, що перебуває в морально-політичній опозиції до влади, домінуючих у державі ідей та цінностей. Явище є характерним для держав з тоталітарним та авторитарним політичним режимом.

ДИСКРЕДИТАЦІЯ (від франц. *discrediter* – підривати довіру) – умисне зганьблення чийогось імені, підриив довіри, приниження чистісь честі, гідності, авторитету. У політиці вживається як один із засобів боротьби з конкурентами, досягнення успіху в передвиборних змаганнях.

ДИСКРИМІНАЦІЯ (від лат. *discriminatio* – розрізнення, розділення) – свідоме обмеження свободи діяльності учасників політичного процесу; часткове чи повне, тимчасове чи постійне позбавлення тих чи інших учасників політичного життя їхніх конституційних та інших прав і свобод.

ДІАЛОГ ПОЛІТИЧНИЙ (від грец. *dialogos* – діалог, два слова, двобічне спілкування) – форма інтерсуб'єктивної (міжсуб'єктивної) комунікативної взаємодії; процес двобічного спілкування, що здійснюється мовними засобами, які мають загальний політичний сенс, і спрямований на вияв взаємних інтересів, пошук спільної політичної позиції, сучасне розв'язання проблеми, узгодження намірів, цілей, дій тощо.

ДІАСПОРА (від грец. *diaspora* – розпорошення) – перебування значної частини народу (етнічної спільності) поза межами етнічної батьківщини на правах національно-культурної меншини. Діаспора утворюється в результаті насильницького виселення, загрози геноциду, впливу певних соціально-історичних факторів.

ДОГМАТИЗМ (від грец. *dogma* – вчення, думка) – побічне, некритичне, схематичне мислення, що спирається на догми, на застигли й незмінні формули, без урахування реальних умов, потреб життя і практики.

ДОГОВІР ПОЛІТИЧНИЙ – добровільна угода між двома або кількома суверенними державами або міжнародними організаціями, а також народами, націями, соціальними або політичними угрупованнями щодо встановлення, зміни або припинення їхніх взаємних зобов'язань і прав у галузі політичного співробітництва.

Політичний договір укладається, як правило, у письмовій формі й має багато найменувань (трактат, хартія, пакт, конвенція, договір, протокол, декларація, комюніке, угода й т. ін.), проте всі ці документи мають однакову юридичну основу й силу. За кількістю учасників договори поділяються на дво- і багатосторонні, за порядком приєднання до них – на відкриті й закриті.

ДОКТРИНАЛЬНІ РІЗНОВИДИ НАЦІОНАЛІЗМУ – видозміни націоналістичної ідеології, зміст яких залежить від розуміння суті завдань національного руху тими політичними силами, які послуговуються ідеологією націоналізму, та від методів політичної діяльності, до яких ці сили схильні (або до яких їх схиляють обставини). Відповідно, розділяють демократичний націоналізм, національний екстремізм та шовінізм.

ДРУГОРЯДНІ ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ – технології розробки і прийняття політичних рішень, проведення окремих політичних акцій (збори, мітинги, пікетування тощо).

ДУА– молитва-проповідь, яка читається в мечетях. Ісламістські дуа часто торкаються сучасних політичних тем і можуть містити екстремістські заклики.

ДУАЛІСТИЧНА МОНАРХІЯ (від лат *dualis* – подвійність та грец. *monarchia* – єдиновладдя) – форма державного правління, яка характеризується поділом вищої влади в державі між двома центрами – парламентом та спадковим главою держави. Існує в Йорданії, Кувейті, Марокко.

ДУМКА ПОЛІТИЧНА – сукупність поглядів, ідей, концепцій, що стосуються політичного життя людей і відображені в теоретичних працях, публіцистиці, історичних творах, релігійній і художній літературі.

Е

ЕГАЛІТАРИЗМ (від франц. *egalite* – рівність) – теорія, що обстоює пріоритет рівності як принцип організації суспільства.

ЕГІДА (грець. *aigis* – щит) – в політології – заступництво, захист.

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА – цілеспрямована діяльність держави з реалізації науково обґрунтованих програм і курсів, спрямованих на охорону навколишнього середовища, раціональне і ощадливе використання та відновлення природних ресурсів, забезпечення гармонійної взаємодії людини і природи, формування екологічної свідомості та екологічної культури, зберігання, охорона і розвиток довкілля з метою забезпечення нормальної життєдіяльності й екологічної безпеки людини.

Основним завданням екологічної політики є екологічний моніторинг – створення глобальної системи спостереження за станом навколишнього середовища, реєстрація змін, які відбуваються у доквіллі, причинний аналіз основних та другорядних процесів, що функціонують в екосистемі з метою прогнозування їх розвитку і запобігання подальших порушень.

Важливий напрям екологічної політики – формування системи міжнародного права і законодавства про суттєві обмеження використання космосу, водної акваторії, атмосфери, випробування зброї масового знищення, забруднення доквілля радіоактивними речовинами.

Усвідомлюючи реальність глобальної екологічної кризи, людство намагається подолати її шляхом посилення державного регулювання в структурах різних рівнів.

Спеціалізовані міністерства, комітети і національні агентства з охорони навколишнього середовища створені у 159 країнах – членах ООН. Див. *Рівні екологічної політики*.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА – це стан захищеності національної економіки, який забезпечує здійснення економічного суверенітету, економічне зростання в умовах удосконалення міжнародних взаємозв'язків. Економічна безпека передбачає захист економічного життя від незаконних і підірвних фінансово-економічних дій окремих громадян, організацій та інших держав. Вона пов'язана із захистом економічних прав і свобод, майна громадян, громадських організацій та держави із забезпеченням економічної рівноправності свободи торгівлі, економічної діяльності в межах чинного законодавства.

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ – сукупність цілей, засобів, завдань, практичних заходів у державі, спрямованих на економіку; це – система політичних рішень, які приймають законодавча і виконавча влада держави в інтересах всієї нації. Під економічною політикою держави розуміють також діяльність політичних суб'єктів щодо вироблення і реалізації системи практичних заходів з метою впливу на економічний стан суспільства.

Сферою економічної політики є взаємодія економіки і політики. Суб'єкти економічної політики: політична влада, політичні структури, недержавні об'єднання. Об'єкт впливу – економічна система в цілому або окремі її ланки.

Державна економічна політика віддзеркалює вплив держави на соціально-економічний стан суспільства. Вона включає: розробку та впровадження правових засад функціонування економічної системи в ринкових, соціально орієнтованих умовах (питання власності, у тому числі на землю, питання податків, прожиткового мінімуму тощо); визначення

пріоритетів макроекономічного розвитку, тобто формулювання цілей, забезпечення їх реалізації необхідними ресурсами, оцінку соціальних, економічних, екологічних та інших наслідків вирішення цих пріоритетів; регулювання економічної діяльності для досягнення визначених цілей шляхом підтримки функціонування ринкового механізму, тобто регулювання співвідношення сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Економічна політика держави впливає на різні господарські сфери: фінансову, кредитну, грошового обігу, промислово, сільськогосподарську, інвестиційну, податкову систему та ін.

Державна економічна політика визначається стратегічними цілями системи, національними цінностями, ідеалами нації та реалізується згідно із економічною моделлю розвитку держави.

ЕКОЦИД (від грец. *oikos* – дім, родина і лат. *caedere* – убивати) – масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу – призвести до знищення чи пошкодження природних унікальних та рідкісних об'єктів (рослинного світу, водних об'єктів) у великих розмірах, на великих площах, із заподіянням великої матеріальної шкоди. У травні 1977 року була підписана Міжнародна конвенція про заборону воєнного чи будь-якого іншого ворожого використання засобів знищення природного середовища. Згідно з Конвенцією, знищення рослинного чи тваринного світу є міжнародним злочином. Вчинення екоциду з антиукраїнською метою кваліфікується за статтею 113 Кримінального Кодексу як диверсія.

ЕКСПАНСІЯ (від лат. *expansio* – поширення) – активне проникнення у будь-яку сферу, поширення економічного, політичного і духовного панування. Експансія здійснюється такими шляхами: вивозом капіталу, наданням кабальних кредитів, захопленням ринків збуту, джерел сировини, завоюванням інших країн, насильницьким нав'язуванням чужої культури та духовності.

ЕКСПРОПІАЦІЯ (від лат. *ex* – від, і *propria* – власний) – примусове відчуження власності державою.

ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЯ (від лат. *exterior* – зовнішній) – перенесення у політичне середовище набутих індивідом в ході соціалізації рис, навичок та моделей поведінки.

Функція процесу екстеріоризації як складової політичної соціалізації – це напрямки виховання особистості, що мають на меті:

- а) узгодження політичної поведінки особи з вимогами політичної системи;
- б) формування в особи позитивного ставлення до основних принципів політичної спільноти;

в) формування потреби практичної участі особистості у політичному житті.

ЕКСТРЕМІЗМ (від лат. *extremus*– крайній) – прихильність в ідеології і політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей. Екстремізм виступає проти існуючих громад, структур та інституцій, намагаючись підірвати їх стабільність, розхитати та ліквідувати їх заради своїх цілей (як правило, силовими засобами). Для цього екстремістські організації та рухи широко використовують палкі гасла і заклики, відверту демагогію, організують і провокують заворушення, терористичні акції, застосовують методи партизанської війни. В ідеологічному плані екстремізм відкидає будь-яке інакомислення, намагаючись жорстко затвердити свою систему політичної ідеології або релігійних поглядів, нав'язати їх опонентам за будь-яку ціну та вимагає від своїх прихильників сліпої покори і виконання наказів та інструкцій. Розрізняють екстремізм лівого і правого гатунку. Лівий екстремізм апелює, як правило, до ідей марксизму-ленінізму та інших лівих поглядів (анархізм, лівий радикалізм), оголошуючи себе найбільш послідовними борцями за «інтереси трудящих мас». Праві екстремісти викривають вади існуючого суспільства з украй консервативних позицій: падіння моральності, егоїзм, споживацтво, «масова культура», відсутність «порядку», панування плутократії.

ЕКСТРЕМІЗМ ІСЛАМСЬКИЙ – форма релігійної політичної боротьби, в основі якої – нетерпимість до норм, принципів та цінностей неісламського суспільства. Прихильники ісламського екстремізму наголошують на необхідності негайних радикальних дій заради встановлення «ісламського порядку», який можливий, на їх думку, тільки внаслідок приходу до влади «істинних» мусульман. Головними, першорядними вважаються лише норми шаріату. Сучасний ісламський екстремізм є релігійно-політично орієнтованим. Ґрунтуючись на релігійних постулатах, він ставить перед собою політичну мету, активно діючи саме на політичній арені.

ЕКУМЕНІЗМ (грець. *oikumene*– всесвіт, життєвий світ) – рух за об'єднання релігійних конфесій. Охоплює, принаймні, три напрями:

- 1) рух за об'єднання християнських конфесій;
- 2) інтеграційні процеси нехристиянських релігій;
- 3) узгоджені дії християнських екуменічних організацій з нехристиянськими.

ЕЛЕКТОРАТ (від лат. *elektor*– виборець) – громадяни, які мають право голосу для участі в політичних виборах. Рішення й настрої електорати визначають склад виборних органів влади, впливають на позиції політичних лідерів і партій.

ЕЛІТА ПОЛІТИЧНА (від франц. *elite* – кращий, добірний) – меншість суспільства, що становить собою достатньо самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену видатними психологічними, соціальними й політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або здійсненням впливу на неї.

ЕЛІТАРНА ТЕОРІЯ ДЕМОКРАТІЇ – система, що передбачає обмежену участь народних мас в управлінні суспільством через низький рівень їхньої компетентності в політиці, а також через їхню схильність до ірраціоналізму та радикалізму. Виходячи із запропонованого І. Шумпетером розуміння демократії як конкуренції потенційних керівників за довіру виборців, автори цієї теорії стверджують, що у будь-якому суспільстві реальна влада має належати політичній еліті, яка розглядається не тільки як група, якій притаманні якості необхідні для управління, але й як захисник демократичних цінностей, здатний стримувати властивий масам ідеологічний і політичний ірраціоналізм, емоційну неврівноваженість та радикалізм. Народу, згідно з цією концепцією, належить тільки право періодичного, головним чином електорального, контролю за складом еліти. Елітаристи стверджують, що саме такий тип правління є реальністю в сучасних суспільствах, а тому треба не боротися з ним, а знаходити і впроваджувати в політичну практику такі інститути і механізми, які б забезпечували максимальну суспільну ефективність діяльності політичної еліти та її підконтрольність суспільству, сприяли б подоланню тенденцій до її замкненості, олігархізації, відчуження від мас, формували б відкритість доступу і вступу до еліти представників усіх соціальних верств, можливість своєчасного і якісного її оновлення. Без цього неминуча поява в суспільстві таких негативних явищ, як бюрократизм влади, переважаючий вплив на політику найбільш потужних груп інтересів, наростання авторитарних тенденцій, послаблення легітимності влади внаслідок її відриву від громадян.

ЕМАНСИПАЦІЯ (лат. *emancipatio*) – отримання самостійності й рівних прав якоюсь особою або соціальною групою.

ЕМІГРАЦІЯ (від лат. *emigratio* – виселення, переселення) – переселення з батьківщини в іншу країну, а також тривале перебування громадян за межами батьківщини внаслідок такого переселення.

ЕМІР – духовний і військовий лідер, чия влада забезпечена його успіхами та перемогами на полі бою, а не офіційним духовним саном.

ЕНЦИКЛІКА (лат. *encyclica*, від грец. *enkuclios* – загальний для всіх) – послання папи Римського, звернене до всіх католиків і присвячене принциповим питанням релігійного й суспільного життя.

ЕСКЕЙПИЗМ (від англ. *escape* – бігти, втікати, спасатися) – втеча особистості або частинки соціальної групи від гострих проблем дійсності чи у світ соціальних ілюзій.

ЕТАПИ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ:

1) 1991–1996 рр. – формування основ військової політики, прийняття рішень про створення Збройних сил України, воєнної доктрини, створення основ військового законодавства, систем управління і реалізація структури;

2) 1997–2000 рр. – розвиток військової політики України, основні напрями якої були викладені в Концепції національної безпеки (січень 1997 р.) і Державній програмі будівництва та розвитку Збройних сил України до 2005 р.;

3) із 2001 р. – реалізація політики військових реформ на основі Державної програми будівництва та розвитку Збройних сил України до 2005 р.

ЕТАПИ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – стадії, що визначають ступінь політичної активності людини, зміну її політичних поглядів та переконань. Виділяють:

а) дотрудовий період загальної соціалізації (стадія шкільної освіти);

б) активна стадія (свідоме включення у політичне життя);

в) пасивна стадія (свідоме або несвідоме виключення із системи політичних відносин).

ЕТАТИЗМ (від франц. *etat* – держава) – поширення активності та впливу держави на соціально-політичне життя із застосуванням централізації, бюрократизації та концентрації політичної влади.

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ – зіткнення між етнічними спільнотами з протилежними інтересами та цінностями. Етнонаціональний конфлікт пов'язаний з боротьбою за отримання і використання державної влади з метою реалізації етнічних інтересів.

Розв'язання етнонаціональних конфліктів базується на принципах: демократизму, заснованому на праві націй на самовизначення; компромісу та діалогу сторін; непримиренності до будь-яких проявів шовінізму, сепаратизму.

Регулювання та локалізація міжнаціональних конфліктів передбачає застосування таких механізмів: прагнення до консенсусу; створення спільної децентралізованої економічної інфраструктури співробітництва; забезпечення відкритості регіону; створення механізму представництва інтересів різних етнонаціональних спільнот через виборчу систему; залучення третьої сторони до розв'язання суперечностей; політико-адміністративна реформа – утворення автономії в

унітарній державі або введення федералізму; регулювання конфлікту через запровадження надзвичайного стану на території, де він набуває загрозливих форм.

ЕТНОПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ – система тактико-стратегічних дій, заходів та програм політичного суб'єкта (насамперед держави, а також політичних партій, громадсько-політичних організацій) галузі взаємовідносин етнонаціональних спільностей між собою та їх стосунків з державою; діяльність з регулювання взаємин між етносами, націями і етнонаціональними групами (народами), їх стабілізація, нормалізація та гармонізація. Етнополітика держави є галуззю внутрішньої політики, що забезпечує національну безпеку в сфері міжетнічних відносин та внутрішню стабільність країни. Етнополітика охоплює проблеми етнічної регіональної політики та різноманітні чинники міжетнічних та міжнародних відносин; спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин, на пошук моделі найбільш гармонійних національних відносин в багатонаціональних державах. Умовою успішного функціонування етнополітичної моделі є врахування феномену етнічної ідентичності національного складу населення в діяльності всіх державних інститутів.

Головним суб'єктом етнополітики є держава. До суб'єктів належать також політичні партії, національні рухи, громадсько-політичні організації, культурно-національні об'єднання, етносоціальні спільноти.

Змістом етнополітики є застосування системи державних засобів для створення оптимальної, з точки зору національних інтересів, системи етнонаціональних взаємин.

Регулювання етнонаціональних питань в Україні забезпечується такими нормативними актами: Закон України «Про мови в Українській РСР» (1989); «Декларація прав національностей України» (1990); Закон України «Про громадянство України» (1991, 1997); Закон України «Про освіту» (1991); Закон України «Про вищу освіту» (2002); Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992); Закон України «Про біженців» (1993). Важливе місце займають міжнародні договори України, а також принципи, визначені Конституцією України.

Етнополітика регулюється не лише нормативними актами окремих країн, а й нормами міжнародного права. Відповідні положення закріплені в Статуті ООН (1945); Гельсінських угодах (1975); в Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права (1966).

ЕТНОС (від грец. *ethnos* – народ, плем'я) – позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням, культурою, мовою, історією, традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом (назвою).

ЕТНОЦИД – різновид національної політики, спрямованої проти конкретної національності, маючи на меті її повне знищення. На відміну від геноциду, який прагне тієї ж мети шляхом фізичного винищення етносу, етноцид розрахований на її досягнення за допомогою комплексу заходів щодо руйнування системних зв'язків всередині народу, підштовхуючи його представників до переходу в іншу етнічну якість. Головна лінія в політиці етноциду – знищення основних ознак етносу – етнічної території, мови, культури, історичної пам'яті і, нарешті, самосвідомості. Позбавлення народу етнічної території досягається головним чином розмиттям її кордонів, наданням їй нового статусу (наприклад, поділ України на губернії Російської імперії або перетворення Кримського ханства на губернію, а в радянський період – перетворення Кримської АРСР на область). Одночасно, як правило, здійснюється політика витіснення корінної нації з її землі шляхом переселення сюди представників панівної нації зі створенням для них більш сприятливих умов працевлаштування, зайняття соціально престижних посад, впровадження їхньої мови як мови навчання в навчальних закладах, щоб примусити корінну націю до міграції в інші землі, до чого були примушені, наприклад, українці, які мігрували на Кубань, в Зелений Клин тощо. Інколи відбувається пряма депортація корінної нації, як це було з кримськими татарами, чеченцями, калмиками, і розселення її на новому місці у дисперсній формі.

Найбільше зусиль у здійсненні політики етноциду докладається до знищення національних мов (лінгвіциду). Вони можуть набувати як найвідвертішої і найвульгарнішої форми (Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р. щодо української мови), так і більш витончених форм (наприклад, запровадження мови панівної нації в найбільш престижні професії, в діловодство та вищу освіту, а також надання переваг представникам панівної нації щодо визначення мови навчання в середній школі). Знищення традиційної етнічної культури здійснюється в першу чергу шляхом заборони традиційних релігійних вірувань, з якими ця культура пов'язана, а також шляхом створення і розповсюдження нових форм культури (святкових ритуалів, обрядів, звичаїв), що позбавлені етнічної своєрідності і національного змісту. Одночасно в народі, приреченому на етноцид, розповсюджується ідея подвійної самосвідомості (наприклад, «українець» і «радянська людина») з поступовим наданням пріоритетності тій свідомості, яка ототожнює людину з іншою спільністю.

Етноцид засуджується світовим співтовариством як антигуманна злочинна політика.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ – фактична результативність діяльності основних владних структур та політичних лідерів, що вимірюється ступенем виконання ними найважливіших функцій управління відповідно до вимог і сподівань найвпливовіших суспільних груп.

Є

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ – процес поступової уніфікації та зрощування національних економік європейських держав з метою подолання суперечностей між інтернаціоналізацією господарського життя та обмеженими можливостями внутрішніх ринків.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ (ЄВРОПАРЛАМЕНТ) – міждержавний та міжнаціональний політичний орган, в якому представлені 12 країн Європейської спільноти: Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Федеративна Республіка Німеччина і Франція.

518 депутатів Європарламенту обираються один раз на 5 років прямим голосуванням населення країн – членів Співдружності.

Спочатку Європарламент являв собою один із спільних органів європейських товариств – Європейського економічного товариства (ЄЕТ), Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) та Європейського товариства по атомній енергії (Євроатом), а з липня 1967 року після злиття цих товариств в ЄЕТ став одним з його органів. Після створення Європейського Союзу (ЄС) – один з його органів.

З

ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ – забезпечення ефективного розвитку соціальної сфери та чіткого функціонування всієї системи соціально-політичних інститутів – суб'єктів такої політики; координація функціонування різних елементів системи; регулювання процесів соціальної диференціації суспільства; здійснення заходів щодо задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб членів суспільства; підняття суспільного добробуту на рівень загальноприйнятих стандартів; створення сприятливих можливостей для індивідуального розвитку кожного громадянина; розбудова всіх галузей сфери соціальної інфраструктури – освіти, науки, культури, охорони здоров'я, дозвілля, спорту.

ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ:

- 1) посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність;
- 2) нарощування поблизу кордону України угруповань військ інших держав, які порушують співвідношення сил;
- 3) воєнно-політична нестабільність та конфлікти у сусідніх країнах;
- 4) можливість застосування проти України зброї масового знищення;
- 5) зниження рівня боєздатності воєнної організації держави;
- 6) політизація силових структур держави;
- 7) створення і діяльність незаконних збройних формувань та ін.

ЗАГРОЗИ ПОЛІТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ – реальні впливи, які ускладнюють або роблять неможливим захист національних інтересів і створюють небезпеку для суверенітету нації, незалежності, соборності і прогресивного розвитку держави як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин. До них належать:

- 1) посягання на державний суверенітет і конституційний лад України;
- 2) втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
- 3) сепаратистські тенденції певних політичних сил в окремих регіонах України;
- 4) масові порушення прав і свобод громадян України;
- 5) загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин;
- 6) порушення принципу розподілу влади;
- 7) корупція в системі органів влади;
- 8) олігархізація політичної системи;
- 9) відсутність механізмів боротьби зі злочинністю та тероризмом.

ЗАКОЛОТ – таємна змова вузького кола осіб з метою здійснити збройне повалення існуючої влади або примусити її прийняти потрібне рішення.

ЗАКОН – нормативно-правовий акт, що приймається з ключових питань суспільного, державного життя і має вищу юридичну силу.

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА – одна з трьох гілок єдиної, але функціонально поділеної державної влади, сутність якої полягає в здатності держави здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку людей та їх об'єднань за допомогою законів, правових актів, рішень, що їх приймають представницькі органи влади.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПОЛІТИЧНІ – необхідні та суттєві, стійкі та повторювані зв'язки у процесі політичних відносин та діяльності,

функціонування та розвитку політичного життя, взаємодії політики з іншими сферами суспільного життя. Політичні закономірності виявляються насамперед у політичних відносинах (класів, націй, суспільних груп, індивідів) з державною владою різними напрямками, формами і способами її здійснення. Розкривають суттєві зв'язки між усіма структурними компонентами політичної сфери: політичними інтересами і політичною діяльністю, політичною діяльністю і політичними відносинами, політичною свідомістю та політичними інтересами тощо.

ЗАКРИТА ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА – вид політичної поведінки особи, що проявляється у її неучасті у політичному житті через політичну бездіяльність.

ЗАХИЩЕНІСТЬ СОЦІАЛЬНА – сукупність соціальних і юридичних гарантій, що забезпечує кожному членові суспільства реалізацію його найважливіших соціально-економічних прав, у тому числі права на рівень життя, необхідний для нормального відтворення і розвитку особистості.

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ – це військово формування (армія – сухопутні війська, флот, авіація і протиповітряна оборона; служба безпеки; прикордонні та внутрішні війська), на яке, відповідно до Конституції України (ст. 17), покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Збройні сили України складаються з центральних органів військового управління (Міністерство оборони), Західного, Південного, Північного оперативних командувань, об'єднань, з'єднань, військових частин і організацій, що входять до видів та родів військ. Загальне командування Збройними силами здійснює Президент України, управління – міністр оборони і Генеральний штаб.

ЗМІШАНА ВИБОРЧА СИСТЕМА (ПРОПОРЦІЙНО-МАЖОРИТАРНА) – така процедура проведення виборів, яка включає елементи як мажоритарної, так і пропорційної виборчих систем. Дана виборча система застосовується, як правило, в тих державах, де йде пошук і становлення виборчої системи або необхідно досягти компромісу між принципом представництва у парламенті різних політичних сил та стабільністю сформованого ними уряду.

Найпростішим та найпоширенішим варіантом змішаної виборчої системи є паралельне комбінування (певна частина представницького органу обирається за мажоритарною системою, інша – за пропорційним принципом).

ЗМІШАНА ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ – спосіб організації державної влади, що поєднує ознаки президентської та парламентської форм правління. Поєднує силу та оперативність керів-

ництва всенародно обраного глави держави (перевага президентської форми врядування) з відповідальністю уряду перед представницьким органом (перевага парламентських систем). У посткомуністичних країнах розрізняють президентсько-парламентський (Україна) та парламентсько-президентський (Польща) варіанти змішаної моделі.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ, ПРАВОПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА – окрема група злочинів, до якої належать: міжнародний тероризм, міжнародне шахрайство, контрабанда кольорових металів, зброї, наркотиків, незаконні банківські операції з використанням підроблених документів; пропаганда війни, а також планування, підготовка, розв’язування та ведення агресивної війни чи воєнного конфлікту; застосування, розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (атомної, ядерної, хімічної, біологічної тощо); екоцид (масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу); геноцид (діяння, вчинені з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи); посягання на життя представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист; злочини проти установ, що мають міжнародний захист; піратство; найманство (вербування, фінансування, навчання, матеріальне забезпечення найманців з метою подальшого їх використання у збройних конфліктах або насильницьких діях); незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСІБ ТА УСТАНОВ, ЩО МАЮТЬ МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ – різновиди злочинів проти міжнародного правопорядку та безпеки людства.

Злочином вважається напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист; викрадення або позбавлення волі цих осіб з метою впливу на характер їх діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень.

Міжнародною конвенцією 1973 року «Про попередження і покарання злочинів проти осіб, що мають міжнародний захист» встановлено, що міжнародний захист мають дипломатичні агенти та дипломатичні представники іноземної держави – послы, посланники, персонал дипломатичного представництва.

ЗЛОЧИННІСТЬ – багатозначний термін, що означає:

1) негативне явище, яке відображає зміни соціального середовища, характеристик населення, процесів їх взаємодії (населення і середовища);

2) соціально-правове масове явище, основу якого становить сукупність діянь, що містять ознаки злочинів, а також осіб, які вчинили такі діяння;

3) всю сукупність (систему злочинів), вчинених у регіоні чи країні за певний період;

4) масове порушення фізичними особами, що досягли віку кримінальної відповідальності, передбачених кримінальним законодавством заборон.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА – загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими державами та інституціями у відповідності до потреб, принципів і цілей її внутрішньої політики. Дипломатія є основним засобом здійснення зовнішньої політики як у двосторонніх, так і в багатосторонніх відносинах.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА – політика, що здійснюється державою або групою держав у сфері економічних відносин з іншими державами або групами держав, спрямована на забезпечення найбільш сприятливих умов включення економіки країни або групи країн у світову економіку.

Зовнішньоекономічна політика становить складний комплекс політико-економічних відносин в окремих сферах, що стосуються зовнішньоекономічної діяльності: експорту та імпорту товарів, послуг, робіт, іноземних інвестицій, грошових відносин та ін.

I

ІДЕАЛ ПОЛІТИЧНИЙ – ціннісно-світоглядне відображення та впорядкування соціально-політичних реалій у вигляді мети, образів, уявлень про майбутнє; взірць досконалості, котрий виступає для суб'єктів політики і широких верст населення моделлю бажаного, критерієм оцінки дійсності з позицій віддаленої мети.

ІДЕОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНА (від грец *idea*– поняття і *logos*– учення) – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, настрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громад, рухів та інших суб'єктів політики. Політична ідеологія може розглядатися як форма суспільної свідомості та як явище культури.

ІДЕОЛОГ-ПРАГМАТИК (як тип політичної людини) – особа, якій притаманний високий рівень регламентованості політичної поведінки і середній рівень заангажованості у політиці; здатний, відповідно до нових суспільно-політичних умов, вчасно міняти висунуті

цілі, оскільки завжди витримує певну дистанцію щодо цілей, які пропагуються.

ІДЕЯ (від грец. *idea* – поняття) – початок усякої свідомої діяльності, відображення потреб, інтересів різних соціальних груп.

ІЗОЛЯЦІОНІЗМ (від франц. *Isolation* відокремлення, відособлення) – течія, спрямована проти здійснення державою, регіоном активної політики на міжнародній арені, поза власними межами. Політичний зміст та соціальна спрямованість ізоляціонізму змінюються відповідно до історичного часу та умов, залежно від сукупності факторів – політичних, економічних, соціальних тощо.

ІМІДЖ (від англ. *image* – зображення, зовнішність предмета, образ) – сукупність певних символічних уявлень про політика, які спрощують його сприйняття населенням. Він включає в себе особисті якості політика, його організаційні та управлінські здібності та ін. Політик має плавно вписуватися у той імідж, який створюється іміджмейкерами, та комфортно себе почувати в ньому. Для того імідж має бути близьким до реальних якостей політика, а не знятим зі стелі. Особливо важливим стає формування політичного іміджу суб'єктів політики під час виборів, коли саме штучно створений образ політика є критерієм вибору для електорату. Виняткову роль у формуванні іміджу належить ЗМІ.

Імідж формується за наступною схемою:

1) ЗМІ, апелюючи до емоцій виборців, формують сприятливий образ суб'єктів виборчого процесу;

2) систематичні соціологічні опитування визначають рівень їхньої популярності;

3) на основі результатів опитувань розробляються рекомендації щодо коригування іміджу і подальшого впливу на виборців.

ІМІДЖМЕЙКЕРСТВО – діяльність, спрямована на створення позитивного образу або й навіть зміну самого предмета (суб'єкта).

ІМІДЖ ПОЛІТИЧНИЙ – створений образ-уявлення про певного суб'єкта (найчастіше – політика, політичного лідера, політичну партію та ін.), який за допомогою асоціацій наділяється додатковими якостями (соціальними, політичними, соціально-психологічними) з метою популяризації, політичної реклами, і завдяки чому формується його позитивне сприйняття населенням.

ІМПЕРІЯ (від лат. – *imperium* влада, панування) – територія, виключне право власності на якій належало єдиному суверену. Після XVI ст. вживається щодо менш керованих і однорідних територій, на зразок багатонаціональних володінь Карла V з династії Габсбургів. З XIX ст. термін «Імперія» почав означати групу держав, які виникли в

результаті колонізації або завоювань, підпорядковану метрополії або імперській державі, навіть якщо вона трансформувалася в республіку (так було у випадку з Францією, а також СРСР). В цьому останньому значенні, загальноприйнятому в ХХ ст., слово «Імперія» асоціюється з імперіалізмом (велика держава, що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав, народів, примусово інтегрованих до єдиної системи політичних, економічних, соціальних та культурних взаємозв'язків). Імперії виникають внаслідок загарбання територій, колонізації, експансії, інших форм розширення впливу наддержави.

ІМПІЧМЕНТ (від англ. *impeachment*) – процедура усунення парламентом від влади вищих посадових осіб держави на підставі грубого порушення ними конституції чи законодавства країни.

ІНАУГУРАЦІЯ (від лат. *inauguro* – присвячую) – урочиста церемонія вступу на посаду глави держави. Процедура передбачає публічне виголошення новим главою держави клятви та програмної промови.

ІНСТИТУЦІЙНО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН – це передбачені в нормативно-правових актах суспільно-політичні інституції, на які покладаються відповідні функції і повноваження з організації і здійснення юридичного забезпечення реалізації, охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина.

ІНТЕРІОРИЗАЦІЯ – процес переходу у внутрішню структуру людини вимог соціально-політичної системи; формування системи особистісної мотивації політичної поведінки особи; виховання певного типу громадянина.

Функція процесу інтеріоризації як складової політичної соціалізації – виховання певного типу громадянина, що ґрунтується на формуванні системи особистісної мотивації політичної поведінки людини.

ІНТИФАДА – у перекладі з арабського означає «визволення». В кінці 1980-х років це поняття використовувалось мусульманами для позначення народного повстання.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА – стан захищеності інформаційного простору, який забезпечує його формування і розвиток в інтересах громадян, організацій і держави в цілому, захист від неправомірного зовнішнього і внутрішнього втручання; стан інформаційної інфраструктури, процесів, за яких інформація використовується суворо за призначенням і не впливає негативно на інформаційну чи інші системи як самої держави, так і інших країн при її використанні.

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА – протистояння з використанням інформаційних технологій, систем, ЗМІ. Зумовлює інформаційний вплив на системи управління супротивника, його політичне та війсь-

кове керівництво і суспільство, інформаційну інфраструктуру для досягнення поставленої мети, але, як правило, за відсутності прямого військового протистояння і вжиття одночасних заходів із захисту свого інформаційного простору від аналогічних дій супротивника.

ІСЛАМСЬКИЙ ДЖИХАД – міжнародне угруповання, що виникло на базі руху «Брати-мусульмани». Лідери та члени угруповання вважають збройну боротьбу єдиним засобом для створення ісламського суспільства. Фракції «Ісламського джихаду» є майже у всіх арабських державах.

ІСЛАМСЬКИЙ ТЕРОРИЗМ – різновид тероризму, одна з форм релігійно-політичної боротьби, що знаходить свій вияв у функціонуванні окремих релігійних організацій екстремістської спрямованості у Саудівській Аравії, Судані, Пакистані, Афганістані й базується на постулатах ісламського фундаменталізму. Особливості ісламського тероризму зумовлені, насамперед, його релігійною підставою, яка зумовлює індивідуальну мотивацію членів екстремістських груп, чий фанатизм, ретельно виплеканий і підтримуваний керівництвом групи, дозволяє їм чинити ризиковані і часто самогубні акції. Загибель під час джихаду (священної війни) є, на думку ісламських терористів, прямою дорогою до раю, і не дивно, що багато з них прагнуть загинути під час виконання завдання, вбачаючи у терористичному акті не стільки засіб досягнення мети, скільки своє особисте спасіння в релігійному сенсі. Для терористів такий спосіб життя вважається формою служіння Аллаху. Ісламські терористичні угруповання активно контактують та співпрацюють. Це зумовлено, насамперед, існуванням двох спільних ворогів: Ізраїль, що окупував священні землі ісламу, та західний спосіб життя. Близькою є також ідеологія ісламського фундаменталізму. На початку XXI століття ісламський тероризм – одна з глобальних проблем людства.

ІСЛАМСЬКИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ – форма радикального ісламу; категорична й непримирима вимога радикальної ісламізації суспільства на всіх рівнях – політичному, економічному, духовному, культурному. Ісламський фундаменталізм базується на радикальному та войовничому неприйнятті принципів, форм і цілей будь-якої модернізації ісламу, передбачає активне відстоювання ісламських традицій; ґрунтується на переконаності у власній непогрішності, абсолютизації сповідуваних ідеалів, засудженні будь-яких альтернатив, відстороненні від решти суспільства. Виокремлюють три категорії ісламських фундаменталістських течій: а) радикальний фундаменталізм (об'єктами боротьби є уряди, дипломати, іноземні журналісти. Широко використовуються військові методи боротьби проти існуючої влади,

насильство, терор тощо); б) поміркований фундаменталізм (поширений у сільській місцевості і спрямований на збереження ісламського духу та етикету); в) легальний фундаменталізм (в основі – прагнення його представників легально увійти до парламенту, місцевих органів влади, здійснювати соціальні реформи, втілюючи у життя ісламський ідеал у межах чинного законодавства).

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНА (від грец. *historia* – розповідь про минуле) – невід’ємна складова загальної історії, що вивчає політичні погляди і відповідні державні та політичні структури, всю політичну надбудову суспільства у його поступальному розвитку. Як наукова дисципліна, політична історія особливу увагу приділяє дослідженню політичних систем та їх структурних компонентів (політичних режимів, партій, громадсько-політичних організацій). Головними проблемами предметного поля політичної історії є процеси розвитку і функціонування різних політичних сил, пов’язаних з владою і державою, доля й окремі питання яких вирішуються в ході реформ, революцій, воєн. Її предмет становлять конкретно-історичні прояви закономірностей розвитку та функціонування всієї політичної надбудови суспільства.

ІСТЕБЛІШМЕНТ (від англ. *establishment* – установа) – правляча еліта, керівні кола якоїсь держави.

К

КАФІР – не мусульманин, або відступник.

КВОРУМ (від лат. *quorumpraesentiasufficit* – чієї присутності достатньо) – встановлена правилами процедури, регламентом якогось органу чи установи найменша кількість учасників зборів, засідань керівних та представницьких органів, конференцій, з’їздів тощо, необхідна й достатня для того, щоб почати роботу форуму, колективного органу або прийняти правомірне рішення на ньому.

КЛАН (від кельтс. *clann* – рід, плем’я) – у політичному розумінні – мала група, що існує у рамках великої, виникає стихійно і тому належить до системи неформальних зв’язків.

КЛАСИФІКАЦІЯ АНАЛІТИЧНИХ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ – аналіз громадської думки для складання точної картини настанов і думок людей на момент проведення опитування; виявлення вірогідних виборців стосовно певних кандидатів, політичних партій, засобів масової інформації під час виборчої кампанії; аналіз результатів минулих виборчих кампаній, що має на меті відстежити динаміку змін у регіоні; вивчення демографічного та соціального складу електо-

рату; проведення інтерв'ю серед репрезентативних груп, що дає змогу підійти до з'ясування суб'єктивних настанов виборців; моніторинг громадської думки (одномоментні опитування, що їх проводять регулярно впродовж певного періоду часу).

КЛАСИФІКАЦІЯ БАЗОВИХ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ – технології ставки на партію (блок, об'єднання); технологія ставки на лідера партії (блоку); технології ставки та лідера партії (партій, блоку); технологія поєднання ставки на лідерів і партію; технологія провідної (визначальної) ідеї та ідеалу; технологія міфізації і символу; технологія ставки на програму партії (блок) чи окремого кандидата; технологія використання суперечностей; технологія ставки на проблеми; технологія опозиційності; технологія паралельних виборів.

КЛАСИФІКАЦІЯ ГРУП ІНТЕРЕСІВ (за Г. Алмондом) – дезорієнтовані групи, що не мають жодних інституційних основ та об'єднують людей, які протестують проти конкретної політики; групи, які не мають характеру асоціацій, тобто ті, які ґрунтуються на класовій, культурній або етнічній ідентичності, висловлюють свої інтереси безпосередньо через індивідів, сім'ї та релігійні інституції; інституційні групи інтересів, які фактично існують у більших організаціях, зокрема політичних партіях і законодавчих органах влади; асоціації – специфічні групи висловлення інтересів (профспілки, організований бізнес).

КЛАСИФІКАЦІЯ ДИФЕРЕНЦІЙНИХ ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ – технологія переконання; технологія навіювання; технологія наслідування; технологія психологічного зараження; технологія установки; технологія використання й формування стереотипів; технологія залякування; технологія емоційного тиску; технологія впливу через конкретні події (факти); технологія компромату, технологія «переключення уваги»; технологія ставки на «переможця»; технологія «клонування»; технологія виведення з психічної рівноваги; технологія дезорганізації передвиборчої та виборчої кампанії; технологія ототожнення; технологія з «напарником».

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ: за суб'єктами прийняття (закони, постанови парламенту, нормативні акти, рішення політичних партій, груп тиску); терміном дії і масштабністю цілей (стратегічні, які охоплюють загальні та перспективні цілі суспільного розвитку; за тактичні, які стосуються безпосередньо виконання стратегічних рішень; оперативні, які спрямовані на досягнення поточних політичних завдань).

КЛЕРИКАЛІЗМ (від лат. *clericalis* – церковний) – суспільно-політична течія, представники якої виступають за посилення позицій, впливу церкви в політиці і духовному житті суспільства.

КОЛЕКТИВНА БЕЗПЕКА – система підтримки миру та безпеки у світі завдяки спільним діям і згоді всіх держав. Логіка цієї схеми полягає в тому, що жодна держава не може протистояти решті членів міжнародної спільноти, і тому агресію постійно можна стримувати. Однак ймовірність цього припущення зменшується, коли в системі є ядерна зброя.

Необхідні умови існування колективної безпеки є такими:

1) всі країни повинні дотримуватися статус-кво щодо відмови у використанні сили для будь-яких інших цілей, крім оборони своєї території;

2) всі держави повинні погодитися із ясным визначенням агресії, щоб уникнути непорозумінь в разі вияву тієї агресії;

3) всі держави, а особливо великі, повинні бути готовими надати свої збройні сили та резерви (чи створити міжнародні збройні сили, оплачувати їх та контролювати), щоб запобігти агресії, навіть якщо боротьба з нею дуже далека від їхніх безпосередніх інтересів;

4) всі держави повинні активно запобігати будь-яким порушенням санкцій, що можуть бути накладені на державу-агресора.

КОЛОНІАЛІЗМ (від лат. *colonia* – поселення) – панування більш розвинених країн (метрополій) над залежними від них і розташованими, як правило, поза їх межами країнами, територіями та їх населенням.

Політичну основу колоніалізму становило примусове позбавлення населення колоній можливостей реалізувати свої суверенні права, які узурпувалися метрополіями. З огляду на механізми цього процесу, можна виділити: колоніалізм збройний – підкорення силою, шляхом колоніальних воєн (Англія – в Індії, Бірмі; Франція – в Алжирі та ін.) та колоніалізм договірний – примусове нав'язування нерівноправних угод про визнання васальної залежності, встановлення протекторату та ін. (Англією – окремим індійським князівствам, князівствам басейну Персидської затоки; Францією – Марокко, Тунісу та ін.).

КОМПРОМІС (від лат. *compromissum* – угода, згода) – згода, порозуміння з політичним противником, досягнуті шляхом взаємних поступок в питаннях, які їх розділяють, для досягнення певних політичних цілей; пристосування до обставин, пов'язаних з відмовою політика від особистих переконань, позицій тощо.

КОМУНІЗМ – диктатура ультралівих сил, різновид тоталітаризму. Першою тоталітарною державою комуністичного типу був СРСР. Комунізм будував політику на теорії класової боротьби і спрямував репресії переважно проти власного населення, не сильно зачіпаючи інтереси інших держав, принаймні до закінчення Другої світової війни.

Характерними рисами комунізму було проголошення пріоритетності інтересів певного соціального класу, переважно робітників та селян, концентрація усієї повноти влади в руках партійної номенклатури. Після воєнної перемоги над фашизмом комунізм начебто одержав друге дихання, розширивши свою географію за рахунок ряду країн Європи, Азії та Латинської Америки. Проте комунізм не витримав змагання з демократичним співтовариством і в 90-х роках минулого століття потерпів крах.

КОМУНІКАЦІЯ – ключове поняття теорії та практики правління; насамперед це одна із форм взаємодії людей у процесі спілкування; загалом це процес передачі емоційного та інтелектуального змісту.

КОНКУРЕНЦІЯ (від лат. *concurrentia* – боротьба, змагання) – відносини між суб'єктами з різними інтересами та метою, але які за допомогою переговорів, угод в мирний спосіб змагаються за власні інтереси.

КОНСЕНСУС (від лат. *consensus* – згода, однастайність) – досягнення згоди, прийняття рішень зі складних питань шляхом обговорення і взаємних поступок. Загалом розглядається як:

а) громадянська злагода, що базується на загальній згоді членів суспільства щодо найважливіших суспільних цінностей, загального стану суспільних відносин, стратегічних і тактичних завдань державної політики;

б) принцип вироблення й ухвалення колегіальних рішень шляхом узгодження позицій і пошуку формулювань, прийнятих для усіх сторін без винятку.

Найдосконалішою сучасною формою консенсусу є плюралістичний консенсус, який передбачає різноманітність і терпимість.

КОНСЕНСУСНА МОДЕЛЬ ДЕМОКРАТІЇ – притаманний гетерогенним суспільствам тип демократичної політичної системи, що передбачає поділ влади між якомога більшою кількістю людей (через надання меншинам права вето з питань, що зачіпають їхні інтереси). Консенсусна модель демократії допомагає вирішувати проблеми поділених, сегментованих, багатоскладникових суспільств. Автор концепції – А. Лійпхарт.

КОНСЕРВАТИЗМ (від лат. *conservo* – зберігаю, охороняю) – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад. Він спирається на певні стереотипи масової свідомості і традиціоналістські уявлення, завдяки чому має широку соціальну базу серед представників різних верств. Попри різні форми, консерватизму притаманні спільні

ідейні ознаки: визнання недосконалості людської природи і обмежених можливостей людини; переконання про вроджену нерівністьлюдей; орієнтація на загальний морально-релігійний порядок; ставлення до конституції як до Богом даного порядку; панування закону і законслухняності індивідуальної свободи. Консерватизм можна розглядати як політичну філософію, яка прагне зберегти те, що вважають за найкраще в усталеному суспільстві, й чинить спротив радикальним змінам. Суттю цієї філософії є переконання в тому, що людське буття характеризується напруженістю, яку можна послабити за допомогою політичної діяльності, однак яку ніколи не вдається усунути остаточно. Сучасний європейський консерватизм розвивався протягом 1750–1850 рр. як реакція на швидкі суспільно-політичні зміни: ідеї Просвітництва, Французької революції, індустріалізації, загального виборчого права. До доктринальних різновидів сучасного консерватизму належать традиціоналізм і лібертаризм. З 1970-х рр. популярною політологічною концепцією стає неоконсервативна, яка була найбільш адекватною потребам західного світу, його переходу від індустріального до постіндустріального суспільства. Неоконсерватизм відкрив простір для технологічної модернізації та структурної перебудови економіки.

КОНСОЛІДАЦІЯ В ПОЛІТИЦІ – форма політичної взаємодії, що веде до об'єднання груп інтересів заради досягнення спільних цілей. Може набувати форми створення виборчого блоку, об'єднання фракцій у парламенті на підтримку того чи іншого рішення, узгодження масових дій заради здійснення тиску на уряд чи парламент тощо.

КОНСОЛІДАЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ – досягнення стійкої згоди між суб'єктами політичного процесу щодо демократичних правил політичної «гри»; перетворення тимчасових домовленостей перехідного періоду на стійкі норми демократичного суперництва і співробітництва політичних еліт при здобутті і здійсненні влади. Це також завершальна стадія «переходу», завданням якої є:

- забезпечення лояльності тієї частини старої еліти, яка здатна послідовно перейти на сторону демократії, включення її в демократичні процеси;

- поступове реформування державного апарату, армії, органів безпеки, внутрішніх справ з обов'язковим використанням кваліфікованих спеціалістів, їх досвіду;

- забезпечення лояльності і цілісності політичної опозиції (як правої так і лівої);

- легітимізація демократичного режиму на рівні всього суспільства через реалізацію інтересів соціальних груп (обмеженість ресурсів вимагає обов'язкової черговості дій у цьому напрямку).

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ – теорія і практика обмеження всевладдя держави за допомогою права, основні норми якого відображені в конституції.

КОНСТИТУЦІЯ (від лат. *constitution* – побудова, організація) – основний закон держави, який закріплює її суспільний та державний устрій, права, свободи та обов'язки громадян, організацію державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій тощо. Зазвичай приймається парламентом. В окремих випадках перше прийняття може здійснюватись установчими зборами. Існує у різних формах: як єдиний законодавчий акт або як сукупність конституційних законів та правових актів (Великобританія, Нова Зеландія).

КОНТРАБАНДА (від італ. *contrabando*) – переміщення товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення їх за межі України через митний кордон, поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю; незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних або вибухових речовин, зброї та боєприпасів. Контрабандні дії можуть бути вчинені за попередньою змовою групи осіб. Контрабанда товарів вважається вчиненою у великих розмірах, якщо їх вартість у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Контрабанда карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією предметів контрабанди. У випадку вчинення контрабанди за попередньою змовою групи осіб або особою раніше судимою, контрабанда карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією предметів контрабанди та з конфіскацією майна.

КОНТРАБАНДА НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ЇХ АНАЛОГІВ, ПРЕКУРСОРІВ – переміщення їх через митний кордон поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

КОНТРЕЛІТА – політично активна верства населення, з якої в майбутньому може бути сформований новий тип еліти, що прийде на зміну існуючій. Контреліта протистоїть правлячій еліті і за своїми якостями потенційно готова до управління. Поняття «контреліта» не тотожне поняттю опозиція. Контреліта – не будь-яка опозиція, а лише така, яка є противагою правлячій еліті в соціально-політичному сенсі, тобто так званою антисистемною опозицією. Опозиція – це будь-яка організована група, яка критикує уряд і прагне здобути владу. Контреліта ж має на меті формування нової системи влади.

КОНТРЕВОЛЮЦІЯ (від франц. *contre* – проти і *revolution* – революція) – активна боротьба реакційних (повалених) класів і соціальних

груп, які сходять з історичної арени, проти революційних перетворень та їхня реакція на революційний процес. Контрреволюція прагне реставрувати старі суспільні відносини, зберегти владу реакційних політичних сил, відновити попередні, усунуті революцією форми владарювання, припинити глибинні процеси соціально-політичного оновлення, протидіяти можливості створення нового ладу і відповідних йому форм влади.

КОНТРСИГНАТУРА (від лат. *contra* – проти та *signare* – підписувати) – елемент правового статусу глави держави в країнах з парламентською формою правління, який проголошує його правову невідповідальність за свої дії, пов'язані із виконанням безпосередніх обов'язків. Передбачає підпис міністра на акті, який надходить від глави держави, що означає прийняття міністром на себе юридичної та політичної відповідальності за даний акт.

КОНФЕДЕРАЦІЯ (від лат. *confederacio* – спілка, об'єднання) – це союз суверенних національних держав, територій, що вступили в нього для вирішення певних завдань, зберігаючи при цьому свою незалежність.

КОНФЛІКТ ПОЛІТИЧНИЙ (від лат. *conflictus* – зіткнення) – різновид соціальних конфліктів, який зачіпає владні інституції або такі проблеми перерозподілу ресурсів, які не можуть бути вирішені без задіяння фактора влади. Це стан політичних відносин, за якого їх учасники намагаються досягнути несумісних цілей. Існує ряд традиційних видів поведінки учасників конфліктів – придушення суперника, компроміс, відступ, капітуляція тощо. Практика свідчить, що оптимальний спосіб розв'язання конфлікту політичного – пошук його учасниками такого варіанта, коли у виграші будуть усі його учасники. Для цього необхідно, щоб кожний з них визнавав інтереси і права суперника, зосереджував увагу не тільки на власних, але й на чужих інтересах.

КОНФЛІКТНИЙ ТИП ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – такий тип соціалізації, що характеризується культурною неоднорідністю, викликаною високим рівнем змішаності суспільства, прихильністю індивіда до цінностей роду, клану, племені, що утруднює досягнення згоди між владою і носіями різноманітних цінностей. Культурна неоднорідність є основою існування високого ступеня політичного насильства. Засвоєння загальносуспільних традицій та цінностей проходить у постійній боротьбі з носіями субкультур. Такий тип притаманний західним суспільствам.

КОНФОРМІЗМ (від лат. *conformis* – подібний, відповідний) – пристосовництво, пасивне беззаперечне прийняття існуючих порядків, пануючих ідей і цінностей, стандартів поведінки, норм і правил, безумовне схилення перед авторитетами.

КОНФОРМІСТ (як тип політичної людини) – особа, якій притаманний середній рівень регламентованості політичної поведінки та низький рівень заангажованості у політиці; здатний швидко пристосовуватись до правил гри, запропонованих політичною владою, не намагається їх змінювати.

КОНФРОНТАЦІЯ –протиборство, протиставлення інтересів, принципів тощо.

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ – система основних офіційних поглядів на її сутність і зміст, важливі складові і пріоритети, соціальну справедливість. Ціннісною базоюконцепції правової політики мають бути ідеали справедливості, рівності і свободи, а політико-правовим підґрунтям є ідеї, принципи та норми побудови демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства, забезпечення легальності та законності в країні. Концепція правової політики повинна стати науковою основою розроблення засад державної правової політики і заходів щодо її реалізації.

КОРУПЦІЯ (лат. *corruptio*– підкуп) – злочинна діяльність у сфері політики або державного управління, що полягає у використанні посадовими особами ввірених їм прав та владних можливостей з метою особистого збагачення; підкуп і продажність державних, громадських і політичних діячів, зрощення органів державної влади із структурами організованої злочинності.

КОСМОПОЛІТИЗМ– (від грец. *kosmopolites* – громадянин світу) – ідея та ідеологія «світового громадянства»; принцип ставлення до нації та країни, який базується на розумінні визначних інтересів (загальнолюдських інтересів) та відповідальності за долю людства.

КРИЗА ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ (від грец.*krisis*– завершення, злам) – заперечення правочинності влади і владних відносин у суспільстві, відмова виконувати розпорядження владних структур, безвладдя.

КРИЗА ПОЛІТИЧНА – тимчасове призупинення чи припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи, значне поглиблення й загострення наявних політичних конфліктів, політичної напруженості.

КРИМІНАЛЬНА ПОЛІТИКА– це напрям соціальної політики держави у сфері боротьби зі злочинністю. Її змістом є застосування в боротьбі зі злочинністю комплексу економічних, соціальних, організаційних, правових та ін. заходів. Науково обґрунтована кримінальна політика передбачає концептуально визначені напрями діяльності державних органів та громадських організацій щодо захисту інтересів особи і суспільства від злочинних посягань через застосування системи кримінально-правових заходів з метою попередження злочинних проявів.

КРИМІНАЛЬНО-ГРАБІЖНИЦЬКИЙ ТЕРОРИЗМ – різновид тероризму, основна мета якого – одержання великого викупу. Для реалізації цієї мети застосовуються такі форми, як захват літаків, захоплення заручників. Протягом останніх десятиліть ці форми набули значного поширення. Так, в Італії на поч. 80-их рр. ХХ ст. було захоплено близько 350 осіб, за яких сплачено викуп у розмірі 185 млн.дол.

КУЛЬТ ОСОБИ (від лат. *cultus*– шанування, поклоніння) – єдиновладдя тоталітарного типу, безмірне звеличення певної особи, часто релігійного характеру, що означає плазування, сліпе поклоніння «божеству».

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ – сукупність цілей, завдань, практичних заходів, спрямованих на створення реальних умов, стимулів і конкретних механізмів реалізації культурних інтересів громадян країни; це – система політичних рішень у сфері науки, освіти, літератури і мистецтва, діяльності культурно-освітніх і релігійних установ, засобів масової комунікації, організації доквілля тощо. Культурна політика держави спрямована на досягнення визначених культурних цілей через оптимальне використання всіх матеріальних та духовних ресурсів, які має суспільство на даний час. Основне призначення культурної політики держави – задовольняти культурні потреби широких мас населення, сприяти культурному прогресу. За своїм змістом і спрямованістю культурна політика представляє, насамперед, інтереси держави, нації, панівних соціальних груп.

Основними напрямками культурної політики держави є: формування інфраструктури сфери культури, забезпечення її бюджетного фінансування, розвиток міжнародних культурних зв'язків, сприяння формуванню і розвитку національної наукової і творчої інтелігенції, створення належних матеріальних і духовних умов для її життєдіяльності; підтримка наукових, освітніх та культурних установ. Важливим завданням є оптимальне поєднання, відродження і збереження прогресивних надбань культури минулого з її модернізацією і подальшим розвитком.

Державна культурна політика спрямована на формування такого культурного середовища, в якому формуються особи, здатні широко і вільно мислити, створювати духовні й інтелектуальні цінності, морально вдосконалюватись.

Л

ЛЕГІТИМНІСТЬ (від лат. *legitimus* – законний, правомірний)– здатність політичного режиму досягати суспільного визнання й випра-

вдання обраного політичного курсу, винесених ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурі влади.

ЛЕЙБОРИЗМ (від англ. *labour*– праця) – ідеологія і політика робітничих партій ряду держав (Австралії, Барбадосу, Великобританії, Нової Зеландії та ін.), засновані на запереченні класової боротьби, прагненні до гармонізації інтересів робітників та підприємців, встановленні класового співробітництва між ними. Ідеологія лейбористських партій будується на засадах соціал-реформізму. Всі вони виходять із можливості перетворення капіталізму в соціалізм виключно мирним шляхом, за допомогою ряду соціальних реформ та поступової демократизації системи і капіталістичної влади.

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ НЕДЕМОКРАТИЧНОГО РЕЖИМУ – початкова стадія переходу до демократії, що передбачає зменшення контролюваності суспільного життя недемократичною елітою, застосування елементів демократії та політичного плюралізму.

Процес лібералізації усюди відбувається в такій послідовності:

- делегітимізація влади, втрата нею авторитету і впливу веде до наростання суперечностей і конфліктів у стані старої правлячої еліти;

- в еліті відбувається розкол на прихильників «твердої лінії», що виступають за збереження режиму і виведення його з кризи шляхом жорсткого регулювання суспільних відносин аж до застосування насильництва, та прихильників «м'якої лінії», які розуміють, що реформування суспільства неминуче і що його слід починати з реформування самої політичної системи;

- протягом певного часу між ними ведеться боротьба (відкрита і прихована) за вирішальні позиції у владних структурах; після здобуття переваги над своїми суперниками прихильники «м'якої лінії» розпочинають лібералізацію режиму (вона включає в себе послаблення контролю над засобами масової інформації; допущення діяльності неконтрольованих державою організацій; примирливе ставлення до страйків, мітингів та інших актів масового протесту; запровадження альтернативних виборів, якщо таких не було раніше і т.д.).

Отже, уже на стадії лібералізації відбувається консолідація нової політичної еліти, пожваблюється функціонування інститутів громадянського суспільства, розвивається правозахисний рух, з'являється незалежна преса, формується відкрита політична опозиція.

ЛІБЕРАЛІЗМ (від лат. *liberalis* – вільний) – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва і демократичних свобод. Згідно з ліберальним ідеалом, мета створення держави – збереження і захист природних прав людини; відносини між людьми повинні мати договірний харак-

тер, а верховенство закону є елементом соціального контролю. Вплив держави конституційно обмежений, вона не повинна втручатись в економічне життя суспільства. Політичному стилю лібералізму властиві прагматизм, раціоналізм, меркантилізм. Щонайменше можна виділити три послідовні ступені в розвитку лібералізму: класичний (XVIII–XIX ст.), модернізований або перехідний лібералізм кінця XIX – початку XX ст. (неолібералізм) та сучасний соціальний лібералізм. Більшість партій – прихильників лібералізму (понад 30) у Європі об'єднані в ліберальний Інтернаціонал, створений у 1974 р.

ЛІДЕР (від англ. *lead* – нести, керувати) – член групи, за яким визнається право приймати відповідальні рішення в тій чи іншій ситуації; авторитетна особа, яка відіграє провідну роль в організації групи і регулює взаємовідносини між її членами. Існують такі типи лідерів:

а) авторитарний – тип політичного лідера, для якого цінність влади полягає у можливості здійснювати панування над іншими, нав'язувати їм свою волю. Зовнішня зверхність над іншими є можливістю приховати свої особисті недоліки, слабкості, психологічні комплекси, параноїдальні прояви;

б) лідер-гравець – тип політичного лідера, який особливо не звертає уваги на ідеологічні та політичні програми, а розглядає боротьбу за владу як гру. Основне завдання такого типу лідера – здобути визнання і підтримку народних мас, «виграти» в інших. Його діяльність здійснюється в рамках встановлених правил гри, однак цілі діяльності не догматизуються;

в) лідер-громадянин – тип політичного лідера, який трактує владу як реальний шанс для служіння суспільству. Його діяльність спрямована на захист громадських інтересів; мотиви діяльності – соціоцентричні. Лідер керується принципами моралі, турбується про інших людей, долю нації, держави;

г) неформальний лідер – особа, яка завдяки своїм індивідуальним якостям, здібностям до лідерства, прагненню володарювати отримує визнання права на керівництво з боку групи, організації, всього суспільства;

д) політичний лідер – особа, що має постійний пріоритетний вплив на певне політичне об'єднання або на все суспільство завдяки своїй участі та ролі у політиці. Глава, керівник держави, партії, громадсько-політичної організації, руху, якоїсь громади тощо; популярний і впливовий учасник суспільного життя, який визначально впливає на нього, консолідує зусилля людей для досягнення якоїсь спільної мети.

ЛІДЕРСТВО ПОЛІТИЧНЕ – (від англ. *leader* – ведучий, керівник) – процес взаємодії між людьми, в ході якого наділені реальною

владою авторитетні люди здійснюють легітимний вплив на суспільство (чи певну його частину), котра добровільно віддає їм частину своїх політико-владних повноважень і прав.

ЛІДЕР-ПРАГМАТИК – тип політичного лідера, який розглядає владу як засіб для отримання особистих благ: престижу, багатства, слави. Інтереси суспільства мають значення для нього лише у тому випадку, коли від їх врахування залежить його особиста вигода.

ЛІДЕР ФОРМАЛЬНИЙ – особа, в якій статус лідера пов'язаний з володінням владою, посадою, місцем у суспільній ієрархії (президент, директор та ін.).

ЛОБІ В ПОЛІТИЦІ – неформальні кулуарні об'єднання високооплачуваних агентів тих соціальних груп, які домагаються пріоритетного врахування своїх інтересів у політиці.

ЛОБІЗМ (від англ. *lobby* – групи тиску) – це групи інтересів, які чинять тиск на органи державної влади для законодавчого чи адміністративного забезпечення своїх інтересів.

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ – це самоцінність та суспільна значимість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається існуючими суспільними відносинами, не залежить від конкретної людини і має бути рівною для всіх людей.

Природа людської гідності є двоякою. З одного боку, вона втілює всі найкращі ціннісні здобутки людства, виражає рівень гуманістичного розвитку автономної людини як родової істоти. З іншого боку, людська гідність вчиняє прямий і безпосередній вплив на кожну людину, впливаючи на її поведінку через базові цінності суспільства, формуючи її погляди на життя, особисту систему цінностей, ціннісні орієнтації і, таким чином, зумовлює та формує особисту гідність кожної людини. Через такий двоякий процес і проходить духовний розвиток суспільства. Таким чином, духовність людини, її індивідуальність відображаються в духовності (культурі) соціуму, а базові позитивні характеристики і риси гідності людини відображаються у людській гідності.

Людська гідність отримала правове визнання і регламентацію. Так, Загальна Декларація прав людини (1948) у преамбулі закріплює положення про те, що визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, рівних та невід'ємних їхніх прав, є основою свободи, справедливості та загального миру. Преамбули до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966) і Пакту про громадянські та політичні права (1966) проголошують, що всі права людини випливають із властивої людській особі гідності. Згідно з Конституцією України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторкан-

ність та безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (ст. 3).

М

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА (від лат. *majorite*–більшість) – така виборча система, згідно з якою переможцем є той кандидат, який набрав встановлену законом більшість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні. Тут головним суб'єктом виборів є особа (кандидат). Залежно від способу встановлення переможця виділяють мажоритарну систему абсолютної та відносної більшості. Згідно з мажоритарною системою абсолютної більшості, переможцем є той кандидат, який набрав більше 50% голосів виборців. При мажоритарній системі відносної більшості переможцем стає кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів.

Переваги мажоритарної виборчої системи:

- 1) наявність постійного зв'язку між кандидатом і виборцями округу;
- 2) виборці голосують за конкретну людину, яку можуть оцінити;
- 3) потенційний демократизм, оскільки переможця підтримує більшість виборців.

Мажоритарна виборча система має і ряд недоліків:

- 1) значна розбіжність між кількістю отриманих голосів та кількістю депутатських мандатів;
- 2) неврахування голосів значної кількості виборців;
- 3) велика можливість для здійснення тиску на виборців, маніпуляцій та фальсифікацій.

МАКІАВЕЛІЗМ – різновид політичної поведінки, що виправдує будь-які засоби (в тому числі й насильницькі, жорстокі) заради досягнення поставленої мети.

МАНДАТ (від лат. *mandatum* – доручення) –

- 1) обов'язок, повноваження, доручення, право, наказ, статус;
- 2) документ, що підтверджує повноваження певної особи;
- 3) документ, що засвідчує особливий вид залежності однієї держави від іншої чи від міжнародної організації.

У сучасному світі широко використовується депутатський мандат, який є своєрідною функцією парламентарія і може носити чи не носити імперативний характер. У першому випадку депутат несе перед своїми виборцями відповідальність і може бути відкликаний ними у

будь-який момент, в іншому випадку депутат не має перед виборцями ніяких обов'язків.

МАНПУЛЮВАННЯ – спосіб впливу, спрямований на зміну напрямку активності електорату, його ідей, думок, поглядів та іншого, що залишається непоміченим.

МАРКЕТИНГ ПОЛІТИЧНИЙ (англ. *marketing*, від *market* – ринок, збут) – діяльність, спрямована на вироблення певної поведінки людини щодо конкретних політичних лідерів, партій, організацій та ін. Суттю політичного маркетингу є вивчення існуючої громадської думки щодо певного суб'єкта політики та формування бажаного ставлення людей до даного політика. Вдале застосування політичного маркетингу дозволяє сформувати позитивний імідж, що реально збільшує шанси кандидата на перемогу у виборах.

МАРКСИЗМ – одна з найрадикальніших течій європейського соціалізму, яка злилася з комунізмом, доповнивши соціальні гасла боротьби за права людей праці, притаманні всім течіям соціалізму, утопією безкласового комуністичного майбутнього та революційним фанатизмом. Основними постулатами марксизму були: необхідність соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату як вищої форми демократії; тотальне усуспільнення засобів виробництва; централізоване планове ведення господарства і усунення ринкових відносин, заперечення соціального, ідеологічного і політичного плюралізму. Марксизм спирався на концепцію диктатури пролетаріату, що була сформульована теоретиками революційного соціалістичного вчення К. Марксом і Ф. Енгельсом. Пролетаріат розглядався як прогресивний клас, здатний покласти край усім формам експлуатації і насильства. Наприкінці XIX – початку XX ст. радикальний марксизм здобув найбільше визнання в Росії та став ґрунтом для революційних ідей і рухів на її теренах. Реалізація його ідей у практично-політичному сенсі здійснювалась через масове соціальне насильство, повну заборону приватної власності, ринкових відносин, політичної та духовної опозиції. Способи реалізувати марксистську доктрину соціалізму показали її нежиттєздатність і утопізм.

МАСОВА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ – це добровільне, організаційно оформлене членство, об'єднання громадян, створене за їхньою волею для виявлення й задоволення інтересів на засадах саморядування.

МАСОВА КОМУНІКАЦІЯ – процес поширення інформації (знань, духовних цінностей, моральних і правових норм тощо) за допомогою технічних засобів (преса, радіо, кінематограф, телебачення, Інтернет) на чисельно великі розосереджені аудиторії.

МАСОВА ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ – виражає зміст і рівень потреб широкого загалу, усієї маси населення та його уявлення про способи задоволення цих потреб через політичну діяльність; відображає рівень знань народу про суспільно-політичну реальність, які частково вироблені різними ідеологіями та закріплені в політичній культурі, а частково здобуті ціною власного досвіду та досвіду діяльності соціальних груп і масових рухів. Масова політична свідомість є з цієї причини неоднорідною, хоч у ній домінують певні тенденції, пов'язані з політичною культурою того чи іншого народу. Держава здійснює певну роботу, спрямовану на формування і розвиток масової політичної свідомості в середовищі своїх громадян у відповідному напрямі. Тому навіть формальна належність індивіда до тих чи інших організованих груп не означає, що в нього сформується свідомість, яка неодмінно відповідатиме інтересам даної групи. Політичні ідеї і погляди людей у демократичному суспільстві мають достатньо високий ступінь незалежності і самостійності. На них впливає особистий досвід, рівень інтелектуальної розвиненості та обізнаності, низка актуальних соціально-економічних чинників, а також історична традиція, національний менталітет, що формувався впродовж тривалого часу.

МАФІЯ (від італ. *mafia* – сім'я) – група осіб, які намагаються досягнути корисливих і владололюбних цілей не тільки в рамках певної організації, а й суспільства загалом.

МАХДІ – лідер ісламського озброєного повстання (перевороту), що керується релігійними мотивами.

МЕНТАЛІТЕТ (від франц. *mentalite* – склад розуму, світосприйняття) – своєрідний стан, рівень розвитку і спрямованості індивідуальної та групової свідомості, здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій, суспільних цінностей та адаптації до умов соціального середовища, можливостей впливу на нього, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.

МЕТА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ – досягнення максимально можливого добробуту суспільства, підвищення ефективності економіки та прискорення темпів її розвитку шляхом всебічного розвитку соціально-економічної системи; забезпечення соціальної й політичної стабільності. Основні цілі економічної політики держави: економічне зростання, досягнення стабільного рівня цін, забезпечення ефективної зайнятості, захист і підтримка принципів економічної свободи, створення соціальної безпеки і стабільності, а також підвищення реальних доходів населення, кардинальне поліпшення житлових, соціально-побутових і культурних умов його життя, досягнення життєвого рівня народів сучасних цивілізованих країн Заходу.

МЕТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ – створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, для більш повного і кращого задоволення матеріальних і духовних потреб усіх соціальних груп, досягнення справедливості в розподільчих відносинах, надання особливого захисту та допомоги недієздатним та нужденним, розв’язання соціальних проблем, спричинених природними катаклізмами, складними обставинами або ж несподіваною, неадекватною поведінкою особи; сприяння всебічному розкриттю творчого потенціалу людини; досягнення в суспільстві соціальної злагоди, стабільності, рівноваги, цілісності, консолідації; подолання соціальної напруги.

МЕТОДИ ПОЛІТОЛОГІЇ – сукупність способів здобуття політичних знань, до яких належать: філософські, історичні, загальнонаукові, спеціальні, логічні, емпіричні, соціологічного плюралізму, метод пізнання соціальних явищ тощо. Вибір конкретних методів та їхнє пріоритетне використання залежить як від якостей досліджуваного об’єкта, так і від тих конкретних завдань, які ставить перед собою дослідник.

МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ПОЛІТОЛОГІЇ – філософське обґрунтування природи політики, політологічні теорії середнього рівня, методи політики.

МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ (грец *metodous* – шлях і *logos* – слово, вчення) – система принципів та засобів побудови політичних теорій, різних рівнів систематизації політичних знань, а також емпіричних досліджень на рівні конкретного (політологічного) аналізу. Як наука, політологія використовує практично всі методисоціальних наук – філософський, загальнонауковий, спеціальний.

МЕХАНІЗМ ВПЛИВУ – система дій, що забезпечують максимальний ефект щодо позитивної зміни чи вдосконалення світогляду суб’єкта (навчання, виховання, соціалізація, політизація, колективна праця тощо).

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ – система способів, засобів, завдяки яким держава здійснює покладені на неї завдання і функції. Механізм держави як єдина цілісна система складається з ряду підсистем, включаючи в себе всі вертикальні і горизонтальні державні зв’язки, які характеризують різні напрями і види державної діяльності (функції) суспільства, організованого у державу. Дану систему складають інституційні (статутно оформлені) механізми, які становлять сукупність органів і організацій та інших інститутів держави, які утворюють її організаційну основу: організаційно-політичну, організаційно-економічну, організаційно-соціальну, організаційно-культурну тощо. Меха-

нізм держави не тільки є головним, а й детермінує інші підсистеми державних ланок політичної системи суспільства. До організаційно-політичної основи держави, її механізму належать, насамперед, вищі і місцеві органи державної влади, Збройні сили, система правоохоронних органів тощо.

Механізм держави є комплексною системною категорією, яка характеризується єдністю організаційних, нормативно регулятивних, матеріально-технічних, бюджетно-фінансових, ідеологічних та соціально-культурних способів і засобів матеріалізації публічної влади, надаючи останній демократичного і правового характеру, соціально орієнтованої визначеності та предметності.

МЕХАНІЗМ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА – система правил, що регулюють найважливіші процеси висунення «перших осіб» у структури влади і здійснення ними своїх владних повноважень. Охоплює систему висунення, рекрутування політичних лідерів, форми політичної кар'єри, місце і функції лідера в політичній системі. Для демократичного суспільства характерна антрепренерська система добору лідера. У недемократичних країнах діє організаційно консервативна система (гільдій).

МИРОТВОРЧІ ОПЕРАЦІЇ – втручання третьої сторони, щоб розділити і примирити учасників конфлікту. ООН здійснює миротворчі операції від 1948 р., коли відправила військових спостерігачів до Кашміру і на Близький Схід. Минуло більше 50-ти років, а миротворці й досі перебувають в цих регіонах. Кількість миротворчих організацій ООН різко зросла, коли закінчилася «холодна війна», зокрема їх здійснювали в Сомалі, Руанді, на Балканах і в Кувейті, Іраку та ін. Миротворчі операції полягають у розміщенні збройних формувань, які зобов'язані наглядати за виконанням угод про припинення вогню і бути буфером між учасниками бойових дій. На даний час точаться дискусії, якою мірою миротворчі сили можуть або повинні брати участь в активній підтримці припинення вогню. Мова йде про можливість і практичність нейтрального втручання та про рівновагу між статус-кво і діями миротворчих сил з метою змінити стратегічну ситуацію, щоб збільшити перспективи розв'язання конфлікту.

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА – стан міжнародних відносин, який включає порушення миру та створення реальної загрози розвитку людства, за якого народи можуть суверенно, без втручання і тиску ззовні, визначати шляхи і форми свого суспільно-політичного розвитку; діяльність держав та міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану, універсальна система механізмів, заходів і гарантій якого включає застосування сили в міжнародних стосунках.

Відповідно до Статусу ООН, головна відповідальність за підтримання миру й міжнародної безпеки покладена на Раду Безпеки ООН, якій належить виключне право застосування санкцій проти агресора. Міжнародну безпеку розрізняють: за масштабами забезпечення – безпека національна й регіональна (в межах того чи іншого регіону світу) і всезагальна (у глобальному масштабі); за сферами забезпечення – безпека у військовій, політичній, економічній, гуманітарній сферах; за суб'єктністю – безпека суспільства, держави, людини.

Найважливішими елементами системи міжнародної безпеки є:

1) наукові теорії безпеки, концепції, доктрини, програми досягнення її високого рівня;

2) сукупність міждержавних, державних, громадських організацій та інститутів підтримання миру;

3) сили, засоби і матеріальні ресурси щодо запобігання, зростання безпеки на міжнародному рівні.

Запорукою ефективності системи міжнародної безпеки є досягнення згоди між народами щодо виключення прагнення різних країн до світового панування, поступова ліквідація організацій, заснованих на силових, примусових принципах дій.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА – система економічних, правових, дипломатичних, ідеологічних, військових, культурних та ін. зв'язків і відносин між народами, державами і групами держав, організаціями, що діють на світовій арені; комплекс двосторонніх та багатосторонніх політичних, економічних, дипломатичних, військових, культурних, науково-технічних відносин між державами.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО – сукупність юридичних норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного спілкування. Сучасне міжнародне право має принципи і норми, які визнані всіма державами і обов'язкові для всіх держав. Основні принципи міжнародного права закріплені в Статуті ООН, в «Декларації принципів міжнародного права» (1970 р.)

МІЖНАРОДНИЙ (ТРАННАЦІОНАЛЬНИЙ) ТЕРОРИЗМ – суспільно небезпечні, насильницькі діяння, здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями чи угрупованнями (у тому числі за підтримки державних органів окремих країн) з метою досягнення певних цілей із широким застосуванням диверсійних актів, збройних нападів, викрадень, захоплень, вбивств ні в чому не винних людей, загрозою їх життю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій; із застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового

ураження. Термін «міжнародний тероризм» використовується з 70-х рр. XX ст. У Кодексі злочинів проти світу і безпеки людства ООН він визначається як «здійснення, організація, сприяння здійсненню чи фінансування заохочення агентами чи представниками однієї держави актів проти іншої держави чи потурання з їх боку здійсненню таких актів, що спрямовані проти осіб чи власності, і які за своїм характером мають на меті викликати страх у державних діячів, груп людей чи населення в цілому». Міжнародний тероризм – явище у світовий політиці, яке пов'язане із поширенням насильства у формі терористичних актів, що ставлять під загрозу нормальний хід міжнародних відносин.

Основною метою терористичних дій є зміни у політиці, досягнення поступок з боку держави, залякування представників іноземних держав, міжнародних організацій, окремих груп населення.

Причинами існування міжнародного тероризму на сучасному етапі є: невіршеність національних проблем та проблем кордонів (значна частина народів позбавлена права на національне самовизначення); загострення протиріч між християнською, ісламською та далекосхідною цивілізаціями; відсутність дієвих механізмів боротьби з тероризмом; прагнення США до домінування у світі як єдиної наддержави; бажання певних суб'єктів політичного процесу дезорганізувати встановлений світовий порядок.

Наприкінці XX століття широко розгорнулась терористична діяльність ісламських фундаменталістів, екстремістських, націоналістичних, шовіністичних організацій. Терористичний акт 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку та Вашингтоні спонукав світову громадськість до об'єднання у боротьбі з тероризмом. Було створено потужну антитерористичну коаліцію держав на чолі зі США, яка розгорнула широкомасштабну боротьбу з мережею терористичних організацій.

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ – об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою вирішення питань регіонального або глобального характеру, відродження та врегулювання військових конфліктів.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА БАЗА БОРТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ – Конвенція «Про попередження і покарання тероризму» (1937); Конвенція «Про злочини та деякі інші акти, що здійснюються на борту повітряних суден» (1963); Конвенція «Про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден» (1970); Конвенція «Про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства» (1988); Конвенція «Про захоплення заручників» (1979); Вашингтонська Конвенція «Про попередження і покарання актів тероризму, що набирають форми міжнародно значущих злочинів

проти особистості і пов'язаного з цим вимагання» (1971); «Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом» (1997); «Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом» (1997); «Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму» (1999).

МІЛІТАРИЗАЦІЯ (від лат. *militaris* – воєнний) – 1) підпорядкування економічного, політичного і громадського життя держави головним чином для підготовки загарбницьких воєн, придушення опозиційних до існуючого режиму рухів; 2) перенесення форм і методів військової організації на сферу цивільних відносин; 3) створення воєнної економіки в мирний час; 4) виховання населення у військовому дусі. Основу мілітаризованої політики складають збройні сили з відповідною базою оснащення і комплектації, а також розгалужена інфраструктура військового керівництва й органів забезпечення здійснення зазначеної політики. Мілітаризація суперечить сучасному розвитку світового співробітництва і стоїть на перешкоді створення всезагальної системи міжнародної безпеки.

МІЛІЦІЯ (від лат. *militia* – військо) – державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Міліція в Україні – єдина система органів, яка входить до структури МВС України. Правовою основою діяльності міліції є: Конституція України, законодавчі акти України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, Загальна декларація прав людини, міжнародні правові норми, ратифіковані в установленому порядку.

Центральне місце в системі правових актів, що регулюють діяльність міліції, посідає закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року.

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ (МВС) УКРАЇНИ – центральний орган державної виконавчої влади у сфері внутрішніх справ, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і правові основи організації якого визначаються Конституцією України, чинним законодавством України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України.

Міністерство внутрішніх справ забезпечує формування і реалізацію державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, організовує та координує діяльність органів внутрішніх справ у боротьби зі злочинністю, з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, пожежної безпеки, охорони

та оборони особливо важливих об'єктів. У межах своїх повноважень МВС України організує виконання актів законодавства України і здійснює контроль за їх реалізацією. Згідно з Указом Президента України «Про положення про Міністерство внутрішніх справ України», основними завданнями МВС є: організація і координація діяльності органів внутрішніх справ щодо захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки; розроблення та реалізація державної політики щодо боротьби із злочинністю; забезпечення запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування, вживання заходів до усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень; розшук осіб, що вчинили злочин; організація оборони і охорони внутрішніми військами особливо важливих державних об'єктів; забезпечення реалізації державної політики з питань громадянства; забезпечення проведення паспортної, реєстраційної та міграційної роботи; забезпечення безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки; здійснення на договірних засадах охорони майна всіх форм власності; підготовка органів внутрішніх справ та внутрішніх військ для інтеграції України до Європейського союзу.

МІСЦЕВА ВЛАДА – вид публічної влади, яка реалізується від імені суб'єктів, що функціонують в межах певних адміністративно-територіальних одиниць, а також здатність її носіїв впорядковувати поведінку мешканців цих одиниць та впливати на розвиток місцевого життя. Конституція України встановлює поділ публічної влади як за видами (представницька, виконавча, судова), так і за рівнями (центральна, місцева).

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ – політика субдержавних утворень; політико-правовий інститут, в межах якого здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях (грумада) через самоорганізацію місцевих жителів, за згодою і при підтримці держави. Місцеве самоврядування є характерною ознакою демократичного суспільно-політичного розвитку і являє собою один з найважливіших елементів взаємозв'язку держави і суспільства, реалізації можливостей та інтересів окремої особи. Місцеве самоврядування покликане забезпечувати самостійне вирішення громадянами через виборчі органи чи безпосередньо всіх питань місцевого значення, виходячи з власних інтересів, на основі закріплених за відповідними самоврядними органами матеріальних і фінансових ресурсів. Основним принципом місцевого самоврядування є його організаційне відокремлення від державної влади. Економічною основою місцевого самоврядування є муніципальна власність, порядок

створення, використання й розподіл якої реалізується згідно з чинним законодавством тієї чи іншої держави.

Форми практичного втілення місцевого самоврядування є різними, мають свої неповторні, історично зумовлені особливості: земства в царській Росії; регіони, департаменти і комуни у Франції; графства, тауни, тауншіпи і муніципалітети у США; кантони у Швейцарії; землі в Німеччині й Австрії та ін.

МОВНА ПОЛІТИКА – політика держави, спрямована на забезпечення громадянам мовних та національно-культурних прав; система політичних рішень, спрямованих на захист одержавленого етносу перед мовною, культурною експансією інших націй. Спрямування мовної політики передбачає поєднання принципу державності мови з гарантіями розвитку та захисту мов національних меншин.

Законодавчі основи мовної політики України визначені прийнятим Верховною Радою УРСР 1989 р. «Законом про мови в Українській РСР», де українській мові надано статус державної. Правовий статус української мови як державної закріплено у Конституції України (стаття 10). Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя і на всій території України. Разом з тим, в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист мов нацменшин. Крім того, держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

МОДЕЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – система зацікавлених і примусових мотивів політичної соціалізації, які формують систему особистісної мотивації політичної поведінки кожної особи. Поділяється на:

– модель «інтересу», в основі якої лежать мотиви зацікавленості. Розглядає людину як вільну особу, яка керується у своїй діяльності особистим інтересом; передбачає раціональне усвідомлення індивідом можливості отримати особисту вигоду від участі у політиці, забезпечити особисте благо, привілеї, отримати користь в обмін на підкорення. Характерна для населення США;

– модель «переконання», в основі якої лежать мотиви зацікавленості та переконання. Пов'язана з усвідомленим бажанням людини відповідати вимогам політичної системи згідно з своїми внутрішніми переконаннями через почуття обов'язку, що виникає на основі віри в ефективність і справедливість існуючого суспільно-політичного ладу. Притаманна для населення Західної Європи;

– модель «підкорення», в основі якої лежать примусові мотиви пристосування до вимог політичної системи. Взаємовідносини особи і політичної влади виходять з того, що людина – недосконала істота, не

здатна самостійно приймати рішення, є пасивним об'єктом політики, «гвинтиком» у системі. Політична поведінка особи мотивується обмеженістю, поступливістю під тиском заборон, обмежень, покарань, страхом перед можливістю застосування політичною владою насильства, терору. Підкорення людини державі, партії, еліті обмежує участь у політичному процесі, що призводить до відмови від широкого використання активності особи у політиці. Притаманна для населення недемократичних країн тоталітарного типу.

МОДЕРНІЗАЦІЯ (від франц. *moderne* – новітній, сучасний) – це широка соціологічна категорія, що використовується для означення процесу набуття суспільствами (спочатку передовими в технологічному, економічному і соціально-політичному розвитку, а потім і більшістю інших) тих рис, які прийнято вважати ознаками сучасної цивілізації.

МОНАРХІЯ (від грец. *monarchi* – єдиновладдя, єдинодержавність) – форма правління, за якої державна влада цілком або частково зосереджена в руках одноосібного глави держави – монарха, здебільшого спадкоємного. Вона (влада) не вважається похідною від будь-якої іншої влади чи органу. Монархія як форма правління має кілька різновидів. *Абсолютна* монархія передбачає всевладдя глави держави (короля, імператора) й відсутність конституційного ладу. Ця форма правління була поширена в добу феодалізму й нині у розвинутих країнах не існує. *Конституційна* монархія обмежує повноваження глави держави конституцією. Залежно від ступеня конституційного обмеження повноважень монарха розрізняють дуалістичну й парламентську монархію. За дуалістичної, відбувається поділ влади між монархом і парламентом. Повноваження монарха в даному випадку обмежені головним чином у сфері законодавчої влади, але досить широкі у виконавчій. Так було в ряді держав XIX ст. (в Німеччині, Японії), а нині фактично не практикується в розвинутих країнах. Суть парламентської монархії полягає в тому, що законодавча влада повністю належить парламентові (Велика Британія).

МОТИВ (від лат. *moveo* – рухаю) – матеріальний або ідеальний предмет, заради якого реалізується діяльність.

Н

НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН – передбачений конституцією або конституційними законами правовий режим діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, котрий тимчасово допускає обмеження в здійсненні окремих

прав і свобод людини і громадянина та прав юридичних осіб, а також покладає на них додаткові обов'язки.

НАЙМАНСТВО – різновид злочину проти міжнародного правопорядку та безпеки людства. Передбачає вербування, фінансування, навчання, матеріальне забезпечення найманців з метою подальшого їх використання у збройних конфліктах, військових конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади, порушення територіальної цілісності держави.

НАЙМАНЦІ – озброєні громадяни певної країни, які беруть участь у бойових діях на території інших держав на боці однієї з конфліктуючих сторін, захищаючи інтереси з корисливих мотивів або переслідуючи ті чи інші ідеологічні принципи.

НАПРЯМИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ – створення гасла, тобто короткого звернення до виборців, яке стає лейтмотивом усієї виборчої кампанії; створення інформаційних приводів; підготовка та поширення політичної реклами; організація виступів кандидата перед виборцями.

НАПРЯМИ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ – просування позитивного іміджу кандидата та його програми; критика, викриття недоліків суперників; захист вразливих сторін кандидата та його програми від критики з боку суперників.

НАПРЯМИ ПОЛІТИЧНОГО ДЕЗІНФОРМУВАННЯ – введення в оману майбутніх суперників щодо реальної участі чи неучасті у виборах, своїх стратегічних планів, ідей, задумів, матеріальних ресурсів, союзників тощо; створення ілюзії бездіяльності й байдужості до результатів виборів; «витік» свідомо викривленої інформації про суперників, їхні ідеї, плани, матеріальне забезпечення та ін.; перебільшення негативного впливу на тих чи інших суб'єктів, представників уряду, партій, на розвиток негативних явищ у суспільстві; критика «бездіяльності» чи, навпаки, «негативної діяльності» тих чи інших кандидатів; значне перебільшення своїх можливостей у випадку перемоги на виборах.

НАРАДА З БЕЗПЕКИ ТА СПІВПРАЦІ У ЄВРОПІ (НБСЕ) – у 1995 р. стала Організацією (ОБСЕ). НБСЕ відбувалася у Гельсінкі 1975 р., де в засіданні брали участь всі члени НАТО, Варшавського договору і нейтральні держави Європи. До Завершального акту НБСЕ увійшли декларація принципів взаємовідносин між державами і 3 групи сфер, на які поширювалися домовленості: 1) заходи зміцнення довіри; 2) економічна та інша співпраця; 3) співпраця в гуманітарній галузі та у сфері захисту прав людини. На довгий час членство в ОБСЕ поширилось на 55 країн. Головна роль ОБСЕ тепер полягає в сприянні ліберальній демократії в Східній Європі та розвитку Центру

розв'язання криз у Празі. ОБСЄ становить елемент нової архітектури європейської безпеки, однак консенсусна природа не дає їй змоги відігравати провідну роль у розвитку заходів безпеки для Східної Європи.

НАРКОБІЗНЕС – організована злочинна діяльність з виготовлення та збуту наркотичних та психотропних засобів.

НАРКОМАНІЯ (від грец. *narke*– заціплення, манія) – хворобливий потяг, особливістю якого є залежність від систематичного вживання наркотичних та психотропних засобів, що призводить до важких порушень фізичних та психічних функцій людського організму.

НАРКОМАФІЯ – злочинні організації, що займаються наркобізнесом.

НАРКОПОЛІТИКА – реалізація конфлікту між певними соціальними групами та інституціями (уряди, міністерства та відомства, громадські організації, політичні партії та інші політичні сили суспільства, наркомафія), зумовленого їх протиріччями щодо питання про владу, що дає можливість встановлювати правила обороту психічно активних речовин у відповідності до їх (груп та інтересів) морально-етичних уявлень. Сучасна наркополітика передбачає жорстку, обмежувальну та ліберальну стратегію.

НАРОД – історично змінна спільність соціальних груп, яка включає в себе на різних етапах історії класи і прошарки, що беруть участь у вирішенні проблем суспільного розвитку; все населення певного політико-географічного середовища (країни).

НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – (від франц. *souverainete*– верховна влада) – незалежне від будь-яких сил, обставин та осіб верховенство влади (суверенітет держави, народу, нації, особи). Народний суверенітет заснований на визнанні всього повноправного населення тієї чи іншої країни джерелом політичної влади.

НАРОДНИЙ ФРОНТ – це масовий суспільно-політичний рух, що охоплює широкі кола населення, їхні масові організації і політичні партії для досягнення певних політичних цілей.

НАРОДНИЦТВО – ідеологія та суспільно-політичний рух української інтелігенції в другій половині ХІХ ст. Прихильники народництва (М. Костомаров, А. Антонович, М. Драгоманов) виступали проти кріпацтва, капіталізму, відстоювали ідею знищення самодержавства. Ідеалом українських народників була Україна «без холопа і пана», Україна запорізького козацтва. В умовах російського шовінізму і царських репресій народництво в Україні мало переважно культурницький, неполітичний характер. Відійшовши від республіканських ідей кирило-мефодіївців, українські народники головну увагу зосередили на відродженні української мови, літератури, освіти, історії тощо. Представники народницького напрямку міжвоєнного періоду (М. Гру-

шевський, Р. Лашенко, С. Шелухін) вважали найвищим критерієм історичної оцінки народний добробут і народоправство, вони досліджували історію українського народу як окремої культурно-етнічної одиниці, обґрунтовували політико-правові підстави української державності, розглядали ідею можливих федеративних об'єднань України з тими країнами, з якими вона підтримувала історичні зв'язки. Виділили основні засади, на яких має будуватися українська державність: народоправство, демократизм, безкласовість.

НАРОДОВЛАДДЯ – належність влади народів та її здійснення ним безпосередньо або через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Основні принципи народовладдя: суверенітет народу; політичний плюралізм; пріоритетність безпосереднього народовладдя, загальність і рівність у здійсненні народовладдя; гарантованість народовладдя та ін.

НАСИЛЬНИЦТВО У ПОЛІТИЦІ – один з поширених засобів, що застосовується легально державою і використовується нелегально іншими суб'єктами політики (політичними партіями, організаціями, групами, окремими особами).

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА БЕЗПЕКА – це стан захищеності наукового потенціалу держави, наявних у країні конкурентоспроможних технологій, а також недопущення та усунення наслідків технологічної недостатності господарської діяльності.

НАЦИЗМ – назва німецького фашизму, що походить від назви Націонал-соціалістичної робітничої партії в Німеччині, котра була утворена 1919 р. в умовах загальної кризи, в якій перебувала країна (як і інші західноєвропейські країни) після Першої світової війни. Засновники партії дали їй таку назву з демагогічною метою, прагнучи розширити її соціальну базу.

НАЦІОНАЛІЗМ (від лат. *nation* – народ) – теорія і практика етнічних соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на сомоідентифікації нації у розв'язанні політичних, державних, економічних, соціокультурних потреб суспільного розвитку і які реалізуються у формах діяльності, зумовлених рівнем розвитку країни, традиціями, станом суспільної психології та специфікою довколишнього соціосередовища. Така сомоідентифікація відбувається на двох рівнях – етнічному і національному. Залежно від домінування якісних рис лише одного з них, може проявитися як націоналізм агресивний, руйнівний, зоологічний або ж як націоналізм творчий, прогресивний, який здатний створити сприятливі умови суспільного поступу.

НАЦІОНАЛІЗМ ІНТЕГРАЛЬНИЙ – підвид праворадикального націоналізму, що ставить цілі нації вище інтересів окремих її представників, сповідує цінності сили, енергії, елітарності і готовий до

використання збройної боротьби, покладаючись на гасло «мета виправдовує засоби».

НАЦІОНАЛІЗМ УКРАЇНСЬКИЙ – це програма національно-визвольного, політичного руху української нації до державної і загальної національної незалежності; вчення, доктрина про шляхи і методи будівництва української держави.

НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ (ЕТНІЧНИЙ) ТЕРОРИЗМ – різновид тероризму, що ставить за мету створення власної моноетнічної держави або забезпечення переваги однієї нації над іншою в межах держави, із використанням будь-яких, у тому числі аморально-насильницьких методів. Реалізація такої мети вважається справою національного визволення. Представниками націоналістичного (етнічного) тероризму тривалий час виступають такі могутні організації, як шрі-ланкійська «Тигри звільнення Таміл Ілама», палестинські групи «Чорний вересень» та «Аль-Фатх»; всесвітньо відоме іспанське терористичне угруповання «Еускаді та Аскатасуна» (у перекладі – «Країна Басків та свобода»); Курдські терористи; Ірландська республіканська Армія тощо. Етнічний або націоналістичний тероризм найчастіше не можна відокремити від партизанської війни. Він виступає її складовою частиною. Прикладами є Шрі-Ланка (таміли проти сингалів); Індія і Пакистан (кашмірський конфлікт).

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА – стан внутрішніх і міжнародних відносин, який визначає:

1) захищеність життєво важливих інтересів громадян, держави і суспільства, державних кордонів, суспільно-політичного устрою, культурних та духовних цінностей суверенної держави від внутрішніх і зовнішніх загроз;

2) стан держави, що дозволяє їй зберігати свою цілісність і виступати самостійним суб'єктом міжнародних відносин.

Структурно національна безпека складається зі змісту інтересів кожного її елемента. Для громадян – це їхні невідчужувані права і свободи, для суспільства – збереження і примноження матеріальних та духовних цінностей, для держави – внутрішня стабільність, суверенність, надійна обороноздатність, територіальна цілісність.

Фактори національної безпеки поділяють на дві групи:

1) воєнні – стан збройних сил держави і ступінь їх боєготовності; стан стратегічних резервів і мобілізаційних можливостей; кількість військових союзників і участь у військово-політичних союзах; можливості стратегічного розгортання і професіоналізм особового складу збройних сил; розміри військових витрат, стан військової науки і характер воєнної доктрини;

2) невоєнні – природно-економічні умови країни; геополітичне положення і геостратегічна інфраструктура; життєвий рівень населення; демографічні характеристики; рівень суспільної стабільності, дисципліни і правопорядку; стан інформаційної безпеки держави; рівень державної безпеки; людський фактор.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ – відповідно до українського законодавства, це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам. Національна безпека України (Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р.) поділяється на головні види: політичну, економічну, державну, соціальну, інформаційну, екологічну, науково-технічну, гуманітарну, воєнну безпеку. За масштабами функціонування національна безпека України споріднена і взаємодіє з міжнародною безпекою.

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА – це політичне суспільство, що існує в певних кордонах, утворилось внаслідок політичного самовизначення окремого етносу (або політичного народу), що консолідується у політичну націю, здобуває незалежність і створює суверенну владу на етнічній території.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ – це синтез духовного буття і духовної творчості народу, сконцентрована національна свідомість, вираз уявлень націй про спосіб і головний напрям власного самоствердження, про те, як і заради чого вона існує, яке її місце серед інших народів, в чому її специфіка і цінність для людської цивілізації. Це дух нації, комплекс її світоглядних установ, специфіка релігійної свідомості, естетичні цінності, психологічний характер, менталітет, що історично склалися у даного етносу; національне розуміння соціальної справедливості, утвердження власної держави.

Національна ідея формується під впливом традицій, культури, усього середовища національного буття народу.

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ – це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, які відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень членів національно-етнічної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце і призначення серед інших спільнот, а також характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість є основою, ядром національної свідомості. Вона виступає індивідуалізованою формою, що відображає перш за все ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками національно-етнічної спільноти. Національне самоусвідомлення здійснюється на двох рівнях: емоційного, не-

виразного, підсвідомого відчуження і співпереживання своєї єдності з іншими представниками національно-етнічної групи раціонального, глибокого усвідомлення національної належності. Поява зародків національної самосвідомості пов'язана з утвердженням спочатку на психологічному рівні, а згодом і з усвідомленням індивідом свого «Я» як невід'ємної частки певної спільноти («МИ») через зіставлення з представниками інших груп («ВОНИ»), на основі ознак, що відрізняють «ЇХ» від «НАС». Це іманентне людській свідомості виокремлення свого і не свого (чужого) є джерелом розвитку національної самосвідомості на всіх стадіях формування нації як територіальної, культурної, економічної і політичної спільноти людей.

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ – сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, які відображають особливості життєдіяльності націй і народностей. Включає в себе цінності як внутрішньонаціональних, так і міжнаціональних відносин. Основою національної свідомості є національна самосвідомість. До складу елементів національної свідомості звичайно включають сприйняття навколишнього світу і ставлення до нього, усвідомлення національно-етнічної належності, ставлення до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти, ставлення до представників інших націй і національностей, патріотичні почуття і патріотичну самосвідомість, усвідомлення національно-державної спільноти та ін.

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ – багатоступеневий процес інтенсифікації етнополітичного життя, «пробудження народів», що може зазнавати спадів і піднесень, і завершується, як правило, творенням національної держави. Зміст національного відродження полягає або у перетворенні етносу в націю, або у піднесенні духовного і політичного життя нації, яка сформувалася раніше, але зазнала занепаду, глоблення, не була політично самостійною. В обох випадках процес відродження нації передбачає політизацію суспільної свідомості і модернізацію національного життя, приведення його у відповідність до вимог сучасної цивілізації, з одного боку, і відновлення традицій, звернення до джерел духовного та політичного буття, з іншого.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ – сукупність політичних, економічних, правових, культурних, освітніх та ін. проблем, що проявляються у процесі внутрі- та міждержавного спілкування націй, національностей.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС – це історично змінна система основних внутрішніх і зовнішніх інтересів нації, які реалізуються без компромісу.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР – це сукупність найбільш стійких, основних для даної національної спільноти особливостей сприйняття навколишнього світу, форм реакції на цього. Перш за все національний характер являє собою певну сукупність емоційно чутливих проявів, які виявляються в емоціях, відчуттях, настроях і способах емоційно-чуттєвого освоєння світу; у швидкостях, інтенсивності реакції на певні події, що проявляються, зокрема, у національному темпераменті людей.

Вперше поняття національний характер стали використовувати мандрівники, географи та етнографи для характеристики специфічних особливостей поведінки та способу життя різних націй і народів. Важливим чинником формування національного характеру є колективне несвідоме, що відображується у характерних для кожного народу міфічних прообразах – архетипах. Вони несвідомо детермінують поведінку і мислення кожної людини як представника етносу, визначають і закріплюють психологічні стереотипи етносу. Більшість дослідників визначає такі характерні риси українського національного характеру, як емоційність, чуттєвість, цілісність, інтуїтивність, волелюбність.

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ – сукупність потреб, цінностей, без яких неможливе функціонування Збройних сил України:

- 1) забезпечення безпеки суспільства і держави від воєнної агресії;
- 2) попередження спроб і усунення порушень державного кордону, територіальної цілісності держави;
- 3) підтримання на належному рівні військової могутності;
- 4) підтримка боєздатності військової організації України;
- 5) забезпечення мобілізаційних ресурсів і запасів;
- 6) розвиток української військової науки;
- 7) забезпечення системи військової безпеки;
- 8) створення національної військової еліти.

НАЦІЯ (від лат. *natio* – народ) – модерна етнополітична спільнота, якій притаманний високий рівень консолідації та самоусвідомлення, спільна культура, включеність в політичне життя, наявність або прагнення до утворення власної держави. Нація – це історична спільність людей, що об'єднується спільною територією, власною політичною організацією (державою), єдиним економічним простором, особливістю духовного, психічного життя, культури, мови та характеру.

НАЦІЯ ЕТНІЧНА – спільнота з політизованою свідомістю, джерелом ідентичності якої є її етнокультурна окремішність.

НАЦІЯ ПОЛІТИЧНА – державний народ, національна ідентичність якого формується на підставі громадянства, належність до певної держави, схвалення її найголовніших політичних цінностей.

НЕЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ – один із фундаментальних принципів сучасних міжнародних відносин і міжнародного права.

Як принцип міжнародного права, незастосування сили та погрози силою вперше було закріплено в Статуті ООН (п. 4. ст. 2), де зазначається, що «всі члени ООН утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози силою чи її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави».

Принцип незастосування сили не поширюється на випадки правомірного застосування сили (Статут ООН, ст. 51):

1) держави мають право на індивідуальний та колективний самозахист у випадку нападу на них;

2) держави, згідно з постановою Ради Безпеки, мають право у будь-який час на дії, що вона їх визнає необхідними для підтримання міжнародного миру і безпеки.

НЕЙТРАЛІТЕТ (від лат. *neuter*– ні той, ні інший) – спосіб міждержавного політичного розвитку, при якому правовий статус держави та її зовнішньополітична мета встановлюються відповідно до відносин, що встановлюються між суб'єктами, які мають близькі інтереси, наближені цілі, однак їх розділяють власні інтереси, зобов'язання перед прибічниками.

НЕЛЕГІТИМНА ЕЛІТА – політична еліта, яка здійснює владу без згоди мас переважно методами насильства і примусу.

НЕНАСИЛЛЯ У ПОЛІТИЦІ – концептуальне поняття, яке означає:

1) доцільність та необхідність відмови від незаконного застосування сили (фізичного або духовного), пригноблення, примусового впливу, зловживання владою, заподіяння матеріальної шкоди;

2) соціально-політичний ідеал, що свідомо практикується людьми при вирішенні соціально-політичних проблем, кладе в основу політичної діяльності принципи загальнолюдської моралі та гуманізму.

Ненасилля у політиці означає не жертовність та покірність, а активну позицію в боротьбі за справедливість; ненасильницький опір; намагання виявити у суспільстві коріння несправедливості, її форми та прояви; відмову скорятися несправедливим режимам, порядкам і законам; використовувати засоби боротьби, які виключають знищення матеріальних цінностей, позбавлення людей життя; поважне ставлення до політичних противників; розуміння людини як найвищої цінності.

НЕПРЯМІ ВИБОРИ – такі вибори, при застосуванні яких виборці обирають представників влади не безпосередньо, а з допомогою колегії виборців.

НЕОТОТАЛІТАРНИЙ РЕЖИМ – різновид авторитаризму, що формально функціонує при наявності багатьох партій, опозиції, періодичних виборів. Влада при цьому зберігається в руках однієї масової партії завдяки різним маніпуляціям. Такі режими існують у Мексиці і Сирійській Арабській республіці (правлячі партії: Іституційно-революційна у Мексиці та БААС у Сирії).

НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК – ідеологія та політика, спрямована на послаблення ролі національних держав в економічних, національно-етнічних, релігійних відносинах; підкорення світової капіталістичної периферії світовій володарюючій «наделіті».

НОМЕНКЛАТУРА (від лат. *nomen* – ім'я) – коло посадових осіб, призначення та затвердження яких відноситься до компетенції вищестоящих органів; правляча верства тоталітарного режиму, сформована за критеріями відданості системі чи вождю. Це партійна і державна командно-адміністративна верхівка, яка забезпечує керівництво політичним і соціальним життям на основі ієрархічності, закритості та заідеологізованості; це також коло посадових осіб, призначення яких відбувається шляхом «просіювання» списків кандидатур на предмет лояльності системи. Номенклатура відтворюється на основі адміністративно-командного регулювання, займає посади тільки через прихильність вищого начальства.

НОРМА (від лат. *norma* – взірць, правило) – припис, зразок поведінки, міра вислову про щось і міра оцінки; виражає те, що існує або має існувати у всіх без винятку випадках.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН – це сукупність правових норм, що визначають обсяг прав, свобод, обов'язків громадян, а також засоби, що встановлені для їх реалізації й охорони від порушень. Тобто, це встановлені законом і нормами права засоби, якими охороняються і захищаються права громадян, припиняються й усуваються їх порушення, відновлюються порушені права.

НОТАРІАТ (від лат. *notarius* – писар, секретар) – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси).

О

ОБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ – особи, групи, спільності, які потребують певної соціальної підтримки чи захисту. Це – інваліди, недієздатні, немічні, діти, молодь, немовлята і матері, непрацездатне населення, пенсіонери, люди похилого віку, самотні батьки, ті, хто втратив засоби до існування, специфічні групи населення (діти-сироти, ветерани, мігранти, біженці, особи з девіантною поведінкою, ув'язнені); багатодітні сім'ї.

ОБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ – суспільні групи і верстви, які з різних причин опинились у скрутному становищі та потребують допомоги й захисту. В соціально-демографічному вимірі до таких груп належать: люди похилого віку, пенсіонери, діти-сироти, студенти, непрацездатні, знедолені і зuboжілі, інваліди з дитинства; в територіальному – жителі малих сіл або особливо віддалених районів; в соціально-професійному – низькооплачувані працівники, малозабезпечені верстви населення тощо.

ОДНОПАЛАТНА ПАРЛАМЕНТСЬКА СИСТЕМА – тип парламентської системи держави, що являє собою таку структуру органу законодавчої влади (парламенту), за якої відсутній поділ його на окремі палати (частини).

ОДНОПАРТІЙНА СИСТЕМА – тип партійної системи, що складається з представників однієї політичної партії; неконкурентний тип партійної системи, що складається з представників або членів однієї політичної партії. Однопартійна система створює для правлячої партії атмосферу політичної «комфортності», виключає необхідність організаційного та ідеологічного самовдосконалення, пошуку яскравих, привабливих для мас лідерів, що прирікає партію на втрату нею політичних позицій і політичного впливу. Така система існувала в СРСР (20–90 рр. ХХ ст.), деяких інших соціалістичних державах. На сучасному етапі поширена в постколоніальних державах, де поки що не сформувалися сучасна розвинена соціальна структура і відповідний їй політичний плюралізм.

ОЛІГАРХІЯ (від грец. *oligarchia* – влада небагатьох) – політичне та економічне панування, влада. Правління невеликої групи людей, а також сама правляча група. Розрізняють олігархію аристократичну і фінансову.

ОПОЗИЦІЯ (від лат. *oppositio* – протиставлення) – протидія, опір певній політиці, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому; будь-яка політично організована група, що протистоїть урядові, критикує його і прагне здобути владу,

легальна (узаконена) та активно діюча опозиція – одна з головних ознак демократичного ладу.

ОРГАНИ ЮСТИЦІЇ – це органи, що здійснюють державну реєстрацію нормативно-правових актів, які регулюють права, свободи й законні інтереси громадян або мають характер взаємин між органами місцевого самоврядування та інших органів, нормативно-правові акти яких підлягають державній реєстрації, офіційне видання нормативно-правових актів органів державної влади та збірників актів законодавства України, забезпечення виконання кримінальних покарань, державне регулювання адвокатури.

ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНІ – об'єднання державних національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою вирішення питань регіонального або глобального характеру, відвернення та врегулювання військових конфліктів. Особливе місце серед міжнародних організацій посідає Організація Об'єднаних Націй (ООН) з її спеціалізованими установами (ЮНЕСКО, МВФ та ін.).

ОРГАНІЗАЦІЙНО-КОНСЕРВАТИВНА СИСТЕМА РЕКРУТУВАННЯ ЛІДЕРІВ (система гільдій) – закритий консервативний порядок відбору політичних лідерів, який ускладнює або й унеможливує прихід до влади людей з «низів», незважаючи на наявність у них необхідних якостей; має тенденцію до утримання статус-кво у політичному устрої суспільства; наявність великої кількості інституційних фільтрів (партійність, відданість вождю, системі). Переважає у недемократичних державах, інколи застосовується в демократичних державах при формуванні кадрового складу корпорації.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН) – найбільша й найважливіша міжнародна організація, створена 1945 р. державами антифашистської коаліції внаслідок розгрому сил агресії та фашизму в Другій світовій війні. Статут ООН набрав чинності 24.10.1945 р. і був підписаний 51-ою країною, в т.ч. й Україною як однією з держав-засновниць. ООН була створена для підтримки та зміцнення міжнародного миру і безпеки, розвитку дружніх стосунків між державами, здійснення міжнародного співробітництва в економічній, соціальній, культурній та ін. сферах, а також для захисту прав людини. ООН заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів, які взяли на себе обов'язок вирішувати міжнародні суперечки мирними засобами, стримуватися від погрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави та інших дій, несумісних з цілями Об'єднаних Націй.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ (North Atlantic Treaty Organization), НАТО (NATO) – наддержавне військово-політичне об'єднання країн Західної та Центральної Європи

й Північної Америки. Юридичною основою альянсу став ініційований США Північноатлантичний договір 1949 р. підписаний у м. Вашингтоні. У 2008 р. альянс складала 26 країн: Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, Сполучені Штати Америки.

Північноатлантичний альянс був створений на основі договору між країнами-членами, кожна з яких приєдналась до нього добровільно після публічного обговорення і відповідного парламентського процесу. З часу свого створення, більше півстоліття тому, НАТО була зосереджена на забезпеченні оборони і безпеки своїх країн-членів як політичними, так військовими засобами. НАТО розглядає напад на одну або декілька членів як напад на усіх.

Це міжнародна організація, кожен член якої зберігає свій суверенітет. Усі рішення в НАТО приймаються спільно на основі консенсусу. Найважливішим органом прийняття є Північноатлантична рада, в якій беруть участь представники усіх країн-членів альянсу на рівні послів, міністрів або глав держав та урядів.

ОРГАНІЗОВАНІ ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ – групи, що утворили власні організації з метою формування своїх вимог та здійснення тиску на владні структури й інші групи інтересів.

ОРУЕЛІЗМ – пропагандистське маніпулювання фактами, словами, поняттями та цілеспрямоване спотворення правди, історичного минулого, істини з боку владних структур, які чинять ідеологічний вплив на суспільну мораль через засоби масової інформації та прагнуть досягти цілковитого контролю над суспільством. Термін походить від імені англійського письменника Е. Блера (псевдонім Дж. Оруел).

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ. Визначаються наступними факторами: відсутність значного економічного прогресу; труднощі в подоланні духовної кризи; недостатня ефективність української науки; мовні проблеми; низький рівень освіченості громадян України.

Політика України у сфері культури ґрунтується на засадах, що відповідають основоположним принципам демократії, прав людини, соціально орієнтованої ринкової економіки, європейського вибору нашої держави.

Реалізація стратегічних напрямків культурної політики передбачає здійснення наступних завдань: виведення бюджетних видатків на культуру на рівень європейських стандартів, які становлять до 2% загальних видатків бюджету на загальнодержавному рівні, та 3–4% видатків бюджету місцевого рівня; формування нової стратегії культу-

рного розвитку, яка б охоплювала не лише традиційну галузь культури, а й тісно пов'язані з нею туристичну, дозвілєво-рекреаційну та медіальну сфери; забезпечення піднесення матеріального рівня, соціального статусу працівників культури, професійних митців; створення цілісної й дієвої нормативно-правової бази для галузі культури; розбудова стабільного партнерства держави з недержавним, неприбутковим сектором у культурі; створення нових, конкурсних і прозорих механізмів фінансування культурної діяльності та мистецьких проєктів; реалізація комплексу освітніх, культурно-мистецьких програм і проєктів для дітей та молоді; вихід українського кінематографу з кризи; підтримка та розвиток культури на селі; формування цілісного інформаційно-культурного простору України; інтеграція держави у світовий культурний простір та активна участь у міжнародних культурних проєктах; здійснення комплексу інформаційних заходів для ознайомлення світової громадськості з культурними цінностями України.

ОХЛОКРАТІЯ (від грец. *ochos* – натовп, *cratos* – влада) – тимчасове або більш-менш тривале домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, маси; один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими. Охлократичні прояви притаманні суспільству, яке переживає кризовий стан.

II

ПАПАЛІЗМ – політична доктрина, суть якої – незаперечне підпорядкування державного апарату владі церкви.

ПАРАДИГМА В ПОЛІТОЛОГІЇ (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок) – сукупність принципів та методів, які відображають політичну реальність; модель теоретичного трактування політичних явищ. Термін «парадигма» в науковий обіг ввів у 20-х рр. ХХ ст. американський філософ та історик Т. Кун. Згодом цей термін отримав широке розповсюдження майже у всіх галузях науки.

ПАРАДИГМА ДЕРЖАВИ (від грец. – *paradeigma* – приклад, взірець) – концептуальні схеми, що пояснюють сутність та призначення держави:

1) парадигма справедливої держави наділяє державу вищою мудрістю, здатністю вирішувати всі проблеми підлеглих, правом втручання в усі сфери суспільного життя;

2) парадигма держави політичного реалізму передбачає мінімальне втручання держави в суспільне життя, обмежене, переважно, гарантуванням особистої свободи кожного члена суспільства;

3) парадигма правової держави передбачає регулювання відносин особистості, суспільства та державної влади на основі консенсусу.

ПАРАЛЕЛЬНИЙ ПІДРАХУНОК ГОЛОСІВ – процедура підрахунку голосів, яка здійснюється певною політичною силою чи громадською організацією паралельно офіційному підрахунку шляхом зіставлення результатів, зафіксованих у протоколах виборчих комісій.

ПАРЛАМЕНТ (від лат. *parlare* – розмовляти, говорити; англ. *parliament*, нім. *parlament*, франц. *parlement*) – найвищий виборний законодавчий орган, що здійснює представництво основних соціально та і політично активних груп населення. У деяких країнах парламенти мають специфічні назви: конгрес – у США, кортеси – в Іспанії, стортинг – у Норвегії, сейм – у Польщі, кнесет – в Ізраїлі, альтинг – в Ісландії та ін. Парламенти складаються з депутатів, які переважно обираються, іноді представництво у парламенті частково здійснюється шляхом призначення. Розрізняють одно- та двопалатні парламенти. Останні мають верхню та нижню палати. Верхня, як правило, представляє складові частини території країни і формується різними способами (вибори, призначення, спадкоємність), має менший обсяг прав, ніж нижня палата, яка представляє всю націю в цілому. Як основному виразникові волі суспільства, парламенту властиві такі функції: законодавча творчість, контроль над фінансами держави, контроль над урядом. Час повноважень парламенту визначається Конституцією держави або спеціальним законом.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ (від англ. *parliament*, нім. *parlament*, франц. *parlement* – парламент) – система представницьких органів влади, яка полягає у розподілі функції законодавчих і виконавчих органів і в якій вирішальну роль відіграє парламент як постійно діючий представницький орган влади. Парламентаризм являє собою широке за змістом поняття, котре охоплює і форму організації державної влади, і конкретний спосіб управління державою, і механізм взаємодії парламенту з інститутами виконавчої і судової влади, і систему взаємодії держави і суспільства.

ПАРЛАМЕНТСЬКА МОНАРХІЯ – форма державного правління, яка передбачає виконання представницьких функцій спадковим главою держави, а формування уряду парламентською більшістю; підзвітність глави парламенту (Велика Британія, Іспанія, Швеція).

ПАРЛАМЕНТСЬКА ПРОЦЕДУРА (від англ. *parliament*, нім. *parlament*, франц. *parlement* – вище державне представницьке законодавче зібрання) – демократичне забезпечення в представницькому зібранні волевиявлення більшості й захисту прав меншості; наперед установлений порядок колективного обговорення певних питань на

основі рівноправності, спільно вироблених і обов'язкових для всіх правил.

Практичне застосування парламентської процедури у переважній більшості випадків здійснюється за такими основними напрямками:

- 1) загальна організація роботи;
- 2) порядок денний;
- 3) голосування;
- 4) вибори повноважних осіб;
- 5) запровадження комісій;
- 6) пропозиції.

Загальна організація роботи передбачає визначення стратегії, мети й тактичних завдань представницького органу, а також встановлення прав і обов'язків його членів і регламентацію правил стосовно кворуму зібрань, внесення поправок тощо. Порядок денний має відповідати потребам даного окремо взятого органу і повинен максимально сприяти здійсненню його головної мети і конкретних завдань.

ПАРЛАМЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА – форма державного правління, що характеризується такими ознаками: формування уряду за результатами парламентських виборів; підзвітність уряду парламенту; обрання президента парламентом або спеціальною колегією, створеною на основі парламенту; відсутність чіткого поділу влади; невідповідальність президента за рішення вищих виконавчих органів влади (Італія, Португалія, Німеччина).

ПАРЛАМЕНТСЬКА ФОРМА ВРЯДУВАННЯ – така форма організації найвищих органів державної влади, за якої уряд (Кабінет Міністрів на чолі з Прем'єр-міністром) формується парламентом і є йому підзвітний. Така форма врядування існує у двох різновидах: парламентська республіка (Німеччина, Італія) та парламентська монархія (Велика Британія, Швеція, Японія). Главою держави, що виконує представницькі та консолідаційні функції, маючи мінімальний обсяг реальної влади, відповідно є президент та монарх (король, імператор).

ПАРЛАМЕНТСЬКА ФРАКЦІЯ – організована група депутатів парламенту чи органів місцевого самоврядування (легіслатур), яка належить до однієї або кількох, близьких за своїми цілями політичних партій, які прагнуть дотримуватися в колегіальному органі спільної політичної лінії й досягнути певних результатів.

ПАРЛАМЕНТСЬКО-ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА – форма державного правління, що поєднує ознаки парламентської та президентської республік. Таке поєднання можливе в різних комбінаціях, проте дозволяє визначити універсальні ознаки: спільне формування уряду парламентом та президентом; підзвітність уряду парламе-

нтови та президентові; вибори президента всенародним голосуванням; відсутність чіткого поділу влади (Україна, Фінляндія, Франція).

ПАРТІЙНА СИСТЕМА – це спілка взаємозалежних партій, які прагнуть здобути владу і утримувати її; політична структура, що утворюється із сукупності політичних партій різних типів з їх стійкими зв'язками і взаємовідносинами між собою, а також з державою та іншими інститутами влади характером, умовами діяльності, поглядами на базові цінності політичної культури суспільства та ступенем узгодженості цих поглядів у ході реалізації прийнятих ними ідеологій, доктрин, форм і методів практичної політичної діяльності. У політичній науці партійна система характеризується як невід'ємна складова політичної системи суспільства в цілому, характер якої визначає різновид політичного режиму, механізм та ефективність функціонування демократичних інститутів суспільства. Одним з найпоширеніших підходів до типології партійних систем є виділення одно-, дво- і багатопартійних систем.

ПАРТІЯ-ДЕРЖАВА – своєрідний симбіоз політичних інститутів, що є однією з головних ознак тоталітарного режиму: передбачає повне підпорядкування правлячою партією всіх державних інституцій, фактичне злиття з партійними органами, які дістають необмежену владу над суспільством.

ПАРТІЯ ПОЛІТИЧНА (від лат. *pars*– частина, група, відділ) – добровільне об'єднання людей, котрі прагнуть домогтися здійснення ідей, які вони поділяють, задоволення спільних інтересів; організована певним чином частина якоїсь соціальної верстви, класу, покликана висловлювати і захищати інтереси цієї спільноти, домагатися їх дотримання і виконання, бути її політичним «голосом», «уособленням» окремих групових інтересів. Поряд з вищеназваним визначенням, у сучасній політологічній літературі існує значна кількість особливих підходів до визначення поняття «політична партія». Партії розуміють як своєрідні штаби для підготовки до чергових виборів, як засоби перетворення волі індивідів на колективну волю, як знаряддя участі громадян у формуванні політики держави, як засіб впливу політичної та державної еліти на маси.

ПАРТІЯ ПРАВЛЯЧА В ТОТАЛІТАРНИХ СИСТЕМАХ – партія з авторитарним лідером на чолі, що прийшла до влади парламентським (німецькі націонал – соціалісти) або революційним (російські більшовики) шляхом і встановила своє монопольне безстрокове панування, знищивши опозицію та підмінивши основні державні структури своїми керівними органами.

ПАРТНЕРСТВО ЗАРАДИ МИРУ – важлива ініціатива НАТО, яку було запропоновано на січневому 1994 р. Брюссельському саміті

Північноатлантичної ради. На початковому етапі до програми приєдналося 30 країн.

Будь-яка країна, що бажає приєднатися до партнерства заради миру бере на себе конкретні зобов'язання:

1) сприяти гласності у національному оборонному плануванні та бюджетному процесі;

2) забезпечити демократичний контроль над збройними силами;

3) підтримувати військовий потенціал, необхідний для участі в операціях під егідою ООН чи ОБСЄ (Організації з безпеки та співробітництва в Європі);

4) розвивати відносини військової співпраці з НАТО із метою планування, підготовки навчань, спрямованих на здійснення місій в таких галузях, як підтримка миру, пошукові та рятувальні роботи, гуманітарні операції та ін.;

5) підготувати підрозділи, здатні більш ефективно взаємодіяти з силами НАТО.

Крім того, країни-учасники повинні: сумлінно виконувати Статут ООН; дотримуватися принципів Загальної декларації прав людини; утримуватися від погрози силою або використання сили; поважати існуючі кордони; розв'язувати суперечки мирним шляхом. Галузі співпраці НАТО, які включені в Робочу програму партнерства: питання протиповітряної оборони; управління повітряним простором, планування на випадок надзвичайних ситуацій, врегулювання кризових ситуацій, оборонна політика і стратегія, військова інфраструктура, військові навчання, військова освіта, співпраця в галузі озброєнь, військова науково-технічна діяльність. Головним робочим органом Партнерства заради миру є Політично-військовий керівний кабінет, а із сучасного військового боку – Робоча група з військової співпраці.

ПАРТОЛОГІЯ (від лат. *pars* – частина, група і грец. *logos* – учення) – наукова теорія, підрозділ політичної науки, що займається дослідженням феномену політичних партій, їхнього формування і функціонування.

«ПАСИВНА» НЕСВОБОДА ОСОБИ – тип політичної поведінки, який нав'язується своїм громадянам авторитарними режимами. Допускається обмежений політичний та ідеологічний плюралізм, проте громадяни не мають права брати участь в опозиційних рухах, хоча вони й не повинні демонструвати підтримку режиму: достатньо, щоб вони проти нього не виступили.

ПАСИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО – право громадян бути обраними на виборні посади в державі. В Україні при виборах до парламенту пасивним виборчим правом володіють всі громадяни, які на день

виборів досягли двадцять одного року, мають право голосу, проживають на території України протягом останніх п'яти років і не мають судимості за вчинення умисного злочину (або ця судимість погашена і знята у встановленому законом порядку). На виборах Президента України пасивним виборчим правом володіють всі громадяни України, які досягли тридцяти п'яти років, мають право голосу, проживають на території України протягом останніх десяти років та володіють державною мовою.

ПАТЕРНАЛІЗМ (від лат. *pater* – батько) – політична доктрина і практика, яка виходить із припущення про те, що народ безпосередньо потребує батьківської уваги, турботи і піклування з боку влади, що громадяни, мов неповнолітні діти, без підтримки і сприяння влади не здатні зрозуміти, що є вигідним для них, не в змозі власноруч досягти своїх цілей, задовольнити свої потреби.

ПАТРІАРХАЛЬНА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА (чистий тип) – такий різновид політичної культури, який відзначається повною відсутністю в населення країни інтересу до чинної політичної системи. В умовах модерної національної державності, вибудованої на конституційній основі, патріархальна політична культура притаманна окремим верствам населення, яких відрізняє традиційно прихильне ставлення до давно минулих порядків, що визначалися незмінністю суспільних підвалин, замкнутістю парафіяльної громади, відсутністю зацікавлення до подій внутрішнього, а також міжнародного життя країни.

ПАЦИФІЗМ (від лат. *pacificus* – миротворчий) – світова громадська ліберально-демократична течія, яка сповідує пасивні методи збереження миру, вважає головним засобом запобігання війнам засудження їх аморального, антигуманного характеру; один з напрямів антивоєнного руху, представники якого виступають проти будь-яких воєн, незалежно від того, який вони мають характер і мету.

ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА – це система виправних закладів, основним завданням яких є виправлення засуджених, повернення їх до суспільства, а також запобігання вчиненню нових злочинів шляхом заохочення правової поведінки.

ПЕРВИННІ СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ – соціальні групи, етноси, класи, територіальні, демографічні, професійні і релігійні об'єднання, які, по-перше, виникли природно-історичним шляхом, спонтанно, а не внаслідок цілеспрямованої дії; по-друге, визначають власні інтереси (соціально-економічні, територіальні, професійні та культурні) не прямо, а опосередковано, через політичні організації; по-третє, створюють різноманітні політичні організації, надають їм усіляку підтримку; по-четверте, через власні соціальні інтереси визначають зміст

і вектори сучасної політики, забезпечують утвердження принципу політичного плюралізму.

ПЕРЕДВИБОРЧА АГІТАЦІЯ – поширення певним кандидатом чи політичною партією різних ідей, лозунгів, які мають на меті змусити виборців проголосувати «за» чи «проти» певного кандидата чи політичної сили. Велику роль у проведенні агітації відіграють ЗМІ. Передвиборча агітація є одним з етапів виборчого процесу, який розпочинається після реєстрації кандидата чи партії (блоку) і завершується напередодні виборів (у день виборів агітація забороняється).

«ПЕРЕХІД» (як тип суспільної трансформації) – це такий спосіб заміни попереднього політичного режиму або всієї суспільної системи, за якого відбувається злам інститутів попереднього режиму при збереженні правової неперервності; неревольюційний спосіб суспільної трансформації. Дослідники розрізняють два основних типи переходу:

1) Розрив з минулим, коли відбувається заміна політичних еліт контр-елітами.

2) Перехід шляхом компромісів і взаємних уступок, коли досягається порозуміння між елітою і контрелітою.

Той чи інший тип переходу не є довільним вибором суб'єктів політичного процесу. Він детермінований глибиною і гостротою кризи владних структур, ступенем втрати старою політичною елітою своєї легітимності, наявністю інститутів громадянського суспільства та масових рухів, силою і згуртованістю нової еліти, її авторитетом та здатністю очолити процес трансформації.

ПЕРСОНАЛЬНІ ТИРАНІЇ – різновид авторитарних режимів. При такому персоніфікованому режимі влада належить диктатору і спирається на розгалужений поліцейський апарат. Інші інститути влади, як правило, слабкі. Персональна тиранія була характерна для режимів Барре в Сомалі, Дювальє в Гаїті, Аміна в Уганді, та Самоси в Нікарагуа.

ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНА РАДА – головний політичний і найважливіший керівний орган прийняття рішень у Північноатлантичному альянсі (НАТО). Усі країни-члени НАТО входять до Північноатлантичної ради, яку очолює Генеральний секретар.

Робота Північноатлантичної ради здійснюється на декількох рівнях:

- 1) постійний (постійні представники – посли країн);
- 2) міністерський (міністри закордонних справ та оборони);
- 3) саміт (глави держав та урядів).

Північноатлантична рада також готує і оприлюднює декларації та комюніке з оголошенням напрямків політики і рішень Північноат-

лантичного альянсу для широкого кола громадськості та урядів країн, що не входять у НАТО.

ПІДДАНСТВО – приналежність особи до якоїсь держави, перебування під її юрисдикцією.

ПІДДАНСЬКА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА – така політична культура, яка характеризується відсутністю інтересу до участі в політиці, пасивним ставленням до влади. Хоча в цій культурі громадяни вже усвідомлюють себе членами політичного співтовариства, але їх роль у політичній системі зводиться до ролі підданих (об'єкту), які лише підкоряються владі.

ПІРАТСТВО – неправомірний акт насильства, затримання чи грабежу, вчинених екіпажем чи пасажирами судна або літального апарату проти іншого судна, літального апарату або осіб, що перебувають на судні з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди. Піратство або морський розбій вважається міжнародним злочинном. Карасться позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років із конфіскацією майна. У випадку спричинення загибелі людей піратство карається позбавленням волі строком від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

ПЛАТФОРМА ПОЛІТИЧНА (від франц. *plate-forme* – *plat* – плоский і *forme* – форма) – основні принципи теоретичного положення, вимоги, програма дій, сукупність вимог суб'єктів політичного процесу, котрі відображають їхні політичні доктрини, стратегію і тактику боротьби за державну владу. У політичній платформі міститься аналіз об'єктивних умов, оцінка сучасного моменту, основних тенденцій суспільно-економічного та політичного розвитку країни. У політиці розрізняють платформи партій, блоків партій, рухів і організацій.

ПЛЕБІСЦИТ (від лат. *plebs* – простолюд і *scitum* – рішення, постановою) – всезагальне опитування громадян з метою вивчити їхню думку, волю й позицію щодо якогось спільного і важливого питання.

ПЛУТОКРАТІЯ (від грец. *plutos* – багатство, *kratos* – влада) – влада багатих; панування грошей; політичний лад, при якому влада зосереджується в руках небагатьох, тобто олігархії, багатих; купка найбагатших представників панівного класу.

ПЛЮРАЛІЗМ (від лат. *pluralis* – множинний) – принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що впливає з існування декількох незалежних начал політичних знань і розуміння буття; система влади, заснована на взаємодії та протилежності дій політичних партій і громадсько-політичних організацій.

ПЛЮРАЛІСТИЧНА ТЕОРІЯ ДЕМОКРАТІЇ – це концепція демократії, яка є певним компромісом між теоріями партисипаторної та

елітарної демократії. Основні її положення були сформульовані у працях М. Вебера, А. Бенглі, Р. Дала, С. Ліпсета та інших дослідників. Ці автори піддали критичному аналізу і перегляду постулати класичної теорії демократії і на основі вивчення реалістичних політичних процесів переконливо довели, що за виключенням широких загальносуспільних процесів, якими, наприклад, є національно-визвольні рухи, народ не може виступати єдиним суб'єктом політичної дії. Він складається з конкуруючих між собою груп інтересів і є вкрай неоднорідною спільнотою. Через це неможливо прийти до єдиного розуміння «народного блага», так само як неможливо сформувати «спільну волю», спрямовану на його досягнення. Тому сучасна демократія не може бути просто владою народу, системою правління на основі його безпосереднього волевиявлення. Вона повинна бути складним механізмом артикуляції, представництва та узгодження інтересів і здійснюватись компетентними людьми, здатними приймати непрості політичні рішення.

Плюралістична теорія розглядає демократію як форму правління, що забезпечує баланс між конфліктуєчими економічними, соціальними, етнічними та іншими групами інтересів. Саме вони визначаються генератором політики, центральним елементом демократичної політичної системи, що забезпечує реалізацію інтересів, прав і свобод окремої особи. Держава ж розглядається як арбітр, що забезпечує баланс інтересів і в такий спосіб здійснює вплив на все суспільство. Головними провідниками впливу групових інтересів вважаються плюралістичні еліти, що об'єднують найбільш впливових, політично підготовлених і активних представників кожної групи інтересів.

ПЛЮРАЛІСТИЧНИЙ ТИП ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – опосередкований тип взаємодії особистості з владою; наявність значної кількості субкультур, в рамках яких на основі ідеалів і цінностей свого етносу здійснюється початкова соціалізація індивіда; консолідована демократія ґрунтується на динамічній рівновазі індивідуальної свободи, конституційного обмеження влади та розвиненому громадянському суспільстві. Характерний для країн Західної Європи.

ПОВЕДІНКА ПОЛІТИЧНА – форма практичної взаємодії соціального суб'єкта з політичним середовищем, через яку він виражає своє ставлення до політичної або суспільної системи загалом, до інших соціальних об'єктів. Може проявлятися у двох видах: відкритий (участь у політичному житті через політичну діяльність) та закритий (відмова від участі в політиці, політична бездіяльність, неучасть).

ПОДІЛ ВЛАД – фундаментальне положення демократії, основу якого складають наступні принципи:

– законодавча, виконавча і судова влади відносно самостійні і, разом з тим, тісно пов'язані між собою єдиним державним механізмом;

- всі три гілки влади діють на постійній правовій основі.

Самостійність і незалежність влад можливі лише на основі однакового для всіх закону, на визначенні законом ролі кожної з них; принцип верховенства закону реалізується через діяльність незалежного суду; між органами державної влади, які здійснюють законодавчі, виконавчі, судові функції, підтримується певний баланс, діє система стримувань і противаг. Гілки влади знаходяться в постійному динамічному взаємозв'язку, пошуку рівноваги в системі державної влади. Розвиток, вдосконалення і ускладнення механізмів дії кожної з них обумовлюють зміни у відносинах між ними з метою розробки моделей, які б враховували ці процеси.

ПОЛІАРХІЯ – одна з сучасних концепцій демократичного правління на засадах політичного плюралізму. За визначенням її автора Р. Дала, «це політичний устрій, що відрізняється, на найбільш загальному рівні, двома широкими характеристиками: поширенням громадянства на відносно велику частку дорослого населення та включенням до громадянських прав можливості бути в опозиції і голосувати проти найвищих посадових осіб в уряді».

Поліархії притаманні наступні інститути:

- здійснення влади виборними урядовцями;
- вільні і чесні вибори;
- право змагатися за здобуття урядових посад;
- загальне виборче право;
- свобода висловлювань;
- альтернативна інформація;
- наявність асоціацій що діють автономно;
- наявність механізмів, що роблять владу відповідальною перед народом.

ПОЛІТИКА (від грец. *politike* – мистецтво управляти державою, державні та суспільні справи) – одна з найважливіших сфер діяльності суспільства: діяльність суспільних груп та індивідів, спрямована на усвідомлення, захист та реалізацію своїх інтересів через використання інститутів влади; діяльність осіб, мікро- і макрогруп та інститутів для отримання, реалізації влади; система відносин у суспільстві для урегулювання нормованої ієрархії підпорядкування. Виділяють три основні підходи до визначення цього поняття: директивний, функціональний, комунікативний. Директивний підхід акцентує увагу на тому, що політика – це ремесло володарювання; функціональний пояснює політику як розподіл обов'язків та повноважень при умові їх узгодження; комунікативний підхід пов'язує з Арістотелем, який трактував політику як засіб спілкування. Всі ці підходи переплітаються та тісно пов'язані між собою.

ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА – це стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держав від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності. Часто вона отожднюється з державною безпекою, проте її зміст значно ширший. Політична безпека означає безпеку всього політичного життя, захищеність прав і свобод громадян, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань, рухів, цілісність і незалежність держави від політичної сваволі та екстремізму у внутрішньому просторі, а також від політичного тиску та агресивних устремлень на міжнародній арені.

ПОЛІТИЧНА БІФУРКАЦІЯ (від лат *bifurcation* – роздвоєння) – метод наукового пізнання суспільно-політичних явищ, вперше запропонований американським вченим Ервіном Ласло. Під біфуркацією розуміється поведінка складних систем у станах та умовах, далеких від рівноваги. Явище політичної біфуркації найбільшою мірою характеризує контекст сучасних динамічних суспільних змін у політичних системах.

ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА – форма політичних відносин між суб'єктами політики, спрямованих на досягнення міцних позицій у системі владарювання, впливу на владу шляхом реалізації своєї політичної волі.

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА – здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і політичну поведінку людей та їхніх об'єднань з допомогою будь-яких засобів – волі, авторитету, права, насильства; центральні, організаційні й регулятивно-контрольні засади політики.

Політична влада ширша за змістом, ніж державна влада, оскільки відносно самостійне значення мають владні відносини у політичних об'єднаннях (партії, групи тиску та ін.) та вольові дії громадян під час виборів, інших масових громадсько-політичних акцій. Сутність політичної влади розкривається через її функції, основними з яких є: формування політичної системи суспільства, політичних відносин, котрі включають у себе відносини між державою і суспільством, соціальними групами, класами, асоціаціями, політичними інститутами, апаратами й органами державного управління, партіями, громадянами й т. ін.; управління справами суспільства і держави на різних рівнях; керівництво органами влади і політичними та неполітичними процесами; контроль за політичними та іншими відносинами і створення певного, характерного для того чи іншого суспільства, типу правління, політичного режиму і державного устрою. Загальні організаційні, регулятивні і контрольні функції політичної влади конкретизуються в політиці у безлічі видів політичної діяльності: управлінні, прийнятті рішень, виборі цілей, визначенні завдань

для виконавців, їх доборі та розстановці, орієнтуванні в політичних та неполітичних ситуаціях, створенні власної структурної організації та багато ін. Відносини влади, як і політичні відносини, характеризуються своєю універсальністю (присутністю у всіх інших видах суспільних відносин), а також включеністю, здатністю проникати в усі сфери життя й діяльності. На сучасному етапі суспільного розвитку структура інституційної політичної влади включає три функціональні взаємодіючі рівні: 1) макрополітичну систему вищих інстанцій, яка поширюється на основні внутрішні процеси суспільства і зовнішньополітичну діяльність держави, її центральні організації та заклади; 2) політичну владу середнього або проміжного рівня (мезорівень), створену апаратом політичної влади середньої ланки, бюрократією різних рангів, аж до муніципальних органів.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ – специфічна форма активного ставлення людей до свого суспільного середовища, яка має на меті целеспрямоване його регулювання та перетворення за допомогою фактора влади.

ПОЛІТИЧНА ДОВІРА – це очікування вільного індивіда, що його партнер по співпраці не порушить зобов'язань та утримається від опортуністичної поведінки. Політична довіра не є іманентною рисою людського суспільства, вона виникла в певних історичних умовах і теоретично може зникнути.

Ознаки політичної довіри принципового значення, які відрізняють політичну довіру від звичайної раціональної калькуляції вигод та витрат, а також від ситуації, коли партнери можуть взаємно стримувати одне одного:

1) нерозривний зв'язок із свободою індивіда, з можливістю більш-менш вільно обирати курс дій, обирати партнера (партнерів) по трансакції, чи відмовитися від останньої взагалі, в умовах, коли партнери також мають певний рівень автономії і можуть відмовитися від співпраці, чи порушити свої зобов'язання;

2) неможливість повністю передбачити поведінки партнерів або через наявність «часового лагу» (перший актор має розпочати діяльність раніше за інших), або через відсутність абсолютно надійної інформації про стратегію, цілі та мотивацію партнерів;

3) надає можливості ефективного вирішення дилеми колективних дій за допомогою горизонтальної соціальної самоорганізації, що забезпечує функціонування демократичного режиму, ефективного та підзвітного уряду, а також сприяє економічному добробуту;

4) не може існувати лише як система норм та правил, адже для її репродукування необхідні певні соціальні інститути;

5) свідчить про потенційну готовність громадян до взаємодії з іншими громадянами, а також абстрактну готовність до залученості у суспільні справи з цими іншими, виходячи за межі персональної інтеграції та об'єднуючи людей, які не знайомі особисто.

ПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА (від лат *doctrina* – учення) – основоположний принцип діяльності суб'єктів політичного процесу, заснований на певній політичній ідеології. У політичній доктрині відбивається бачення політичної системи, шляхів її розвитку, функціонального призначення, засобів і методів вирішення політичних проблем, вибору пріоритетів. З її допомогою визначаються конкретні напрямки здійснення політичної влади, змінюється характер політичних інститутів, ціннісні орієнтири і зміст політичних принципів, норм, фіксується зв'язок певних політичних ідей і політичних інтересів. Існування політичної доктрини може бути пов'язане з політичною системою в цілому окремими її сторонами чи регіональними політичними явищами.

ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ (від грец *idea* – поняття і *logos* – думка, розум, учення) – система ідей та поглядів на політичне життя, яка відображає світогляд, інтереси, ідеали суб'єктів політики (індивідів, націй, класів, політичних партій, політичних еліт та лідерів, громадських рухів і т.д.).

Політична ідеологія може розглядатися як форма суспільної свідомості й як явище культури. Як елемент культури, політична ідеологія є продуктом соціально-політичної діяльності людей, їх духовного виробництва. Але її специфіка полягає в тому, що вона створюється діяльністю певних верств – ідеологів, політиків, вчених. Народні маси, соціальні спільноти безпосередньо не створюють ідеології, проте їхні інтереси, уявлення про суспільно-політичне життя є поживним ґрунтом для її формування. Структурно політична ідеологія складається з політичних теорій та ідей, суспільно-політичних ідеалів, цінностей, концепцій політичного розвитку і політичних програм, політичних символів тощо. На відміну від науки, політична ідеологія містить у собі не лише знання про політичне життя, але й ставлення, оцінку політичних процесів з позицій інтересів соціальної спільноти, політичної партії – носія зазначеної ідеології. Отже, політична ідеологія більш упереджена, ніж політична наука, і може містити в собі хибні уявлення про політичні процеси, відносини і стан політичного життя, що проявляється в політичних міфах, утопіях.

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ – образ дій в політичній сфері, що має на меті досягнення вигідного особистого, групового чи корпоративного характеру, які наносять збитки інтересам суспільства в цілому або більшої його частини.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА (від лат *cultura* – вирощування; виховання, освіта; розвиток) – частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здібностей як суб'єктів політичного життя; сукупність стійких соціально-психологічних знань, уявлень, орієнтацій, позицій, цінностей і зразків поведінки у сфері взаємовідносин влади та народу. Політична культура закріплює ставлення людей певної країни до політичної системи і до окремих її інститутів, до політичного процесу, а також до самих себе й своєї ролі в цьому процесі.

Термін «політична культура» уперше вжив німецький філософ XVIII ст. І. Гердер. Він включав політичного мислення і поведінки індивідів і соціальних спільнот, культуру організації та функціонування політичних інститутів і всього політичного життя суспільства. Її структурними компонентами є: 1) знання про політику, знайомство з фактами, інтерес до них; 2) оцінка політичних явищ, судження про те, якою має бути влада; 3) емоційність політичних позицій; 4) прийняті у суспільстві зразки політичної поведінки. Виділяють «чисті» й «змішані» типи політичної культури.

Специфічні особливості політичної культури України такі:

1) український народ, починаючи від Київської Русі, виступає основним суб'єктом політичних процесів і формує свою політичну культуру;

2) в Україні надзвичайно рано, як для Європи, структурно розвинулися форми демократії у сфері як політичних інститутів, так і політичної культури;

3) українські землі протягом віків було розділено між різними державами;

4) становлення української політичної культури було складовою частиною національно-визвольної боротьби проти поневолювачів.

Спрямованість політичної культури України значною мірою визначено змістом української національної ідеї:

1) обґрунтування національних інтересів України і шляхів державотворення;

2) орієнтація не тільки на державу, а й на громадянське суспільство, верховенство закону;

3) утвердження в суспільстві орієнтації на повагу до людини як найвищої цінності;

4) утвердження в політичних відносинах толерантності і політичного плюралізму;

5) широке використання зарубіжного досвіду інших народів, а також української діаспори у формуванні новітньої української політичної культури;

6) усунення з політичного життя України залишків тоталітарної політичної культури.

ПОЛІТИЧНА МОБІЛІЗАЦІЯ – форсування підтримки тих чи інших політичних дій значною кількістю людей.

ПОЛІТИЧНА НАУКА І ОСВІТА – процес і результат вироблення та засвоєння соціальними групами та окремими індивідами систематизованих знань про політику і навичок участі у політичному житті в усіх їхніх проявах і взаємозв'язках з іншими суспільними сферами.

Напрямки розвитку політичної науки і культури:

1) сприяння процесу самоусвідомлення політичного ладу держави;

2) забезпечення всебічного бачення політичного життя;

3) формування розвиненої системи політичної соціалізації особи;

4) розвиток політичної компетентності громадян в процесі творення держави;

5) утвердження демократичних цінностей свободи, гідності та громадянської відповідальності кожного індивіда;

6) подолання стереотипних уявлень про політику.

ПОЛІТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ (від лат. *revolutio* – поворот, переворот) – це суспільний рух і переворот, що ставлять за мету повалення старого ладу, встановлення нового режиму шляхом насильницького завоювання політичної влади.

ПОЛІТИЧНА РЕФОРМА (від лат. *reformare* – перетворювати) – перетворення, зміна, переустрій політичного життя (порядків, інститутів, установ), що здійснюються в основному без змін основ існуючого ладу.

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ – це опосередковане відображення політичного життя суспільства, суттю якого є проблеми влади, формування, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів; сукупність поглядів, оцінок, установок, які, відображаючи політико-владні відносини, набувають відносної самостійності. Політична свідомість є сукупністю почуттєвих і раціональних, емпіричних і теоретичних, ціннісних і нормативних, усвідомлених та підсвідомих уявлень про політичне життя, які визначають ставлення народу до влади і поведінку останньої.

В контексті функціонального підходу виділяти такі аспекти політичної свідомості: політико-психологічний (почуття, настрої, наміри, мотиви, установки, переконання, воля та ін.), політико-ідеологічний (цінність, ідеал, ідея, доктрина, концепція, погляди, теорія та ін.), політико-дійовий (свідомість ліберальна, консервативна, реформістська, радикальна та ін.).

За суб'єктом класифікують на політичну свідомість суспільства, нації, класу, групи, особистості, масову, а також громадську думку.

За ставленням до влади розрізняються автократична і демократична політична свідомість.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА (від грец. *systema* – складене з частин) – сукупність державних і недержавних соціально-політичних інститутів, які здійснюють владу, управління справами суспільства, регулювання політичних процесів, взаємовідносини між соціальними групами, націями, державами та забезпечують політичну стабільність і прогресивний розвиток.

ПОЛІТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ – наука, що досліджує громадянське суспільство в його взаємодії з державою, соціальні, політичні та духовні системи, а також їх зміни крізь призму їх впливу на політичне життя та політичну поведінку людей. Як самостійна галузь науки, політична соціологія утворилася на поч. ХХ ст. на перетині таких наук, як політологія та соціологія. Сучасна політична соціологія характерна використанням у дослідженнях різноманітних методологічних підходів, є необхідною при пізнанні взаємодії соціальних структур та відносин з політичним життям, громадянського суспільства з державою.

ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ – сформульовані перспективні завдання економічного, соціального і духовного розвитку, що визначають кінцеву мету політичної діяльності та послідовність етапів її досягнення, необхідні ресурси та джерела їх поступлення, принципи та пріоритетні форми й методи дії.

ПОЛІТИЧНА ТЕХНОЛОГІЯ – система прийомів, технік послідовного досягнення бажаного результату в тій чи іншій сфері політичної діяльності.

ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ – дисципліна, що вивчає політику в цілому, її природу, значення для людини, взаємовідносини між людьми, суспільством і державною владою. Політична філософія розробляє ідеали і нормативні принципи політичного устрою, її завданням є відповідь на питання, чому і для чого існують певні політичні явища, і якими вони повинні бути. Політична філософія історично була першою формою існування політичної науки. Політичні праці Платона, Арістотеля та інших мислителів мали переважно філософський характер.

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ – одна з основних сфер суспільного життя, пов'язана з діяльністю і відносинами індивідів і соціальних спільнот, створених ними політичних інститутів для виявлення інтересів соціальних суб'єктів, а також боротьби за їх реалізацію через посередництво політичної влади у процесі політичного розвитку.

ПОЛІТИЧНЕ КЕРІВНИЦТВО – керівництво державою, діяльністю партійних і громадських організацій, погодження діяльності соціальних груп та інститутів, усіх членів суспільства.

ПОЛІТИЧНЕ ПАНУВАННЯ – форма організації влади в суспільстві; певний порядок у державі, коли одні приймають рішення, а інші їх виконують.

ПОЛІТИЧНЕ РІШЕННЯ – акт, здійснюваний суб'єктами політичного процесу, в якому на підставі аналізу інформації щодо існуючих інтересів, потреб та можливостей їх задоволення формуються завдання, обов'язкові для членів певної соціальної спільноти.

ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО – форма політичних відносин, яка відбиває спільні дії суб'єктів політики, що не суперечать цілям кожного з них.

ПОЛІТИЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ – забезпечення участі політичних інститутів (державних органів, політичних партій, громадських організацій) в управлінні спільними справами.

ПОЛІТИЧНИЙ ІНТЕРЕС – це причина політичної діяльності; він спонукає класи, нації, соціальні групи, особи або групу осіб до участі в політиці.

ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ – зіткнення, протиборотство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їх прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані насамперед з боротьбою за здобуття влади, її перерозподіл, зміну свого політичного статусу, а також політичними перспективами розвитку суспільства.

ПОЛІТИЧНИЙ ЛІДЕР (від англ. *leader* – той, хто веде попереду) – це особа, здатна переважно впливати на інших для інтеграції спільної діяльності, спрямованої на задоволення інтересів конкретного товариства.

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНТАЛІТЕТ (від англ. *mentality* – спрямування, склад розуму) – сукупність та специфічна структура, склад різних психічних властивостей, якостей, особливостей та проявів, що використовуються головним чином для позначення оригінального способу мислення, складу розуму або навіть умонастроїв. Політичний менталітет несе у собі змістовно-ідентифікаційне навантаження політико-екологічного спрямування (наприклад, ліберальний, тоталітарний, демократичний, революційний, контрреволюційний політичний

менталітет). Поняття « політичний менталітет » використовується для характеристики в узагальненому вигляді властивостей та особливостей соціальної та політичної психології людей, конкретно політичної свідомості та самосвідомості.

У більш вузькому політичному розумінні політичний менталітет являє собою спільний для членів соціально-політичної групи або політичної партії чи організації своєрідний політико-психологічний тезаурус, що дозволяє одноманітно сприймати навколишню соціально-політичну дійсність, оцінювати її та діяти відповідно до певних норм та типів поведінки, адекватно сприймаючи та розуміючи один одного. В цьому плані політичний менталітет виступає в ролі організуючого фактора, що об'єднує політико-психологічну спільність людей.

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ – уявлення про явища і події, які ймовірно сталися в не точно визначених умовах місця і часу. Про політичний міф йдеться, коли історію розглядають як суму окремих епізодів і персоналій, що дозволяє розглядати окремі цінності як універсальні, об'єктивні й завершені. Визначеній суспільній групі міф служить прикладом моделювання ідеальної політичної ситуації, яка оптимально підходить для легітимізації певного суспільно-політичного порядку, що відповідає візіям зазначеної групи стосовно здійснення її влади в суспільстві. Популярність політичного міфу обґрунтовується тим, що людям притаманна потреба володіння цілісною картиною безпроблемного бачення реального світу. Це звільняє від необхідності робити вибір, а також відповідальності за перебіг сучасних подій. Політичний міф створює підстави для ідеологічних конструкцій; він має місце там, де відбуваються великі зміни. Відомо чимало переконливих причин для існування міфів. Так, відсутність національної державності впродовж доволі тривалого періоду посприяла народженню міфа «богообраного народу» (месіанство); комуністична ідеологія створила міф історичної ролі пролетаріату; Оксана Забужко обґрунтувала концепцію «Шевченкового міфу України».

ПОЛІТИЧНИЙ ПЕРЕВОРОТ – форма насильницької або ненасильницької зміни політичної влади, в результаті якої політичне управління держави переходить до рук нових політичних сил.

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС (від лат. *processus* – просування) – це процес підкорення, підпорядкування громадянства владною меншістю; це отримання, завоювання та реалізація політичної влади.

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ (від. франц. *regime* – управління) – це спосіб функціонування державної влади, певна система методів і прийомів її здійснення що має такі якісні характеристики: ставлення державної влади до правових підстав своєї діяльності, принципи її

взаємовідносин з громадянським суспільством, можливості для реалізації людських прав і політичних свобод у суспільстві, правовий статус, особливості. Саме виходячи з указаних характеристик, 1982 р. відомий англійський політолог П. Уошбурн запропонував переконливу типологію політичних режимів, поділивши їх на демократичні і недемократичні.

ПОЛІТИЧНИЙ РУХ – форма діяльності політичних сил, що представляють політичні інтереси й прагнення різних соціальних спільностей та їх організацій, спрямована на зміну існуючих соціально-політичних та економічних умов шляхом впливу на владні структури, вдосконалення або зміни їх.

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕМПЕРАМЕНТ як наукова категорія була виокремлена у Франції у ХХ столітті, після того, як феномен темпераменту окремо виділила й обґрунтувала психологія. У 1992 р. французький політолог Ален-Жерар Слама визначив категорію політичного темпераменту, як прагматично зорієнтовану людську думку, різновид раціональної діяльності особи, яка спонукає індивідуального володаря такого темпераменту до специфічної дії і специфічної пам'яті, що полягають у здатності суб'єкта свідомо й водночас пасіонарно формулювати головні пріоритети, з допомогою яких член політичного суспільства забезпечує власну свободу. Політичний темперамент тісно пов'язаний з історичною епохою і залежить від політичних відносин у суспільстві, а також рівня освіти людини. Політичний темперамент знаходиться на межі людської природи та культури; він притаманний суб'єкту раціонального мислення, громадянину, який з'являється в Західній Європі в епоху Великої французької революції, є носієм різноманітних політичних ідеологій, котрі формулюють цінності широких верств населення країни.

ПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ – це оцінки і погляди суб'єкта, що стосуються інститутів влади, урядових структур, політичних систем, фактів і подій політичного життя, власної політичної ролі. Їх змістом є: 1) орієнтації щодо урядових структур (оцінка індивідом урядових інститутів, офіційних осіб, вимоги щодо політичних рішень, які вони приймають); 2) орієнтації щодо інших політичних одиниць (включають політичні ідентифікації – зв'язок індивіда з етносом, державою, почуття лояльності, обов'язку до них); 3) орієнтації щодо власної політичної діяльності (політична компетентність, відчуття можливості впливати на політичний процес).

ПОЛІТОЛОГІЯ (від. грец. *politika* – політика, державні та суспільні справи і *logos* – слово, поняття, вчення) – наука, об'єктом якої є політика та її взаємовідносини з особистістю і суспільством, котра

займає одне з провідних місць в сучасному суспільствознавстві. У визначенні предмета політології на сьогодні не існує єдиного підходу, що зумовлено багатозначністю терміна «політика» й можливістю різноманітних способів її характеристик. До структури сучасної політології входять: загальна політологія, що вивчає історію та теорію політики, виробляє теоретичні і методологічні основи політичної науки; теорії середнього рівня (про владу, політичну систему, політичну духовність, політичні процеси, політичне лідерство тощо); дослідження загальних проблем світового політичного процесу. До спеціальних політичних наук відносять: політичну історію, політичну географію, політичну психологію, політичну соціологію, політичну антропологію, політичну теорію, політичну етнографію та ін. Зазначені дисципліни перебувають у взаємодії, вони досліджують різні сторони, закономірності, тенденції розвитку та функціонування політичного життя.

З 1949 р. створена та діє Міжнародна асоціація політичних наук (МАПН); з 1990 р. політологія вводиться як навчальна дисципліна у вищих навчальних закладах України. Перша кафедра політології виникла у Львівському державному політехнічному інституті.

ПОЛІЦІЯ (від нім. *polizei*) – управління системи особливих органів, що забезпечують правопорядок та внутрішню безпеку держави шляхом нагляду та примушення, у деяких державах – різновид внутрішніх військ.

ПОЛІЦЕЙСЬКА ДЕРЖАВА – держава, політичний режим якої характеризується репресивними методами управління, детальною регламентацією життя громадян, контролем і наглядом, поліцейським примусом у найбільш жорсткій формі. Такий режим не допускає самовизначення індивіда і суспільних груп, опозиційних рухів, ґрунтується на всеохоплюючій і всепоглинаючій опіці держави над особою і суспільством.

ПОПУЛІЗМ (від лат. *populus* – народ) – схильність політиків домагатися визнання їхньої громадської діяльності, популярності, вдаючись до простих, прийнятних для населення аргументів та пропозицій, уникаючи непопулярних, але необхідних заходів щодо вирішення суспільних проблем.

ПОРІВНЯЛЬНА ПОЛІТОЛОГІЯ – галузь політичної науки, в основі якої лежить вияв подібностей або відмінностей політичних інститутів, процесів та явищ з метою їх кількісної та якісної характеристики, класифікації, впорядкування та практичного використання в іншому соціополітичному середовищі. Історична апробованість та виправданість порівняльного підходу дозволяє констатувати перетворення порівняльної політології у продуктивний ґносеологічний інструмент виявлення сутності політики.

ПОСТКОМУНІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ В УКРАЇНІ – процес зміни політичного режиму в Україні, серед головних чинників якого такі:

- перехід до демократії охоплює надзвичайно глибокі перетворення суспільного ладу, а не лише політичної системи, що є особливо складним в умовах глибокої системної кризи;

- економічний фактор дуже ускладнює процес демократичної стабілізації, оскільки за роки панування тоталітарного режиму в Україні були повністю знищені приватна власність і приватна ініціатива;

- через стратегічну роль України у збереженні СРСР імперський центр доклав максимум зусиль, щоб загальмувати її рух до демократії і незалежності. З цієї, а також з низки внутрішніх причин Україна запізнилася з реформами на старті і опинилася в невігідному становищі з точки зору конкуренції з іншими посткомуністичними державами;

- політичне, економічне і соціально-культурне життя українського суспільства несе на собі значні відбитки тоталітаризму і колишнього напівколоніального статусу України, процес національної консолідації ще не завершений;

- країна поділена не лише за соціально – економічними, ідеологічними, а й за етнічними, регіонально-культурними, мовними ознаками, зовнішньополітичними орієнтаціями;

- суспільна трансформація в Україні носить непослідовний характер;

- повільні темпи економічних перетворень і погіршення рівня життя переважної більшості громадян породжують відчуженість від політики, їх зневіру у демократичні і ринкові перетворення тощо.

ПРАВОВА ДЕРЖАВА – організація політичної влади, яка обмежена в своїх діях правом, підпорядкована волі суверенного народу, зобов'язана охороняти індивідуальну свободу та не втручатися у сферу громадянського суспільства. Будується на таких принципах: верховенство закону в усіх сферах суспільного життя; захист державою прав людини; підзаконність державної влади; рівність усіх перед законом; взаємна відповідальність держави і особи; поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову та їх взаємна врівноваженість; незалежність судів та суддів; законність державно-політичної діяльності; презумпція невинуватості.

ПРАВОВА ПОЛІТИКА – політика держави, спрямована на забезпечення прав і свобод громадян, панування законності і правопорядку у суспільних відносинах. Метою даної політики є побудова демократичної правової держави, що базується на принципах конституційної юрисдикції, верховенства права, підзаконності державної влади, поваги до особи й недоторканності її прав і громадянських свобод, пріоритетності прав людини над правами держави; рівність закону для

всіх і рівність усіх перед законом; поділу влади; наявності ефективних форм контролю за дотриманням законів та інших нормативно-юридичних актів.

Основними напрямками правової політики є:

- удосконалення всієї правової системи;
- врегулювання організаційно-правового механізму забезпечення законності і правопорядку, підвищення правосвідомості і правової культури громадян.

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ – цілеспрямований, систематичний вплив на свідомість і поведінку людини з боку держави, громадських організацій, окремих громадян з метою формування позитивних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, настанов, що забезпечують дотримання, виконання і використання юридичних норм.

ПРАВОЗАХИСНІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ – це особливий вид недержавних неприбуткових організацій, діяльність яких спрямована на утвердження й захист прав і свобод людини, ефективний контроль за їхнім дотриманням державою, її органами і посадовими особам. До таких організацій належать Українська Гельсінська Спілка з прав людини (асоціація з 23-х неурядових громадських правозахисних організацій), донецька громадська організація «Правовий захист», київська громадська організація «Центр досліджень політичних цінностей», львівська громадська організація «Український культурний рух» та інші.

ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ – це діяльність, яка полягає в наданні правової допомоги кожному громадянину, а також юридичним особам, іноземцям і особам без громадянства в спірних питаннях із охорони права, зловживання правом, захисті фізичних осіб від обвинувачення та в державному гарантуванні охорони прав громадян правозахисними органами.

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ – діяльність державних інституцій, спрямована на забезпечення принципу верховенства права у суспільстві.

Пріоритетними завданнями правоохоронної діяльності є:

- захист встановленого конституцією суспільного ладу держави;
- захист політичної системи;
- захист прав і законних інтересів громадян, підприємств, установ, організацій, суб'єктів усіх форм власності;
- протидія виникненню небажаних у суспільстві відносин, конфліктних проявів.

Особливе місце у системі цілей і завдань правоохоронної діяльності посідає захист прав і свобод людини, її безпеки, життя, честі,

гідності, недоторканності. Правоохоронна діяльність держави здійснюється через систему правоохоронних органів.

Складовою правоохоронної діяльності є *спеціальна* правоохоронна діяльність, суть якої полягає у пріоритетному виконанні охорони конституційного порядку, національної безпеки, виявленні, розслідуванні, припиненні злочинів, виконанні покарань. Спеціальна правоохоронна діяльність реалізується через діяльність спецслужб і є інструментом здійснення керівництва держави у розв'язанні питань політичної, економічної, інформаційної, фінансової безпеки.

ПРАВООХОРОННА ПОЛІТИКА – це окремий вид діяльності уряду та інших суспільних інституцій загальнонаціонального та місцевого рівня, спрямований на захист та охорону конституційних цінностей держави та суспільства; забезпечення принципу верховенства права; захист встановленого конституцією суспільного ладу, територіальної цілісності; захист прав і свобод людини, охорона правового порядку; відновлення порушеного права; виявлення й розслідування злочинів.

Суть правоохоронної політики полягає у цілеспрямованій діяльності владних структур та органів державного управління різних рівнів, спрямованих на забезпечення правопорядку як об'єктивної потреби розвитку держави й суспільства, на запобігання і припинення правопорушень.

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ – державні органи, що забезпечують реалізацію її правоохоронної функції. В Законі України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» подано перелік правоохоронних органів, до яких належать:

- органи прокуратури;
- органи внутрішніх справ;
- органи служби безпеки;
- органи військової служби правопорядку у Збройних силах України; митні органи;
- органи охорони державного кордону;
- органи й установи виконання покарань;
- органи державної податкової служби;
- органи державної контрольно-ревізійної служби;
- органи рибоохорони;
- органи державної лісової охорони;
- інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

ПРАВЛЯЧА ЕЛІТА – група осіб, рішення яких істотно впливають на процес функціонування і розвитку суспільних інститутів. До правлячої еліти відносяться: політична, бюрократична, комунікативна

та ідеологічна еліти. Правляча еліта як активна і компетентна меншість, яка приймає найважливіші рішення в суспільстві і державі і править більшістю, включає в себе еліту влади (тих, хто інституційно знаходиться при владі – державні й політичні лідери, професійний апарат суспільно-політичних інститутів) і еліту впливу (тих, хто явно або приховано здійснює на владу вирішальний вплив – громадсько-політичні і наукові діячі, журналісти, творча інтелігенція тощо).

ПРЕДСТАВНИЦЬКА ДЕМОКРАТІЯ – політичний лад, що базується на принципі делегування громадянами своїх владних повноважень обраним на певний час представникам, які репрезентують їхні інтереси, приймають рішення від їх імені і підзвітні їм; форма народовладдя, що передбачає опосередкований вплив громадян на управління державою.

ПРЕЗИДЕНТ ДЕРЖАВИ – гарант національної незалежності та безпеки, територіальної цілісності, дотримання конституції; є арбітром у взаємовідносинах державних інститутів. Статус Президента України визначений у ст. 102–112 Конституції України.

ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА – форма державного правління, що характеризується такими ознаками: формування уряду президентом; підзвітність уряду президентові; всенародні вибори президента; максимально чіткий поділ влади; відповідальність президента за рішення вищих виконавчих органів влади. Вперше створена в США.

ПРИКЛАДНА ПОЛІТОЛОГІЯ – галузь політичної науки, яка безпосередньо стосується процесів практичного здійснення політики. Прикладна політологія є сукупністю тих знань, без володіння якими в сучасних умовах не може діяти професійний політик. Ускладнення політичного життя, підвищення ролі засобів масової комунікації привело до значного посилення уваги до практичного аспекту політологічних знань. На базі практичної спрямованості виникли й розвиваються такі напрямки політології, як партологія, кратологія, іміджологія, конфліктологія, політичний аналіз, прогнозування й моделювання, сукупність політичних технологій або політична інженерія.

ПРИМУС – натиск, примушування, кимось або чимось зумовлена необхідність діяти певним чином, незалежно від бажання.

ПРИМУСОВА ПРОСТИТУЦІЯ – це форма сексуальної експлуатації, коли особа займається проституцією проти своєї волі, тобто змушена в результаті тиску чи залякування надавати сексуальні послуги за плату грішми чи в натуральному вигляді незалежно від того, переходить така плата третім особам чи частково залишається у самій жертви примусової проституції.

ПРИНЦИПИ ВИБОРІВ – засади, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори є реальним волевиявленням громадян.

Демократичні вибори повинні проводитися за такими принципами:

- 1) принцип загальності виборчого права;
- 2) принцип вільних виборів;
- 3) принцип рівності виборчих прав;
- 4) принцип прямого виборчого права;
- 5) принцип рівності кандидатів;
- 6) принцип таємності голосування;
- 7) принцип чесних виборів;
- 8) принцип особистого голосування.

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ (в галузі культури):

1) принцип прозорості і публічності (державна політика в галузі культури проводиться публічно, рішення та проекти органів державної влади та органів місцевого самоврядування оприлюднюються через засоби масової інформації);

2) принцип демократичності (передбачає участь у розробці, здійсненні та контролі за реалізацією державної культурної політики всіх суб'єктів діяльності у сфері культури; можливість здійснювати громадські експертизи рішень і проектів у сфері культури та мистецтв, висновки та рішення яких враховуються органами державної влади та місцевого самоврядування);

3) принцип деідеологізації та толерантності (формування державної політики в галузі культури на плюралістичних ідеологічних засадах, які відображають загальносуспільні цінності; забезпечення умов вільного розвитку культурних традицій усіх національних меншин);

4) принцип системності та ефективності (спрямованість державної політики в галузі культури на створення такої моделі культурного розвитку, яка здатна забезпечити самовідтворення та послідовний розвиток культури);

5) принцип інноваційності (передбачає розробку, впровадження та реалізацію нових форм та методів діяльності у сфері культури та мистецтва).

ПРОКУРАТУРА – державний правоохоронний орган, на який покладено здійснення нагляду за додержанням та правильним застосуванням законів в Україні; захищає у межах своєї компетенції права і свободи громадян на засадах їх рівності перед законом, незалежно від національного чи соціального походження, мови, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань, службового чи майнового стану та

інших ознак; вживає заходів до усунення порушень закону, від кого б вони не виходили, поновлення порушених прав і притягнення у встановленому законом порядку до відповідальності осіб, які допустили ці порушення.

ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ – самостійна державно-правова інституція, яка забезпечує захист прав, свобод і інтересів особистості. Прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються: підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Прокурорський нагляд, спрямований, насамперед, на захист таких прав і свобод людини і громадянина, як право на життя, право не піддаватись тортурам, катуванню й іншим видам фізичного і психічного насильства, що принижує людську гідність; право на недоторканність приватного життя, право на особисту і сімейну таємницю, свободу віросповідання; а також право на судовий захист, правосуддя і найважливіші процесуальні права і свободи.

ПРОМУЛЬГАЦІЯ (від лат. *promulgo* – оголошую, оприлюднюю; *promulgatio* – публічне оголошення) означає:

- 1) оприлюднення;
- 2) офіційне опублікування якогось державного акта;
- 3) підписання главою держави закону з його подальшим офіційним обнародуванням.

ПРОПАГАНДА – поширення і постійне глибоке й детальне роз'яснення якихось ідей, поглядів, знань.

«ПРОПОВІДНИК»(як тип політичної людини) – особа з високим рівнем включення у політику та низьким рівнем регламентованості поведінки; готова на все заради здійснення певної політичної ідеї, з якою себе повністю ідентифікує.

ПРОПОРЦІЙНА ВИБОРЧА СИСТЕМА (лат. *proportionalis*– співмірний) – така система виборів, при якій мандати розподіляються між списками політичних партій (блоків) пропорційно до кількості отриманих голосів.

За впливом виборця на розташування кандидатів у списку розрізняють такі види пропорційної системи:

- 1) із жорсткими списками;
- 2) з напівжорсткими списками;

3) з преференціями.

При жорстких списках виборець голосує за партію в цілому і не може вплинути на розташування кандидатів. При застосуванні преференцій виборець не лише голосує за список, але і віддає голос певному кандидату. Система напівжорстких списків передбачає для виборця можливість голосувати як за список в цілому, так і віддавати перевагу певному кандидату. Для того, щоб не допускати швидкого росту малих непередставницьких партій та роздрібненості парламенту, застосовується виборчий поріг – певний відсоток голосів виборців, набрання якого є умовою участі в розподілі місць у парламенті.

Переваги пропорційної виборчої системи:

1) голоси виборців розподіляються справедливо, мінімізується їх втрата;

2) враховуються інтереси різних суспільних груп;

3) сприяє розвитку партійної системи.

Недоліками пропорційної системи є:

1) виборці голосують не за конкретних людей, а за партійний список, в якому можуть виявитися невідомі, некомпетентні, непопулярні політики;

2) відсутність тісного зв'язку, контактів між депутатами і виборцями;

3) доволі складна система підрахунку голосів.

ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА – це поведінка, що суперечить існуючим суспільним відносинам, спричиняє або здатна спричинити шкоду правам та інтересам громадян, суспільству або державі.

Протиправна поведінка – це поведінка у сфері правового впливу, різновид правової поведінки, яка знаходить об'єктивований вираз у вчинках людей. Серед її ознак: суспільна небезпечність; протиправність; винність.

ПРОТОПАРТІЇ (від грец. *protos* – перший та лат. *pars, partis* – частина, група) – форми участі громадян у політиці, передтечі сучасних політичних партій, які не мали чіткого ідеологічного забарвлення і зазвичай не ставили основною метою боротьбу за безпосередній прихід до влади. Існували у різних формах: станові партії Стародавньої Греції та Риму, елітарні клуби чи партії Франції XVIII–XIX ст.

ПРЯМА ДЕМОКРАТІЯ – система врядування, за якої правом і обов'язком усіх громадян є участь у прийнятті важливих політичних рішень, управлінні державою. Найвідоміші приклади існування прямої демократії демонстрували стародавні грецькі міста-поліси. В умовах представницької демократії вона репрезентована інститутами плебісцитів, референдумів тощо.

ПРЯМІ ВИБОРИ – така процедура формування виборних органів, при якій представники до органів державної влади обираються безпосередньо виборцями.

ПСИХОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – розглядає політичну соціалізацію на основі аналізу підсвідомих та ірраціональних мотивів політичної поведінки особи (Е. Еріксон, Е. Фромм).

ПСИХОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНА – наукова дисципліна, яка виникла в результаті політизації психології та психологізації політики і є відносно самостійною складовою системи політичних наук. Предметом політичної психології є психологічні компоненти політичної поведінки людей, вивчення яких дає можливість застосовувати знання психології для пояснення політики.

Як реальне явище, політична психологія виникла разом із політичним життям і стала предметом інтересу ще стародавніх мислителів. У цілому ж як наука, що об'єднує психологію та політологію, політична психологія почала розвиватися у першій половині ХХ ст., а її інституціоналізація як самостійного наукового напрямку відбулася наприкінці 60-х рр. ХХ ст.

Політична психологія акумулює і вносить до політології систематизоване знання про закономірності та особливості взаємодії людської психіки із світом політичного буття, вони вивчає саме «людський вимір» політики: особливості і стереотипне сприйняття політичних подій, засвоєння політичних цінностей, настрої широких мас, якості лідерів тощо.

Р

РАДА БЕЗПЕКИ – один з головних органів Організації Об'єднаних Націй. Спочатку вона складалася із одинадцяти членів. У 1965 р. кількість членів збільшилась до п'ятнадцяти, з яких п'ять (Китай, США, Франція, Росія, Англія) є постійними, а решту Генеральна Асамблея обирає терміном на два роки. У 1991 р. Росія зайняла місце Радянського Союзу. На Раді Безпеки ООН лежить основна відповідальність із збереження міжнародного миру та безпеки. Вона може діяти лише за згодою всіх п'яти постійних членів, кожний з яких має право вето.

РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ – конституційний координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Основними функціями Ради національної безпеки і оборони є:

1) внесення пропозицій Президентіві України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки та оборони;

2) здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади щодо політики у сфері національної безпеки та оборони як у мирний час, так і в умовах воєнного звичайного стану.

РАДИКАЛІЗМ (від лат. *radicalis*– докорінний) – політична течія, яка обстоює розрив з визнаною традицією, виступає за рішучі методи у вирішенні питань політичної теорії і політичної практики, не змінюючи соціально-економічних основ суспільного ладу.

РАСИЗМ – політична ідеологія та практика, згідно з якими людські раси біологічно і психічно нерівноцінні, внаслідок чого існують так звані «вищі раси», начебто здатні завдяки своїм кращим природним біологічним якостям досягати вершин культури і цивілізації, та «нижчі раси», які не здатні до культурного прогресу і приречені на вічне животіння.

Кардинальні положення расизму базуються на так званому соціальному дарвінізмі – перекрученні вчення Ч. Дарвіна шляхом перенесення відкритих ним біологічних законів, справедливих лише для рослинного і тваринного світу (природний відбір і боротьба за існування) на людське суспільство. Ця теорія, сформувавшись в період колоніальних завоювань і жорстокостей первісного нагромадження капіталу як їх обґрунтування та виправдання, одержала назву «антропосоціології» (Л. Вольтман, О. Аммон, Х. Чемберлен). Ідеологи расизму на основі змішування понять «раса» і «нація», «раса» і «культура», «раса» і «мова», «раса» і «клас» і т. д. суто біологічну категорію «раса» наділяють культурними, національними, мовними і соціальними рисами. В дійсності ж вони не мають нічого спільного з біологічними (расовими) особливостями людини, а визначаються, головним чином, соціальними чинниками. Найбільш завершений вигляд такі «теоретичні» пошуки знайшли в роботі французького соціолога А. Гобіно «Досвід про первісність людських рас» (1853–1855). Тут він висуває концепцію «арійської раси» як такої, що грає провідну роль в розвитку світової культури і цивілізації. В найбільш чистому вигляді ця раса, на його думку, зустрічається серед північних германців. Взявши на озброєння ці погляди, німецький фашизм здійснив страхітливі злочини (див. *Голокост*) як у власній країні, так і на окупованих ним землях. Обґрунтуванням людиноненавистницької практики расизму слугували також концепції полігенезу (походження різних людських рас від різних видів мавп США) та евгеніки (вчення про закони наслідування обдарованості і обмеження передачі негативних рис майбутнім поколінням).

Расизм тривалий час був офіційною ідеологією правлячого прошарку Південно-Африканської Республіки.

Наука і суспільна практика спростовують расизм: расові ознаки є малоістотними для загальної біологічної еволюції та історичного розвитку людства, його культурний прогрес зумовлюється не расовими ознаками населення, а дією соціальних та економічних чинників.

В Україні пропаганда расизму заборонена законом.

РАЦІОНАЛЬНО-ЛЕГАЛЬНИЙ ЛІДЕР – особа, що прийшла до влади внаслідок особистих здобутків, наполегливої праці, загально-визнаним у суспільстві шляхом, довела свою здатність керувати внаслідок чого отримала довіру електорату. Даний тип лідерства характерний для стабільних демократичних політичних систем.

РЕГЛАМЕНТ (від франц. *reglement* і лат.*regula* – правило) – сукупність норм, настанов, правил, що регулюють організацію роботи, порядок скликання та проведення сесій, з'їздів, конференцій, нарад, зборів, процедуру виборів членів керівних органів, порядок внесення та обговорення питань порядку денного, вироблення та прийняття рішень з них, методи визначення доповідача, утворення допоміжних організацій, надання прав, повноважень їхнім членам.

РЕКЛАМА – популяризація товарів, видовищ, послуг та іншого з метою привернути увагу покупців, споживачів, глядачів, замовників тощо; поширення відомостей про когось або щось для створення популярності.

РЕКРУТУВАННЯ ЛІДЕРІВ – механізм відбору до правлячої еліти, на керівні державні чи партійні посади. Італійський вчений Г. Моска виділив три способи рекрутування: 1) спадкування; 2) кооптація (адміністративний відбір найздібніших членів суспільства); 3) вибори.

РЕЛІГІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ – різновид тероризму, головною складовою якого виступають терористичні організації, що належать до однієї конфесії екстремістського спрямування. Учасники таких організацій використовують терор задля досягнення мети, «визначеної Богом». Їх ворогами є всі «невірні», тобто ті, хто не належить до їхньої віри. Часто боротьба ведеться на глобальному рівні. Це, зокрема, стосується ісламістського тероризму. Релігійний тероризм має давню історію, однак його активізація припадає на другу половину ХХ – поч. ХХІ ст.

РЕСПУБЛІКА (від дат. – *respublica*– суспільна справа, держава) – форма правління, за якої вся влада в державі належить обраним на визначений термін представницьким органам влади, за якої відсутнім є інститут правлячої династії. Глава держави, як правило, обіймає у сфері особистих та громадянських прав звичайний статус громадя-

нина, несе юридичну відповідальність за свої дії й має обмежений строк своїх повноважень (в усякому разі їх необхідно періодично підтверджувати, якщо не існує інституту довічного глави держави).

Найпоширенішою є класифікація республік на президентські та парламентські на основі таких ознак: способу обрання глави держави (на загальних виборах чи парламентом); суб'єкта формування уряду (президентом чи лідером фракції, що має більшість місць у парламенті); підзвітності уряду (президенту чи парламенту).

Окрім «чистих» форм президентської республіки (США) і парламентської республіки (ФРН, Італія), існують «змішані» форми республіки (Франція), що мають певні ознаки як першої, так і другої з зазначених вище «чистих» форм.

РЕСУРСИ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ – всі засоби та можливості, якими володіє суб'єкт виборчого процесу і які він може використати для досягнення поставленої мети – перемоги на виборах.

Є два види ресурсів виборчої кампанії: базові та похідні. Базові ресурси – це ті, які обов'язково присутні, щоб забезпечити перемогу на виборах. Без них виборча кампанія, як правило, втрачає зміст. Це сам кандидат, його команда, час та фінанси. Похідні ресурси з'являються у виборчій кампанії завдяки і по мірі залучення базових ресурсів. Сюди відносять інформаційний, організаційний, технологічний, елітний та адміністративний ресурси. Їх наявність та кількість залежить від наявності базових ресурсів. Наявність похідних ресурсів виборчої кампанії є бажаною для суб'єкта виборчого процесу, однак не обов'язковою.

Залежно від акценту на різних ресурсах виділяють п'ять основних моделей проведення виборчої кампанії:

- ринкова модель (головні ресурси – фінансовий та інформаційний);
- адміністративно-командна модель (ставка на адміністративний ресурс);
- організаційно-партійна модель (наголос на організаційному ресурсі);
- неструктурована модель (головний ресурс – кандидат);
- комплексна модель (поєднує в собі елементи всіх чи кількох вищезгаданих моделей).

РЕСУРСИ ПОЛІТИКИ – засоби, що використовуються суб'єктом влади для впливу на об'єкт у формі заохочення, переконання або покарання.

РЕФЕРЕНДУМ (від лат. *referendum* – те, що має бути повідомлене) – спосіб прийняття законів чи інших рішень з найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.

РЕФОРМА ПОЛІТИЧНА – перетворення, зміна політичного життя суспільства (відносин, поглядів, інститутів, установ), що здійснюється без зміни основ існуючого ладу.

РЕФОРМИ АДАПТАЦІЙНІ – це поліпшення політичної системи завдяки пристосуванню її до нових, змінених умов та тенденцій розвитку.

РЕФОРМИ ІННОВАЦІЙНІ – це впровадження нового в політичні процеси, що передбачає глибоку зміну у відносинах, способах діяльності, прихід нових людей з новими ідеями.

РИЗИК – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності у ситуації неминучого вибору, в процесі якої існує можливість кількісно і якісно оцінити вірогідність досягнення мети, відхилення від мети або невдачі.

РИМСЬКИЙ КЛУБ – міжнародна неурядова організація, створена у квітні 1968 р. у Римі групою вчених-гуманістів, представників національних та міжнародних організацій з метою формування нового розуміння глобальних проблем сучасності.

РІВНІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: глобальний, загальнодержавний, регіональний.

Глобальна екологічна політика передбачає розроблення та реалізацію міжнародних правових політичних та економічних акцій і заходів щодо екологічного обмеження виробництва з урахуванням природних ресурсів, що існують в світі, їх розподілу між країнами, а також обмеження забруднення атмосфери, поверхні землі і водного басейну. Складовою частиною глобальної екологічної політики є транснаціональна екологічна політика, тобто політика держав, об'єднаних в єдину екологічну систему (як, наприклад, басейн Чорного моря, Карпатський регіон).

Загальнонаціональна екологічна політика полягає у регулюванні виробничого й економічного розвитку країни з урахуванням наявних у неї природних ресурсів, в обмеженні рівня і видів забруднення, у створенні ефективного державного і громадського екологічного контролю. Загальнонаціональна політика будується на основі законодавчих актів щодо охорони навколишнього природного середовища, природно-заповідного фонду, охорони атмосферного повітря тощо. В Україні функціонує Міністерство охорони навколишнього середовища з регіональними структурами на місцях; реалізується концепція єдиної системи екологічного моніторингу України.

Регіональна екологічна політика є складовою частиною державної і спрямована на забезпечення нормальних екологічних умов розвитку окремих регіонів. До виконання регіональних і місцевих екологічних проектів часто залучаються широкі верстви населення.

РІВНІ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. Залежно від місця, яке суб'єкти політики займають у суспільній та політичній ієрархії, виділяють два основні рівні політичної діяльності: елітарний рівень функціонування владних структур і здійснення ними своєї регулятивної діяльності стосовно самих себе, суспільних груп, основних сфер суспільного життя (суспільних відносин); рівень масової участі (або масової політики), через розмаїті форми якої народ здійснює свій суверенітет, реалізує своє право контролю за діяльністю владних структур, чинить тиск на владні структури, заявляючи про свої потреби або вимагаючи їх задоволення на груповому та індивідуальному рівнях.

За кількістю та ступенем взаємозалежності суб'єктів політики діяльність може бути: індивідуальна (індивідуальний акт протесту, особиста публічна маніфестація поглядів або відставка політика під впливом самостійного рішення тощо); колективна: сума індивідуальних дій з мінімальним ступенем організації (демонстрація, яка виникає стихійно під впливом масових емоцій); групова: суб'єктом політичних дій виступають суспільні групи з певною самосвідомістю, організацією і програмою дій (політичний страйк, повстання); загальносуспільна (національно-визвольна боротьба, революція).

При класифікації політичної діяльності за змістом можна виділити: діяльність, спрямовану безпосередньо на здобуття влади (боротьба за владні повноваження); діяльність, спрямовану на створення, удосконалення і заміну політичних інститутів (владно-управлінських структур, політичних і правових норм); діяльність, спрямовану на вироблення, здійснення або модифікацію політичних курсів (регулювання суспільних відносин).

В залежності від спрямованості політичної діяльності у майбутнє або в минуле, політична діяльність буває: інноваційною, орієнтованою на впровадження нових інститутів і на оновлення політичних курсів держави; стабілізуючою, що прагне зберегти все цінне в існуючих політичних структурах, відносинах, формах діяльності, примирити суперечності й не допустити деструктивних, руйнівних змін; реставраційною, тобто протилежною до інноваційною, спрямованою на відновлення важливих інститутів і форм суспільного життя.

РІШЕННЯ ПОЛІТИЧНЕ – політична дія інформованого суб'єкта влади для реалізації певної мети, що передбачає оптимізацію зовнішніх, внутрішніх умов функціонування даного суб'єкта і визначення перспектив його подальшого розвитку.

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИЙ – багатовимірний процес, у ході якого в результаті взаємодії різноманітних політичних сил здійснюються зміни у політичній поведінці, політичній культурі, в самій політичній системі суспільства.

РОЛЕВА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – трактує процес політичної соціалізації як виконання певних політичних ролей, засвоєння «правил гри» у відносинах з владними інституціями, які набуваються в ході тренування індивіда (Р. Ліптон, Т. Парсонс).

РУХ ТУПАМАРОС (*Рух за національне визволення*) – уругвайська радикально-екстремістська терористична організація, що виникла у 1962 році. Її членами були молодь Соціалістичної партії Уругваю, інтелігенція та ліві католики, які широко практикували напади на банки, магазини, склади, вантажівки, гральні доми і віддавали захоплене незаможним верствам населення. 6 січня 1972 року «Тупамарос» захопили радіостанцію і повідомили населення, що здійснюють наступ із метою захоплення влади в країні. Однак уряду вдалось забезпечити терористів та арештувати багатьох членів руху «Тупамарос».

РУХИ ПОЛІТИЧНІ – цілеспрямовані об'єднання громадян, які охоплюють різні недержавні і непартійні, частково або повністю політизовані структури, що впливають на владу, але не прагнуть до її завоювання. Політичні рухи ведуть до утворення політичних партій.

С

СВІТОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТОРГІВЛІ (СОТ) – це провідна міжнародна економічна організація, членами якої вже сьогодні є 151 держава, на долю яких припадає близько 96% обсягів світової торгівлі. Після приєднання ряду країн, які зараз є кандидатами на вступ, у рамках СОТ здійснюватиметься майже весь світовий торговельний оборот товарів та послуг.

Сьогодні СОТ є потужною і впливовою міжнародною структурою, здатною виконувати функції міжнародного економічного регулювання. Членство у СОТ стало на сьогодні практично обов'язковою умовою для будь-якої країни, що прагне інтегруватися у світове господарство.

Членство у СОТ усе ще базується на принципі двосторонніх переговорів з метою взаємного відкриття ринків між членами організації.

СОТ розташовується у Женеві (Швейцарія). Заснована 1 січня 1995 р.; створена на основі Угод Уругвайського раунду (1986–1994). Бюджет – 161 млн. швейцарських франків (2004). Співробітників секретаріату – 601.

Цілі СОТ визначено в преамбулі Марракеської Угоди про утворення СОТ. Основними з них є:

- підвищення життєвого рівня;
- забезпечення повної зайнятості;

- постійне зростання доходів і ефективного попиту;
- розширення виробництва товарів і послуг та торгівлі ними;
- оптимальне використання світових ресурсів у відповідності до цілей сталого розвитку;
- захист і збереження навколишнього середовища;
- забезпечення для країн, що розвиваються, і найменш розвинених країн такої участі в міжнародній торгівлі, яка б відповідала потребам їх економічного розвитку.

СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС – сукупна діяльність народів, держав та інших інститутів, соціальних спільностей та їхніх організацій і рухів, які переслідують певні політичні цілі в міжнародному житті.

СВОБОДА – це простір об'єктивних можливостей, всередині якого людина може реалізувати свої прагнення до самоствердження і самореалізації. Виділяють свободу вітальну, соціальну та духовну. Вітальна свобода виходить від природного «рефлексу свободи» та являє собою здатність живої істоти рухатись у фізичному просторі, долаючи перешкоди, що заважають задоволенню її органічних потреб, пристосовуватись до вимог навколишнього середовища. Соціальна свобода є притаманною індивідам, які живуть у суспільстві; вона пов'язана з потребою в соціальному просторі для дій щодо суспільного самоствердження людини, її суб'єктивною умовою є воля до соціальної самореалізації, тобто воля до успіху, багатства, влади. Соціальна свобода є нормативною і передбачає наявність морально-правових обмежень, що регулюють її прояви. Духовна свобода є можливістю культурної свідомості рухатись у просторі-часі універсуму світової культури, в світі пізнавальних, художніх, моральних, екзистенціальних цінностей.

У сучасній філософії багато уваги приділяється проблемі свободи, де вона розглядається в широкому діапазоні, починаючи зі свободи «від» свавілля, насильства, порушення прав і до свободи як притаманної характеристики людини.

Виділяють різні рівні свободи людини: громадянська свобода, що розглядається як право кожної людини на те, щоб з нею поводитись відповідно до закону; фінансова свобода, що означає стабільність оподаткування і визначеність податків загальним і безстороннім законом; особиста свобода, в основі якої лежить свобода думки, тобто свобода від осуду щодо суджень, які людина сама сформулювала своїм розумом; соціальна свобода від обмежень, що викликані ієрархічною структурою суспільства; економічна свобода, що вклячає в себе свободу контракту і особисту відповідальність за свої дії, а також право на свободу об'єднань на основі домовленостей про спільні дії для реалізації спільних інтересів; домашня свобода, яка передбачає рівність

чоловіка та дружини, укладання шлюбу на контрактній основі та забезпечення фізичного, розумового та морального виховання дітей; місцева, національна та расова свобода; міжнародна свобода, яка спрямована проти використання сили і ґрунтується на принципі невтручання; політична свобода, яка ґрунтується на суверенітеті народу та праві брати участь в управлінні суспільними справами.

Поєднання свободи людини з духовними надбаннями соціуму, його культурою, системою соціальних цінностей забезпечує можливість гармонійного розвитку людини.

СЕСУАЛЬНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ – це вид експлуатації, при якому певна особа отримує сексуальне задоволення, фінансові прибутки чи покращення свого становища шляхом використання чи експлуатації сексуальності іншої особи через порушення прав людини, таких, як право на гідність, рівність, самостійність, фізичний та психічний добробут.

СЕСУАЛЬНЕ РАБСТВО – це форма сексуальної експлуатації, яка здійснюється за допомогою застосування сили чи погроз щодо її застосування та характеризується встановленням абсолютного контролю чи влади однієї особи над іншою і не пов'язана з отриманням будь-якої фінансової вигоди.

СЕПАРАТИЗМ (від франц. *separatisme*, лат. *separatus* – окремий) – рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними, релігійними чи мовними ознаками.

СИЛИ ШВИДКОГО РЕАГУВАННЯ – спеціальні підрозділи сил швидкого розгортання («сили, потрібні за надзвичайних ситуацій»). На зустрічі в Гельсінкі 1999 р. лідери Європейського Союзу вирішили створити Європейські сили швидкого реагування. Ці сили мали бути сформовані 2003 р. Країни ЄС зобов'язалися створити військово у 60000 чоловік, яке можна було б розгорнути за 60 днів на період до одного року. Сили швидкого реагування мали забезпечувати власну боєздатність ЄС і виконувати різноманітні завдання: від гуманітарних і рятувальних місій до миротворчих операцій. Сили швидкого реагування мали діяти там, де не передбачалося застосовувати військові формування організації НАТО.

СИСТЕМА НЕБЕЗПЕК ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ:

1) ризик – можливість виникнення ситуації або її існування, за якої формуються передумови протидії процесу реалізації національних інтересів;

2) виклик – конкретна протидія захисту національних інтересів у формі офіційних і неофіційних політико-дипломатичних дій, економічної, інформаційної експансії;

3) небезпека – нанесення шкоди важливим національним інтересам та безпеці в обмежених масштабах;

4) загроза – безпосередня небезпека спричинення шкоди важливим національним інтересам та безпеці, яка виходить за локальні межі й зачіпає основні національні цінності: суверенітет, територіальну недоторканність.

СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН – сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних, гуманітарних зв'язків і взаємостосунків між народами, державами і об'єднаннями держав, між основними силами та організаціями, що діють на світовій арені. Див. також *Міжнародні відносини*.

СИСТЕМА ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ – сукупність наукових дисциплін, концептуальних і методологічних підходів, зорієнтованих на вивчення політики.

Система політичної науки складають: політична філософія, політологія, політична соціологія, політична психологія, політична економіка, теорія та історія держави і права, політична історія, теорія та історія міжнародних відносин, міжнародне право, політична географія і геополітика, етнополітологія та етнодержавознавство, політична лінгвістика тощо.

У різних країнах єдиної академічної науки не існує, а існують різні сфери інтересів, ті чи інші напрями, галузі дослідження, сукупність методів вивчення політики. В сучасній політичній науці широку підтримку одержує ідея формування єдиної глобальної політичної науки.

СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ – механізм взаємодії і взаємоконтролю вищих органів державної влади в демократичних державах. Може включати такі складові: право вето, право розпуску парламенту главою держави за певних, передбачених законом, обставин, імпичмент, процедури формування та звітування уряду, конституційний нагляд тощо.

СІОНІЗМ (від назви гори Сіон поблизу Єрусалима) – і політичний рух, що виник наприкінці XIX ст. у середовищі східноєвропейських євреїв, а згодом поширився в західноєвропейському та американському єврействі. Поява політичної програми сіонізму була пов'язана з брошурою австрійського художника Т. Герцля «Єврейська держава» (1896), у якій були сформульовані основоположні тези доктрини сіонізму: про існування в світі «єдиного єврейського народу», про його

виключну роль у світовій історії, про необхідність його «концентрації» на одній території, про «одвічність антисемітизму» і т.д.

Основна ідея сіонізму полягала в утворенні єврейської держави в Палестині (хоча розглядалися і ін. варіанти: угандійський, аргентинський проекти і т. ін.). Діаспоральний стан єврейського життя розглядався як вигнання (галут), котре мало бути ліквідоване шляхом переселення всіх чи більшості євреїв у власну державу. На досягнення цієї мети спрямовувалась діяльність сіоністських організацій: від пропаганди і надання допомоги переселенцям до збройної боротьби. Орієнтація на масове повернення євреїв знайшла відбиття в ізраїльському законодавстві, зокрема в «Законі про повернення» (1952).

«СЛУЖБОВЕЦЬ» (як тип політичної людини) – особа з високим рівнем регламентованості поведінки і низьким рівнем включеності у політику; типовий працівник бюрократичного апарату, що завжди підтримує будь-яке рішення влади і віддано служить системі незалежно від її суті.

СОЛІДАРНІСТЬ (від франц. – *solidarite*; лат. *solidus*– міцний, надійний) – однакості, спільність інтересів, активне співчуття певним діям або судженням; соціальна згуртованість, єдність дій, спільна діяльність, в ході якої досягаються певні цілі, вирішуються суспільні проблеми, реалізуються загальні інтереси. Залежно від суб'єкта дії, мети і спрямованості діяльності, її мотивів розрізняють соціальну, національну, професійну, партійну солідарність.

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЗМ – ідейно-політична течія, що відмовилась від ідеї класової боротьби та пролетарської революції і стала покладатися на еволюційний рух у напрямку все більшої соціальної справедливості та рівних можливостей громадян.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ – процес входження людини у суспільство, під час якого людина вчиться думати і поводитись у соціально припустимий спосіб; засвоєння і активне відтворення індивідом соціального досвіду, що відбувається в умовах спілкування групами, у різноманітних сферах людської життєдіяльності.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНА – процес засвоєння притаманних даному суспільству політичних цінностей, настанов, переконань, моделей поведінки, що відбувається протягом становлення та еволюції індивіда як члена політичної спільноти і спрямований на забезпечення його свідомої участі в політичному житті суспільства. Охоплює різні етапи (дотрудовий, активний, пасивний), здійснюється під впливом агентів політичної соціалізації (сім'я, система освіти, ЗМІ, політичні партії, референтні групи тощо), реалізується у різних моделях («переконаності», «інтересу», «примусу») та типах (гармонійний, плюраліс-

тичний, конфліктний, гегемоністський) та спричиняє певний тип політичної поведінки (відкритий, закритий) особи.

СОЦІАЛІЗМ (від франц. *socialisme*, лат. *socialis* – суспільний) – одна з найпопулярніших ідейно-політичних течій XIX–XX ст. Сформувалась і поширилась у XIX ст. як реакція на односторонність лібералізму. В основі соціології лежить вирішення соціального питання: захисту соціальних прав трудового населення, поліпшення їх матеріального становища; розширення сфери демократії, розповсюдження її принципів на все населення, разом із незаможною його частиною. Поняття демократії є визначальним в доктрині соціалізму. Демократія є надкласовим явищем, включає гарантоване право на приватне життя, захищає від свавільного втручання держави. Основними ідеями є свобода думки, організації, віросповідання, загальності виборів, право на культурну автономію національних меншостей, незалежність суддів, право на опозицію. Виділяють два найвідоміших доктринальних різновиди соціалізму: революційний марксизм (марксизм-ленінізм) і соціал-демократизм.

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА – демократична держава, що спирається на широку соціальну основу і здійснює активну соціальну політику, спрямовану на підвищення, стабільне забезпечення життєвого рівня населення, захист і реалізацію прав і свобод громадян, на створення сучасних систем охорони здоров'я, освіти і соціального забезпечення, на підтримку незалежних запобігання й успішне вирішення соціальних конфліктів.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ – цілеспрямована діяльність, комплексна програма заходів держави з розвитку соціальної сфери життя суспільства, регулювання соціальних процесів; задоволення соціальних потреб суспільних верств, груп та індивідів, гарантування їх соціальних прав та соціального захисту. Соціальна політика – це окремий вид політико-регулятивної діяльності уряду та інших суспільних інституцій (як загальнонаціонального, так і місцевого рівня) щодо збалансування розвитку суспільства, забезпечення стабільності державного правління, соціального захисту населення. Соціальна політика розглядається як діяльність держави з узгодження інтересів різних соціальних груп у сфері виробництва, розподілу і споживання, а також узгодження інтересів цих груп з інтересами окремої пересічної людини та колективними цілями усього суспільства.

Головне призначення соціальної політики – забезпечення соціального добробуту, створення рівних умов його досягнення для всіх громадян. Мета соціальної політики – забезпечення консолідації у суспільстві, стабільності, цілісності, рівноваги, динамізму, подолання соціальної напруги, а також надання особливого захисту та допомоги

недідздатним і нужденним, створення умов для всебічного творчого розкриття людини. Заходи соціальної політики спрямовуються на збереження та відтворення трудового потенціалу народу, утвердження необхідної мотивації високоефективної праці, запобігання безробіттю, розвитку усіх галузей інфраструктури.

СОЦІАЛЬНА САМООРГАНІЗАЦІЯ – це процес вільної співпраці індивідів заради досягнення певної спільної мети без участі «третьої сторони» – особи чи організації, які б здійснювали моніторинг процесу взаємодії та покарання осіб, що порушують умови співпраці.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА – сукупність усіх соціальних груп і спільнот даного суспільства, що в певний спосіб взаємодіють між собою.

СОЦІАЛЬНА СФЕРА – складова суспільного життя, сутність якої становлять соціальні стосунки і зв'язки, в яких перебувають люди, задовільняючи свої матеріальні і духовні інтереси й потреби. Складовими соціальної сфери є: ринок праці та рівень зайнятості населення, освіта, наука, охорона здоров'я, культура, фізична культура і спорт, дозвілля і туризм, забезпечення житлом, а також фінансування вищезначених галузей.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО – система погоджених відносин між працедавцями та найманими працівниками (соціальними суб'єктами), в основі якої – розробка та реалізація спільних соціальних програм, угод на визначені терміни. Політика соціального партнерства базується на визнанні розбіжності економічних інтересів різних соціальних груп та їх прав відстоювати свої інтереси. Визначальними принципами соціального партнерства є: взаєморозуміння, співробітництво, терпимість, пошук компромісів, взаємне погодження інтересів.

Виокремлюють двостороннє соціальне партнерство (між підприємцями і профспілками) або трестороннє (між представниками уряду, підприємцями та профспілками).

Мета політики соціального партнерства – забезпечення поступального економічного розвитку, пом'якшення соціальних наслідків ринкових реформ, підвищення рівня життя людей, задоволення загальнонаціональних потреб, розв'язання соціальних проблем на засадах консенсусу та збереження стабільності і злагоди у суспільстві.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ – це система організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення гідного існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та добробуту за конкретних економічних умов.

Це – система законодавчих, економічних, соціальних і соціально-психологічних гарантій, які забезпечують працездатним громадянам умови для підвищення свого добробуту за рахунок особистого

трудового внеску, економічної самостійності і підприємництва, а непрацездатним і соціально незабезпеченим верствам населення – переваги у використанні суспільних фондів споживання, у прямій матеріальній підтримці у вигляді дотацій, стипендій та інших виплат, у зниженні податків.

Сутність соціального захисту – у забезпеченні задоволення базових потреб людини на суспільно визначеному рівні незалежно від працездатності індивіда.

Мета соціального захисту – забезпечення рівності соціальних шансів громадян; попередження соціальної напруженості в суспільстві, яка може бути зумовлена майновою, культурною, релігійною, расовою, соціальною нерівністю; подолання найгостріших видів соціальної несправедливості; сприяння поліпшенню соціального самовідчуття людей; забезпечення рівня життя непрацездатних, знедолених, зuboжілих громадян не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого державою.

Складовими системи соціального захисту є:

- соціальна допомога;
- соціальне страхування;
- соціальна справедливість (матеріальна або фінансова компенсація особам, які постраждали від непередбачуваних подій, природних і техногенних катастроф);
- захист прав людини;
- сприяння освіті;
- підвищення кваліфікації;
- соціальне обслуговування інвалідів;
- активна політика на ринку праці;
- тендерна політика тощо.

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ – це сукупність соціальних та культурних факторів, які забезпечують ефективну добровільну взаємодію громадян. Він включає добровільну участь у різноманітних об'єднаннях, які виробляють в громадян здатність до солідарних дій, довіри і співпраці з метою визначення своїх інтересів. Посядання вільних і рівних індивідів виробляє в громадян здатність підкорятись нормам закону, який постає принциповою умовою існування правової демократичної держави, а також відтворення головних громадянських якостей, необхідних для розвитку громадянського суспільства.

Соціальний капітал може існувати не лише на рівні окремої ізольованої громади, але й на рівні суспільства в цілому, він розглядається як колективне благо, а не індивідуальна власність, як соціокультурний феномен.

СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВІ ГРУПИ – спільноти, які різняться між собою за матеріальним становищем, владою, престижем, освітою, способом життя (звичками, манерами, звичаями).

СПІВДРУЖНІСТЬ – форма існування національних держав у вигляді різних союзів суверенних суб'єктів міжнародного права.

СПІВДРУЖНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ (СНД) – міжнародно-політичне утворення, котре виникло згідно з Угодою про створення Співдружності Незалежних Держав від 8 грудня 1991 р. та Протоколом до неї від 21 грудня 1991 р. За станом на травень 1995 р., до складу СНД входить 12 держав-учасниць, а саме: Азербайджанська Республіка, Республіка Беларусь, Республіка Грузія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменистан, Республіка Узбекистан і Україна.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ – поняття моральної свідомості, що характеризує міру вимоги прав і благ особистостей або соціальних спільнот, міру вимогливості до особистості, правомірність оцінки економічних, політичних, правових явищ дійсності і вчинків людей, а також їх самооцінки. Мінімум справедливості в суспільстві гарантується правом, яке ґрунтується на «усередненій» нормі справедливості. Зміст і суть справедливості передає біблійний вислів: «кожному своє».

Еволюція ідеї справедливості спостерігається від античної епохи й продовжується донині.

У класичній європейській свідомості виникла «триєдина формула справедливості», яка включає три базових концепти справедливості: зрівнювальна справедливість, яка передбачає, що відносини між соціальними суб'єктами носять егалітарний характер і кожен з них має рівні права й обов'язки в межах, що визначені договором; розподільна справедливість, тобто та, що передбачає наявність певної суми благ чи прав, які слід розподілити між суб'єктами. Вихідною позицією тут виступає природна рівність людей; відплатчувальна справедливість, що розповсюджується на галузь покарання за правопорушення, спирається на принцип *таліону* і виражається як рівність всіх перед законом.

Справедливість використовують при оцінці вчинків людей у двох аспектах: як принцип, визначальний напрям діяльності та критерій оцінки конкретного акту поведінки та як теоретична умова майбутньої дії. Соціальна справедливість як моральний принцип визначає діяльність суб'єктів, що застосовують правові норми у процесі розподілу між членами суспільства матеріальних та духовних благ, а також при визначенні міри юридичної відповідальності або громадського впливу за вчинені правопорушення чи порушення норм моралі.

СТАДІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО РЕЖИМУ – процес «переходу» від тоталітаризму і авторитаризму включає у себе:

- лібералізацію недемократичного режиму;
- переговори і укладання угод;
- прийняття рішень;
- консолідацію демократичних інститутів;
- звання суспільства до нових політичних механізмів.

СТАН ВІЙНИ – відносини держав з моменту оголошення війни між ними або фактичного початку військових дій до їх закінчення. Виражається у прагненні дипломатичних, торгових і фінансових стосунків, конфіскації державної власності приватника (за винятком дипломатичних представників), реалізації торгових суден, інтернуванні тощо. Основною правовою формою припинення стану війни є мирний договір.

СТЕРЕОТИП ПОЛІТИЧНИЙ (від грец. *stereos* – твердий і *tipos* – відбиток) – спрощене, схематизоване, емоційно забарвлене уявлення про той чи інший суб'єкт політики, соціальне чи політичне явище. Термін запроваджено у 1922 р. для визначення оцінних, а також упереджених уявлень про політичні партії, політичних діячів, різні етнічні, расові, професійні групи тощо. На створення політичного стереотипу впливає пропаганда, яка базується на знанні масової психології, орієнтації на почуття, інстинкти, упередження, некритичне сприйняття тієї чи іншої інформації.

У маніпуляції свідомістю мас використовують старі політичні стереотипи і формують нові. Якщо умови життя змінились, то старі стереотипи перестають виконувати адаптивну функцію, перетворюються на гальмо суспільно-політичного розвитку. Для людей похилого віку характерна консервативність стереотипного мислення, молоді властива мобільність сприйняття нових.

Створення стереотипу політичного найактивніше використовується ідеологами в тоталітарних державах, котрі маскують їх за словами-символами з цілеспрямованим змістом. Означені слова-символи найчастіше є порожньою абстракцією й при науковому аналізі виявляють свою беззмістовність (наприклад, «благо народу», «класовий ворог», «вождь нації», «свобода, рівність і братерство» тощо). Руйнування стереотипу політичного, як правило, відбувається під впливом повсякденного досвіду або реформаторських змін у суспільстві. При цьому стереотипи не просто руйнуються, а замінюються на інші, нерідко – прямо протилежні попереднім.

СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ – це його системна будова, що включає: формування цілей і завдань політичних струк-

тур; контроль за функціонуванням політичних інститутів і організацій; конституювання й організація політичних інститутів; прийняття і виконання управлінських рішень; підтримку функціонування політичних інститутів і організацій.

СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ включає в себе:

- політичне керівництво державою і суспільством (визначення цілей і завдань);
- формування політичної стратегії і тактики; прогнозування політичного розвитку;
- політичне функціонування, діяльність політичних інститутів (державних структур, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань);
- участь громадян у політичному житті суспільства (належність до партії чи об'єднання; діяльність у виборних органах державної влади; участь у виборах, референдумі);
- політичний маркетинг (форма організації та управління політичною практикою; формування і вивчення політичних потреб; організація політичного бізнесу і використання політичної арени).

СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ – особистість, організація чи суспільна група, яка здатна створити політику, тобто постійно і відносно самостійно брати участь у політичному житті відповідно до своїх інтересів, впливати на становище та поведінку інших, викликати своїми діями важливі зміни в політичних відносинах.

СУБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: людина (особистість), держава та її органи, громадські організації, асоціації і колективи громадян, політичні партії та рухи, місцева влада, профспілки, фонди, різні виробничі структури (компанії, фірми). Вони забезпечують реалізацію програм і заходів, спрямованих на розвиток соціально-трудової сфери.

СУВЕРЕНІТЕТ (франц. *souverainite*– верховна влада) – незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави в зовнішніх і внутрішніх справах. Розрізняють два аспекти поняття «суверенітет» – внутрішній і зовнішній. Під внутрішнім аспектом розуміється можливість держави розпоряджатися своєю територією і ресурсами, а також видавати закони й примушувати підданих до їх виконання. Зовнішній аспект ототожнюється з можливістю держави проводити незалежну політику, встановлювати дипломатичні відносини з іншими державами, оголошувати їм війну або заключати мир тощо.

СУДОВА ВЛАДА – одна із трьох гілок державної влади; необхідна умова реалізації принципу поділу влади, покликана запобігати

можливості змови чи протистояння двох інших гілок влади (законодавчої та виконавчої), створювати перепони, щоб унеможливити виникнення диктатури.

СУЛТАНІЗМ – різновид персональної тиранії, за якої ключові посади в основних сферах суспільного життя займають родичі та друзі тирана.

СУСПІЛЬНИЙ ІНТЕРЕС – спонукальні сили діяльності груп, мас людей, спираючись на які суспільство може вдаватися до необхідних управлінських впливів на цю діяльність.

СУСПІЛЬНИЙ РУХ – це об'єднання суспільних, політичних груп та окремих індивідів, між якими встановлюється свідомий зв'язок і співробітництво для здійснення важливих суспільних чи суспільно-політичних змін.

Т

ТАЛІБАН – сунітський рух консервативно-фундаменталістського типу, що виник в Афганістані у 1994 році. Рух «Талібан» сформувався серед пуштунських племен і об'єднав усі пуштунські сили, навіть колишніх комуністів, які не сприйняли захоплення Кабулу у 1992 році етнічною коаліцією з півночі країни (таджики, узбеки, назарійці). Значну фінансову підтримку рух отримував від Саудівської Аравії та Пакистану. Пізніше перетворився у незалежне ісламістське угруповання.

ТАЛІОН – принцип, що за законами Хамурапі (царя Вавилону, II тис. до н.е.) застосовувався до рівних у правовому сенсі осіб (авілу-мів) при визначенні покарання (око за око, зуб за зуб, перелом кістки за перелом кістки).

ТЕОКРАТИЧНИЙ АВТОРИТАРНИЙ РЕЖИМ – тип недемократичного режиму, який встановлюється після приходу до влади релігійних фанатичних кланів і супроводжується набуттям релігією рис політичної ідеології, що стає панівною у суспільстві. Прикладом такого режиму є політична система правління сучасного Ірану, створена ісламськими фундаменталістами після революції 1979 р. Цей режим має багато рис, притаманних тоталітаризму.

ТЕОКРАТІЯ (від грец. *teos*– бог, *kratos*– влада) – форма державного правління, при якій політична влада належить духовенству, глава церковної ієрархії наділений вищою духовною і світською владою.

ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ – узагальнення, що стосуються сутності, походження та основного призначення держави:

1) теологічна теорія, що виводить державну владу від Бога;

2) теорія завоювань, що розглядає державу як військово-поліцейський апарат для здійснення контролю над захопленими територіями;

3) психологічна теорія, що обумовлює появу державної влади потребою людини у підпорядкуванні;

4) класова теорія, що розглядає державу як механізм панування одного класу над іншими;

5) теорія суспільного договору, що бачить державу продуктом і водночас рівноправним партнером угоди з громадянами, яка повинна забезпечити захист кожному в процесі його співіснування з усіма.

ТЕРОР (від лат. *terror* – жах, страх) – політика залякування, придушення супротивників насильницькими методами. Використовується як засіб досягнення мети.

ТЕРОРИЗМ (від лат. *terror* – жах, страх) – ведення політичної боротьби із застосуванням (або погрозою застосування) насильства, методів залякування, фізичної розправи, політичних убивств, придушення конкурентів, провокацій. Терористичну діяльність можуть здійснювати терористи-одинаки, терористичні групи, організації, міжнародні організації за підтримки певних держав.

Тероризм має на меті порушення основ держави, насаджувannya атмосфери паралізуючого жаху та песимізму. Різновидами тероризму є:

- 1) механічний і біологічний;
- 2) ідеологічний і релігійний;
- 3) правий (неофашистський, правоавторитарний) і лівий (революційний, анархічний).

За іншою класифікацією виокремлюють класовий, етнічний (націоналістичний), релігійний, економічний, кримінально-грабіжницький, екологічний, інформаційний, міжнародний (транснаціональний) тероризм, агротероризм.

Тероризму, незалежно від його функціональних характеристик, притаманні:

- а) насильство, примус, терор як основні методи впливу;
- б) відсутність будь-яких моральних і юридичних обмежень;
- в) висування вимог до «третьої» сторони;
- г) випадковість, довільність вибору жертв, їхня невинність;
- д) таємний, конспіративний характер підготовки терактів поряд із публічністю їхнього здійснення;
- е) прагнення до одержання широкого розголосу;
- є) повторюваність, серійність терористичної діяльності.

Ознакою тероризму є брутальне, спрямоване, як правило, проти цивільного населення насильство, яке за своїми об'єктами, цілями, а

також способами та формами здійснення не піддається міжнародному (державному) правовому регулюванню і відзначається найвищою аморальністю, антигуманністю. Тероризм передбачає здійснення істотного впливу на емоційно-психологічну складову індивіда, окремих суспільних груп, людства в цілому з намаганням викликати почуття небезпеки, безвиході, страху, взаємної підозри.

ТЕРОРИСТИЧНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ АКТ – особлива форма цілеспрямованого, жорстокого політичного насильства (або загрози його застосування), організованого з метою змінити внутрішню чи зовнішню політику держави або з іншими політичними цілями. Терористичний політичний акт може провокувати міжнародні інциденти чи навіть початок війни. Передбачає вбивство, замах на життя громадян, глав держав, членів уряду, дипломатичних представників, посадових осіб, захоплення заручників, насильницьке викрадення літаків, напад на приміщення посольств, інших організацій, піратство.

ТЕХНОКРАТІЯ (від грец. *kratos* – *влада*) – соціальний прошарок висококваліфікованих спеціалістів (вчені, інженерно-технічна інтелігенція, менеджери), який бере участь в управлінні виробництвом і входить до панівного класу, правлячої еліти сучасного суспільства.

ТЕХНОЛОГІЇ ЗМІСТУ – акумулятивна технологія, яка передбачає формулювання таких положень у програмі, які б кваліфіковано акумулювали інтереси різних соціальних і національних груп; інноваційні технології, що передбачають обов'язкове формулювання нових ідей, ще не засвоєних масами, що забезпечують оригінальність і ефективність програми; технології, що конкретизують, спрощують і роблять зрозумілим зміст політичних технологій.

ТЕХНОЛОГІЇ ПРИЙНЯТТЯ ОДНООСОВОВИХ РІШЕНЬ – формальна технологія, яка характеризується ієрархічною побудовою системи комунікації, чіткими і відпрацьованими процедурами проходження інформації і прийняття рішень; змагальна технологія, яка сприяє відкритому обговоренню політичного рішення і появі альтернативних проєктів її вирішення; колегіальна технологія, яка потребує колективної діяльності в пошуку оптимального рішення.

ТИМОКРАТІЯ (від грец. *timo* – *ціна, честь*, *kratos* – *влада, сила*) – особлива форма олігархії. У стародавніх мислителів так визначалось правління, за якого державна влада належить привілейованій меншості, яка володіє високим майновим цензом.

ТИПИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ – екологічна політика будь-якого рівня може бути: агресивною – такою, що наносить збитки природній сфері (наприклад, Чорнобильська трагедія, трагедія Араль-

ського моря тощо), та протекціоністською, яка зберігає і забезпечує розвиток природного середовища.

ТИПИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: підтримуюча, агресивна та стимулююча.

Підтримуюча економічна політика відповідає об'єктивному процесу функціонування і розвитку економіки та позитивно впливає на неї, стимулює її (наприклад, економічна політика Рузвельта в 30-ті роки ХХ ст. захистила США від соціально-економічного краху; впровадження НЕПу в 20-ті роки ХХ ст. сприяло швидкому відновленню зруйнованого господарства і швидкому розвитку економіки СРСР).

Агресивна економічна політика ведеться всупереч об'єктивним процесам функціонування і розвитку економіки і тому перешкоджає їй, гальмує її і навіть створює кризові ситуації (наприклад, адміністративно-командна система в СРСР стимулювала економічну кризу в 30-х і в кінці 80-х рр. ХХ ст.; економічна політика корпорацій і трестів призвела в 20-х роках ХХ ст. до небувалої за розмахом економічної кризи практично в усіх капіталістичних країнах).

Стимулююча політика визначає основні напрямки, шляхи і методи розвитку економіки, сприяє і стимулює одні напрямки розвитку, обмежує і блокує інші. Така політика є найефективнішою та найгнучкішою, оскільки дозволяє змінювати пріоритетні напрямки економічного розвитку. Цей тип економічної політики є найпоширенішим у розвинених країнах сучасного світу.

ТИП КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ зумовлений особливостями політичного режиму, політичної системи, суспільно-політичної ситуації в країні. Тому виокремлюють два типи культурної політики:

- 1) в тоталітарному суспільстві;
- 2) в демократичному суспільстві.

Культурна політика в тоталітарному суспільстві відзначається жорстким контролем з боку держави, намаганням підпорядкувати культуру політичним інтересам і цілям існуючого режиму, пануючій ідеології, використанням культури як своєрідного знаряддя маніпулювання суспільною свідомістю, засобом влади.

В демократичних суспільствах культурна політика відрізняється забезпеченням свободи і наукової творчості, широким доступом населення до культурних, наукових, духовних здобутків свого народу та всього людства. В демократичних суспільствах реалізуються культурно-духовні права та свободи особи: право на освіту, свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості, право на результати інтелектуальної, творчої діяльності.

ТИПИ ЛЮДИНИ ПОЛІТИЧНОЇ – результат політичної соціалізації різних психологічних типів людей, що проявляється через специфічне поєднання певного рівня регламентованості політичної поведінки особи і певного рівня її заангажованості в політиці.

ТИПИ СУЧАСНИХ ТЕРОРИСТИЧНИХ РУХІВ:

- 1) рухи націоналістичних, етнічних меншин;
- 2) рухи ідеологічних груп або таємних товариств, що прагнуть до різних форм «революційної справедливості або соціального визволення»;
- 3) діяльність груп емігрантів (вигнанців) із сепаратистськими або революційними прагненнями щодо своєї батьківщини;
- 4) діяльність транснаціональних банд, що користуються підтримкою деяких країн і діють в ім'я «світової революції».

ТИПИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ – змістовий результат перебігу політичної соціалізації, що залежить від приналежності особи до певних соціальних груп, рівня її загальної освіти та культури, психічних особливостей, ментальності, які опосередковуються і регулюються рівнем розвитку суспільства та типом політичного режиму, зокрема можливим у ньому рівнем автономності особистості.

Розрізняють: гармонійний, плюралістичний, конфліктний та гегемоністський типи політичної соціалізації.

ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ – науково-теоретичний підхід у сучасній політології, що дозволяє розрізнити політичні партії залежно від характеру й принципів їх організації, ідейних засад, соціальної бази, місця й ролі в політичній системі суспільства, тактичних пріоритетів тощо. Політичні партії розрізняються залежно від їхньої соціальної сутності, соціальної бази (особливостей тієї спільноти, інтереси якої вони представляють), від сповідуваної ними ідеології, поставлених цілей і тактичних пріоритетів, від принципів організаційної побудови, місця, яке вони посідають у політичній системі.

ТИРАНІЯ – один із видів влади у Стародавній Греції; пов'язана з незаконним здобуттям влади, порушенням чинних законів і традицій, що регламентують механізми приходу до влади; влада однієї людини, що здійснюється беззаконно, в особистих інтересах правителя.

ТИТУЛЬНИЙ ЕТНОС – термін, яким означають народ, що дав найменування тому чи іншому державному утворенню (напр., німці в Німеччині, поляки в Польщі, українці в Україні).

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА – приховані економічні відносини, які не є публічними, оскільки пов'язані з порушенням правил і законів, а отже, з уникненням контролю з боку офіційних державних органів. Вона сприяє корупції, що, з одного боку, є складовою тіньової еконо-

міки, а з іншого – системою захисту. Одна із загальних характеристик тіньової економіки – несплата податків, що спричинює обмеження наповнення державного бюджету. Паралельно відбувається вимивання ресурсів у малого і середнього бізнесу, концентрація їх у тіньовому секторі – стагнація економіки при наявних великих тіньових ресурсах (тіньових капіталах). Тіньова економіка передбачає систему, що існує в межах загального економічного процесу. Вона обмежує потенціал розвитку, оскільки накопичені ресурси (тіньові капітали) є нелегальними, і тому використовуються в нелегальних схемах. Наявність значного сектору тіньової економіки обмежує демократичний уклад шляхом підтримки політичних сил, які, використовуючи значні матеріальні ресурси, впливають на політику, маючи на меті захист нелегальних ресурсів і нелегальних фінансових схем, що суперечить законності, прозорості й конкурентності в економічних відносинах. Тіньова економіка через свою неpubлічність є маловивченою.

ТІНЬОВА КОРУПЦІЯ – протиправні, невраховані державою види економічної діяльності.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (від лат. *tolerantis* – терплячий) – терпиме ставлення до інших, чужих думок, вірувань, політичних поглядів та позицій. Є неодмінною умовою демократичного, правового, стабільного суспільно-політичного устрою.

ТОТАЛІТАРИЗМ (від лат. *totalis*– весь, цілий, повний) – певна соціальна система і політичний режим, які характеризуються насильницьким політичним, економічним та ідеологічним пануванням правлячої еліти, організованої в цілісний бюрократичний партійно-державний апарат, очолюваний вождем (фюрером, дуче, кауділіо); тотальним контролем над суспільством і особистістю; нічим не обмеженим втручанням в усі сфери життя громадян.

Прихильники концепції тоталітаризму відзначають її дві головні особливості: по-перше, тоталітарні політичні режими відрізняються прагненням контролювати не лише дії, а навіть емоції, думки і приватне життя людей; по-друге, вони спроможні створювати атмосферу масової підтримки, мобілізуючи суспільство (або його значну частину) в ім'я єдиної, ідеологічно обґрунтованої мети, що має загальносуспільне значення.

ТОТАЛІТАРИЗМ ЛІВОЕКСТРЕМІСТСЬКИЙ (СТАЛІНІЗМ) – форма тоталітарного політичного режиму, яка характеризується всевладдям бюрократичного партійно-державного апарату і його зрощенням з репресивною системою, економічним і духовним відчуженням людини, люмпенізацією особистості, пануванням міфологізованої державної ідеології.

ТОТАЛІТАРИЗМ ПРАВОРАДИКАЛЬНИЙ (НАЦИЗМ) – форма тоталітарного політичного режиму, яка характеризується встановленням відкритої терористичної диктатури, мілітаризацією всіх сфер життя, придушенням демократичних свобод, вождистським принципом побудови державного управління; ідеологічна концепція нацизму, заснована на шовінізмі і расизмі.

ТОТАЛІТАРНА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА – різновид політичної культури, який характеризується ідеологічною заангажованістю політичної свідомості та політичної поведінки членів суспільства, що пов'язано з існуванням лише однієї, офіційної ідеології, яка повинна визнаватися усіма. Цій культурі притаманні культ вождя, міфологізація свідомості, активно-підданське ставлення до влади. Аполітичність розцінюється як прояв нелояльності до режиму. У тоталітарних суспільствах діє принцип «хто не з нами, той проти нас». Політична активність в умовах тоталітаризму часто має примусовий характер, бо її спонукальним мотивом є страх.

Основні риси:

- 1) безальтернативність суспільного життя, його уніфікація;
- 2) деструктивність способів регулювання людських взаємовідносин (заборони, страх, покарання, залежність особи);
- 3) нетерпимість до опонентів, сприйняття їх як ворогів;
- 4) підозрілість у відносинах між людьми;
- 5) культ влади;
- 6) культ непримиренності, боротьба;
- 7) ставлення до людини як до «гвинтика системи»;
- 8) тотальне засекречування;
- 9) інфантильність особи, соціальні лінощі тощо.

ТОТАЛІТАРНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ – тип недемократичного режиму, якому притаманні наступні характеристики: наявність партійно-державної, обов'язкової для всіх ідеології, відкрита незгода з якою карається як найтяжчий злочин. Тоталітарна ідеологія, що базується на соціальних міфах чи то про керівну роль робітничого класу, чи то про зверхність арійської раси, пропагується режимом як єдино вірне вчення, що накреслює єдину мету суспільного розвитку. Ця ідеологія, як і закладена в ній мета, служать засобом легітимації режиму. Саме за її допомогою він намагається виправдати репресії і обґрунтувати своє право на існування.

Тоталітарні ідеології, як правило, відкидають минуле і сучасне в ім'я «великого і світлого майбутнього», проголошують своєю метою створення «нового суспільства», «нової раси» і/або «нової людини». З метою маніпулювання масовою свідомістю встановлюється монополія

на засоби масової інформації, створюються потужні системи ідеологічної «обробки» населення. Масам пропонується лише дозована інформація і лише офіційна їх інтерпретація. Режим культивує крайню нетерпимість до будь-якого інакомислення, розглядаючи ідейних опонентів як політичних противників, що переслідуються і знищуються.

Основною ланкою в політичній структурі суспільства в умовах тоталітаризму виступає єдина, добре організована, побудована за ієрархічним принципом масова політична партія, яка є носієм тоталітарної ідеології. Відбувається зрощення партії з державою. Політизуючи всі органи державної влади (контроль за призначенням на посади), партія підпорядковує їх, перетворюється в «партію-державу» шляхом злиття з державними інституціями, які переходять під повний партійний контроль. Політична опозиція знищується. Таким чином партія встановлює всеохоплюючий контроль над усіма сферами суспільного і приватного життя громадян.

Піраміда тоталітарної влади складається з декількох вертикальних структур: політичної, господарської, військової, ідеологічної, наглядової, каральної; всі групи замикаються на фігурі вождя, в руках якого зосереджена вся повнота влади; визначальною ознакою тоталітаризму є застосування особливої системи насильства і масового терору як специфічного засобу контролю над суспільством та мілітаризму, який є рисою як фашизму, так і комунізму. Відбувається зрощення партійно-державного апарату з репресивною системою. Тоталітарний режим встановлює контроль за зброєю, монополізуючи засоби збройної боротьби.

ТРАДИЦІЙНИЙ ЛІДЕР – особа, авторитет якої ґрунтується на звичаях, історичних, політичних та культурних традиціях даного суспільства, часто підтримується релігією (монархи, вожді племен тощо).

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ЗЛОЧИННІСТЬ – суспільно-політичне явище, що відображає сукупність дій відносно великих, стійких та керованих кримінальних структур, які носять соціально-небезпечний характер, спрямовані проти основних прав та свобод людини та громадянина, здійснюються на території двох або більше країн, відповідальність за які передбачена міжнародним і національним кримінальним законодавством.

У структурі транснаціональної злочинності виділяються:

- а) міжнародні злочини;
- б) злочини міжнародного характеру;
- в) злочини, пов'язані з іноземцями.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИЙ ЗЛОЧИН – суспільно небезпечне діяння, для якого характерні наступні ознаки:

а) здійснення на території більше, ніж однієї держави;
б) здійснення на території однієї держави за умов переважної підготовки, планування, керівництва та контролю на території іншої держави;

в) здійснення в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, що проводить злочинну діяльність у більш як одній державі;

г) його здійснення в одній окремо взятій державі може мати суттєві наслідки для іншої держави (ст. 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р.).

Прийнято виділяти наступні види транснаціональних злочинів: тероризм, торгівлю людьми, незаконну торгівлю наркотиками, зброєю, корупцію та підкуп громадських та партійних діячів, виборних осіб, комп'ютерну злочинність та інші.

ТРАНСФОРМАЦІЇ НЕДЕМОКРАТИЧНИХ РЕЖИМІВ (перехід до демократії) – це одна з найсуттєвіших складових сучасного світового процесу. Її дослідженням займається окрема галузь порівняльної політології – «теорія переходу» або «транзитологія», яка вивчає загальні й специфічні риси переходу до демократії. Існує два теоретичні підходи до цього питання: інституційний і генетичний (або генетично-функціональний).

Перший допомагає одержати відповіді на запитання, які інститути найбільше сприятимуть стабілізації демократії в тій чи іншій країні, а отже дає змогу окреслити для неї інституційний дизайн.

Другий аналізує молоду демократію, що формується в перехідних суспільствах, під кутом зору її зародження і розвитку, намагається передбачити можливі стадії переходу, а також можливі (сприятливі або несприятливі) способи поведінки суб'єктів перехідного процесу за певних конкретних обставин.

В межах теорії переходу аналізуються спільні та відмінні риси процесів демократизації в різних країнах, стадії та фази трансформації, специфіка сприйняття і розуміння демократії в умовах різних політичних культур, пропонуються найбільш прийнятні форми демократичного правління та робляться прогнози щодо майбутнього тощо.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ – процес докорінних перетворень у політичних і соціально-економічних системах посткомуністичних суспільств у процесі їх демократизації. Як показала політична практика, на першій фазі, яка є переломною, в цих країнах започатковуються фундаментальні перетворення: здійснюється політична трансформація вищих органів влади, лібералізація цін

і зовнішньої торгівлі в економічній сфері, розпочинається приватизація. Друга фаза – закріплення демократичних інститутів на основі прийняття нових конституцій, створення законодавчої бази відносин власності, мала і середня приватизація. На третій (заключній) фазі демократичні процеси набирають незворотного характеру, відбувається становлення системи незалежних судів, здійснюється велика приватизація, відбувається економічне піднесення.

В залежності від темпів демократичних і ринкових перетворень, дослідники виділяють чотири групи країн. До першої належать Чехія, Польща, Угорщина, Естонія і Словенія; до другої – Словаччина, Хорватія, Латвія, Литва, Румунія, Болгарія; до третьої – Азербайджан, Грузія, Вірменія, Казахстан, Росія, Узбекистан, Україна; до четвертої групи входять Албанія, Боснія, Сербія, Македонія, Молдова, Таджикистан.

У

УЗУРПАЦІЯ (від лат. *usurpatio* – оволодіння) – насильницьке, протизаконне захоплення влади або присвоєння чужих прав, чужих уповноважень.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА (від лат. *unitar*– єдність) – форма державного устрою, яка базується на зверхності суверенітету єдиної держави над адміністративно-територіальними або національно-територіальними одиницями (областями, департаментами, префектурами, провінціями тощо), на які вона поділена і які не мають статусу державного утворення.

Більшість перших державних утворень, що виникли кілька тисячоліть тому, були унітарними. Починаючи з нашої ери, унітарна держава стає панівною формою державного устрою і залишається такою майже до останньої чверті XVIII ст. Головними ознаками унітарної держави є наявність єдиної конституції, єдиного керівного центру, вертикально-ієрархічної структури владних установ і відносин, так званої «пірамідальної структури влади», єдиної для всієї державної системи, єдиного громадянства, єдиної державної мови тощо. Все це стало наслідком і передумовою створення і зміцнення центральних органів влади, посилення їх ролі і впливу на розвиток суспільних процесів.

Унітарні держави поділяються на дві великі групи: централізовані та децентралізовані. До перших належать такі, в яких підпорядкування периферійних (регіональних) органів влади здійснюється за допомогою посадових осіб, призначених з центру (монархом, президентом тощо). Класичними прикладами таких держав є Норвегія, Шве-

ція, Фінляндія. Децентралізованими унітарними державами є ті, в яких периферійні (регіональні) органи влади формуються незалежно від центру і діють більш розкуто і самостійно, зазвичай під наглядом вищих урядових інституцій і в рамках наділених повноважень: Велика Британія, Нова Зеландія, Японія.

УПОВНОВАЖЕНИЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ – орган Верховної Ради України, що здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні та здійснює сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність до Конституції України, міжнародних стандартів у цій галузі, поліпшує міжнародне співробітництво в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина. Орган складається з:

- секретаріату (забезпечення діяльності Уповноваженого: розподіл обов'язків та інші питання щодо організації його роботи регулюються Положенням про секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини);

- Консультативна рада (структурна ланка Уповноваженого, що займається консультативною підтримкою, науковими дослідженнями, а також вивчає пропозиції щодо поліпшення стану захисту прав і свобод людини і громадянина);

- представники Уповноваженого (організація діяльності та межі повноважень представників Уповноваженого регулюються Положенням про представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, яке затверджується Уповноваженим).

УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНЕ – вплив суб'єкта політики на політичну ситуацію з метою забезпечення своїх інтересів; основна ланка будь-якої політичної системи, спрямована на здійснення політичної влади.

УРЯД (англ. – government – керування, правління) – вищий орган у системі виконавчої влади держави, підпорядкований парламенту і главі держави; здійснює державне управління суспільними справами, впроваджує в життя рішення законодавчої влади та забезпечує дотримання встановлених у державі законів.

УЧАСНИЦЬКА (ПАРТИСИПАТОРНА) ТЕОРІЯ ДЕМОКРАТІЇ – найближча до уявлень про демократію як владу народу теорія, в основу якої покладено переконання про здатність громадян не тільки брати участь у виборах, референдумах, плебісцитах, але й безпосередньо у політичному процесі – у підготовці, прийнятті та впровадженні в життя владних рішень. Її прихильники вірять у те, що людям притаманне раціональне начало, розуміння добра і зла, що вони спроможні

свідомо приймати розумні рішення (це заперечували прибічники елітарної концепції). Ірраціоналізм та спонтанність поведінки мас, на що посилаються елітаристи, можуть бути подолані у процесі підвищення освітнього рівня народу.

Оскільки в сучасному складному суспільстві неможливе здійснення прямої демократії в повному обсязі, то пропонувалося створити таку політичну систему, яка б поєднувала принципи прямої і представницької демократії.

На низовому рівні – у трудовому колективі, закладі освіти, за місцем проживання тощо – має застосовуватися пряме народовладдя, тобто участь усіх громадян у прийнятті рішень, а на вищих рівнях слід покладатися, здебільшого, на представництва. За таких умов відбуватиметься подолання політичного відчуження громадян, розвиток їх громадської активності, забезпечення ефективного контролю за політичними інститутами та посадовими особами.

Такими були сподівання і очікування авторів теорії партисипаторної демократії. Проте в цій концепції, як і в інших, є немало слабких місць. Її критики небезпідставно зазначають, що прийняття важливих рішень широким колом непрофесіоналів, які не несуть за них відповідальності, неминуче призведе до зниження якісного рівня та рівня інституційної відповідальності посадових осіб. По-друге, автори цієї теорії переоцінюють можливість залучення більшості громадян до участі у політиці без примусу, тобто без порушення їх свободи, адже відомо, що основна маса населення добровільно не бажає займатися політикою.

УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНА – форма активної поведінки громадян у сфері політики; дії пересічних громадян, які намагаються впливати на прийняття владою політичних рішень або на вибір політичних лідерів. Розрізняють: активну і пасивну, організовану і спонтанну, епізодичну і постійну, легальну і нелегальну, пряму і опосередковану форми політичної участі.

Ф

ФАЗИ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОГО РІШЕННЯ: висловлення інтересів і підготовка громадської думки; аналіз проблеми і підготовка проекту рішення; прийняття рішення; виконання рішення.

ФАТВА – указ, виданий духовним лідером (ученим) або групою духовних лідерів. Фатви звичайно містять настанови для віруючих.

ФАШИЗМ (від італ. *fascismo* – пучок, кулак, об'єднання) – крайня антидемократична радикальна екстремістська політична течія,

яка тяжіє до встановлення терористичної диктатури; терористична диктатура ультраправих сил; ідеологія і політична практика, що ґрунтується на сукупності міфологічних та ірраціональних ідей і вірувань: расової виключності, антидемократизму, антисемітизму, сповідує ідеали вождизму й етатизму, обґрунтовує прагнення до територіальної експансії. Головним знаряддям внутрішньої і зовнішньої політики були терор, насильство, війна.

Основу фашистських або профашистських режимів у минулому (Італія, Іспанія, Румунія, Угорщина та інші) становили:

- гранично ідеологізовані партійні організації з напіввійськовою структурою на чолі з лідерами – вождями;
- перетворення держави на знаряддя колоніальних загарбань (здобуття «життєвого простору»);
- репресивні заходи проти противників режиму;
- тотальний контроль над суспільством з боку держави і силових структур правлячої партії;
- повне усунення демократичних свобод та інституцій;
- мілітаризація всіх сфер суспільного життя;
- агресивна зовнішня політика;
- терор і залякування населення;
- сакралізація особи вождя.

ФЕДЕРАТИВНА ДЕРЖАВА (ФЕДЕРАЦІЯ) (від лат. *federatio* – союз, об'єднання) – форма децентралізованого державного устрою, при якій ознаки державного утворення притаманні як державі в цілому, так і її складовим частинам (штатам, провінціям, кантонам, землям, республікам тощо), що вважаються суб'єктами федерації, а вищі органи як держави в цілому, так і суб'єктів федерації мають широку сферу власної виключної компетенції. При цьому найголовнішими характеристиками федеративної держави є:

1) наявність власних вищих органів, які не є похідними від вищих органів суб'єктів федерації;

2) широкі владні повноваження загальнофедеральних органів, наявність у взаємовідносинах вищих органів федерації з відповідними органами її суб'єктів широкого кола як субординаційних, так і координаційних зв'язків;

3) встановлення загальнофедеральними законодавчими органами загальних принципів права для всієї федерації та видання законів, що регулюють відносини, які входять у сферу компетенції федеральних органів;

4) безпосереднє введення в дію на території всієї федерації правових актів, які видаються загальнофедеральними органами в межах їх компетенції.

Головними ознаками суб'єктів федерації є:

- наявність власних вищих органів, які мають певну сферу виключної компетенції, обсяг якої не може бути звуженим без згоди самих суб'єктів федерації;
- існування у взаємовідносинах з вищими органами федерації численних субординаційних та широких координаційних зв'язків;
- чітко визначене та конституційно закріплене представництво у вищих загальнофедеральних органах;
- наявність власної правової системи, що також передбачає право видавати закони в межах власної компетенції та у відповідності до загальних принципів права, закріплених у загальнофедеральному законодавстві.

ФЕМІНІЗМ (від лат. *femina* – жінка) – інтелектуальний та суспільно-політичний рух, що виступає за розширення прав і ролі жінок у суспільстві.

ФОРМА ДЕРЖАВИ – форма державної організації, що формується під впливом історичних, географічних, соціокультурних та інших чинників розвитку окремих країн та територій.

Визначається за трьома параметрами:

- 1) державно-територіальний устрій;
- 2) політичний режим;
- 3) форма державного правління. Див.: *Державно-територіальний устрій, Політичний режим, Форма державного правління.*

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ – характеристика держави, що визначається структурою, шляхом формування і правовим статусом вищих державних органів влади. Існує дві основні форми державного правління: монархія та республіка.

ФОРМАЛЬНА РІВНІСТЬ – відносна рівність вільних і незалежних людей на підставі єдиних норм і однаковою мірою. Історія розвитку суспільства характеризується саме таким відношенням до рівності людей (за фізичним, економічним, розумовим станом, за статеву та віковою ознакою), визначається змістом формальної рівності, її межами та мірою свободи, яку вона визначає.

Рівність і нерівність є формальними принципами соціальних взаємовідносин, що є традиційними для історії всієї світової цивілізації та мають соціально-політичний, морально-етичний та правовий зміст. Вони існують у кожній соціальній системі як протилежні взаємоврівноважуючі тенденції. В цьому випадку соціальна система перебуває у стані стійкої і водночас динамічної рівноваги. Рівність як один із принципів існування суспільної системи дозволяє утверджувати її стабільність. Нерівність є фактором, що обумовлює місце людини в

ієрархічній структурі суспільства. Вони може бути декількох видів: природна, соціальна, культурна.

Абсолютна рівність є неможливою, оскільки суперечить природній, соціальній та духовній сутності людини. Однак відносна (формальна) рівність існує. З етичної точки зору, формальну рівність закріплює правило, згідно з яким слід ставитись до інших так, як би людина хотіла, щоб ставились до неї. Таке розуміння рівності має універсальний характер і вимагає однакового відношення до людей, незалежно від їх особливостей та характеристик. З правової точки зору рівність передбачає однакові можливості – права і свободи, а також однакові обов'язки для всіх людей та соціальних груп.

ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: регулювання економікою; забезпечення стабільності суспільної системи; задоволення економічних інтересів усього суспільства; запобігання кризовим явищам в економіці; подолання монополізму; забезпечення рівноправності всіх форм власності і суб'єктів господарювання; встановлення і розвиток взаємовигідних економічних зв'язків з іншими країнами; захист економічних інтересів своєї країни.

ФУТУРОЛОГІЯ (від лат. *futurum* – майбутнє і грец. *logos* – слово, учення) – теоретико-практичні знання, спрямовані на аналіз перспектив історичного життя людини, суспільства; прогнозування.

X

ХАРИЗМА (від грец. *charisma*– благодать, божий дар) – особливий тип організації влади і лідерства, заснований на виняткових якостях тієї чи іншої особистості, головним чином релігійного або політичного діяча, що дозволяє йому здійснювати в суспільстві функції пророка, вождя чи реформатора.

ХАРИЗМАТИЧНИЙ ЛІДЕР – особа, яка, на думку народних мас, володіє харизмою – сумою екстраординарних, надприродних якостей, здібностей, що вирізняють її з-поміж інших людей і надають їй право на керівництво, яке часто трактується як виконання волі Божої. Людина такого типу необхідна для виходу з ситуації глибокої системної соціально-політичної кризи.

ХАМАС – «Ісламський рух опору» – рух ісламізму терористів-сунітів, що діє в Ізраїлі, на контрольованих Ізраїлем територіях і в районах, контрольованих палестинським урядом. Хамас виник в кінці 1987 року. Його засновник і духовний лідер – шейх Ахмед Ясин. ХАМАС відіграє провідну роль у терористичній діяльності на Близь-

кому Сході, зокрема на території Палестини. Звільнення Палестини та утвердження ісламської держави – головна мета ХАМАСУ.

ХАРТІЯ УКРАЇНА-НАТО – «Хартія про Особливе партнерство між НАТО та Україною», підписана під час липневого саміту глав держав та урядів НАТО 1997 р. в Мадриді керівниками НАТО та Президентом України Л. Кучмою. В цьому документі країни – члени НАТО підтвердили свою підтримку суверенітету України, а також її територіальної цілісності. Ці чинники визнані ключовими для стабільності та безпеки у Центральній і Східній Європі. Співробітництво між Україною і НАТО (семінари, робочі групи, спільні програми) стосується широкого кола питань. Для забезпечення роботи щодо виконання умов Хартії створена Спільна робоча група НАТО-Україна з оборонної реформи. Північноатлантична рада періодично проводить свої засідання з участю представників України, як правило 2 рази на рік, на форумі, створеному згідно з Хартією, який називається «Комісія НАТО-Україна». Комісія оцінює хід виконання Хартії та обговорює шляхи поліпшення подальшої співпраці.

ХЕЗБОЛЛАХ (від араб. – «партія Аллаха») – рух Хезболлах, заснований в Ірані Аятоллою Хомейні для боротьби з опозицією. Головна мета руху – змінити західну концепцію держави, об'єднати всіх мусульман та забезпечити пріоритет релігійної влади ісламу. З 1982 р. головним центром активності Хезболлах став Ліван. Значну фінансову підтримку він отримував від Ірану. Основні завдання руху Хезболлах: перетворення Лівану в ісламську державу, що керується законами шаріату; активний спротив впливу імперіалізму та західного способу життя й визволення усіх мусульман Лівану; об'єднання усіх прихильників ісламу у всьому світі на основі фундаменталізму; боротьба з Ізраїлем та звільнення Єрусалима й Палестини. Терористична діяльність Хезболлаху спрямована переважно проти Ізраїлю. Звільнення Палестини від євреїв – важлива умова для встановлення ісламського режиму у Лівані, а також для досягнення головної мети – досягнення ісламського панування у всьому світі. Хезболлах здійснив велику кількість терористичних актів. Найбільш відомі – вибухи у Буенос-Айресі та у Єврейському діловому центрі. Нині Хезболлах активно продовжує свою терористичну діяльність. Озброєні формування здійснюють напади на ізраїльські патрулі у зоні безпеки Південного Лівану, обстрілюють ізраїльські поселення. У відповідь Ізраїль проводить каральні операції. Протистояння триває багато років.

Нині назву «Хезболлах» використовують різні терористичні організації – як місцевого значення (наприклад, «Хезболлах Палестини»), так і міжнародні («Інтернаціонал Хезболлах»).

ХИЗБ-і-ІСЛАМІ (від араб.- «партія Ісламу») – спочатку – назва афганської організації ісламізму, яку очолював Гулбаддін Хекматіяр; пізніше – назва інших організацій ісламістів-афганців.

ХУНТА (від ісп. *junta*– рада) – у сучасному значенні це слово означає військову раду, що править країною після державного перевороту до відновлення конституційного ладу. В країнах Латинської Америки хунти, як правило, формують командири армії, військово-повітряних сил та військово-морського флоту.

Ц

ЦЕЗАРИЗМ – вид особистої диктатури, що її встановив Юлій Цезар у Римі у 44 р. до н.е. і яка набула форми «необмеженої військової монархії».

ЦИВІЛІЗАЦІЯ (від лат. *civilis* – цивільний, громадянський) – форма суспільного життя людей, якій притаманне відтворення власної матеріальної та соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету духовних норм, цінностей.

ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ НАД ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ – наявність реального впливу громадян через органи державної влади та через власні об'єднання на армію, стан і призначення якої повинні відповідати інтересам суспільства. Базується на трьох основних принципах:

- 1) підпорядкованість військових цивільній владі;
- 2) відповідальність цивільних властей за рівень ефективності силових структур;
- 3) підзвітність як цивільної влади, так і військових громадянському суспільству.

Ч

ЧАС ПОЛІТИЧНИЙ – певний відрізок часу, період, впродовж якого здійснюються політичні події, що визначають усе політичне життя. Політичний час не є календарним; це сутнісна характеристика змісту політичного життя на певному конкретному історичному етапі.

ЧИННИК ПОЛІТИЧНИЙ – умова, рушійна сила, причина політичного процесу, що впливає на політику загалом та окремі політичні процеси. Такою обставиною може бути окрема організація (політична або громадська), політичний процес, погляди та ідеї політичних

діячів. У залежності від сили впливу політичні чинники поділяються на головні (глибинні) та другорядні (поверхневі).

Ш

ШАРІАТ – комплекс юридичних норм, приписів, правил поведінки, звід законів, складених на основі вчень Корану і Суни, а також інших священних текстів. Містить норми спадкового, кримінального, шлюбно-сімейного права, настанови про хадж і газават, регламентує молитву, піст.

ШОВІНІЗМ (від франц. *chauvinisme*) – надмірний патріотизм з покладаннями надії на військову силу; ультра націоналізм з елементами авторитаризму. Слово походить від імені французького солдата Миколи Шовена (Chauvin), який, задовольняючись мінімумом благ, відрізнявся божевільною прихильністю до Наполеона Бонапарта, а потім підніс його до культу. Подібний умонастрій розділявся ветеранами «великої армії». Пізніше термін «шовінізм» почав застосовуватися для позначення прихильності щодо ідеї військової переваги якої-небудь нації або держави.

Вживається в політичному словнику для позначення ультра націоналізму, характеризує певний ораторський стиль, що прославляє державну могутність з елементами залякування. Перебільшуючи прихильність лише до «великих» національних досягнень і задач, він грає деструктивну роль в сучасній політичній свідомості. В образному значенні з 70-х рр. вживається для позначення домінування однієї соціальної групи над іншою (іншими) – «чоловічий шовінізм». Див. також *Націоналізм, Расизм*.

Я

ЯВИЩЕ ПОЛІТИЧНЕ – невід’ємний елемент політичної діяльності, що відображає певні процеси у політичних системах. Як політичні явища, можуть розглядатися окремі персони (напр., видатні політичні діячі), їх взаємовідносини, дії, ідеї; політичні партії, організації та інші політичні процеси, державні установи, владні структури тощо.

ЯДЕРНА ПОЛІТИКА – діяльність політичних суб’єктів у сфері мирного чи потенційного воєнного використання атомної енергії.

Абсолютна більшість країн світу (понад 160, в т.ч. і ядерні держави – Великобританія, Китай, Франція, Росія, США) є учасниками

Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). У 1995 р. до ДНЯЗ приєдналась і Україна, взявши на себе обов'язок передати Росії для знищення залишену від СРСР ядерну зброю. Відповідно до ст. 1 ДНЯЗ, усі п'ять ядерних держав позбавлені права продавати, передавати ядерну зброю та технологію її виробництва іншим країнам та розміщувати ядерну зброю на території інших країн без їхньої згоди. Без'ядерні держави-члени ДНЯЗ – взяли на себе обов'язок не мати ядерної зброї і вибухових пристроїв до неї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нормативно-правові акти

1. Декларація про державний суверенітет України: Декларація Верховної Рада УРСР № 55-ХІІ від 16.07.1990 (Документ 55-12, поточна редакція – від 16.07.1990) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
2. Загальна Декларація прав людини (Прийнята і проголошена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kr-admin.gov.ua/mol/molod/2.pdf>.
3. Конституція України. – Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. – 56 с.
4. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-VI // Офіційний вісник України. Збірник нормативно-правових актів. Офіційне видання. – Київ, № 97. – 23 грудня 2011 року. – С. 16–108.
5. Про вибори Президента України: Закон України. – К.: Концерн Видавничий дім «ІнЮре», 2004. – 132 с.
6. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.08.2012 р. Із наступними змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України (Редакція від 19.07.2017, підстава 1982) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
7. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України № 975-IV від 19.06.2003 (Документ 975-15, чинний, поточна редакція – від 07.12.2017, підстава 2213-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/975-1>.
8. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 (Документ 2411-17, чинний, поточна редакція – від 30.11.2017, підстава 2180-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
9. Про міжнародні договори України: Закон України № 1906-IV від 29.06.2004 (Документ 1906-15, чинний, поточна редакція – від 20.07.2014, підстава 1323-18) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
10. Про оборону України: Закон України № 1932-ХІІ від 06.12.1991 (Документ 1932-12, чинний, поточна редакція – 09.05.2018, підстава 2163-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
11. Про основи національної безпеки України: Закон України № 964-IV від 19.06.2003 (Документ 964-15, чинний, поточна ре-

- дакція – від 09.05.2018, підстава 2163-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
12. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України, Акт № 1427-ХІІ від 24.08.1991 (Документ 1427-12, поточна редакція – від 24.08.1991) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.
 13. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України № 183/98-ВР від 05.03.1998 (Документ 183/98-вр, чинний, поточна редакція – від 31.12.2014, підстава 43-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>.
 14. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України № 10 від 18.01.2018 (Документ 2268-19, чинний, поточна редакція – від 18.01.2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

2. Підручники, посібники, словники

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 118 с.
2. Аристотель. Політика / пер. з давньогрецької та передмова О. Кислюка – К.: Основи, 2003. – 239 с.
3. Баранівський В.Ф. Політологія: підручник / В. Ф. Баранівський. – К.: Національна академія управління, 2016. – 235 с.
4. Бережна К. Принципи організації та функціонування інститутів влади в Європейському Союзі та Україні: порівняльно-правовий аналіз. – Київ: ЗНУ, 2017. – 405 с.
5. Вдовичин І. Свобода особи в правій українській політичній думці (20–30 рр. ХХ ст.): Монографія / Ігор Вдовичин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 512 с.
6. Висоцький О. Ю. Політична влада в Україні: проблеми легітимізації та модернізації / О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: Інновація, 2012. – 130 с.
7. Гегель Г. В. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / перек. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – Київ: Юніверс, 2000. – 329 с.
8. Гелей С. Політико-правові системи світу: навч. посіб. / С. Гелей, С. Рутар. – К.: Знання, 2006. – 668 с.
9. Гелей С. Д. Рутар С. М. Політологія: Підручник. – К.: «Знання», КОО, 2008. – 415 с.

10. Гоббс Т. Левіафан: / пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2000. – 600 с.
11. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах. / редкол. П. С. Сохань та ін. – Київ: «Наукова думка», 1991–1998.
12. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції. – Київ: Знання України, 2008. – 543 с.
13. Донцов Д. Націоналізм. – К.: О. М. Стебеляк, 2011. – 255 с.
14. Про політичні партії України: Закон України від 16.10.2007 р. № 23 від 16.10.2007 (Документ 2365-14, чинний, поточна редакція – від 26.11.206, підстава 1540-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
15. Захарчук А. С. Державотворення та правотворення доби Української Центральної Ради / А. С. Захарчук. – Харків: Право, 2008. – 298 с.
16. Історія політичної думки: навч. енцикл. Словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів: Новий Світ-2000, 2014. – 766 с.
17. Історія політичної думки: навч. енцикл. Словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів: Новий Світ-2000, 2014. – 766 с.
18. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: «Новий Світ-2000», 2017. – 1000 с.
19. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теорія і не класичних інтерпретаціях – Львів, 2003. – 520 с.
20. Кельман М. С. Самоорганізація народу як фактор формування громадянського суспільства в Україні: монографія. – Львів: Растр-7, 2018. – 211 с.
21. Кухта Б. Л. Політична влада та її рішення. – Львів: Центр політичних досліджень, 2006. – 237 с.
22. Кухта Б., Краківський О., Ліпенцев А. Політологія (Історія і теорія політичної науки): Курс лекцій. – Львів: Кальварія, 2004. – 271 с.
23. Липинський В. Вступне слово для читачів із ворожих таборів; Листи до братів-хліборобів / за заг. ред. Л. Івшиної. – Київ: ПрАТ «Українська прес-група», 2012. – 31 с.
24. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах сучасного політичного процесу: монографія / Г. І. Луцишин. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 364 с.
25. Макаренко Б. Г. Культура й політична участь особистості: духовна культура як чинник гуманізації політичної участі людини у трансформаційному суспільстві. – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2016. – 334 с.

26. Макіавеллі Нікколо Державець / Н. Макиавеллі / Флорентійські хроніки. – Харків: Будинок друку, 2013. – 470 с.
27. Методичні вказівки для вивчення теми «Політична система суспільства» з курсу «Політологія» для студентів всіх спеціальностей / укладач В. Кавка. – Вінниця: ВНТУ, 2017. – 51 с.
28. Мор Томас Утопія. // Комапанелла Томазо. Місто сонця – К.: Всесвіт, 2002. – 194 с.
29. Найчук А. В. Політична теорія держави: навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Д. Г. Зволейко, 2012. – 199 с.
30. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1945 р. – початок ХХІ ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. М. Швагуляка. – Львів: Тріада плюс, 2011. – 700 с.
31. Парсонс Вейн Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики пер. з англ. – К.: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 7–20.
32. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник Львів: «Магнолія-Плюс», 2006. – 304 с.
33. Політико-правова система України: курс лекцій. навч. посіб. / В. Кириченко та ін. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2016. – 203 с.
34. Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами / Ф. М. Рудич та ін. – Національна академія наук України. – Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016. – 483 с.
35. Політична система сучасного суспільства: навч. посіб. / В. Мадіссон та ін. – Київ: КНУТД, 2015. – 183 с.
36. Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави: у 2-х томах / за ред. О. В. Скрипнюка. – Національна академія правових наук України. – Київ: Логос, 2010.
37. Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
38. Політологія / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенко. – К.: Академія, 2006. – 528 с.
39. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство; Кн. друга: Держава і політика // А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко. – 2 вид., перероб. та доп. –К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.
40. Політологія. Навчально-методичний комплекс. Підручник / за заг. ред. Кирилюка Ф. М. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.– 704 с.

41. Політологія. підручник / за заг. ред. Кремінь В. Г., Горлач М. І. – Харків: Друк. Центр «Єдинокор», 2002. – 640 с.
42. Політологія: академічний курс. підручник / кер. авт. колект. А. Панов. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 520 с.
43. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Я. Б. Турчин та ін. / за заг. ред. М. П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – 415 с.
44. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для здобувачів вищої освіти ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. – 779 с.
45. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ; Харків, 2002. – 640 с.
46. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Вид. центр «Академія», 2003. – 528 с.
47. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Грищук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 600 с.
48. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: В 2т. – К., 1994. – Т. 1–2.
49. Потульніцький В. А. Історія української політології. – К.: Либідь, 1992. – 232 с.
50. Протестантська етика і дух капіталізму – К.: Основи, 1994. – С. 261.
51. Радько П. Г. Національні традиції державотворення в контексті Конституції Пилипа Орлика: монографія / П. Г. Радько; Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського. – Полтава: «Техсервіс», 2010. – 346 с.
52. Рябцев Г. Політична система суспільства: навч. посіб. – Київ: Психея, 2015. – 71 с.
53. Сковчиляс Л. Політологія: Навчально-методичний посібник. – Львів: ПП. Сорока Т. Б., 2014. – 192 с.
54. Стойко О. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. – Київ: Інститут держави і права ім. В. Корецького, 2016. – 415 с.
55. Тарнавська В. Становлення і розвиток інституту виборів у Стародавньому Римі (історико-правовий аспект) // Вибори та демократія. – 2012. – № 2 (32). – С. 24–28.

56. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін М. П. та ін. – Львів.: Ліга-прес, 2015. – 668 с.
57. Фукуяма Ф. Великий крах: людська природа і відновлення соціального порядку / переклад з англ. В. Дмитрук. – Львів: Кальварія, 2005. – 376 с.
58. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: монографія. К.: Видавництво «Юридична думка», 2012. – 592 с.
59. Шведа Ю. Партії та партійна система сучасної України. – Львів, 2004. – 528 с.
60. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. – К.: Либідь, 2002. – 576с.
61. Юрій М. Ф. Політологія – К.: Дакор., 2004. – 416 с.
62. Галуцько В., Базів В. Основні політичні партії молододі демократичної держави // Український науковий журнал. Освіта Регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2013. – №1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/публікація/987_.
63. Латигіна А. Основні критерії, принципи та рівні здійснення демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_3/PDF/07_Latygina.pdf
64. Лісничий А. Теоретичні основи формування моделі «Владної збалансованості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/публікація/985>.
65. Мандзій Л. Методологія дослідження політичної еліти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/vistnyk_ist_polit_2.pdf.
66. Політичні інститути і форми правління: проблеми організації та функціонування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/публікація/991>.
67. Рибачук М., Райковський Б. Аналіз концепцій сучасних моделей виборчих систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_3/PDF/04_Rybachuk.pdf
68. Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_4/PDF/12_Turchenko.pdf.

Інформаційні ресурси

1. Книжкова палата України імені Івана Федорова // <http://www.ukrbook.net/>
2. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника // <http://www.library.lviv.ua/>
3. Львівський державний університет внутрішніх справ // www.lvduvs.edu.ua/
4. Наукова бібліотека ім. В. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка // <http://lib-gw.univ.kiev.ua/>
5. Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка // <http://library.lnu.edu.ua/bibl/>
6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, електронні фахові видання // www.nbuv.gov.ua/
7. Національна історична бібліотека України: // <http://www.dibu.kiev.ua/>
8. Національна парламентська бібліотека України // <http://www.nplu.org/>
9. Харківська державна наукова бібліотека України імені В. Короленка // <http://korolenko.kharkov.com/>

Авторський колектив:

Бліхар В'ячеслав Степанович
доктор філософських наук, професор

Гетьманчук Микола Петрович
доктор історичних наук, професор

Орлов Сергій Федорович
кандидат філософських наук, доцент

Поцюрко Олег Юрійович
кандидат філософських наук, доцент

Приймак Богдан Іванович
кандидат філософських наук, доцент

Сіромська Ганна Миколаївна
кандидат історичних наук, доцент

Гладун Галина Ігорівна

ПОЛІТОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник
у схемах і таблицях

Редактор – *І. Воловенко*

Коректор – *І. Воловенко*

Підписано до друку 28.02.2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 31,38
Тираж 100 прим. Зам. № 18

Віддруковано ПП «Арал», м. Львів, вул. О. Степанівни
Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта
підприємницької діяльності № 13135 від 09.02.1998 р.

П150

Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 540 с.

ISBN 978-617-511-258-8

Навчально-методичний посібник підготовлений авторським колективом кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ із урахуванням чинних вимог до такого роду робіт, відповідно до програми навчальної дисципліни «Політологія» на основі теоретичного матеріалу підручника «Теорія політики» (2015). Текст викладений, в тому числі, у вигляді таблиць і схем, що відображають широкий спектр загально-теоретичних і методологічних проблем політології, особливості розвитку сучасних політичних явищ і процесів.

Для здобувачів вищої освіти, усіх, хто цікавиться політичною наукою.

УДК 32-027.21(075.8)